

A MAGYAR
SZENT KORONA
ÉS
A KORONÁZÁSI JELVÉNYEK
TÖRTÉNETE ÉS MŰLEIRÁSA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

IPOLYI ARNOLD

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAI IGAZGATÓ S RENDES TAG.

BUDAPEST, 1886.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

ELŐSZÓ.

A Magyar Tudományos Akadémiának az irodalom s a tudomány összes ágai fejlesztésére irányzott munkássága, külön nemzeti rendeltetésénél fogva, mindenkor kiváló figyelmet fordít a hazai és nemzeti emlékek tanulmányára s ismertetésére.

A nemzet történeti műemlékei közt kétségtelenül egyik legmértöbb helyet foglalja el az ország szent koronája. Mint állami létünkkel úgyszólván egykorú nemzeti palladium és műkincs, egyszersmind államhatalmi és nemzetközi, jogi és törvényes jelentőségénél fogva maig épen úgy jogérvényes hatása, valamint a közkegyelet tárgya.

És midőn a hazai tudományos igyekezet nemzeti régiségeink és műemlékeink vizsgálatát, leírását és kiadását éppen a magyar Akadémiának országos költséggel is támogatott törekvése által immár a tudomány mai színvonalára emelte; nem volt többé mellőzhető a magyar szent koronának tudományos művizsgálata sem, valamint a mai műigényeknek megfelelő kiadása, melyet a nemzeti kegyelet, s a tárgynak kiváló műbecse egyenlően megkívánt.

Az Akadémia archæologiai szakbizottsága e végett azon javaslatot terjesztette az Akadémia elé, hogy mivel a magyar szent korona eddig megjelent leírásai s ábrái sem a valóságnak, sem a műarchæologiai tudomány mai állásának nem felelnek meg, és e miatt több fontos kérdést megoldatlanul hagynak, — vállalkoznék az Akadémia a szent koronának művizsgálatára, annak újabb fölvételére, leírására és kiadására, kieszközölve az általa a végből kiküldendő szakférfiak számára a megkívántató engedélyt.

Az Akadémia méltányolván ez előterjesztésnek úgy nemzeti, mint tudományos műtörténeti jelentőségét, a magas kormány útján O cs. és apostoli királyi Felségének, valamint az ország törvényhozásának engedélyét kieszközölte, hogy szakbizottsága a szent korona s a többi koronázási jelvények vizsgálatában s fölvételében eljárhasson.

E bizottság tagjaiul Ipolyi Arnold, akadémiai igazgatósági és rendes tag elnöklete alatt: Pulszky Ferencz, tiszteleti tag, Henszlmann Imre, rendes tag, Fraknoi Vilmos, rendes tag és Pulszky Károly, az Akadémia archæologiai bizottságának tagja s az Archæologiai Értesítő szerkesztője választattak.¹

Az engedélyezett vizsgálatra kitűzött napon, 1880. évi május hó 9-dikén 10 órakor délelőtt az Ő Felsége által meghatalmazott és személyét képviselő biztosok, az ország primása, az ország-zászlósok, a koronaörök és miniszterek, valamint az ország törvényhozásának a főrendi- és képviselőháznak küldöttsége², több udvari méltóság s a nevezett akadémiai bizottság jelenlétében a szent korona és koronázási jelvények szekrénye az őrizet helyéről a királyi palota közeleső termeibe vitetett át; hol a pecsétek a ládáról levétetvén, a zárok fölnyitattak, s a szent korona a többi jelvényekkel kivétetett. Az ország primása által felmutatott szent koronát a közelállók kegyeletes csókkal illették.

A küldöttségek távoztával a bizottság azonnal föladata teljesítéséhez fogott, a koronaörök s a koronaörség tisztjei egyikének állandó jelenlétében, míg a termék ajtai előtt a koronaörség vitézei álltak őrt.

A bizottság a szent korona képeinek fényképi, mértani, szabadkézrajzi és színes fölvételére a legszakavatottabb mestereket: Rauscher Lajos budapesti országos mintarajztanodai tanárt, és Diwald Adolf fényképész hazánkfiát alkalmazta; kik azonnal az e végből felállított korona fölvételéhez fogtak; míg a bizottság jegyzője, Pulszky Károly, a koronának és minden egyes műrészletének, zománczképeinek, ezek színeinek a bizottság előtt gyorsíró tolla által jegyzőkönyvi bemondását s följegyeztetését végezte.

1) Lásd a Magyar tud. Akadémia Értesítője XIV. 2. sz. 30. lapját.

2) A főrendiház részéről megválasztottak: Kruesz Krizosztom, pannonhalmi főapát, gr. Cziráky János királyi főtárnokmester, gr. Esterházy Kálmán Kolozsmegye főispánja, gr. Berchtold Rikárd, gr. Berényi Ferencz, b. id. Földváry Lajos. A képviselőház részéről: gr. Bánffy Béla, Molnár Aladár, b. Orbán Balázs, Péchy Jenő, Sztányi Bernát, Kuszevich Szvetozár. Lásd a főrendiház jegyzőkönyvét 1880 május 7-én tartott üléséről, és a képviselőház Naplóját XIII. 258. 1880 május 7-diki üléséről.

Krenner József tanár s a Nemzeti Múzeum ásványosztályának őre a korona drága- és ék-köveit, valamint gyöngyeit szakszerűen megvizsgálta és meghatározta.

Déltájban Ő cs. és apostoli királyi Felsége legmagasabb személyében is megjelenvén, főudvarmestere és főhadsegéde kíséretében, megtekinteni méltóztatott a munkálatot, hogy annak eredményéről, úgymond, tudomást szereztve, a szent koronát életében még egyszer láthassa. Utána hasonlóan megtekinté Rezső koronaörökös Ő cs. és kir. Fensége, kit József főherczeg és neje a főherczegnő ő fenségeik, valamint Koburg Fülöp kir. herczeg fenséges nejével, Haynald Lajos bibornok érsek, gr. Lónyay Menyhért az Akadémia elnöke és több kitünőség, miniszter és főúr, tudósok, szakértők s akadémiai tagok követtek.

Másnap május 10-dikén este a vizsgálat és munkálatok befejeztettek. Mire a szent korona s a többi koronázási jelvények a megjelent biztosok, országos küldöttségek, miniszterek és országnagyok jelenlétében, hasonló ünnepélyességgel a mint föl vétel alkalmával, a ládába lepecsételve zárattak, és az őrizet helyére visszatétettek.

A végzett vizsgálat kiderítette, hogy a szent korona régibb leírásai és képei, a kellő műszaki és műtörténeti ismeret hiányában, csakugyan kevésbé feleltek meg a valóságnak. All ez több tekintetben Bock Ferencz Frigyes aacheni kanonok 1853-ban megjelent fényes munkájáról is, melyben a német császári klenodiumok leírását és színes képeit adva, ezek sorába a magyar szent koronát s a többi koronázási jelvényeket fölvette.

A magyar tudományos Akadémia bizottsága a jelen alkalommal, minden részletre kiterjedő művizsgálat alapján, valamint az előbbi vizsgálatok, leírások és fölvételek tekintetbe vételével, igyekezett úgy a tárgy lényegére, valamint az eddig kérdésben maradt vagy téves tételek felvilágosításával és kiigazításával, minden igénynek lehetőleg megfelelni; egyszersmind a szent korona történetének, annak nemzetközi, valamint hazai közjogi, hatalmi és törvényes jelentősége mellett, műszaki és műtörténeti teljes leírását adni.

Azonban a főszűly arra volt helyezendő, hogy a szent koronának pontos graphikai fölvétele, annak minden részleteire kiterjedő hű képe állíttassék elő. E tekintetben a reproductionalis művészet s eljárás jelenlegi nagy vívmányait igyekeztünk felhasználni s a föl vételnél érvényesíteni. Azért

az ábrázoló és sokszorozó művészet modern technikája előnyeit, a menyire lehetett, kellően alkalmaztuk. A bizottság nem szorítkozott sem egyedül a rajzra és színezett másolásra, mely a legavatottabb eljárásnál sem képes teljesen hű ábrát szolgáltatni; sem pedig egyedül a hűvebb fényképi fölvételre, melynek homályosabb helyei jól kevésbé vehetők ki; hanem mind a két modort többszörös fölvételben kísérlette meg. És míg a fényképi fölvételrel ismételt kísérletek tétettek többfelől s különböző nagyságban, az egésze s a részletekre nézve; addig a rajzban is két oldalról, méret szerint és színezéssel, a színek skálájának az eredetiről levételével, a lehető hűség elérésére törekedett. Így keletkeztek koronánk képei s ábrái, melyeket a színes táblák legmegfelelőbb látképével, s legnagyobb mű- és történelmi becsű részletei, a zománczképek előállításával mutatnak be; míg a szövegbe a korona fényképezett és méretes rajzú ábrái elülről és hátulról fölvett fényképes zinkographiáiban vétettek föl. A színes képek a párisi Didot, jelenleg egyik legjelesebb színnyomó intézet művei; mely a japáni rekeszes zománczművek éppen ez időtájt kiadott színes képei által legalkalmasabbnak mutatkozott arra, hogy koronánk rekeszes zománczművei színes képeinek nagy ügyességet és gyakorlatot igénylő reproductióit elkészítse. A koronázási jelvények egyéb részletei eddig már megfelelő hűséggel jelentek meg Bock művében; melynek fölvételeit tehát nagyobbára föl lehetett használni.

Az Akadémia e mű kiadására bizottságot rendelt, mely a szöveg megírására a bizottság elnökét, Ipolyi Arnoldot kérte fel, s a kiadás nyomdai és grafikai kivitelét létesítette.

***

A magyar szent koronára vonatkozó munkák és értekezések bibliographiai jegyzéke:

I. RÉVAY PÉTER. De sacræ coronæ Regni Hungariæ ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimæ brevis commentarius Petri de Rewa comitis comitatus de Turocz. Augustæ Vindelicorum, 1613. — De sacræ Coronæ Regni Hungariæ ortu, virtute, victoria, fortuna Commentarius, cum iconē. Viennæ excudebat Mathæus Cosmerovius, 1652. — De monarchia et sacra corona Regni Hungariæ Centuriæ septem, auctore Petro de Rewa comite Turocensi, ejusdemque sanctæ Coronæ duumviro. Quas emendatas et auctas publicabat Comes Franciscus de Nadasd, perpetuus dominus terræ Fogaras, regnique Hungariæ judex etc. Quibus accessit

seorsim Catalogus Palatinorum et Judicum ejusdem Regni, opera et studio Gasparis Jongelini Abbatis Eussersthalensis, et dicti Regni Historiographi. Francofurti, 1659. — De sacra coronæ Regni Hungariæ ortu, virtute, victoria, fortuna. Brevis commentarius. Ad nostra usque tempora continuatus. Petri de Rewa, comitis comitatus de Turocz. Tyrnaviæ, 1732. — Commentarius Petri de Rewa comitis comitatus de Turocz, de sacra Regni Hungariæ corona ad nostra usque tempora continuatus. Honoribus illustrissimi, spectabilis, ac magnifici domini, domini Francisci è Comitibus Kalnoky de Körös-Patak etc. Dum in alma Regio-princip. S. J. Academia Claudiopolitana, promotore R. P. Andrea Gall è Societate Jesu, AA. LL. et philos. doct. ejusdemque profess. emerito, ac p. t. seniore. Supremâ AA. LL. et philosophiæ laureâ insignitur a neo-doctoribus condiscipulis dicatus. Claudiopoli, 1735. — De S. Coronæ Regni Hungariæ ultra DCC. annos clarissimæ virtute, etc. Commentarius, præmissa auctoris vita. Schwandtner T. II. p. 416—485. — De Monarchia et Sacra Corona R. Hung. Centuriæ VII. Ugyanott: p. 602—807.

2. HAN PÁL KONRÁD. Alt und neu Pannonia, oder kurz verfaßte Beschreibung des uralten edlen Königreichs Hungarn als der allgemeinen Christenheit Schutz und Vormauer, von mehr dann tausend Jahren hergehohlet; vorzeigend aller Christlichen Könige deren (an der Zahl 45.) Leben, Regierung, Gross-Thaten und Absterben. Sammt Vermeldung aller angehörigen Länder, Städte und vornehmsten Plätze. Mit Landkarte und Kupfern. Anhang oder Erzählung sonder und wunderbarer Hungarischer Kron Geschichte. Nürnberg, 1686.

3. SCHMEIZEL MÁRTON. Commentatio historica de Coronis tam antiquis quam modernis iisque Regiis, speciatim de origine et fatis Sacrae, Angelicae, et Apostolicae Regni Hungariæ Coronæ, cum Fig. æneis. Jenæ, 1712. Továbbá: De Insignibus, vulgo Clenodiis Regni Hungariæ, ut et ritu inaugurandi Regem Hungariæ Schediasma historicum. ibid. 1713. Ujabb a szerző által javított és bővített kiadásban Schwandtner T. II. p. 486—517. és Kovachich Solenn. Inaug. p. 17—41.

4. BALASSA FERENCZ. Casulæ S. Stephani regis Hungariæ vera imago et expositio. Viennæ, 1754.

5. MILLER JÁNOS PÉTER. De Corona Hung. Apostolica Disquisitio historica. Ulmæ, év nélkül.

6. HORÁNYI ELEK. De sacra Corona Hungariæ, ac de Regibus eadem redimitis Commentarius [függelékül: 1) Articuli Juris Hung. de Conservatione S. Coronæ. p. 363—369. 2) Bona S. Coronæ propria. p. 369—370. 3) Index Coronæ Conservatorum. p. 371—378.] Pestini, 1790.

7. KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY. Solennia Inauguralia Seren. ac. Potentiss. Principum utriusque sexus, qui ex stirpe Habsburgo-Austriaca sacra Corona in Reges Hungarorum Reginasque redimti sunt, industria Synchronorum Scriptorum adumbrata; nunc ordine chronologico collecta dispositaque. Pestini, 1790.

8. PÉTZELI JÓZSEF. A Magyar Koronának rövid historiája. Toldalékkal. Komárom, 1790.

9. VESZPRÉMI ISTVÁN. Magyar országi öt különös Elmélkedések. I. A Magyar szent Koronáról. II. A Magyar Királyné vizéről. III. A leg régibb Magyar Grammati-

káról (Sylvester János által). IV. Némelly régi Magyar Királyoknak ritka Pénzeikről. V. A Magyar országi szőlő-tőkéken nőtt s nevelkedett Aranyról. Toldalék, avagy VI-ik Elmélkedés. A Magyar országi régi Orvos Doctorokról. Pozsonyban, 1795. — Bővített kiadása a részleg már 1790-ben a bécsi Haditörténetek s a Magyar Kurirban 1791-ben folytatva megjelent értekezéseinek, melyek azután hasonlóan a pesti Der neue Kurir von Ungarn s a bécsi Auszug aus allen europäischen Zeitungen hirlapokban ugyanazon évben; és a Magyar Hirmondóban 1793, majd a kassai Magyar Muzeumban is II. 2—4. füzetekben a koronáról megjelentek.

10. KATONA ISTVÁN. Dissertatio critica in Commentarium Alexii Horányi de Sacra Hung. Corona (simulque de mendis Veszprimianis et Pétzelianis de eadem Corona). Budæ, 1790.

11. DECSY SÁMUEL. A Magyar szent Koronának és ahoz tartozó tárgyaknak Historiája, mellyet sok régi és újabb irásokból kijegyzett stb. sok színelt képekkel. Bécsben, 1792.

12. KATONA ISTVÁN. A magyar szent Koronáról Doct. Décsy Sámuelről írt Historiának meg-rostálása. Buda, 1793.

13. KOLLER JÓZSEF. De sacra Regni Ungariæ corona commentarius. Quinque-Ecclesiis, 1801.

14. MELZER J. Ueber die ungrische Reichskrone. (Pannonia 1822. 69—77.)

15. Ungarns heilige Reichskrone. (Hormayr-Mednyansky Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Wien, 1825. VI. Jhrg. 54—62.)

16. P. S. Ueber die ungarischen Reichsklenodien besonders die heilige Krone. (Die Biene 1830, 52—58, 61, 62.)

17. HETÉNYI JÁNOS. Palinagonia, vagy: kiküzdött pálya utáni viszonzküzdelem. (Protestáns egyházi és iskolai lap. 1843. 483. l.)

18. PAUER JÁNOS. Hazánk szent koronája és annak eredete. Hetényi úr «historiai új nézet»-ének vizsgálata. (Religio és Nevelés, 1841. I. 5—8. sz.)

19. (ENDLICHER J. L.) Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin. (1439—1440.) Leipzig, 1846.

20. SZERELMEY MIKLÓS. A magyar országczimerek. (Magyar hajdan és jelen élethű rajzolatokban magyarázó szöveggel. Pest, 1847. 19 l.) — A koronázási köpeny (sz. István palástja). (U. o. 21. l.)

21. HÆUFLER J. V. Kleine historische Bilder-Gallerie aus Ungarns denkwürdiger Vorzeit. Pest, 1847.

22. KLEZSÓ JÓZSEF. A szent korona. (Történeti rajz.) (Családi Lapok 1853. II. 6.)

23. ADAMOVICH A. A magyar királyi jelvények. (Családi Lapok. 1853. II. 7.)

24. Die ungarische Krone. Geschichtliches aus alter, neuer und neuester Zeit. Von einem Ungar. Pest, 1853.

25. KOLLÁR LAJOS. A magyar szent korona viszontagságos története. (Pesti Napló 1854. 206—208.)

26. A magyar koronázási jelvények. (Vasárnapi Ujság 1854. 29. sz. Három rajzzal.) — A magyar korona története. (U. o. 30. sz.)

27. BOCK FERENCZ. Die ungarischen Reichsinsignien. (Mittheilungen der k. k.

Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, 1857. II. 146.)

28. GARÁDY. A magyar szent korona történelme. (Hazánk 1858. I. 439. l.)

29. TÖRÖK JÁNOS. Sz. István koronája s koronázási jelvényei. (Magyarország Primása. Pest, 1859. 303—311. l.)

30. A magyar szent korona és a koronázási jelvények. (Képes Ujság 1860. II. 21. Nyolcz képpel.)

31. FIRNHABER FRIGYES. Die Krönung Kaiser Maximilian's II. zum Könige von Ungarn 1563, aus einer Handschrift der Wiener Hofbibliothek mitgetheilt. (Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen. Wien, 1860. XXII. 305—339.)

32. KÁVON LAJOS. A magyar szent korona. (Vasárnapi Ujság 1861. 14—17.)

33. BOCK FERENCZ. Die Kleinodien des heil. römischen Reiches deutscher Nation nebst den Kroninsignien Böhmens, Ungarns und der Lombardei. Wien, 1864.

34. MÁTRAY ERNŐ. Szent koronának őrzési helye Nagy-Szombatban. (Hazánk s a Külföld 1866. 3. Képpel.)

35. A magyar korona története. (Vasárnapi Ujság 1867. 23. 24. Képpel.)

36. A magyar koronázási jelvények. (U. o. 23. sz. Képpel.)

37. A magyar korona-ereklyék. (Hazánk s a Külföld 1867. 17. Képpel.)

38. Szent István palástja. (U. o. 1869. 19. Képpel.)

39. M. B. A koronázási országos ajándékot tartalmazó szekrények. (U. o. 1867. 22. Képpel.)

40. A magyar koronázási jelvények. (Magyarország és a Nagyvilág 1867. 30. Két képpel.)

41. A magyar korona történetéhez. (Fővárosi Lapok 1869. 134.)

42. DOBOS KÁLMÁN. Adatok a magyar sz. korona történetéhez. (Pesti Napló 1869. 187.)

43. RÓMER FLÓRIS. Miért és mióta ferde irányu a kereszt a magyar sz. koronán? (Magyarország s a Nagyvilág 1873. 41.)

44. HENSZLMANN IMRE. A visegrádi koronabolt és a királyi lakosztály elrendezése. (Archæologiai Közlemények. Budapest, 1873. IX. 1—15.) — Koronatartó (?) Visegrádon. (Archæologiai Értesítő Pest, 1872. VI. 27.)

45. SZILÁGYI SÁNDOR. Révay Péter és a szent korona. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Budapest, 1876. V. k. 1. sz.)

46. HAMPEL JÓZSEF. A magyar királyi korona és jelvényei. (Vasárnapi Ujság. 1880. 20. Képpel.)

47. DEÁK FARKAS. Egy pár óra a korona közelében. (U. o. 1880. 20.)

48. PULSZKY KÁROLY. Egyveleg. (Archæologiai Értesítő 1880. XIV. kötet. 180—192. l.)

49. A korona tudományos megvizsgálása (Magyarország és a Nagyvilág 1880. 20. Képpel.)

50. Jelentés a szent koronáról. (Akadémiai levél.) (Fővárosi Lapok 1880. 123.)

51. IPOLYI ARNOLD. Jelentés a magyar szent korona megvizsgálására kiküldött bizottságnak eljárásáról és tudományos vizsgálatának eredményéről. (A. M. Tud. Akadé-

mia Értesítője 1880. XIV. 92. l.) Ezután ugyanaz a Pesti Naplóban 1880. 137. és más lapokban.

52. OLIVIER M. J. H. Études Hongroises. La Sainte Couronne. (La controverse et le contemporaine Revue Mensuelle. Paris, 1884. II. kötet) és külön lenyomatban.

A magyar szent koronáról megjelent leírások könyvészete tetemesen szaporítható volna még ezentul is, ha ide számítjuk annak a Magyarország történelmét tárgyaló művekben mellékesen található, vagy időnként nemcsak a hírlapokban és folyóiratokban, hanem a naptárakban is alkalmilag gyakran ismételve előforduló ismertetéseit.

TARTALOM.

I. RÉSZ.

A MAGYAR SZENT KORONA TÖRTÉNETE.

I.

A korona és viselete. Őskori emlékei. Különféle neme, alakja és anyaga. A korona, mint az uralkodás jelvénye. Adományozása a keleten és nyugaton. A korona-adományozás nemzetközi és közjogi jelentősége --- 1—5. l.

II.

A magyar szent korona adományozása II. Szilveszter pápa által. Szilveszter pápa tudományos, egyházi és politikai pályájának s irányának jellemzése --- 6—21. l.

III.

A magyar szent korona adományozásának körülményei s indokai. A római császárság hatalmi állásának s az egyház szabadságának ellensúlyozása, az európai független keresztény államok szervezése által. Szilveszter Magyarországnak az európai államszervezetbe illesztését tervezi --- 22—33. l.

IV.

II. Szilveszter pápa adománylevele, melylyel a koronát megküldi. Az okmány hitelessége, feltalálása, külső körülményei, alakja és lényeges tartalma. Az oklevélben kifejtett jogelvek a nemzet történeti életében --- 34—45. l.

V.

II. Szilveszter levelének a magyar korona művére vonatkozó kifejezése, hogy az általa készült. Szilveszter művészi gyakorlata, egyházművészeti és műipari iskolája. Gerbertet ezért gyanúsító és rágalmozó vélemények és hagyományok --- 46—54. l.

VI.

A szent korona adományozásáról szóló egykorú történetadatok. Thietmár merseburgi püspöknek és folytatóinak a száz évkönyvekben feljegyzései. Sz. István legendáinak és Hartvik sz. István életének a korona megküldésére vonatkozó tudósítása. A lengyel krónikák tudósításai. Az ország koronájának kifejezése sz. István első törvényeiben. A szent koronával való koronázás gyakorlata és annak közjogi fogalma és hatálya az Árpád-házi első királyok korában --- 55—64. l.

VII.

A szent korona későbbi átalakítása. A római korona felső pántjaihoz az újabb görög korona műve hozzá forrasztatik. Az újabb korona, görög felirata szerint Dukas Mihály bizanti császár által küldetett I. Gejza magyar királynak. A két koronának egymáshoz alkalmazása... 65—70. l.

VIII.

A szent korona, a bizanti új koronával egyesítése dacára is kizárólag sz. István koronájának nevezetett és tartott azontúl is. Hasonlón szólnak felőle, mint sz. István római koronájáról, a pápák. A következő Árpádházi királyok folytonos törekvése, hogy a trónhoz jutva, a sz. koronával megkoronáztassanak s az által uralkodásukat törvényesítsék. A szent korona elnevezés a korona további államjogi jelentőségének fejlődése és fogalma; a korona minden jog és hatalom foglalatjának kifejezése... 71—84. l.

IX.

Az Árpádházi királyok fiúága kihaltával a szent korona elraboltatván és huzamosabb ideig letartóztatva lévén, a pápa nevében, követe Gentilis új koronát készíttetett és szentelt meg Károly király koronázására. De a szent korona visszaszerzésével Károly újra ezzel törvényesen is megkoronáztatik... 85—89. l.

X.

A korona őriztetése a vegyesházi királyok alatt, a királyi kincstárban. Budán a tárnokházban, a nádor felügyelete alatt. A nádor halála után ideiglenesen Esztergomban az érseknél, majd ennek is elhaltával Visegrád vára sz. Erzsébet kápolnája mellett levő boltban. Kottaner Ilona visegrádi koronarablása Erzsébet királyné parancsára, a ki fiát Lászlót vele megkoronáztatva s osztrák földre menekülve, magával az országból kiviszi... 90—96. l.

XI.

Az elorzott koronát Erzsébet királyné ismételve elzálogosítja. IV. Frigyes császár által zálogba véve ez vonakodik a zálogösszeg lefizetésével visszatéríteni. I. Ulászló a szent korona hijában sz. Istvánnak fejereklyetartó mellszobrán levő koronával koronáztatik. A szent korona visszaváltása. I. Mátyás király, hogy a királyi méltóság teljes törvényességét elnyerje, magát a szent koronával megkoronáztatja. Az ország törvényei a korona őrzéséről... 97—102. l.

XII.

A mohácsi vész alkalmával a szent korona Szapolyai János őrizete alatt Visegrádon, a ki magát vele megkoronáztatja. Perényi koronaőr Visegrádra visszahelyezi. I. Ferdinand koronázására Székesfehérvárra hozza. Perényi magánál letartóztatván, elfogatása alkalmával Szulejman török császár hatalmába kerül. Visszaadja János királynak, a ki magánál tartva Erdélybe viszi, hol halála után neje Izabella birtokába jut. Izabella a békeszövetség folytán Ferdinandnak kiszolgáltatja... 103—105. l.

XIII.

A szent korona az országon kívül előbb Bécsbe, majd Prágába vitetik, és csak a koronázás alkalmával hozatik ideiglenesen vissza Pozsonyba. A bécsi békekötés a korona visszahozatalát kéri. II. Rudolf és Mátyás közötti egyezkedés által Prágából visszahozatik. Mátyás koronázása alkalmával a korona fogadtatása. A koronának a pozsonyi várban őriztetése és őreiről hozott törvények. A Bochkay-féle korona ellen hozott törvény... 106—III. l.

XIV.

A korona őrhelye a villám által sújtva, Bethlen fölkelése által veszélyben forog. A korona őrei Pálffy István és nevezetesen Révay Péter feláldozó kitartása. A korona biztosabb őrizet végett Zólyom várába, majd Kassára, Eperjesre és Ecsed várába vitetik. A korona visszahozatala s átadása Trencsén várában --- --- --- --- --- 112—116. l.

XV.

II. József magát nem koronáztatván meg, a szent koronát Bécsbe az udvari kincstárba letéttetni rendeli. A hatóságoknak ez ellen föllépése, a nemzet bánata. A korona visszahelyezése. Diadalmmentben vitetik Budára az ország ünneplése közt, a vármegyék lovas csapatokat rendeznek kíséretére s őrizetére. Budán fogadtatása --- --- --- --- --- 117—121. l.

XVI.

A korona II. Lipót koronázására vitetik a vármegyék banderiumai kíséretében. Budára visszahelyeztetvén, I. Ferencz ott vele megkoronáztatik. A francia háború idejében az ország több helyére vitetett biztosságba. V. Ferdinand koronázására Pozsonyba s onnan Budára visszahozva. A fölkelés alatt Budáról elvitetve, a kormányt követi. A menekvők által az ország határán Orsovánál Alibunár hegye s a Duna közt elásatott. Fölfedezése. Ünnepestes felhozatala Budára, innét Bécsbe vitele az uralkodó elé. Budára előbbi őrhelyére visszahozatala. I. Ferencz Józsefnek koronáztatása Budán és a szent korona tudományos vizsgálata --- --- --- --- --- 122—129. l.

II. RÉSZ.

A SZENT KORONA S A KORONÁZÁSI EGYÉB JELVÉNYEK MŰLEÍRÁSA.

I.

A szent korona alakjának és művezetének leírása. Műbecse és helye, a többi hasonló legrégibb koronák sorában. A korona két részből, egy régibb a római és a későbbi bizanti koronából egygyé alakított. E két korona eredeti alakjának külön ábrái. A felső koronarészt képező pántok lemezeinek alaprajza felső s alsó oldalukon. A pántok hasadécai és kapcsai. E pántok vékony, törékeny, de tisztább arany-anyaga. Az alsó korona pántjának erősebb lemeze és ötvösműve, de kevesebb tiszta arany-anyaga. A felső korona zománczmű-képei leírása. Krisztus az apostollokkal. Utóbbiak képei közül négy a korona átalakítása alkalmával, az alsó homlokpánt levétetvén, ezzel együtt elenyészett --- --- --- --- --- 133—144. l.

II.

A bizanti későbbi korona alkalmazása a régibb római koronához. A bizantinak eltérő arany-anyaga, ötvösműve és zománczképei. Ez utóbbiak: Krisztus, Dukas Mihály bizanti császár, fia Konstantin Porphirogeneta, Gejza király, arkangyalok és szentek ábrái. A korona külön ormai, zöld leveles zománczalakzatai mintegy koszorúleveleket képeznek. Ez utóbbi zománczképzések sajátosságos s jelenleg páratlan s ismeretlen technikája, a mennyire ezek nem lévén lemezalakra alkalmazva, a világosságot átbocsátják. Az alsó korona ékkövei és gyöngyei; lefüggő lánczai. A korona keresztje, süvege, bélése. Arany-anyaga s ékkövei, méretei, súlya s értéke --- --- --- --- --- 145—155. l.

III.

A két korona arany-anyaga, ötvösművezete és zománczképei eltérő jellege. A zománczmű gyakorlata és különféle nemei. A rekeszes zománczmű technikája és gyakorlata, annak külön, átlátszón, hátlap nélkül foglalt neme koronánkon. A rekeszes zománcznak Magyarországon gyakorolt kiálló filigrán, szemcsés sodronnyal vagy lemezzel alakított neme. A fennmaradt rekeszes zománczok műtörténeti összehasonlításának tanulsága koronánk rekeszes zománczképeire nézve, koronánk római és bizanti eredetéről szóló eltérő szakvélemények --- --- --- --- --- 156—169. l.

IV.

A zománczmű fejlődésének története nyugaton, Német-, Franciaországban és Rómában. Koronánk zománczainak római műjellege, a római Kozmata-művészet képzései. Sz. István neje, Gizela királynénak az ő s a király képével alakított, s hasonló zománczczal díszített keresztje. Teofánia bizanti műirányának befolyása Gizela által Magyarországra, a magyar ötvösművesség keletkezése. A rekeszes zománczművészet hanyatlása s elenyészte helyébe a vajt zománcz keletkezése. A magyar királyok egyéb házi és halotti koronáinak emlékei --- --- --- --- --- 170—181. l.

V.

A koronázási palást, mint sz. István király és Gizela királyné műve és ajándéka. Használatának adatai a királyok koronázása alkalmával. Alakja és átalakítása. Műtörténeti becsére és nevezetességére nézve e nemben első helyen áll. Eredetileg misemondó ruha, átalakítása. Anyaga, kelméje, himzése; képköre: a mennyország és a földi egyház dicsősége, győzelme és küzdelme. Krisztus isteni főnségében, szűz Mária, angyali karok, proféták és apostolok, első vértanú szentek képei és sz. István király, Gizela királyné valamint fiok Imre herczeg arczképei. A gallér külön himzése, annak keleti szövete bélésein. Sz. István bursája. A palást mintalapja. A palást készülésének helye. A sz. István által alapított veszprémvölgyi görög apácák kolostora. Az akkori egyházműlendület Német- s Magyarországon. Szt. László király palástja --- --- --- --- --- 182—206. l.

VI.

A királyi jogar s ország-alma. A jogarnak eltérő alakja, kristálygömbje s állatalakzatai, filigran műve, alakjai hasonlóak a sz. istváni korona filigran alakjaihoz. Keleti kuffitírás, vagy kabalisztikus talizmán írásjegye, lánczról lefüggő kis golyói. Hasonlata a régi celta és magyar buzogány alakjával. Az ország-alma újabb eredetű, Anjouházi czimere. A sz. Istvánnak tulajdonított kard későbbi mű. A prágai egyház sz. István kardja régibb művezete. Az elveszett s használhatatlanná vált koronázási öltönyök és jelvények. Az apostoli kereszt, az eskükereszt. A koronaszekrény --- 207. l.

I. RÉSZ.

A MAGYAR SZENT KORONA
TÖRTÉNETE.

I.

A korona és viselete. Őskori emlékei. Különféle neme, alakja és anyaga. A korona mint az uralkodás jelvénye. Adományozása a keleten és nyugaton. A korona-adományozás nemzetközi és közzel jelentősége.

AKORONA és koronázás az emberi művelődés kezdetével egykorú viselet és szokás. Mint egyszerű fejdísz és ékszer, majd mint a kitüntetés és hatalom jelvénye, már az őskor óta egyaránt ismeretes: a mint a fa lombja s a mező virága, a fémek lemeze, a kelme szövete, a szalag fonadéka koszorúba fűzve és körítve díszíté a homlokot.

Az őskori leletek közt már hasonlóan feltaláljuk nyomát s alakját,¹ valamint az ókor műemlékein képét s emlékét.² A legrégibb írott emlékek, mint a vallási szent könyvek, a biblia, valamint Homér s a többi régi írók folyton említik már nevét, ismerik és leírják változatos alakját és használatát.³

Kezdetben használata és alakja a mily közönséges oly általános volt. Egyszerű homlok-éktárgyból és koszorúból állott, majd alkalmi s jelentékenyebb díszsége lett. Örömben és bánatban, vigalmak közt és vendégségben viselték, gyermek születésekor, násznál és gyászban, böl-

¹ Több őskori koronalelet képe ki van adva: Madsen, *Antiquités Préhistoriques*, 32. tábla. Varing, *Monuments, ornament of remote ages* 102—105. tábla 7, 8. 1—3. és 5. ábra. Lindenschmidt, *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit* I. X. táb. 2. Diademe. Magyarországi ily leletek *Archæologiai Értesítő* IV. 1871 197, 234, 249, 307. és gyűjteményemből is kiadva *Műrégészeti kalauz.* 53. lap, 105. ábra, mely ott diadema, fejdísz helyett tévesen nyakvértnek állítottatott.

² Az ókori műemlékek, érmek, viseletek s egyéb leletek kiadásaiban számos ily asszíriai s egyiptomi, héber s arab, mész és perzsa, hellen, etruszk és római korona-ábrák láthatók kiadva a koszorú- és régiségtanokban, például újabban Hottenroth *Trachten* I. 13—40. a régi népségek viseletei ábráin és az antik classicus koronák, Gerhard *Antike Bilderwerke*. CCCIII—IV. tábláin.

³ A biblíában az izraeliták Saul, Dávid és Salamon, az ammoniták királyai s a papok koronái említettek. (Mózes II. könyve 39, 26. bíborsüvegek koronácskái.) Részletesebben is leíratnak, mint Krónika I. 20, 2. Elvivé pedig Dávid a koronát Melkom (azaz a király, itt ammoniták király) fejéről és találta a koronán egy talentum nehézségű aranyat és igen drága köveket, és koronát csinálta magának abból. Énekek énekében 3, 11. Lássátok Sion leányai Salamon királyt a koronával, melylyel megkoronázta őt anyja eljegyzése napján. Eszter 8, 15. fején arany koronát viselven. U. o. 6. 8. Izaiás 28, 5. 61, 3. 10. 62, 3. — Homernál Iliás XVIII. 597. és XXII. 468—470. Andromache koronája. Hasonló lenne a Trója helyén kiásvott és rajzban kiadott. (Lásd Schliemann *Ilios* 507—512.) A többi classicusnál számtalanszor említve a stefanos, coronis, corona, diadema kifejezéssel.

csőn és síron, házon és tetemen, koporsón és emléken, hamvedren és ravatalon függött. Majd a kegyelet és tisztelet, a dicsőség és hatalom, a diadal és győzelem, sőt a gyalázat és szégyen jelvényévé vált. Az istentiszteletnél megkoszorúztatik és megkoronáztatik az istenek képe s az oltár, az áldozat s az áldozó. Tiszteletből nyújtatik az erénynek s a polgári érdemnek, a bölcsnek s a költőnek, az írónak s a szónoknak, a tudósnek és művésznek, a zenésznek és az énekesnek, a pályanyertesnek és az ephebusnak, a szűznek és a hímennél; az államférfiaknak s a hősöknek, a hadak vitézeinek s az arénák athletáinak. Hasonlón jelzője a meggyaláztatásnak, a megbélyegzettnek s erényvesztettnek, a lázadó és felkelőnek, a vallásszegő és hazaárulónak. S e szerint változik a koronák alakja és anyaga is. Más a vigalom és vendégség, más a nász és gyász, más a polgári és hadi érdem és dicsőség koronája- és koszorújának alakja. Más ismét a triumphalis és ovalis, a tábori és hajóhad, rostralis és navalis, az ostromi falrovátkos és karós, muralis és obsidionalis. Az anyag szerint is ekkép különböző: a borostyán és mirtus, a pálma és babér, az olajág és cserfalevél, az aranyleveles s isteni fénysugaras, nimbusos; a bogáncs- és töviskorona, mint a Megváltó keresztrefeszítésénél, a tüzes vaskorona, mint IV. Henrik által a Siciliai lázadók fejére szögezett, vagy a székel Dózsa fejére tűzött.¹

A sajátlagi uralkodói korona azonban később mindinkább kiválik a többi közül, mint a legfőbb hatalom jelvénye. Míg a többi egyszerűen csupán díszül és ékítményül szolgál, amaz az uralkodás jelzőjévé lesz, melyet kezdetben csak a legfőbb hatalom visel, ad és oszt; s ez által saját hatalmát feltünteteti vagy másokét is elismeri, megerősíti vagy csak megtiszteli.

Így viselnek ezentúl s osztanak másoknak is főbb uralmuknál fogva a hatalmasabbak koronákat keleten és nyugaton. Mint előbb már a bibliában az izraelita s ammonita királyok koronáira mutattunk,² átmegy a szokás nyugatra is. Így szól már felőle az egykorú történet s a költők éneke. Aeneas és Didónak például kettős arany- és gyöngyös koronájáról.³

¹ Részletesen és bőven tárgyalják a koronák és koszorúk e neveit s alakjait leírásban és ábrákkal a régibb s újabb classicai, philologiai s archæologiai munkák, a középkori koronákkal együtt, mint Riche archæologiai illust. szótára. Paschasius de Coronis. Schmeitzel de Coronis. Heineccius de Sigill. Coronarum forma in Sig. 107. stb.

² Krónika I. könyve. 20, 2.

³ Virgil Aen. I. 653:

Sceptrum Ilione quod gesserat olim
Maxima natarum Priami
— — et duplicem gemmis auroque coronam.

És u. o. VIII. 505:

— — — regnique coronam
cum sceptro misit — — —

Olvassuk, mikép osztanak a római consulok, senatus és imperatorok, Cæsar és Pompejus, Augustus és Tiberius királyi méltóságot és ezzel koronákat a meghódított és szövetséges uralkodóknak Perseának és Ariovistnek, a méd Ariobarzanesnek s az örmény Tigranesnek, Artavasdasnak s a pontusi Polemonnak, a gall Atrebata Commiusnak s a szenon Cavarinusnak.¹

A római nyugati birodalom hanyatlásával hasonlóan gyakorolja a koronaadás szokását a keleti birodalom Bizantban. Míg Rómában a pápák egyházi fenhatóságukkal kezdik a keletkező keresztény államokban a hatalmat gyakorolni, felkenve s megkoronázva az új római nyugati birodalom császárait, s a korona adományozása által királyságra emelve Európa újabb nemzeti államait. A bizanti koronaosztás e mellett mind jelentéktelenebbé lesz; többnyire már egyszerűen csak a haddal fenyegető barbár népek ajándékkal való megkérlelésévé, vagy csak megtisztelésévé, utóbb pedig visszaélléssé vált, melyet később immár beszűntetni törekedtek.²

Erre mutat Porphyrogeneta Constantin császárnak, nemzetünk akkori története feljegyzőjének, a keleti birodalom kormányzásáról írt könyve ama rendelete, mely szerint «ha, úgymond, a kazarok vagy törökök (tehát a magyarok, kiket ő s az akkori bizanti írók, mint ismeretes, rendszeren törököknek neveznek) vagy oroszok, avagy más északi és szkita népek uralkodói (császári) öltönyöket, koronákat, stolákat, valamely általok teljesített szolgálat fejében magoknak küldetni kérnek, azzal kell mentegetődni, hogy ezek mint szent öltönyök a főegyházban őriztetvén, csak az istentisztelet alkalmával használhatók.»³

E rendelet, mely ily koronákért és díszöltönyökért való folytonos követeléseket már csellel igyekezett kijátszani, nyilván tanúsítja a visszaélést, s mutatja, hogy itt említett nemzetünk is ismételve részesülhetett ily bizanti korona-ajándékban valahányszor a teljesített segély és szövetséges szolgálat fejében, vagy, ellenséges támadásai s megrohanások alkalmával hasonló koronákért és díszöltönyökért való igényekkel fellépett. De így értesülünk azért még tovább is, hogy Trathios, a Lazok királya, Justinus császártól nyer koronát,⁴ Uros szerb fejedelem pedig

¹ Livius Hist. lib. XXI. c. 24. Valerius Maximus l. V. c. 7. Pompeius regem adpellavit et diadema sumere iussit et in curuli sella considerare coegit. Hirtius de bello Al. XXXIII. 1. Cæsar de bello Gall. IV. 21. Dio Cassius LIV. Tacitus Annales II. 3. Hol, mint Pompejusnál, ha a királyság adományozásáról van szó, ezzel többnyire együtt jár a korona adományozása is.

² Anastáz császár Clovisnak, mint Gallia egy része fejedelmének, a patriciusi méltósággal együtt küldi például az arany koronát. Toussaint et Tassin L'Art de Verifier les dates. II. 429.

³ Constantinus Porphyrogenitus, De administ. imperii cap. 13.

⁴ Chronicon Paschal. 332.

Andronicus özvegyétől Irene Augustától.¹ Míg Khalel a turkok, tehát a magyarok (talán Lehel) vezére a császári kincsnek megejtett zsákmánya közt talál és tesz fejére hasonló koronát.²

A bizanti korona-adományzások jelentősége és becse ezzel mindinkább hanyatlott. Csupán díszajándéknak, megtiszteltetésnek, vagy épen kiszorított prédazsákmánynak tekintetett már. A római nyugati császárok erre később következett korona-adományozásainak ritkább esetei sem emelték e tényt magasabb jelentőségre. Sőt ellenkezőleg, ezzel már, mint lejjebb értesülünk, a császári hatalom alá való rendeltségnek, mintegy hűbéri köteléknek elismerése járt.

De most a pápák egyházi hatalma által, melynek a császárok felkenése és koronázása is már kifolyása lőn, a magasabb vallásos felavatás és szentesítés jellege egyesül. Nagy Károlynak III. Leo pápa által való koronázása, s Nagy Károly utódjának Lajosnak IV. István pápától nyert koronával adományoztatása óta,³ az újabb évezred kezdete előtt már a pápák tekinthetők az új keresztény államok koronái s királyságai adományozóinak, kiktől a koronát és királyságot a kereszténységre tért fejedelmek és népek kérik és nyerik; s melylyel azért már a pápák mintegy nemzetközi jogot gyakorolnak. Legvilágosabban tanúsítják ezt a Bizanttal addig szorosabb szomszédos, sőt alattvalói viszonyban állott egykori tartományok fejedelmei, a mint nem többé Bizantból, sőt épen ennek ellenében a római pápáktól kérik az őket Bizanttól függetlenítő koronát és királyi hatalmat. Simon bolgár fejedelem, ki a magyarokkal, mint a bizanti birodalom szövetségeseivel, ezeknek Pannoniába jövetelök alkalmával hadakat visel, már X. János pápától kér koronát s áldást, s ezzel Bizant ellenében önállósított egyházi szervezetet is nyer. Koronájától utódait a győztes bizantiak megfosztják bár, de ezek, valamint a déli más szláv tartományoknak, melyek nem képesek soha állandóbb dinasztiákat alkotni, egymásra következő újabb uralkodóik is, ismételve kérnek koronát Rómából a pápáktól. Mint például Kalo Iván III. Inczétől, hasonlóan az Asszánok; sőt az oláh-bolgár fajból felemelkedő Kalo Péter, még rőt-szakállú II. Frigyes császártól is kérnek folyton újra koronát. Hasonlón a később különváló szerb fejedelmek is, mint Mihály s ennek fia Budin VII. Gergelynél, azután Vukin III. Inczénél keresnek koronát.

A pápák azonban e korona-adományozást mint keresztény egyházi,

¹ Gregorius Nicephoros, Hist. Bizant. L. VIII. c. 8.

² U. o. c. 8.

³ Ermoldus Nigellus Carm. Lib. II. v. 463. Pertz, Monum. Germ. Hist. II. 487.

társadalmi és államközi jogot, mindinkább magasb öntudattal gyakorolván, azt az önállóságra alig képes eme népeknek és fejedelmeknek gyakran megtagadják. Valamint II. Szilveszter III. Otto akadályozása miatt megtagadja a lengyel fejedelemtől, mint a császár hűbéresétől a koronát; úgy VII. Gergely és III. Incze megtagadják azt a bolgár és szerb fejedelmektől is, midőn Magyarország az ellen tiltakozik, hogy a részben hatalma s uralma alatt lévő ezen hűbéri tartományok független királyságra emeltessenek; miért is ilyenkor korona helyett a pápák csupán zászlót és palástot küldenek; egyházi ügyeiket pedig a kalocsai érsek alá rendelik, ez által Magyarországnak egyházi felsősége alá is helyezve tartományait. Midőn pedig végre III. Honor ismételt kérésökre hajolva, koronát is küld, a magyar megszálló sereg a pápa követét elfogva, az általa hozott koronát is letartóztatja.¹

¹ Lásd ezekre az adatokat: Theiner Monumenta meridion. Slavor I. 15. 21. 24. 29. 33. Niketas Stritter. Mem. II. 64. Ansbertus, 44: Kalopetrus Blacorum et maximæ partis Bulgarorum dominus coronam ab eo (II. Frigyes császártól) sibi imponi efflagitat. Thomas Archidiaconus Hist. Salon. CXXXI. Dandulus chron. Venet. ad 1217. Lucius de regn. Dalmat. et Croat. V. 3. — Jiricsek, Geschichte der Bulgaren 168, 233—7. 381—2. — Ehhez újabban még Kukuljevics (Rad jugoslov. akad. LVII—LIV. 188. stb.) ezen bolgár és szerb koronák alakját is akarná ismerni, s azok képét i. h. a mellékelt II—IV. táblán adja. De mivel ily koronák nem léteznek, a közölt képek is csak találmásra különféle érmekről vannak levéve. Ismeretes ellenben, hogy az érmek koronái rendesen különböztek a valódi koronák alakjaitól. Mert az érmekre rendesen inkább conventionalis alakzatú vagy kisebb házi koronák vésettek. Példa rá saját régibb érmeinken látható koronák alakja. Még kevésbé igazolható az, a mit Kukuljevics u. o. egy állítólagos horvát koronáról mond, hogy a horvát fejedelmek is X. Jánostól nyertek volna koronát, mert ez, mint saját iratából kitűnik, csupán állítólagos néphagyományi későbbi kétes feljegyzések nyomán keletkezett üres feltevés. — Azért sem az időből, midőn Horvátország a magyar korona hatalmába került, sem pedig előbbi vagy utóbbi korból ily horvát koronának semmi biztos emléke vagy nyoma nem maradt fenn.

II.

A magyar szent korona adományozása II. Szilveszter pápa által. Szilveszter pápa tudományos, egyházi és politikai pályájának s irányának jellemzése.

AKORONA-adományozás tényének ezen nemzetközi s államjogi intézménynyé fejlődése során, majdnem elől áll, s annak egyik legnevezetesebb mozzanatát képezi Magyarország szent koronájának Rómából való küldése. Ez esemény, a mint nemzetünk első királya sz. István a koronát a római pápától nyerte, mondhatnók akkor világtörténeti jelentőségűvé vált. De e jelentőségében, a mint a magyar szent koronához, magasabb európai általános nemzetközi, és e felett külön mélyebb magyar nemzeti közjogi fogalom értelme és érvénye szövődött, eddig alig lévén még eredetében és keletkezésében kellően méltányolva, a szent koronának az egyház feje által való emez adományozása története és célja, méltán igényelheti az egykorú események és viszonyok magyarázatát, valamint az ebben szereplő egyének politikai iránya jellemzését. S ez méltán indokolhatja, hogy a magyar szent korona adományozásának története elbeszélésében mélyebben indulunk ki, adományozójának élete egyházi és politikai iránya jellemzésével.

A férfiú, ki akkor sz. Péter székén ülve a koronát első királyunknak adományozta, a világtörténet egyik kiváló alakja, II. Szilveszter pápa volt. Előbbi nevén Aurillaci Gerbert, aquitaniai francia származású, — bár némelyek szerint állítólag az ő s római Cæsius nemzetség (Gens Cæsia) ivadékának tartatott;¹ mások helyesebb véleménye szerint, alacsony, egyszerű sorsból származva, nagy tehetségei és erényei, magas szelleme és mély tudománya, páratlan szorgalma és ritka ügyessége által a legmagasabb állásra emelkedett; a mint előbb kora leghatalmasabb császárai és

¹ Lásd Bzovius Szilveszter II. Cæsius Aquitanus 5. l. irata hagyományosan szőtt adatait, s a pápák névjegyzékeit, mint ezeket a Gierarchia catolica névtári folyamai maig adják.

királyai egész nemzedékének meghitt embere, barátja és nevelője volt, s a nyugat akkori első tanodái és főegyházai Reims és Ravenna érseki székeiről az egyház fejévé, római pápává lön.

Pályáját mint az aurillaci sz. benedeki monostor szerzetese kezdette. Ott nagy képességével már annyira kitűnt, hogy főnökei és pártfogói magasabb tanulmányra szánva, Franciaország spanyol határtartományainak akkor virágzó tanodáiba küldötték; hová a tartomány örgrófja Borel, ki épen akkor az aurillaci monostorban búcsút járva megfordult, magával vitte. Itt Hatto püspök, utóbb Catalonia érseke, Bonfilus geronai püspök és Guarini cusani apát, korának mindannyi tudós, buzgó és nagy befolyású férfja vezetése alatt tanult, és mint vélik az ottani egyházi tanodákba áthatott spanyol, arab tanulmányokat, Aristoteles bölcsészetét, és a számtani, algebrai és astrologiai ismereteket is sajátjává tette volna.¹ Pártfogói Hatto érsek és Borel örgróf kíséretében jutott azután Rómába, hogy ismereteit tovább gyarapítsa. De ott tudománya által már annyira kivált, hogy XII. János pápa a római iskolán tanítással bízta meg. Míg az ott időző I. Otto császár udvarában alkalmazta. Itt a császári udvar és család tagjaival, Adelheid császárnővel, fiával II. Ottóval, majd ennek nejével is Teofaniával szorosabb szolgálati viszonyba lépett, s egymásután a trónörökös oktatójává, az udvar és császárnők meghitt ügynökévé és megbízottjává lön.

De sem az udvari élet, sem a császár későbbi jutalma: az Appeninek alján virágzó gazdag bobbioi apátsággal való adományoztatása, nem tartatták vissza megkezdett magasabb tudományos pályájától. A mint a híres bobbioi monostor dús irodalmi kincseit² kiaknázva, grófsági uradalmi számos hűbéreseivel és hadaival, ellenséges állami bonyodalmakba keveredett, állása csakhamar tarthatatlanná lévén, visszatért újra honába Franciaországba, hol immár a híres reimsi székesegyházi tanoda igazgatóságára meghívást nyert.

Így lön Reims egyházi tanodája Gerbert tudományos munkálkodásának, majd politikai magas tevékenységének is színtere. Ez által egyzsersmind akkori tanulmányai- s irodalmi munkálataival azon egyik központjává vált, mely ott azontúl Gerbert személye körül képződött.

¹ Gerbert újabb életirői e kor tudománytörténete és Gerbert iratai alapján arab tanulmányai mélyebb jelentőségét és eredetiségét kétségbe vonva ezt tagadják. Lásd erre nevezetesen Büdinger, Gerbert u. s. wissenschaftliche und politische Stellung 7—35. és Olleris, Oeuvres de Gerbert XXI. Barthelemy, Gerbert sa vie et ses ouvrages 3.

² Lásd e monostor dús könyvtári jegyzékét a X. századból Olleris i. h. 489.; és Becker Catalogi Bibliothecarum Antiqui I. Catalogi sæculo XIII. vetustiores. Cænob. Bobiense sæc. X. 64. lap. Muratori Antiquitat. Italicarum III. 817.

Tanítása, mint tanítványai egyike, e kor legnevezetesebb történetírója Richer tudósít,¹ nagy elméjével és csodás ékesszólásával, úgymond, egész Galliát mint egy lángoló szövétnek ragyogva hatotta át. Gerbert ezzel a régibb iskolai tanrendszert első alakította át, s annak mintegy reformátorává lőn, alapját egészen a mai, úgynevezett humanisticus s a vitatkozási rendszerre fektetve; mely tanrendszer azontúl, mint Gerbert tanításának legalaposabb ismertetője Olleris életiratában jellemzi, bár később többször hanyatlott, de mindig újra fölébredt, mint a XII. század egyetemei, majd a renaissance, s újabban ismét kiképzettebben Jézus-társaságának a XVI. században fölélesztett tanrendszerében.² Szakítva a régibb didascalosi fokozatos tanítás elemeivel, előadásait azonnal a triviumi és quadriviumi akkori középtanodai humanisticus és real tanulmányaival kezdve, a költészet és szónoklat terjedelmesebb tanítására és gyakorlatával vezette át. Innét azután a bölcsészet propedeutikájára, majd magasabb fokaira emelkedett. Ebben folyton a dialektikát a rethorikával, a topikát és logikát egyaránt gyakorlá. Azonfelül még a történetírás classicus mintáit is, mint Richer magáról írja, tanítványaival megismertette. Olvasta pedig e közt velők Virgilt és Horácot, Terencet és Juvenált, Persiust és Statiust, Lucanust és főleg Cicerot, Julius Césart és Sallustius, Pliniust és Simmachust. A bölcsészetben Platon és Aristoteles műveit az újabb iskola nyomán Porphyrius isagogejával, Boetius és Victorinus magyarázataival tanítá. Mind e bölcsészeti tanulmányokat pedig magasabb metaphisikai és theologiai rendszerbe összefoglalva, külön táblázatokban eredeti szerves rendszert alkotott tanításukra.

Ennél is nevezetesebb új tért nyitott szám- és mennyiség-tani oktatásával és munkáival. Bár ez inkább az antik classicus írók s az alexandriai iskola tanai alapjára, mintsem az akkor még kevéssé ismert arab számtani munkákra volt fektetve; mégis ez utóbbiak sem voltak előtte

¹ Ama Richer, kinek emelkedett magasabb történetírói képességéről jellemzőn mondja Pertz, a középkori történetírás legavatottabb ismerője s összes emlékei híres kiadója (a Monumenta Germaniae Hist. Scriptores III. köt. előszavában), hogy Richer művének egyetlen baja, írója lángoló honszeretete, és hazája dicsőségeért magas lelkesedése (patriae amor flagrans — és: nimio gloriae patriae studio). De a kiről kiemelhető az is, hogy akkor egyedül ő közelít meg leginkább az antik classicus történetírás mintáit, a mint őt Gerbert erre tanította s lelkesítette kora történetének megírására. Művét azért a hálás tanítvány Gerbertnek is ajánlotta. Így lőn egyszersmind mesterének Gerbertnek legméltóbb történetírója. Ámbár Gerbertet fenmaradt bő levelezése még történetírója dicséreténél is méltóbban jellemzi.

² Olleris (i. h. XXXIII—IV.) vizsgálva tanrendszerét mondja: «il abord tout de suite les études, qui correspondent aux classes d'humanités. Ce sera le système de l'université au XIII. siècle». És «Il les faisait disputer. Le moyen âge adopta cette methode, l'université l'a pratiquée jusqu'au XVIII. siècle; saint Ignace l'a recommandée a ses disciples, les Seminaires l'ont encor en grand honneur. Lásd Büdingert is i. h. 48.

ismeretlenek. S a mennyiben az arab számokhoz hasonló új számjegyeket ő hozta be első, ezzel egyszersmind könnyebb számtételi módokat s táblázatokkal talált fel. Velök a számtani műveletekre nehézkes régibb görög és római számjegyeket pótolva, az újabb arab szerzők számtani eredményeit is felhasználta, s e téren kiválóan új tanirányt hozott tanodájába. Kezdve azután az algebrán és mathesis többi részein át, a mechanikai és csillagászati oktatásig emelkedett. Ez alapon fejleszté tovább a természet-tant és zenét. Mindezt pedig hasonlóan táblázatokban szervezetesen összefüggőleg rendszeresítette. Új szorozási módszereket alkotott abacussával, s az úgynevezett mensa pithagorica szorozási rendszere műveleteihez, új tizedes rendet állított. Kijavította az időszámítást, a zenei hangfokozatoknak matematikai alapon meghatározását, új hangtant és harmóniát fejlesztett és új hangszereket alkalmazott. Nevezetesen az orgona újabb víz- vagy gőznyomású szerkezetét kísérle meg Aurillacban és Reimsban alkalmazni, ezzel készítve új orgonákat. Mértani és csillagászati tanulmányai s előadásai számára új ábrákat, mechanikai és astronomiai eszközöket készített, sphærákat, ég- és földtekéket, a csillagzati pályák mozgását jelző műveket és külön szerkezetű nap- és vízórákat talált fel.¹ Mert mind e tanokat a mint elméletileg előadta, úgy tényleg gyakorolta is. Sőt még azontúl is az egyházi művészettel s műiparral egyaránt foglalkozott; mint erről dús levelezése ismételve szól, és mint e felől alább koronánk adományozása és műve leírásánál még részletesebben is meg kell emlékeznünk. Nem egy nyom tanúsítja, hogy e téren is mint a többi tudományok terén a reimsi tanodában új egyházi műiskolát is alkotott volt. Csak az orvosi tudományok tanulmánya alkalmával, midőn ezek műveit is keresi és leiratja, megszerzi és tanulmányozza, mint Celsus Cornelius és Demosthenes Ophthalmicus szemorvosok iratait s általok az ophtalmia s a calculus gyógyítása ismeretét sajátjává teszi, szabadkozik az ellen, hogy velök gyakorlatilag is vagy csak keresetből s üzletileg foglalkoznék; mert azok ismeretét csak maga, és mint levelei tanúsítják, barátai számára sajátítja el, úgymond.²

E tanulmányait pedig épen oly széleskörű, mint alapos és bő irodalmi munkásságával támogatta. Alapját a classicus középkori codexek gyűjtése,

¹ Vincentius Bellocensis Speculumja kevésbé észrevett helye szerint: Silvester fecit arte mathematica horologium et organa hydraulica, ubi mirum in modum per aquæ violentiam implet ventus per tractus æneæ fistulæ modulatos clamores. Lásd leveleit is az orgonákról s órákról Ollerisnél i. h. 93, 112, 115, 155, 162.

² Mint egyik levelében írja: Scientiam Medicorum tantum affectaverim, officium semper fugerim. De ugyanott mentegette magát, mindjárt a kért orvoslást is szolgáltatja. Olleris i. h. Levelei 109, 116, 156.

leírása és tanulmánya képezte. Megragadó valóban a kép, melyet e felől számos levele mutat. Mikép veszi igénybe úgy közeli, mint legtávolabbi ismerőseit és barátait, tanítványait, s a monostorok és főegyházak könyvtárait, a hol és a kinél csak valamely újabb, előtte még ismeretlen vagy saját dús könyvtárában meg nem levő codex felmerül vagy illet sejt. Buzdítja őket ígéretekkel, saját példányai átengedésével, vizonszolgálatával, mechanikai művei, művészeti eszközei és találmányai megküldésével vagy bármily nagy költséggel.¹ Legnagyobb elfoglaltsága, tanítás és villongások, a polgárháborúk és száműzetés zaja és szorongatásai közt is minden szabad percét erre használja fel. Kezdve Cicero beszédei és Respublicája töredékes kéziratai kiegészítésétől, Julius Cæsar és Svetonius művein s a spanyolországi Arab József számtanán át, egész Boetius Perihermenajos egyik kézirta helye pótlásáig; melynek egy példányát Bonfilus püspöktől Spanyolországból, másikát Dietmar szerzetestől Németországból Mainzból, a harmadikat és hozzá Statius Achillesét Trierből Remigiustól szerzi elő; s így tovább járja be Rómától kezdve Olasz-, Német- és Franciaország kolostorait s egyházait személyesen vagy leveleivel fölkeresve, mindent felkutat és előhoz a mi feltalálható volt, s a mihez csak hozzá férhetett.²

E tudományszomjától elragadtatva írja azután e közt számos művét, melyekkel épen oly tág tért foglalt el, mint a minő mélyre hatott tanításával. E művei közül maig fenmaradtak még számosabb iratai, vagy csak ezek egyes töredékrészei: Geometriája és trigonometriája, a sphaera szerkezetéről készült irata. Dialektikai, retorikai és bölcsészeti munkáiból: De rationali et ratione. És hogy mily magasan állott az egyházi tanulmányok terén, azt fenmaradt theologiai iratai közül az oltári szentségről szóló, zsinati actái és fogalmazásai, a zsinatok leírásai, ezekben tartott beszédei, a püspökökhöz intézett tanításai stb. mutatják; melyekben a kor egész egyháztörténeti, dogmatikai, erkölcsi és kanoni tudományát előadja. Mindezeket azután bő politikai levelezése, hivatalos diplomatikai tudósításai s okmányai, mint korának és saját élete- s jellemének legérdekesebb adatai kísérik.³ Mert e levelek egyszersmind leghívebben tükrözik vissza lelke és

¹ Így írja, hogy Belgiumban, Olasz- és Németországban: bibliothecam assidue comparo, scriptores et auctores, exemplariaque multitudine nummorum redemi, membranarum, sumptusque necessarios addidi. Másutt: quidquid erogaveris cumulate remittam. Vagy Membranas, sumptusque necessarios ad vos dirigemus. E közt említi aranyozással és festményekkel díszített példányokat. Lásd erre vonatkozó leveleit Olleris i. h. 6, 7, 11, 54, 55, 60, 63, 76—78, 91, 118, 124, 133—8, 142, 157, 165, 213.

² Lásd e könyvei jegyzékét: Becker, Catalog. Biblioth. 77. Gerberti pap. Silvest. II. ante 999.

³ Kiadva ismételtelen levelei munkáival együtt Masson, Duchesne, Sirmond, Jaffé, Mabillon,

jelleme ritka erélyét, erős akaratát, de hatalmas befolyását is, melyet kora szellemére s eseményeire gyakorolt; valamint kifejezik magasabb eszméit és szellemét. E kifejtett nagy munkásságot pedig a mint a közpályán, mint tanító, királyok és császárok nevelője, ügynöke, érsek és pápa, a legszűkebbre szorított szabad idejében végezhetett csak, úgy ezt is mindig aggályok közt szorongva tehetett; felpanaszolva s magának szemrehányva például még az Otto császárnak a subjektum és objektum (az alany és tárgy) felől adott taniratában is, vajjon méltó, illik és szabad-e, hogy ilyenekkel egyházi hivatala mellett foglalkozzék.

Bármily alacsony álláspontot foglalhat is el tudománya jelenleg a mai tudományos ismeret fokával mérve, mégis az akkor teljesen parlagon heverő ismeretek felébresztésére a legnagyobb jelentőségű volt. Mert Gerbert tanításával és műveivel az emberi tudásnak addigi majdnem összes tereit nem csak bejárva, a tudományos ismereteket felélesztette és helyreállította, de részben tovább vive számukra új tért hódított, új utat nyitott. E mellett számos tanítványával egészen új iskolákat alkotott, melyekből kora leghíresebb írói és tanítói kerültek elő; mint Richer a történetíró, a lothringi Bernerius, Lobbesi Heriger, Liegi Durant, Saint Huberti Adelbold, a chartresi Fulbert, Hilduin s tanítványa Bonipert, ki nálunk Magyarországon Pécsen, mint első püspök az ottani virágzó iskola első megalapítója is lőn. Nem Gerberten a nagy mesteren és tanítványain mult, hogy már ekkor a tudomány s az ennél is élénkebben felébredt és gyakorolt egyházi művészet teljes felélédeése be nem következett. Mit akkor még csak az ádáz középkori viszonyok akasztottak meg.

Gerbert tudományának és iskolájának híre és tekintélye azonban annyira elhatott világszerte, hogy nemcsak számos külföldi tanuló látogatta, hanem a mestert is többször kiszólták vitákra és tanításra, tanácsadásul s fontosabb ügyek elintézéséül a tanodák és monostorok, püspökségek és fejedelmi udvarok körébe. Így történt, midőn bölcsészeti és természet- s mennyiségtani és theologiai oktatását összefüggő szerves újabb rendszerbe foglalta, ez oly feltűnést keltett, hogy a német főbb iskolák, a mint tanítványaikat tanodájába küldötték tanítása megismerésére és közlésére, úgy e tanítványok által félszegen és hamisan közlött s ismertetett rendszerét is megtámadták. A tudós vita, a mint magas hullámokat vetett, s az összes főbb iskolákat foglalkoztatta, a feleket is erő-

Pez, Labbé, Pertz, Migne Hock, Barthelemy, Olleris stb. gyűjteményeikben többé vagy kevésbé teljesen vagy csak részleteikben.

sen felzaklatta. Egyfelől II. Otto császár udvari tudósai köre élén Orthrikkal, a magdeburgi híres iskola igazgatójával, a szász Cicerónak nevezett bölcsészszel, másfelől Gerbertnek reimsi érseke Adalbero többi barátaival nyilvános vitát sürgettek. Otto császárnak s Adalberonak olasz útja adott azután rá alkalmat, hogy a tanodái és művészete által híres Ravenna császári palotájában Otto császárnak elnöklete alatt számos főpap s tudós tanár jelenlétében a vita végre megtartatott. Orthrik, mint a német tudomány képviselője s a Gerbert által előadott aristotelesi tan ellenfele kezdette meg a vitát, megtámadva Gerbert rendszerét; míg erre Gerbert előadva s magyarázva annak valódi értelmét s lényegét, védte tanítását, kiigazítva hibásan ismertetett tételeit. A vita azonban oly hévvel folyt, hogy majdnem egész napon át tartott immár. Mivel azt Gerbert mégis fáradhatlanul és kimeríthetetlenül mindig tovább folytatta, a császár a már későre haladt idő s kimerült hallgatók miatt kénytelen volt annak végét vetni. E nagyjában, mint kivehető, csupán dialektikai szörszálhasogató vitának ugyan nem lehetett valami különös tudományos érdeme s eredménye. Gerbertnek azonban tudománya s ékesszólása győzött, és eddigi tudományos és társadalmi állását és befolyását, mint győztesnek, még jóval magasabbra emelte, midőn a császár is őt ajándékokkal megtisztelte és dicséretekkel újra elhalmozta.

De már ekkor Gerbert tekintélyét nemcsak kiváló tudományos és irodalmi állása emelte, hanem politikai s egyházi befolyása is személyét mindinkább előtérbe léptette. Főpásztora Adalbero a lothringi grófok családjából, mint reimsi érsek Franciaországnak első méltóságát viselte, ki a királyokat koronázta, és mint az ország főcancellárja a francia kormány élén állott. Mint az egyház kitűnő buzgó főpapja, a tudományok és egyházi művészet nagy pártfogója volt. Az akkori politikai mozgalmakban a mint épen a két nagy európai birodalom, a német császárság s a francia királyság dinasztiái a válponton állottak, Adalbero a kiskorú III. Otto megtámadott császárságának híve lőn, s a francia Karolingi dinasztia hanyatlásával a mellette feltörekvő Kapetingek részére állott. Mindebben nemcsak hívére, de méltó segédére talált Gerbertben. Az erre bekövetkezett nagy politikai drámának Gerbert nemcsak tanuja és szemlélője, de egyik szereplője, sőt részben szerzője is lőn. A mint érseke reimsi tudományos s egyházművészeti iskolája igazgatását Gerbertre bízta; úgy egyházi s politikai ügyeiben is őt mint titkárt alkalmazta, s mint az ország főcancellárja, a királyok s az udvar ügyeiben is, mint a császári udvar meghittjét és megbizottját felhasználta. Majdnem észrevétlenül ez által úgy

a német császárok és francia királyok nevelője s oktatója, a Kapetingek és Karolingek titkára s első minisztere, a császárnék és III. Otto császár közbenjárója s legbefolyásosabb embere lön.¹

Maga panasolja e felől levelében, midőn befolyásából bünt és vétet róttak és költöttek rá, hogy ujjal mutatnak rá, mint olyanra, ki királyokat tesz és letesz.² És valóban Gerbert nemcsak méltón szolgálta e politikai bonyodalmakban érsekét hűségével és nagy tehetségével, mint ezt annak nevében a legbefolyásosabb egyénekhez írt s maig fenmaradt levelezései tanúsítják; hanem e mellett saját személyében is kiváló tevékenységet fejtett ki a közügyekben. Magas szellemével s éles elméjével, erkölcsi önérzetével és nemes lelkületével mindig az események fölé emelkedve, hűsége és ragaszkodása mellett actiója szabadságát fentartva és meggyőződését követve, mely miatt, mint írja levelében, az udvarok és paloták ebei mának magát annyiszor kitette, mégis mintegy hivatva volt a pártok erőszakos mozgalma és támadásai közt közbenjáróként fellépni. Kora mindannyi döntő és szereplő személyiségének úgyszólván régi meghittje, bizalmi férfia, nagyra becsült tanácsadója, az ifjabbaknak mestere és nevelője lévén, nálánál emez etikai szerepre alig volt akkor hivatottabb valaki. Kezdve a császárok és királyok ivadékaitól, a szász Ottók s utolsó Karolingek, valamint az első Kapetingek, ezek nejei Adelaid és Teofania német császárnők, mint Emma és Zsuzsanna francia királynék, az összes akkori nevezetesebb püspökök s a kolostorok apátjai, kitünőbb tudós s ájtatos szerzetesek mindannyian meghitt ismerősei voltak, és vele benső viszonyban és sűrű levelezésben állottak. S a mint belátásával és nemes szívével a pártok közt nemcsak közvetített, hanem hűségével és igazságszeretetével majd az egyik, majd a másik párt részére lépett, alig lehetett volna, mint egyik életírója mondja, a gyakorlati politikát magasabb eszményi tudományos nézeteivel és erkölcsi meggyőződésével jobban összeegyeztetni és nemesebben szolgálni. Így míg a megtámadott kiskorú Otto császár jogát védte hatalmas ellenci s a Franciaországgal összeküvő német fejedelmek és pártvezérek ellen; addig másrészt később Franciaország függetlenségét óvta a német császárság önkényével szemben, s a hanyatló s elfajult utolsó Karolingeket elhagyta, az országot a Normannok ellen megvédett Kapet Hugónak királylyá választása mellé

¹ A fejedelmekkel való viszonyát s azok nevében általa, mint titkáruk által írt leveleit, lásd levelezéseiben: Epist. 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 41—8, 51—3, 61, 62, 103, 104, 125, 128, 129, 130, 136, 147, 149, 169, 174, 179.

² Epist. 77. *Digito notabant qui reges deponerem regesque ordinarem.*

lépve. De ezáltal önként a pártok vészes bonyodalmaiba esett érsekével Adalberóval együtt. Mellőzött bár e közt számos kitüntetés és kész volt bármikor tudománszeretetének minden állást feláldozni, mégis nem kerülhette el többé a nagyság és befolyás veszélyeit s ezzel a dulakodó ellenpártok dühét s bosszúját. Midőn ezért így pártfogója s érseke Adalbero pártján annak ügyét a Kapetek királylyá választása mellett védte, az érseknek csakhamar bekövetkezett halálával, s az ellenpártnak ideiglenes győzelmével meg kellett szenvednie hűségéért. Mert ámbár hasonlíthatlan többségben lévő pártja Gerbertet óhajtotta a reimsi érsekségre emelni, ő maga, hogy a kiegyenlítést elősegítse és lehetővé tegye, kész volt azt szerényen mellőzni, s az erőszakkal s vesztegetéssel érsekül feltolt ellenét Arnulfot nemcsak elfogadni, hanem magát megalázva és feláldozva még személyesen szolgálni is. Csak midőn Arnulf újabb pártütései s erőszakoskodásai miatt székétől az egyházzsinat s a király által megfosztott, s helyébe utódául mindnyájan Gerbertet választották a zsinati határozat amaz indokolásával, hogy «az isteni és világi ügyekben avatottsága, mély ismeretei, józan mérséklete, eszélyes belátása, feddhetlen élete és tapintata által erre egyedül ő képes és méltó», kényszerítve csupán s ideiglenesen volt hajlandó Gerbert ez állást elvállalni, egyedül azon tekintetből, úgymond, hogy hazája s egyháza megzavart békéjét talán sikerülhet a közóhajtás szerint visszaállítania. Ekkor is, ámbár mindenekelőtt ünnepélyesen szóval s írásban adott vallástétellel hirdette egyházi orthodoxiáját, hittel fogadta az egyháztanítás s hitvallás főágazatait, kárhoztatva az eretnekségeket és tévtanokat; mégis ellenei, a letett érsek pártja, nem mulasztották el őt az eretnekségnek akkor oly megszokott gyakori vádjával illetni, és Rómába, ellene panaszt emelve, felebbezni az ügyet. Természetesen a Szentszék sem tűrhette, hogy valamely egyháztartományi zsinat érsekeket az ő közbejötte nélkül letehessen. De azért a vizsgálatra kiküldött pápai követ Leo apát sem volt képes Gerbert ellen nagyobb vádat emelni, mint hogy Róma törvényes hatalma «nem engedi magát», úgymond, «sem Virgil és Terencz, sem Plato és más felfuvalkodott philosophusi marhák vagy csordák tanításai által oktattatni, szent Péternek elismert hatalma ellen.» Gerbert, bár e gúny által mélyen érezheté személyét sértve, s bár ügyét is a zsinaton nagy egyházjogi tudományával és cicerói ékesszólásával védte, mégis magát teljes egyházi engedelmisséggel alávetve, leköszönt érseki székéről, s a gúnnyra egyszerűen azzal felelt: «Istennek nagy adománya ugyan a hit, de még nagyobb az, hogy hitet adva a halandóknak, tőlük a tudományt sem vonta meg. Való, hogy az

igaz a hitből él, de ezen hittel össze kell kötnie a tudományt is, mert az oktalankoknak és balgatóknak nem lehet igaz hitők. S én nem is tudom, — válaszolja másutt, — hogy miért tétettem én szegény és száműzött ember, ki sem gazdagságom által nem tűntem ki, annyi dús és nagy család fia elé, ha nem a te jóságod által, oh édes Jézus! ki a szegényt a gunyhóból felemeled, hogy a fejedelmek közt üljön dicsőség trónján.» Ezzel pedig leköszönt érseki székéről is.

Lelkének és életének emelkedettsége nyilatkozik mindezen önmegtagadásban s áldozatkészségben, melylyel megnyugodva egyszerűn sorsában, vallásosan, békével, sőt lelki örömmel tűr minden sanyarúságot, egyedül a tudomány után sóvárogva, hogy hazájának, egyházának és az emberiségnek, úgymond, szolgálhasson vele. Így szól ekkor is letéve méltóságából, hogy «sem arany, sem javak vesztesége, csak az emberek szeretetének hiánya és vcszte volna az, mit egyedül képes lenne sajnálni. De hisz ebben Gallia papsága és népe, királya és nemessége tehetnek felőle tanuságot, hogy azt el nem vesztette.» És azontúl is a tudomány valódi szeretete adja meg neki az elvesztett földi javak csalékony boldogságának megvetését. «Azért ismét a tudományyal foglalkozom», írja, «tanítva közlöm a mit tudok, s tanulva teszem sajátommá a mit még nem ismerem.» E szeretetteljes természete az, mely minden leveléből kisugárzik, a tudomány sovár vágya, a hála, a hűség, a feláldozás és készség érzete jóltevői, pártfogói s barátai iránt az általános halátlanság közt is, melyet ekkor tapasztalnia kellett.

Mind erre akár száz példa lenne idézhető saját leveleiből, ha itt életét, és nem csupán tárgyunkra szolgáló rövid jellemzését írnök. Ezzel a kötelességérzetet, a jámborságot és ájtatosságot, az egyház iránti tiszteletet és engedelmességet, az erények szigorú gyakorlatát s a felebaráti jótékonytságot összekötve, tért ismét megnyugodva vissza a csendes tudományos egyházi élethez.¹

¹ Erényébe, vallásosságába burkolva visszatér, úgymond, nyugalomba, lelépve a közélet színpadáról, a tudományokban találja ismét örömét, mint leveleiben írja: *Causa tanti laboris contemptus malefidæ fortunæ, quem contemptum, nobis non parat sola natura, ut multis, sed elaborata doctrina.* — *His curis sola philosophia unicum est repertum remedium, eius ex studio multa commoda suscepimus, hoc turbulento tempore motuum fortunæ. Tullius mediis se ingerat curis.* — Ille ego, írja akkor Adalbero halála után, *qui militaveram, sub imperio beati patris mei Adalberonis, in schola omnium virtutum, nunc — cum sacerdotibus Dei verba conferens.* — S előbb másutt resignatióval írja: *Mare fluctuans ingressi naufragamur et ingemiscimus, unquam tuta littora, nusquam portus occurrit.* És Terentiusz idézi: *Si non potest fieri quod vis, id velis quod possis.* — — *Nec divinitas declaravit ad huc quoniam in portu me sistere velis, mondja bizonytalan sorsa elé nézve, de ekkor is megnyugodva felkiált: Dabo operam pro viribus, ne quicquam eorum quæ fieri oportent intermittam, donec optatis perfruar sedibus reddamque Deo vota mea in Sion, mondja azután, mintegy jövő sorsa előérzetében. Lásd Ollerisnél i. h. leveleit: 15, 28, 57, 78, 106, 118, 162—5 stb.*

De a tudomány köréből, bár mennyire vonzották is és boldogították a visszavonultságban tanulmányai, nagy tehetségének és nevének híre kedve ellenére is minduntalan újra kivonszolta. A német császári család, melylyel a hazája ügye védelme miatt felmerült ideiglenes kedvetlenségek daczára is három ivadékon át, I. Ottótól a III-dikig, a nagyatyától kezdve az unokáig, folytonosan fentartotta hű viszonyát, újra felzaklatta, igénybe véve őt megkereséseivel, leveleivel és meghívásaival. Így kéri őt most ismét III. Otto császár egyik levelében, mint az «isten tudományok terén legtanultabbat, a bölcsészet minden részéből koszorúzottat, a görög és latin irodalomban legjártasabbat», úgymond, «ébresztené fel tudománya lángjával ismeretei parányi szikráit, tanítsa őt bővebben fonságesebb tárgyakra, és szeretetteljes kitünőségével álljon oldalánál, hogy a tudomány ily magas kitünősége vele állandón s örökre egyesülve, az ő császári egyszerűségének tekintélye legyen.» Otto levelére nem kevésbé lekötelezőn válaszolt Gerbert: «A császári kegyelemnek, melylyel őt szolgálatára méltónak véli, úgymond, óhajtana megfelelni. De érdeme aligha lesz abban, ha gyenge tudományával szolgálhat is. Mert a császárok dicsősége emelte azt nagyra; az ő atyja erénye nevelte, s nagyatyja fensége szerezte. A kincs tehát, melylyel a császárnak szolgálhat, nem sajátja, hanem a császár tulajdona, melyet azért neki visszaad, ha a felséghez méltó kívánságot teljesíti.»¹ Erre Gerbert válaszában még, a tudomány- s irodalomért ábrándosan rajongó ifjú császárt, versei megküldésére kérte. Otto újra azzal felel neki, «hogy immár Gerbertet, megváltván érseki székétől, mi sem tartóztathatja többé vissza Franciaországban. Jöjön tehát udvarába, hogy őt tanácsával a kormányon s tudományával tanulmányaiban támogassa; s akkor, ámbár eddig verset nem írt, a költészetet is annyira sajátjává teendi, hogy több verset fog készíteni számára, mint a mennyi férfit számít Gallia.» Gerbert meghatva a fellengző és lelkesedő ifjú császár levele által, addig dicsérte őt, mint a ki az antik classicus irodalmi kincseket elsajátítani igyekszik, s addig kérte magát ezek tanítására, míg nem volt képes a császár kérésének többé ellenállani, és Reimsből, hol úgysem lehetett többé maradása, sem mint leköszönt érseknek, sem mint tanárnak, a tanítványoknak a zavarok közt szétszéledésével, átköltözött ismét a császári udvarba.

De a mint egyszerűn tudmányszeretete, irodalmi lelkesedése viszi őt hazájából, hol azt többé nyugodtan a pártok küzdelme közt nem ápol-

¹ Lásd Szilvester *epistolæ* 153. és 154. Bzovius *Silvester* 21—22.

hatta, a császár udvarába, úgy csalódott ismét, ha annak egyszerű csendes gyakorlatát ott feltalálhatni vélte. Mert itt folyvást kísérve a császárt még a szlávok elleni háborúkba is, bár ott is a táborban egyre a tudománynyal foglalkoznak, csakhamar ismét a világ s egyház ügyei közepett találta magát, míglen azok élére emelve, egyik legfőbb intézőjök lön.

Mert ámbár Franciaország első érseki székéről, a császári udvarba jövet, teljesen lemondott, mindjárt ismét a világ egyik legnevezetesebb egyházi méltóságára lön kinevezve. A pápa és császár a ravennai érseki székre emelték. Ravenna akkor az udvari s egyházi élet, a politika és a hadak, a tudomány és művészet régi iskoláinak egyik fényes székhelye volt. Itt tervezték már századok óta Róma végső császárai a ketté osztott római keleti és nyugati birodalom egyesülését, vagy csak már a veszendőbe menőnek fentartását és helyreállítását. Itt verték fel őket ez álmaikból a barbár népek, a hunnok és gótok, az Attilák és Totilák, az Odoakerek és Theodorikok kegyetlen támadásai, feltámasztva az ideiglenes olasz fejedelemségeket; midőn a barbárokat elűzőt Belizárok és Narzesek által Ravenna Bizancznak és Rómának hatalmával versengő exarchátussá lön. Mire Nagy Károly mint Róma császára újra meghódítá, és Ravenna felett is hatalmát a római pápákkal megosztá, a római nyugati császárság egyik székévé lön. És most itt tervezték ismét az ifjú császár III. Otto, messterével, az exarcha érsekkel Gerberttel a római birodalomnak s ezzel a világalomnak újabb megalapítását s kiterjesztését. III. Otto már ifjan mintegy születve látszott lenni e tervre. Nagyatyja és atyja I. és II. Otto erős kézzel állították ismét helyre a Nagy Károly kis utódai alatt hanyatlásra jutott római birodalmat. Újra meghódítva Olaszországot, s annak minduntalan fellázadó városait és fejedelmeit, Róma korcs patriciusait és népét, itt és Ravennában kezdetek tartani udvart, emeltek királyi palotát. III. Otto csecsemő korától a római császárság eszményében nevelkedve jutott az uralkodásra. Nagyanyja Adelhaid császárnő az olasz epigon királyok ivadéka, míg anyja Teofánia biborban született bizanti császárléány volt. A császárt kiskorúsága alatt e két hatalmas nő férfias kézzel kormányozva a birodalmat, hasonló magasb aspirációkban nevelték fel, az ősi dicsőség sugarai fényében fejlesztve, hogy már a gyermek velök rajongott a világ uralmáért. Első nevelője Placentiai János, a későbbi szerencsétlen János pápa, mint görög származású, a keletre fordítá a trónörökös szemét, honnét anyja származott; s ez azért mintegy igényt tartva a keleti császárságra, fiát görög udvari császári szokásokban és öltönyben nevelte. De ki sem volt Gerbertnél alkalmasabb arra, hogy nagy szellemével s

egyetemes világ-egyházi s antik classicus tanulmányai eszményeitől áthatva, a császárt e magas tradíciókban nagyra nevelje.

Mert a mint a classicusok tanulmánya foglalkoztatta a tanítvány és a mester szellemét, nem maradhatott el, hogy az ifjú császár mesterében, mint az egyház egyik főpapjában fel ne merült volna az egyetemes római birodalom s világegyház létesítésének, egyesítésének és kifejezésének magasabb képe és vágya. Az ifjú császár méltán a nagy Károlyok s Ottók, sőt anyja görög császárléány után a keleti és nyugati s a római imperátorok és császárok valóságos örökösének tartotta magát. Az Augustusok és Trajánok, a Titusok és Marc-Aurelok mint császári hatalma és méltósága eszményei lebegtek előtte. De Gerbert a múlt e nagy képei mellé nem mulasztotta el a jelen feladatait is előállítani, midőn egyik művét a császárnak ajánlva előszavában lelkesítve szolt: «Mienk» ügymond «Cæsar a római birodalom. De mienk immár nemcsak a termékeny Italia és Gallia, az erős Germania, hanem Scythia is hadakozó népeivel; — (értve nyilván a szláv és magyar népségeket, kikkel akkor az Ottók egyre harczoltak.) — «A mi Cæsarunk s Augustusunk vagy, a görög császárok dicső véréből származva, Róma örököse lettél. Ékesszólásod haladja immár a görögöt, ismerjük annak nagy bölcsészetét is».¹

A főpap és az ifjú császár előtt azonban, a mily hitbuzgó volt mind a kettő, ott kellett ezentúl immár lebegnie a római birodalomnál is terjedtebb egyetemes keresztény világegyház képének, mely a birodalom határainál jóval tovább volt terjeszthető. És hogy ez végre létesüljön, misem látszott többé hiányozni, midőn rövid idő multán Gerbert a ravennai érseki székről, tanítványa a császár befolyása által, a Gergely pápa halálával megüresedett római székre emeltetett. Összekötve így egyházi és világi ügyekben nagy jártasságával, mély tudományával és fényes ékesszólásával a római pontificatus hatalmát, «a mint korának dísze és világalón», a hogy e szókat utóda IV. Sergius pápa sirjára írta; úgy ezzel most a római világ s egyház uralma is teljesen az ő és tanítványa a császár kezébe jutott.

Gerbert, ki már Reimsban is mint érsek a legzavarosabb körülmények közt nagy egyházi tevékenységet kezdett kifejteni, a hittudomány emelésével, zsinati munkásságával, mint ravennai érsek pedig még buzgóbban járt el, az egyházi fegyelem és jog helyreállítására egyháztartománya püspökeivel tartott zsinatokon, hogy a visszaéléseket megszüntesse,

¹ Lásd Opera Silvestri Papæ Migne Patrologia i. h. 159.

az elvesztett egyházi jogokat és birtokokat visszaszerezze; majd felső Olaszország összes püspökeit is összehívatta a császár elnöklete alatt tartott zsinatokra, mint ilyeneket már a bizanti császárok szoktak volt tartani, s ez által az egyház világi jogügyeit is rendezve, mind erősebben foglalkozott az egész világegyház ügyeivel, a mint a római zsinatokon is a pápa után első szerepet vive, Franciaország egyházi ügyei elintézését elősegítette és a zsinati határozatokat, mint első méltóság és tekintély, mindjárt a pápa neve után írta alá. Most pedig gondját mint pápa, mindjárt a többi népek megtérítésére is kiterjeszté. Ily magas terveket vitt s emelt magával Gerbert az antik római birodalom helyreállítása és fentartása eszményével a pápai székre; hogy a római birodalom hatalmát az egyházzal mintegy összekötve a keresztény világ egységére fölemelje.

Ezen óhajok s eszmék rég foglalkoztatták már ekkor öntudatlan és öntudatosan a pápákat és császárokat, az egyházat és népeket. Csak ez által lehetett a keresztény világot a barbár népek pusztításaitól megvédeni; melyeket akkor még mindig a pogány magyarok és szlávok, a keleti saracenek és északi normannok, a bessenyők és kunok berohanásai által a keresztény népeknek szenvedniök kellett. Míg Gerbertet mint pápát ezen felül az egyház szabadságának megerősítése is foglalkoztatta, melynek most a császárt megnyerni igyekezett. Ravenna és Róma volt azonban egyelőre térítési igyekezeteik főhelye. A kor legnagyobb szent férfiai Nilus és Adalbert, Romuald és Bonifácz remeteségben és monostorokban, imádságban önmegtagadással és testsanyargatással készültek éppen akkor a világ s népek megtérítésének nagy munkájára. Ők lőnek ismét e korban újabb mesterei az életszentségnek s a hittérítésnek, az apostolságnak s a vértanúságnak.

Az ifjú császár a mily rajongással csüggött a régi római császárság és birodalom, az antik élet és classicus tudomány eszményein s helyreállításán, éppen oly hitbuzgó kedélylyel vágyott Isten országát terjeszteni. Váltva majd mestere Gerbert, majd a kor ama nagy szentei Nilus és Adalbert, Romuald és társai lábainál ülve, hallgatta és szívta magába az antik classicus bölcsesség és dicsőség s a keresztény hit s üdvösség tanait és szellemét. Mint buzgó zarándok járt e szent szerzetesek kolostoraiba és remete-barlangjaiba. Majd Nilus remetét kereste fel, ki akkor a legszigorúbb önmegtagadásban tölté életét, a monostorokból barlangokba, s a kunyhókból a fejedelmi palotákba betérve, törekedett a világ hatalmasait szigorú példájával és tanításával, megjelenésével s intelmeivel javítani és megtéríteni. Midőn Otto császár garganói vezeklő búcsúja alkalmával

egyszer így Gaeta környékén felütött kunyhókban találta a szentet társaival imába elmerülve, elragadtatva életszentségek által felkiáltott: «Ime Izrael ékes sátorai a pusztában, hol az ég jövő lakosai mint zarándokok telepedtek meg ideiglen». És levéve koronáját a szent kezébe tévé, hogy áldását kérve vele ájtatoskodjék és vezekeljen. Majd ismételve találkozáván a szenttel, nagy és dús monostornak Ferra Grottában építésével kívánta kegyeit és buzgalmát tanusítani. De a szent a földi javakat teljesen mellőzve, csak a szenvedőkért, az akkor halálra ítélt fellázadt olaszokért kérte a császár kegyelmét; mint e jelenetet Domenichino egyik remek festménye később e monostor falain megörökítette.

Még szorosabb viszonyba lépett a császár e kor egy másik kiváló szent alakjával Adalberttel, nemzetünk fejedelmi udvara első térítőjével; ki, mint életirója mondja, a bölcs Aristoteles kategóriáit Dávid hárfája szent hangzataival, főuraságát a főpapsággal; ezt pedig, — midőn fél pogány és fél keresztény nemzetét nem volt képes teljesen megtéríteni, — a szerzetességgel és remeteséggel váltotta fel. Előbb ő is Nilus remete társaságában élt. De ez a szemlélődő jámbor életnél magasabb szentségre szánta őt, testvéréhez Leo apáthoz küldve társaival Rómába, az Aventin-hegyi sz. benedeki kolostorba, hol akkor nemzetünk első apostolainak úgyszólván öntudatlanul egész nevelője létesült volt. Itt Adalbert az ifjú császár kegyeltje lőn, ki a mint épült az apostol szigorú és ájtatos életén, úgy igyekezett újra megnyerni őt hazájának s a határos pogány népek megtérítésének. Napokat s éjeket töltött itt a császár a szent férfiú mellett czellájában, imádságban és vezeklésben, míg meg nem nyerte őt a térítés apostolságának e nagy művére. Adalbert áthatva már úgys a vértanúság vágyától, újra elindult tehát hittérítői útjára, a Németországba visszatérő császár kíséretében, s azt tovább folytatva ismételve Magyarországra, innét pedig végleg a pogány lengyel szláv népek felé vette. De hol, a mint mélyebbre behatolt közéjük, buzgó térítésének jutalma a vértanui pálma lőn. A császár lelki tanítója és barátja halálán és térítése nem sikerültén meghatva vezekelt buzgalmában, magát okolva, hogy a szent vértanu-halálát okozta. Hadserege élén hatol a pogányok közé, hogy bűnéért a szent sirjánál vezekeljen. Ott érsekséget emel és folytatja tovább hittérítési terveit. Sz. Adalbert tiszteletére Ravennában Pereum szigetén monostort alapít, mint hittérítői telepet és nevelőt, hova Romualdot átköltözteti, ki előbb az Apollinare in Classe öskeresztény egyházi művészet mozaik fényétől ragyogó basilikájában kevésbbé érezte magát helyén önmegtagadásában. Most azért Pereumban társaival a legszigorúbb vezekléssel

készülnek hittérítői pályájokra. Sz. Romuald a kamalduliák neve alatt ismert szigorúbb szerzetesi életnek egyik reformátora, e kor nagy és szent alakjainak hasonlóan egyike volt, kihez most a császár buzgalma hasonlóan mint előbb Nilushoz és Sz. Adalberthez fordult. Itt, hol, mint a szentnek életírója és társa Damiani Péter beszéli, az aranyszövetű öltönyeiket letett fejedelmek ivadécai hitvány mezben önmegtagadásban tölték életüket, lehetett ezentúl a császárt látni gyakran szalmán fekve s imába merülve vezekelni. Innét indítá ki ismét a térítőket a pogány szláv és magyar néptörzsekhez, a lengyelek- és magyarokhoz, az oroszokhoz és bessenyökhöz. Ezeknek vezére most Romuald és a püspökből szerzetessé vált Bonifác Bruno volt, kiket több társuk kísért.

Gerbert, Otto császár ezen igyekezeteinek egyik sugallója és intézője volt, úgy Adalbertnél Rómában, hol az akkor az aventini benedeki monostorban lakott társaival,¹ valamint Ravennában Romualdnál és Bonifácznál, ki egykor tanítványa volt. Másképp is Gerbert mint a benedekiek rendjének szerzetese, annak összes akkori kitűnő egyéneivel szoros viszonyban állott, ő képezvén mintegy a kapcsot, mely mindannyit összefűzte, s ezzel magasabb igyekezeteiknek egyszersmind előmozdítója volt.² Tanítványa Otto császár ebben hasonlóan követte mestere irányát, mint tanulmányaiban.

Kétségtelen ugyan, hogy a vallásos császárt ez irányban hitbuzgalma is vezérelte. De épen úgy előtte állott birodalmának hatalmi érdeke is, annak megvédése és kiterjesztése, az által, hogy a határait körülvő pogány, vagy csak félkeresztény népeket az egyháznak, valamint világi főhatóságának megnyerni s alávetni törekedett. S ezzel jutott egyszerre immár a világtörténet napirendére a magyar nemzet megtérítésével s a keresztény egyházba s európai nép- s államcsaládba felvételével a koronának adományozása is.

¹ Gerbertnek tulajdoníták az újabb időkig sz. Adalbert egyik életrajzát is. Lásd Bzovius i. h. 22, 90—99.

² Lásd Gerbert levelezéseit, melyek telvék ennek adataival. Nevezetesen a cluni monostornak a szigorúbb szerzetes-életet reformáló akkori nevezetes alakjaival, mint Majolussal s Odiloval 134, 135, 136, 137, 139, 204, 208, 209, 223. sz. a. Olleris i. h.

III.

A magyar szent korona adományozásának körülményei s indokai. A római császárság hatalmi állásának s az egyház szabadságának ellensúlyozása, az európai független keresztény államok szervezése által. Szilveszter Magyarországnak az európai államszervezetbe illesztését tervezi.

DIDŐN Gerbert a pápai székre lépett, az egyháznak s a római birodalomnak a népek megtérítésével kiterjesztésén kívül még egy más célt is kellett szem előtt tartania: az egyház egyre fenyegetett szabadságának fentartását. S ennek köszönheti főleg a magyar szent korona is keletkezését, mit adományozása körülményei és története világosan magyaráznak.

A keresztény középkor egyik közjogi eszménye volt, melyet a népies hagyomány és jogtudomány, az erkölcsi nézet s a történet egyre hirdetett, hogy Isten két kardot adott a kereszténység védelmére. A pápának adta a szellemi hatalmat, a császárnak a világit. Ebben öszpontosult a legfőbb isteni és földi hatalom eszméje s annak gyakorlata. Csakhogy ez eszme gyakorlati kivitele éppen oly nehéznek mutatkozott, mint a szellemi s anyagi hatalomnak megosztása vagy annak egyesítése. A két kard sem külön, sem egy hüvelyben és kézben nem férhetett meg jól soha. Mind a kettő szabadságának megőrzéseül a külön tért és külön actiót élesen kellett volna meghatározni és megőrizni, hogy egymással összeférjenek, s mind a kettőnek függetlenségére erős erkölcsi kezességet s egyensúlyt lett volna szükséges megalapítani.

Oly lángelmű férfiúnak, mint II. Szilveszter pápa volt, ezt azonnal fel kellett ismernie, a mint a hatalom gyakorlatára lépve, az élet és történet tanulságait maga előtt látta. Egyfelől előtte állott a tanulság, hogy csak erős és hatalmas birodalom, minő a római hatalma teljes birtokában volt, lehetett képes a népeket meghódítva s a keresztény egyházba terelve, annak egységében a pápa mint egyház feje alatt akkor megtartani és megvédeni. A birodalom erélyes császárai az egyháznak és pápának időnkint így lőnek erős

támaszai. Nélkülök az elkorcsosodott római nép, vagy annak patriciusai és oligarchái a pápák független választását és kormányzását a legméltatlanabbul kockáztatták, állásuk szabadságát a pártok factiói minduntalan veszélyeztették. Az újabb korszakban is Nagy Károly és az Ottók hatalmának kellett ismételve fellépni, hogy az egyház feje szabadságát helyreállítsák és biztosítsák. A mint Nagy Károly utódai azt tenni nem voltak képesek, vagy az Ottók seregeiket Rómából kivonták, a pártok azonnal garázdálkodva fejüket felemelték, mignem újra leverettek. Ez volt II. Szilveszter korában is a rendes állapot. Szilveszter tehát bőven tapasztalhatta a római császárság erélyes hatalmának szükségét. De épen úgy ismerte a császároknak az egyház függetlenségét veszélyeztető hatalmát is. Tudta, hogy azzal visszaéltek és hogy tehetik ezt folyton a hatalom birtokában és gyakorlatában jó vagy rossz hajlamaik és tulajdonaik szerint, ha ennek fékezése nincs ellensúly. Ismeretes volt, hogy az ajtatos Theodoziusokat, a hitbuzgó bizanti császárokat a szent Ambrusok és Krizosztomok hatalma és erénye, ékes-szólása és erélye sem volt képes feltartóztatni, valahányszor szenvedélyeiktől elragadtatva, vagy kegyenczeik, eunuchjaik és császárnéik cselei és szeszélyei által elcsábítva a keresztény hit czikkeit és erkölcsanát s ezzel az egyház jogait és szabadságát megtámadták.

II. Szilveszter Nagy Konstantin alatti elődének I. Szilveszter pápának, — ki a császárral első ismertette el az egyház szabadságát, — neve felvételével is jelezte volna már mintegy irányát, hogy az egyház szabadságát, a pápaság függetlenségét kivívni kész a császárság mellett, vagy ha kell ellene is. Szilveszter könnyen felismerhette, hogy a bizonytalan s ideiglenes császári védelem mellett, erősebb s állandóbb védelmet és kezességet kell keresnie az egyház biztosítására, mint a minőt nevendéke és barátja Otto személyes vonzalma, kegyelme és kedvezése nyújthatott; mivel már is nagy befolyása és szelleme feletti hatalma daczára ismételve összeütközésbe jött, a mint az egyház jogait ellenében érvényesítenie kellett.

De biztosabb és méltóbb kezességet erre nézve mi sem nyújthatott akkor, mint ha az egyház és pápaság fensőségét és hatalmát a kereszténység közhitére, a keresztény népek független országai s államai keresztény erkölcsi közérzetére, a keresztény közvéleménynek erős és széles alapjára fekteti. A megtért népek az új hit ereje által már annyira át voltak hatva, hogy a tényezőként szereplő legtöbb ország Európában a keresztény hit- és erkölcsan elvei s közérzete befolyása alatt állott. E népek áthatva az egyház tanítása, vallás-erkölcsi és műveltségi intézményei által, a papság vallási, socialis és politikai és művelődési actióját magasra

emelték. Mindez annyira átment volt már a közérzetbe és közéletbe, a társadalomba és közintézményekbe, oly mély gyökeret vert a nemzetekben s államokban, hogy e hitérzet megsértése az egyház és feje szabadsága megtámadása miatt kész volt annak védelmére kelni. A császárság egyenes hatalmán kívül álló és tőle független keresztény országok és népek azért a legerősebb gátot és védelmet képezték időnkint a császároknak egyházat s annak fejét a pápát esetleg sanyargató s üldöző, vagy csak felette zsarnokoskodó önkénye ellen.

A keresztény népcsaládok és nemzetségek független államai s országainak a császárság hatalmával szemben függetlenítése, önálló királyságok felállítása és rendezése azért az egyház és feje függetlenségének fentartására és biztosítására a lehető legnagyobb világi biztosságot nyújthatta. Míg egyrészt a császárság hatalmának Italiában, Rómában megerősítése s állandósítása, mint azt II. Szilveszter most Ottóval tervezte, közvetlen védelmére szolgált volna a római szent székeknek; addig a császárok személyes önkénye ellen a többi keresztény államok s országok közérzete védte volna az egyház fejét, ellensúlyozva mintegy a császár eddigi egyedüli hatalmát.

A középkor másik ily nemzetközi felfogása az volt, hogy a pogány népek keresztény hitre térésök által, a mint egyfelől a római pápát vallásuk fejeül elismerték, úgy másfelől a római császárt is, mint a keresztény világ uralkodóját legfőbb hatalomul kellett elfogadniok. De ez a pogány független népek megtérését annál nehezebbé tette, mennél feltékenyebbek voltak e népek függetlenségükre. Szilveszter tervének kivitele azért a legalkalmasabb volt a pogány nemzetek megtérésének előmozdítására, ha azokat egyszerűn az egyház vallási fensőbbsege mellett a császári hatalomtól, vagy éppen annak hűbéri kötelékétől menten, minden más alárendeltségtől függetlenül, a római szentszék körül egyesítve vezette be az európai keresztény világ népcsaládai és országai közé.

S ez volt éppen az eset különösen Magyarországra nézve is. A nemzet régi vallásáról is csak nehezen volt hajlandó lemondani, s annál kevésbbé mondott volna le eddigi szabadságáról és függetlenségéről. A keresztény hitre térés nyilván csak azon feltétel alatt volt létesíthető, ha külön korona adományzásával az országnak és királyságnak függetlensége, mintegy a pápai hatalom kezessége által elismerttetett, s annak védelme alá helyeztetett. — S így lőn II. Szilveszter pápának az egyház szabadsága helyreállítására s megóvására intézett tervei kivitele során, melyeket annyi eszélylyel és tapintattal, mint genialitással és kitartással létesített, éppen a

magyar korona adományozása egyik legnevezetesebb ténye, valamint összes igyekezetei megkoronázása.

Mert legelől is pápasága actióját sajátlag azzal kezdi ugyan mindjárt, hogy a szentszék kérdésbe vett tekintélyét és jogait helyreállítja. Az egyház fegyelme és befolyása leginkább a világi hatalom erőszakoskodása, a simoniai vesztegetések által szenvedvén legérzékenyebben, a pápa azonnal az ellen lép fel a világ összes püspökeihez intézett főpásztori levele által. Hogy az egyház méltóságát helyreállítsa, fennen hirdeti az egyház szellemi hatalmát, «mely oly magasan áll a világi felett,» úgymond, «mint a hogy az arany fénye felülmúlja az ólomét, s a papi szentség felülhaladja a fejedelmekét; kik térd- és főhajtván kéri és veszik a püspököktől áldásukkal a koronát.»¹ Hasonlón hirdeti egy másik rendeletében, hogy «szent Péter hatalma a legfőbb, s hogy a gyűrű és pásztorbot adományozásával csak a pápa erősítheti meg a püspököket és érsekeket,» — tehát éppen ama tant, mely utódai s a császárok közt annyira kétségbe vététt, — és hirdeti ezt akkor, midőn éppen főpapi szelidségével és békeszeretetével nagylelkűleg visszahelyezi legnagyobb ellenét Arnulfot, az ő tőle Gerberttől egykor elvett reimsi érseki székre. Míg ellenben ugyanakkor saját tanítványát s az ő befolyásával uralkodóvá emelt Robert francia királyt anathemával sújtja az egyházi törvények megszegése miatt.²

Visszaszerzi azután a factiók, a császárok és kegyenczeik által elfoglalva bitorolt pápai vagyont, küzdve érte magával a császárnak e miatti kedvetlenségével és haragjával. Ezzel mindjárt rendezni törekedett magát a császári hatalmat is, és annak a pápasággal való és szorosabban megalapítandó viszonyát. Ismeretes, hogy a császárság újabb hatalmi kifejtése daczára is, melyet a Karolingi s a germán szász dinasztia alatt olykor érvényesített, nagyobbára mégis csak névleges római császárság volt, mely Róma sőt Italia felett is csak addig uralkodott, a míg elég erős megszálló haddal és kísérettel rendelkezett. E nélkül futással kellett mindannyiszor a fellázadó Rómából és Olaszországból menekednie, vagy újabb csatákkal az országot és várost meghódítania. Az Ottók ugyan erősebb állást foglaltak seregeikkel időnkint, de ők is mind II. és III. Otto egymásután itteni lázadások és hódítások csatái közt veszték életüket. Gerbert nem csupán Róma üres dicsőségeért lelkesíté tanítványát az ifjú III. Otto császárt. A mint pápává lőn, igyekezett megalapítani római császárságának hatalmát is. A császár és pápa e felett gyakran tanakodtak. Míg addig Rómába csak

¹ Opera Silvestri. Informatio episcoporum. Migne i. h. 470.

² U. ott. 273. sat.

a koronázásokra és meghódításra, vagy a lázadások elnyomására ideiglenesen jártak a császárok és távollétükben gyakran megtámadásoknak kitéve székeltek a pápák; most a császárság székhelyévé Róma, s a pápaság hatalma is e mellett világilag rendezve leendett volna. III. Otto és II. Szilveszter komoly tanácskozásokat tartottak ez ügyben, hogy a császárság és pápaság e viszonyát megalapítsák.¹ E szervezet szerint a császár székhelye az aventini palotában állíttatott fel; hol Otto már is állandóbban időzött. Nyilván a császár óhajta szerint rendeztetett be udvara a bizanti császári udvar előképe szerint, melynek szokásaiban és öltönyeiben nevelte őt anyja, a görög császárlány, Teofania. E szerint szerveztettek az udvari hivatalok és méltóságok, bizanti nevekkal és kormányzati körrel. Míg Szilveszter e mellett kivitte, hogy a legfőbb hivatalnokok nagyobb része, a római szék főpapi legfőbb hivatalnokaiból álljon egyszerűen, kik ekkép közösen intézzék az egyház és birodalom érdekeit. S ezzel egyfelől megóva legyen mind a kettőnek hatalmi köre és érdeke, másfelől elkerülve, a mennyire lehet, az egyház és császárság közt az összeütközés és surlódás.² E szerint a protospatriusok, hyparkok, az archi-logotheták és protovestariusok, a hadi és tengeri *præfectus*ok mellett, különösen még hét udvarbíró volt rendelve, kik a császárok és pápák választását s koronázását intézzék a római papsággal. Ezek elsője s másodikika a *primicerius* és *secundicerius* főméltóságot, s az első hivatalokat viselve, a pápa és császár jobbán foglaltak helyet. Ők kormányoztak, s tudtok és beleegyezések nélkül nem lehetett fontosabb határozatot hozni. Ezeket követte az *arcarius*, kincstartó, a *sacellarius*, alamizsnás, a *protoscri-narius*, a cancellár. Hogy e tervek átvitele és létesítése nem oly simán és könnyen sikerülhetett, mint az itt elbeszélhető, ez nemcsak könnyen feltehető, hanem az okmányok is tanúsítják. Szilveszter pápának nem egyszerű nehéz küzdelmébe kerülhetett ezeket kedves tanítványánál kieszközölni. Mert bármily gyöngéd volt is a viszony a császári család s Gerbert közt, ki hűségét és ragaszkodását annyiszor tanúsítja; bár mily lelkesedve csüg-

¹ «Qualiter nos» — írja e tanácskozások és megállapodások felől III. Otto okmánya (Böhmer Regesta 894) — «Romani exuentes consilia imperii nostri cum venerabili papa Silvestro et cum aliis optimatibus tractaverimus.»

² Ezen közös császári és pápai udvari hivatalnokok neveit és méltóságait így találjuk felsorolva címekkel az ekkori császári okmányok alatt: Joannes archiepiscopus primicerius s. Romanæ ecclesiæ, proto a Secretis et protovestarius Ottonis. Más okmányokon hasonlóan a többi: Otto protospatrius et comes sacri palatii, Leo episcopus logotheta palatii. Lásd Jaffe i. h. 672. Villmans Jahrbücher II. 2; 133. — Pertz Archiv V. 119. — Blume Rheinisches Museum V. 125. — és Olleris Gerbert CLXXII., ki erre megjegyzi: La prépondérance de l'élément ecclésiastique, plus instruit, plus moral, prouve que cette constitution est l'œuvre d'un esprit distingué, qui doit sa fortune à son mérite personnel. Gerbert en est donc l'auteur.

gött a tanítvány mesterén, azért nem egy körülmény, nem egy akadály lépett közbe, mely Gerbertet magasabb tervei átvitelében, előbb hazája függetlensége, majd az egyház jogai védelmében is gátolta. Maga a császár nyilvános okmányaiban is panaszkodik az ellen, hogy a pápai befolyás a császári fölé nőtt; és csak Szilveszter személye iránti tekintetből hajlandó — úgymond — a kívántakat megadni.¹

De Gerbertnek hűsége és hajlékonysága mellett is jelleme sokkal komolyabb és szilárdabb volt, mint sem hogy meggyőződését és kötelességét bármily kegynek feláldozni, vagy a hatalom birtokában magasabb tervei és eszményei létesítését megtagadni képes lett volna. Láttuk, mikép a császár joga mellett egykor küzdve hazája hatalmasaival szakított, és viszont nemzete érdekeit védve meghasonlott az azokat fenyegető császári udvarral. Majd kész volt érsekségéről is lemondani, hogy az egyház iránti kötelességét teljesítse, s épen úgy a császári kegygyel és hatalommal megküzdeni, hogy az egyház szabadságát megóvja és helyreállítsa. Ezen actiója viszi tovább, midőn a fosztogató világi fejedelmek, sőt visszaélő egyházi hatóságok üldözése és hatalma alól is igyekszik felmenteni a főbb monostorokat s egyházakat; s azokat függetlenítve egyenesen a római sz. szék közvetlen hatalma alá veszi, melynek ez által erős támaszaivá lesznek azontúl.²

Szilveszternek azonban mindennél kétségtelenül legnevezetesebb actiója az egyház szabadságának biztosítására, a keresztény önálló királyságok és országok megalapítására irányzott törekvése volt. A római szentszék ezen iránya is már régibb keletű volt; nem mutatkozott bár addig gyakorlatában felismerhető öntudatos rendszeresség. De Francia- és Spanyolország, a britt királyságok és éjszaki országok önálló királysággá alakulásánál épen úgy ott találjuk az egyház kezét és befolyását, mint például előbb s utóbb Magyarországon s a déli és éjszaki szláv tartományok kísérleteinél, a lengyeleknél, cseheknél, a bolgároknál és szerbeknél. Csakhogy Szilveszter óta e befolyás mintegy egyházi főhatósági és nemzetközi jogtudattal gyakoroltatik, a mint erre egyes népek igénye, mint például a magyaroké, önállóságoknál fogva elismertetik, másoké, mint a lengyeleké, és cseheké, később

¹ In tantum quidam pontificum creverunt, ut maximam partem imperii nostri apostolatus suo coniungerent kifejezésekkel panaszkodik III. Otto Szilveszter ellenében, hogy a birodalom jogait a pápák elfoglalják, s a szent szék patrimoniuma javait is megtagadva, csak II. Szilveszter iránti személyes tekintetknél fogva volt ezeket hajlandó adományozni. Lásd *Decretum Ottonis Massonnál* epist. 73.

² Ilyen exemtiókat ad például II. Szilveszter a Fuldai, Viselici, Stabuleusi, Malmundari, Gabali. Tiani monostoroknak és egyházaknak. Lásd e Bulláit *Bullarium Magnum*ban, és külön kiadva Migne-nél i. h. 272—285.

a bolgároké és szerbeké, másoktól függésük miatt, gyakran vissza is utasítatják. Szilveszter pápa így érvényesíti már e jogot s emeli magasabbra, midőn a pápai székre lép, s ez irányban kétségtelenül legnevezetesebb ténye a magyar korona adományozása, mely ezen igyekezetét s annak gyakorlatát a legvilágosabban illusztrálja.¹

A magyar nemzet szabadságának fentartása, függetlenségre s önálló állam alkotására törekvése hasonlóan régebbi keletű volt. Sem a rokon népeknek, sem a kazaroknak és kabaroknak szövetsége, sem a nemzetnek a bessenyők és bolgárok által történt veresége nem voltak képesek azt önállóságától megfosztani. Új földet és új hazát, fejedelemséget és országot keres inkább, s ilyet találva és meghódítva önálló fejedelemséget és koronát szerez. — Már Bizantban, mint előbb hallottuk, keresnek és nyernek, vagy csak zsákmányolnak ismételve koronákat. Míg mint európai hatalom immár a kereszténységre téréssel jutnak hozzá. — A nemzet keresztény hitre

¹ Így mondja Szilveszter legavatottabb életirója is Olleris: Szilveszter tervei magasbra irányulva a papság egyházi szelleme, s az egyház befolyásának emelése mellett nemcsak egy szent római birodalmat, Rómával, mint a császár és pápa székhelyével és fővárosával szándékozott megalapítani, hanem az egész világ keresztény társadalmát, egész a keletig, a szent sir visszavételével is igyekezett rendezni. Különösen az új királyságok rendezése által, melyek a polgárosodást a kereszténységgel elfogadták, kívánta a birodalom s az egyház ügyét biztosítani; a mint az egyház tértései csendes diadalával ezeket egymásután meghódította, mint akkor Magyar-, Lengyel- és Csehországot. Mert míg a német császárság Nagy Károly és az Ottók politikája a megtért népeket hűbérnökségre kötelezte; addig Szilveszter a megtért népeknek vallási székhelyül ugyan Rómát kitűzve, nemzeti függetlenségüket fentartani és e tervének III. Ottót is megnyerni igyekezett.

Silvestre II. avait des projets plus élevés: il songeait à reanimer dans le clergé véritable esprit ecclésiastique, à créer un saint empire, à faire de Rome la résidence du pape et de l'empereur, la capitale du monde, à repandre la civilisation et la foi dans les contrées orientales enfin délivrer le Saint-Sépulcre. Le cœur du jeune prince (Otto) ouvert à toutes les idées nobles promettait au pape un puissant concours. — La renovation de l'empire se liait dans l'esprit de Silvestre et d'Othon à l'idée de protéger ses frontières. — par la création de royaumes alliés, qui recevraient la civilisation avec la doctrine de l'évangile. — L'Allemagne devait y trouver la sécurité, l'Eglise de Rome la cause d'une puissante influence. Il fallait procéder, avec une prudente énergie. La Pologne, la Hongrie, la Bohême avaient déjà reçu des missionnaires. — Le duc de Hongrie, Waic, fils de Geiza et Gizela, sœur du duc de Bavière, avait adopté la foi. — Il fallait cultiver ces heureuses semences de l'avenir. Les Allemands fidèles à la pensée politique de Charlemagne et des deux premiers Othon, voulaient que la religion établit des liens de vasselage entre leur patrie et les nouveaux chrétiens. *Silvestre voulait l'indépendance pour les états conquis à la foi*; ils devaient avoir leur métropole avec sa juridiction ecclésiastique, et ne relever que du Saint-Siège pour la religion. L'empereur adopta cette idée (de csak Magyarországra nézve), qui ne tarda pas à se réaliser. (Lásd Olleris Oeuvres de Gerbert CLXVIII., CLXXIII. és CLXXIV. lap.)

Hogy Gerbert egyébként egész életén át a tudomány, az egyházi és világi politika terén annyira igénybe véve, s ily magasabb egyházi és politikai problémákkal rendszeren foglalkozva, mindig emelkedetebb és nemesebb szempontokból indult ki, levelei és iratai nem egy helye tanúsítják. Dum regnorum publica perpendo negotia — így mondja az antik classicus államférfi felfogásával itélve — corruptissimi temporis est, non posse decerni secundum popularem opinionem, quid sit magis utile. — Regnorum ambitio, dira et miseranda tempora, fas vertunt in nefas, nullo iuri rependitur sua fides. — Erudito homini, atque puram fidem, quae hodie paucorum est, tenenti, csak egy elve lehet úgymond, reddite quae sunt Caesaris Caesari, quae Dei Deo. — Regnorum perturbatio, quid est aliud, quam ecclesiarum desolatio. — Pax, concordia regnorum et ecclesiarum Domini, nostro vitio non destituatur. Silvestri epist. 15, 28, 78. Mindig az országok s az egyház egységének és békéje fentartásának nemes feladata volt az, ami őt pályáján át épen úgy, mint a pápai széken foglalkoztatta.

térítésének mozgalmái is már akkor jó idő óta tartottak. Ez is majd keletről Bizantból, majd Rómából indult ki először. De egyes vezéreiknek és hadaiknak a keleti egyház általi megtérítése épen úgy nem volt mélyebb hatással a nemzetre, mint az előbbi római kísérletek. Mert Rómában is csakúgy rég megfordultak s ismerősök voltak, mint Bizantban. Nemcsak Olaszországot elremítő kalandjaik által, midőn dülő seregeik a tizedik század elején már Róma előtt állottak,¹ hanem számba vehető politikai és hadszövetségeikről is ismereteseek lőnek, melyeket immár jól tudtak érvényesíteni, midőn ekkor épen a pápák által is segélyök a császárok ellenében egyházpolitikai küzdelmeikben igénybe vététt. XII. János pápa idejében 963-ban legalább így értesülünk, hogy bizonyos Szálek nevű, állítólag ugyan bolgár eredetű, de magyar nevelésű férfiú, mint a pápa meghittje Zachæus püspökkel a magyarokhoz küldettek hittérítőkül. Sajátlag azonban mint Luitprand egykoru történelmében szól, azért, hogy a magyarokat a császár ellen háborúra lázítsák.² E térítések azonban csak úgy nem sikerültek, valamint a németek részéről hasonlóan megkísértett újabb hatalmi érdekű lépések. A következő években I. Otto császár és Gejza fejedelem közt sűrűbben megindult követségi érintkezések nyomán majd Bruno verduni püspök, majd utána Wolfgang az cinsiedelni monostor jámbor szerzetese tettek újabb eredménytelen kísérleteket. Míg a határos passzaui püspök, Pilgrim, ezek által figyelmeztetve, e térítések erélyesebb megindításával szándékozott joghatóságát kiterjesztve, székét pannoniai metropolitassággá emelni. De a térítést ez sem vezette nagyobb sikerre. A magyarok megtérítésének s az ország és nemzet önállóságának kérdése azonban, úgy látszik, már is együtt jött a napirendre. És midőn ekkor végre Gejza fejedelem keresztény nejei által a kereszténységnek személyesen is megnyerve lőn, a térítések ügye is magasabb lendületet vett. Előbb már a bizanti térítés által kereszténynyé lett Gyula erdélyi fejedelem leánya, Sarolta, Gejza első neje, hathatott ez irányban a fejedelemre. De utóbb nyilván második nejének, Adelhaid lengyel hercegnőnek fellépte döntő lett. — E férfias erélyű nő, kiről az egykoru történet beszéli, hogy férfikkal kormányozta férje mellett az országot,³ összeköttetéseinél fogva, mint a lengyel fejedelemnek Mieskonak nővére, s Adelhaid német császárnőnek

¹ A *Chronicon Benedicti S. Andreae Monachi* (Pertz Monum. Germ. Script. III. 30.) beszéli: *Iterum autem venientes ungari iuxta Romam (937 körül) exierunt Romani et pugnaverunt cum ungarorum gente, et ceciderunt nobiles Romani, sicut ad portas ecclesie inhumati requiescunt.*

² Luitprandi *Historia* 6.

³ Bruno Vita S. Adalberti (Pertz Monum. IV.) *Uxor ejus, quæ totum regnum viri manutenebat, et quæ erant viri ipsa regebat, qua duce christianitas coepta.*

valószínűleg keresztleánya, a legnagyobb befolyással lőn az annyiszor megkezdett és megakadt térítések előmozdítására.

A fejedelemnő felig megtérített hazájából, Lengyelországból, már is több egyházi férfiút hozhatott magával a magyar udvarba, és még többen követhették ezeket idővel. De a legnagyobb lendületet újra Sz. Adalbert prágai püspöknek a magyar fejedelmi udvarban megjelenése adhatta ekkor, midőn otthon kiüldözve prágai püspökségét elhagyni kénytelenítettett, és Rómában ismételve menedéket keresve, útját többször Magyarországon átvette. Itt az udvarnál készséggel fogadva, magát a fejedelmet és fiát, Istvánt megkeresztelte. Utóbbi útjaiban pedig már számos apostoltársa is ide kísérte, kik a braunau kolostorból előbb Rómába, az Aventin-hegyi kolostorba, majd innét további térítési útjain is követték. Köztük volt sz. Adalbertnek egykori mestere és barátja, Radla, vagy más szerzetesi nevén Asztrik, sajátlag Anasztáz. Azután sz. Adalbert testvére is Radim vagy Gaudentius, ezeken kívül Zoerard András, János és Benedek sat., kik közül néhányan Magyarországon majd ideiglenesen, majd állandón is megtelepedve, a nép további térítésével foglalkoztak. Sőt az Adalbert és családja ellen kiütdt cseh üldözésben testvérei és főúri családjának több tagja előbb Lengyelországban Adelhaid testvérénél, majd Magyarországon nála is a fejedelemnőnél keresve állandóbb menhelyet, letelepedtek; mint Lebyn, Radván, Bogát és Lodán, kik a kereszténységnek csakhamar erős világi támaszai is lőnek.

E térítési törekvéseket Istvánnak a bajor fejedelem, Henrik leányával, Gizellával kötött házassága állandósította. E házasságnak kétségtelenül egyik föltétele és következése volt a kereszténységnek teljes felvétele, s az ország független fejedelemségének, királyságának megalapítása. A bajor fejedelem III. Otto császárnak kiskorúsága alatt előbb vetélytársa, majd helytartója, a mint vele a hatalomért versengett, és fejedelemségét ellenében megóvni igyekezett, a magyarok szövetségében keresett támaszt. Erre Magyarország megtérítése, fejedelmei rokonsága, s az ország függetlenségének a császárok ellenében megalapítása, a legerősebb kezességet nyújthatta. Midőn azért Henrik Otto császárral kiengesztelődve, őt hadaival Rómában támogatta, érdekében állott, hogy Szilveszter pápával a magyar kereszténységnek és királyságnak ügyét támogassa. Szilveszter tervei tehát e részt nemcsak találkoztak Henrik bajor fejedelem terveivel, hanem benne a pápa és István magyar fejedelem szándékainak előmozdítóját találták fel.¹

¹ Lásd e részleteket már régibb (Stilting, Pray stb.) és újabb történetíróinknál, mint legújabb Horváthnál (Magyar Kereszt. 71.) az eredeti kútfők adataival előadva.

Ezek következtén nyerte Asztrik apát, a magyar térítés főnöke, a küldetést Rómába, hogy a megtérített országnak az egyházba föl vételét, az egyházi hatóságok engedélyezését, s a fejedelem számára a királyi koronát kikérje. Asztrik, sz. Adalbertnek, mint láttuk, ifjú korában mestere, miért őt a szent férfiú rendesen atyjának, Pappásnak hívta gyengéden, Magyarországon oly sikerrel működött, hogy szent tanítványának, Adalbertnek buzgósága, melylyel őt újabban lengyelországi térítési útjára társul megnyerni törekedett, nem volt többé képes Asztrikot Magyarországon elfoglalt állása odahagyására rábírni. Így lőn Asztrik egyrészt a magyar fejedelmi udvar bizalmi férfia, míg másfelől, előbb a római aventini kolostor szerzetese lévén, hol Adalberttel és társaival III. Otto császárral és II. Szilveszterrel még pápasága előtt szorosabb viszonyban állott, nyilván a legalkalmasabb egyén lehetett a követség ügyei elintézésére és Szilveszter terve kivitelére. És Rómában, Szilveszter terveinél fogva, erre valóban mindent készen is talált.

Közbe jött, hogy éppen ekkor Lengyelországnak hasonló igényei, melyek már szintén régiebb idő óta fenforgottak, Szilvesztert újabban ismét foglalkoztatták. A részben már előbb megtért lengyel nép fejedelmei hasonlóan igyekeztek függetlenségüket Rómából kért koronával megerősíteni. II. Szilveszter pápa e törekvést is magasabb egyházpolitikai célzatai szerint igyekezett volt előmozdítani és mindent elkövetett, hogy azt létesítse. Tervei ekkor már, mint említők, egyaránt a lengyeleket és cseheket, az éjszaki germánokat, szlávokat, mint a magyar népségeket a szomszédságukban lakozó bessenyőkkel és kúnokkal együtt szembe vették volt.¹ Sőt azontúl a keleti népek ily megtérítését s egyesítését is kitűzte volt; a Saraceneknek és magának a szent földnek is vissza- és meghódítására éppen akkor Szilveszter pápa első híván fel leveleivel erre a fejedelmeket.² De míg e népek barbársága és idegenkedése vagy hozzáférhetlensége egyelőre kevés sikert ígérhetett, addig a lengyelek és csehek független királysága is a német birodalom hatalmi joga körébe nyúlva, arra nézve sérelmesnek mutatkozott. Bár mága Otto császár a legnagyobb buzgósággal fáradozott a lengyel és szomszéd szláv népek térítésén; s erre, mint láttuk, magát szent Adalbertet is testvérével és társaival sikerült megnyernie: — annak halála után pedig seregei élén hatolt be a vértanú sírjához, s utódául

¹ Lásd erre a ravennai perculmi kolostori térítőök előbb említett küldetését Romuald és Bonifác-Bruno vezetése alatt.

² Lásd Silvester epist. 28.: Ex persona Hierusalem devastatae universali ecclesiae sceptris regnorum imperanti.

gneseni érsekké a szentnek testvérét Radim-Gaudentiust helyezte be; — mégis a császárnak e térítési törekvések mellett egyszersmind az volt épen egyik célja, hogy a lengyel fejedelemségnek a német hatalom alóli kivonását és függetlenségét megakadályozza; valamint hogy a csehek irányában is ez volt akkor a német birodalomnak politikai eljárása.

A Szilveszter által is támogatott e lengyel függetlenségi törekvések ellensúlyozása miatt történt épen ekkor, midőn Gneszenben Otto császár érsekséget állított, hogy a lengyel fejedelmet meglátogatván ez által ünnepélyesen fogadtatva megvendégtetett, s a vendégség alkalmával a császár saját koronáját a fejedelemre téve, az által birodalma hűbérnökévé avatta.¹ Hasztalan küldözték ez ellenében mind Boleszló, mind Miesko fejedelmek követeket egymásután Rómába koronáért. A császár Szilveszter pápának határozott akarata és készületei daczára megakadályozta a kívánt korona adományozását, s ezzel az ország függetlenítését. A pápa a császár birodalmi joga ellen hasztalan küzdött, s ámbár a koronát már is készen tartotta a lengyel fejedelem küldöttei számára, visszavonva meg kellett azt tőlök tagadnia. Hasonlón, mint később is VII. Gergely és Honor pápa tisztelve és fentartva a közjogot, megtagadtak azt ama bolgár és szerb fejedelmektől, mint előbb felhoztuk, kik Magyarország birtokjoga ellenére koronát és királyságot, s ezzel függetlenséget kértek a nevezett pápáktól.

Annál inkább sikerülhetett azonban Szilveszternek e tervét Magyarországra nézve kivinnie. Nemcsak a vele határos bajor fejedelem támogatása és szövetsége, hanem a magyar nemzet ereje és független állása, melyet annyi csatával kivivott volt, és újabb számos veszteségei daczára sohasem adott fel, de nevezetesen a német birodalom, a nyugati császárság ellenében mindenkor elfoglalt és fentartott, a császár részéről is minden felmerülhető akadályt képes leendett legyőzni. Magyarországbán kellően lehettek értesülve, Adelhaid Géza fejedelemnek neje és a lengyel fejedelem testvére által ez eseményekről. Közel állott, hogy a lengyel fejedelem által el nem nyerhetett koronát a magyar fejedelem vegye igénybe. Ezért, a magyar nemzetnek mint független országnak, államnak és királyságnak elismeréseért itt viszont annak teljes megtérését lehetett megnyerni. Ez viszonyos kezességet nyújthatott, a német császárok hódításai ellen, valamint a németeknek a magyarok eddigi betörései ellen. De mind ez Szilveszternek

¹ Pertz Monum. Germ. XIX. 558. Chron. Pol. Mesico Ottonem III. imperatorem convivio adeo decenter pertractavit, quod imperator eum intra prandium in mensa residens coronavit suo diademate et sic imperii feodalem fecit.

terve létesítését is annyira lehetővé tette, hogy maga a császár is végre a magyar királyságot elismerni hajlandó lőn, sőt készséggel járult hozzá.

Igy lőn a magyar szent korona adományozása II. Szilveszter pápa azon magas világ- s egyház-politikai törekvésének legnevezetesebb ténye, melylyel mintegy újabb nemzetközi irányt tűzve ki, igyekezett a független s önálló keresztény államok, országok és királyságok további alkotása és létesítése által a császárságnak az egyház szellemi szabadságát fenyegető hatalmát ellensúlyozni, s ezzel mintegy az eurpai egyensúlyt is megalkotni. Országunk koronájának adományozása ennek, mondhatnók, egyik első sikerült kísérlete volt, a mint további története ezt még világosabban tanúsítja.

IV.

II. Szilveszter pápa adománylevele, melylyel a koronát megküldi. Az okmány hitelessége, feltalálása, külső körülményei, alaki és lényeges tartalma. Az oklevélben kifejtett jogelvek a nemzet történeti életében.

AMAGYAR korona adományozása tényéről immár egykorú tudósítás szól, magának II. Szilveszter pápának sz. István királyhoz intézett levele, melynek kíséretében a koronát megküldötte. Ez irat szövege magyar fordításban a következő:¹

Szilveszter püspök, Isten szolgáinak szolgálja, Istvánnak, a magyarok vezérének üdvöt s apostoli áldást.

Nemességed követei, nevezetesen testvérünk, Asztrik, kalocsai tiszteendő püspök annál nagyobb örömmel illették szívünket, és könnyebben végezték tisztüket, mennél sovárabb lélekkel vártuk, isteni intelem által előre figyelmeztetve megérkezésüket az előttünk ismeretlen néptől. Szerencsés küldöttség, mely mennyei követség által megelőzve s angyali szolgálattal végezve, isteni határozat által előbb végeztetett, mintsem általunk meghallgattatott. Bizonyára nem az akarónak, sem a futónak, hanem az apostol

¹ Eredeti latin szövege a következő:

Silvester Episcopus, Servus Servorum Dei, Stephano Duci Ungarorum salutem, et Apostolicam benedictionem.

Legati Nobilitatis tuæ, in primis vero confrater noster Astricus, venerabilis Colocensis episcopus, tanto maiori cor nostrum lætitia affecerunt, ac minori officium suum labore confecerunt, quanto divinitus præmoniti, cupidissimo animo illorum adventum, de ignota nobis gente præstolabamur. Felix legatio, quæ cœlesti præventa nuncio, atque Angelico pertractata ministerio, prius Dei conclusa est decreto, quam a nobis audita fuisset. Vere non volentis, neque currentis, sed secundum Apostolum, miserentis est Dei, qui, teste Daniele, mutat tempora, et ætates; transfert regna, atque constituit; revelat profunda et abscondita, et novit in tenebris constituta: quia lux cum eo est, quæ, sicut docet Joannes, illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Primum ergo gratias agimus Deo Patri, et Domino nostro Jesu Christo, qui temporibus nostris invenit sibi David filium Geyzæ, hominem secundum cor suum, et luce irradiatum cœlesti, suscitavit illum pascere Israel populum suum, electam gentem Ungarorum. Deinde laudamus pietatem Sublimitatis tuæ in Deum, et reverentiam erga sedem Apostolicam, cui divina patiente misericordia, nullo meritorum nostrorum suffragio, præsidemus. Tum vero largitatem liberalitatis, qua Beato Petro, Apostolorum Principi, regnum ac gentem, cuius Dux es, cunctaque tua, ac temetipsum per eosdem legatos, et litteras perpetuum obtulisti, digno præconio commendamus. Hoc enim facto egregio aperte testatus es, et revera talem

szerint, a könyörülő Istennek végzése volt ez, ki, Dániel tanúsága szerint, változtatja az idöket és korszakokat, átszállítja s alkotja az országokat; nyilvánítja a mélységeket és elrejtetteket, s ismeri a setétben levöket: mert a világosság vele van, mely, mint János tanítja, megvilágosít minden embert, ki e világra jön. Mindenekelőtt tehát hálát adunk az Atya-Istennek és Urunknak, Jézus Krisztusnak, ki időnkben is talált magának Dávidot, Gejzának fiát, szíve szerint való férfiút, és mennyei világosságával körülsugározván, felébreszté őt, hogy legeltesse Izrael népét, választott magyar nemzetét. Azután dicsérjük fenséged Isten iránt való kegyeletét, s az apostoli szék iránt tiszteletét, mely széken Isten irgalmából, semmi érdemünk sem lévén, ülünk. Méltó dicsérettel említjük továbbá adakozásod bőségét, melylyel az apostolok fejedelmének, sz. Péternek országodat és népedet, melynek vezére vagy, mindenedet és tenmagadat ugyanazon követek és leveled által örökön felajánlottad. Mert ezen kiváló tettet által nyilván tanusítottad, és magadat méltóképen annak mutattad, a minek hogy téged nyilvánítani méltóztatnánk, óhajtva kérted. De kímélünk. Mert nem szükség bővebben dicsérnünk azt,

te merito esse demonstrasti, qualem, ut nos te declarare dignaremur, studiosè expetivisti. Sed parci-mus. Neque enim necesse est, ut quem tot et talia præclara pro Christo gesta facinora voce publica clamant, quemque Deus ipse commendat, amplius commendemus. Quare gloriose fili cuncta a nobis, et sede Apostolica expositulata, diadema, nomenque regium, Strigoniensem Metropolim, et reliquos episcopatus, de Omnipotentis Dei, ac Beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius auctoritate, præmonente atque ita iubente eodem omnipotente Deo, cum Apostolica et nostra benedictione libenter concessimus, concedimus, et impertimur. Regnum quoque a Munificentia tua S. Petro oblatum, teque una, ac gentem, et Nationem Ungaricam præsentem et futuram, sub protectionem sanctæ romanæ Ecclesiæ acceptantes, prudentiæ tuæ Heredibus, ac legitimis successoribus tuis habendum, tenendum, regendum, gubernandum, ac possidendum reddimus et conferimus. Qui quidem Heredes ac Successores tui quicumque, posteaquam per Optimates legitime electi fuerint, teneantur similiter nobis, et Successoribus nostris per se, vel per Legatos suos debitam obedientiam, ac reverentiam exhibere, seque sanctæ Romanæ Ecclesiæ, quæ subiectos non habet ut servos, sed ut filios suscipit universos, subditos esse ostendere, atque in catholica fide, Christique Domini ac Salvatoris nostri religione firmiter perseverare, eandemque promovere. Et quia Nobilitas tua Apostolorum gloriam æmulando, Apostolicum munus, Christum prædicando, eiusque fidem propagando, gerere non est dedignata, nostrasque ac sacerdotii vices supplere studuit atque Apostolorum Principem præ ceteris singulariter honorare: idcirco et nos singulari insuper privilegio Excellentiam tuam, tuorumque meritorum intuitu, Heredes ac Successores tuos legitimus, qui sicut dictum est, electi, atque a Sede Apostolica approbati fuerint, nunc et perpetuis futuris temporibus condecorare cupientes; ut postquam tu et illi corona, quam mittimus, rite iuxta formulam Legatis tuis traditam, coronatus vel coronati exstiteritis, crucem ante se, Apostolatus insigne, gestare facere possis, ac valeas, atque illi possint valeantque; et secundum quod divina gratia te, et illos docuerit, ecclesias regni tui præsentis et futuras, nostra ac successorum nostrorum vice disponere, ac ordinare, apostolica auctoritate similiter concessimus; volumus et rogamus, sicuti in aliis litteris, quas in communi ad te, optimatesque Regni, et cunctum fidelem populum, per nuncium nostrum, quem ad te dirigimus, deferendis, plenius hæc omnia explicata continentur. Oramus omnipotentem Deum, qui Te de utero matris tuæ vocavit nomine tuo ad regnum et coronam, quique diadema, quod Duci Polonorum confectum per nos fuerat, tibi dandum mandavit, augeat incrementa frugum iustitiæ suæ, novellas plantas regni tui rore suæ benedictionis perfundat largiter; regnumque tuum tibi, teque regno servet incolumem, ab hostibus visibilibus et invisibilibus protegat; ac post terreni regni molestias, in cœlesti regno corona adornet æterna. Data Romæ VI. Kal. April. Indictione decima tertia. — Inchoffer, Annal. Ecclesiast. Hung. 1644. Romæ. pag. 256. — Fejér Codex Diplom. Hung. I. 274. Bullarium Magn. edit. Coquelin és más újabb kiad. stb.

kit Krisztusért viselt annyi s oly kitünő cselekedetek nyilvánosan hirdetnek, a kit Isten maga ajánl. Ezért tehát dicső fiunk, mindazokat, a mit tőlünk s az apostoli széktől kívántál: a koronát, a király nevet, az esztergomi metropolitaságot s a többi püspökséget, a mindenható Istennek, szent Péter és Pál apostolainak hatalmával, előre így lévén erre megintetve és parancsolván nekünk, ugyanazon mindenható Isten, apostoli saját áldásunkkal készséggel engedélyezzük, adjuk és adományozzuk. Az országot is, melyet nagylelkűséged sz. Péternek felajánlott, veled együtt, s a jelen és jövődő magyar népeddel és nemzeteddel a római szentegyház oltalma alá fogadván, bölcseségednek, örökösiednek és törvényes utódaidnak bírni, tartani, igazgatni, kormányozni és birtokolni visszaadjuk s adományozzuk. Ezen örökösied s utódaid bár kik lesznek, miután az országnagyok által törvényesen megválasztattak, hasonlóan tartozzanak nekünk s örökösieinknek személyesen vagy követeik által kellő engedelmisséget és tiszteletet tanúsítani, és magokat a római egyháznak, mely az alatta levőket nem tekinti szolgálának, hanem fiainak fogadja valamennyit, alattvalóinkint bemutatni, s a katolikus hitben Krisztus Urunknak és Üdvözítőnknek vallásában szilárdul megmaradni s azt előmozdítani. És mivel Nemességed az apostoli dicsőségért versenyezve, nem tartotta méltatlannak az apostoli hivatalt, Krisztust hirdetve és vallását terjesztve viselni, és minket papsági tisztünkben helyettesítve eljárni igyekezett, az apostolok fejedelmét mindenekfölött tisztelve: azért mi is kiváló szabadalommal (*singulari privilegio*) Kitünőségedet s érdemeid tekintetéből törvényes örökösiedet s utódaidat, kik, a mint mondva volt, megválasztva, s a szentszék által megerősítve lesznek, most és a jövőben örökösen feldiszíteni kívánván, apostoli hatalmunknál fogva megengedjük, akarjuk és kérjük, hogy miután Te és ők a koronával, melyet küldünk, a követidnek átadott mód szerint kellőleg megkoronázva leszesz és lesznek, magad előtt a keresztet, mint az apostolság címerét, vitethesd és ők is vitethessék; és miként téged s őket az isteni kegyelem arra tanítand, országod jelen és jövődő egyházait helyettünk s utódaink helyett intézhessétek és rendezhessétek; miként mindez egy más levélben, melyet közösen neked, az országnagyoknak s az összes hű népnek hozzád intézett követünk által küldünk, mindezek terjedelmesebben foglaltatnak. Könyörgünk a mindenható Istennek, ki téged neveden hívott ki anyád méhéből az országlásra s a koronára, s a ki azon koronát, melyet a lengyelek vezérének készítettünk, neked adatni parancsolá, növeszsze igazsága gyümölcse gyarapodását, országod új ültetvényét áldásának harmatjával bőségesen öntözze; országodat neked, téged pedig országodnak tartson

meg épségben; a látható és láthatatlan ellenségektől oltalmazzon, s a földi országlás bajai után a mennyei országban örök koronával díszítsen. Kelt Rómában, april VI. kalendájában, a XIII. indictióban, (azaz 1000-dik év márczius 27-én).

Ez okmány szövegének hitelessége később ugyan kérdésbe vététt. De annak eredetiségét legtöbb s legalaposabb régibb s újabb történetírónk, kik számos iratban kellő kritikai tanulmányt tárgyalták, minden kétségen felül helyezték, megczáfolva az ellenérveket, s megvédve hitelességét.¹ Jelenleg már legfőlebb csak néhány kifejezése lenne kérdés alatt, melyeket a későbbi leírás által becsempészetteknek vélnek. De e vélemények is, a mint egyrészt könnyen megczáfolhatók, úgy másrészt a kérdéses kifejezések kétségbe fogása által sem szenvedne még kétséget magának a korona adományozásának az okmányban kifejezett ténye.²

¹ Elég legyen erre itt csak Szalay Lászlót (Magyarorsz. története I. 74.) és Horváth Mihályt (A kereszténység első százada Magyarországon. II. Szilveszter bullája 148—163.) idéznem.

² Nem lenne ugyan itt sajátlag feladatom II. Szilveszter levele hitelességének tüzetes tárgyalása. Nevezetesebb történetíróinkat e kérdés majdnem kétszázadon át számos iratban folytonosan foglalkoztatta, s annak ügye máris nagyobbára el van döntve. Fontossága azonban tárgyunkra nézve, a mennyire e levél annak alapokmányát képezi, megkívánhatja, hogy hitelessége kérdése főbb pontjait itt is kiemeljük, s a vita eredményét megismertessük. E közt természetesen saját újabb vizsgálatunk nyomán állításainkat az előttünk felmerült újabb érvekkel is támogatjuk.

Az okmányt az ismételve portai követségben járt Veráncz, másképp Vrancsics Antal találta volna fel újabban a XVI. század másik felében, ki előbb királyi titkár és cancellár, püspök, utóbb esztergomi érsek-primás és Magyarország királyi helytartója, legnevezetesebb államférfiainak egyike volt. E mellett fenmaradt munkáiból mint magyar történetíró és renaissance irodalmi férfiú ismeretes, és ki épen ily régibb okmányok gyűjtésével és leírásával is foglalkozott, melyek közül több szét-szórva maradt fenn más (mint például a Jankovich Miklós-féle) gyűjteményekben is. Így fedezte volna fel II. Szilveszter emez adománylevélét is, midőn szülőföldre Dalmátia trauí székesegyháza levéltárát látogatta. Tőle kapta a hasonlóan követségekben járt Georgier Atanáz ennek leiratát; s ez utóbbtól Levakovich Rafael szerzetes, szentszéki ügynök, ki azt előbb Aldobrandini bibornokkal kétes értelmű kifejezésekkel ismertette; majd Inchoffer Menyhért Jézus-társasági atyával is közölte, midőn az utóbbi 1644-ben Magyarország általa szerkesztett egyháztörténetét kiadta (Annales ecclesiast. Hung. 256—7). E pápai levélnek hitelessége mondott kiadása után csakis mintegy egész századdal később vététt először kérdésbe. Ez is nem annyira a diplomatikai és paleographiai kritika alapján emelt érvekkel történt, hanem inkább vallássúrlódási, egyházi, hitújítási és később állam- és közjogi ellentétes nézetek és vélemények miatt emeltetett. Így támadta meg hitelességét első Schwartz Godotréd, magyarországi szepesi származású, nagyobbára németországi protestáns iskolákon járt és tanító tudós 1740-ben Halleban: Initia religionis christianæ inter Hungaros című iratában, melyben Magyarország keresztény hitre térítését a római egyház ellenében a keleti görögnek kívánta tulajdonítani. Ellenében s utánna a bulla védelmét és támadását azután úgyszólván összes nevezetesebb történetvizsgálóink megkísérték. Stilling és Kollár, Lucius és Koller, Kerchelich és Kovachich, Benczur és Décsy, Batthyány és Pray, Schwartner és Palma, Veszprémi, Katona és Szarka, Fessler és Engel, Péczely és Budai, Szalay László és Horváth Mihály stb. Ez írók nagyobb része a bulla hitelességének védelmére kelt; s a támadások is nagyobbára annak nem annyira hitelességét, mint inkább felfedezése körülményeit és szerkezete eredetiségét fogták kétségbe, a mennyire egyes kifejezéseit leírói által hamisítottaknak, a diplomatiai kifejezés szerint interpoláltaknak vélték.

A mi már eredetét illeti, kétségtelen, hogy annak lelhelye, kora és példánya méltán kelthettek első tekintetre gyanút, a mennyire az tőlünk félreeső helyen, a trauí egyházban, Dalmátiában, a XVI. században véletlenül találtatott fel, és csupán másolatban került elő másod- vagy harmadkéz által közzétéve. De e nehézségek okmánytanunkban avatottak által könnyen kimagyarázhatók. Tudjuk, hogy e kornak: sz. István korának, összes okmányai közül csak egyetlenegy maradt fel eredetiben, a pannonhalmi sz. mártóni főmonostor okmánya, s hitelessége, vagy csak eredetisége épen úgy kérdésbe fogva, lett megvédve. Legtöbb sz. István-kori, sőt számos későbbi, és pedig legnagyobb

A közlött okmány egyszersmind tanúsítja, hogy II. Szilveszter pápa egyházpolitikai terve Magyarországgal teljesen sikerült a korona megküldésével s ez által annak független országgá emelésével. Magyarország ekkép, nem a császártól, hanem a pápától nyervén királyi méltóságát, az

fontosságú és érdekű okiratainknak csak másolatai maradtak ránk. Hasonlón enyészett el még a két századdal későbbi és a nemzetre csak oly fontos, annak sarkalatos jogairól szóló Aranybulla több példánya, mind a római, mind hazai főlevéltárakból, hol azok épen úgy megvoltak, mint maga szövege mondja, valamint II. Szilveszter koronázási bullájának is itt és ott meg kellett egykor lennie a pápának benne említett másik és maig is még napfényre nem került bullájával együtt. Mindannyit most hasztalan keressük, hasonlóan valamint más elveszett számos okmányunkat, melyek nagy részének leiratait csak későbbi időből, a XIII-dik és utóbbi századokból bírjuk. Hogy felföldözése Veráncznak tulajdonítatik a trau egyházban, az hitelessége valószínűségét inkább emelni képes. Az érsek, a cancellár, a tudós ily okmányokat országos érdekükénél és saját hivatala-, tudományossága- és történetírói avatottságánál fogva is kereste, gyűjtötte, — mint láttuk, — és valószínű, hogy szülőföldre székesegyházát látogatva, annak levéltára nevezetes okmányait figyelembe vette, vagy hogy azokra épen azért, mert ilyeket nyomozott, külön figyelmeztetve is lőn. Ismeretes ezenfelül, hogy épen Dalmátia egyházai-ból került elő országunk több régi emléke és ereklyéje. IV. Béla a tatárjárás alkalmával Dalmátiába menekedve, az ország legbecsesebb kincseit oda vitte magával, melyek részben ott veszhettek, vagy csak ott elmaradtak, és csak évek s századok múltán kerültek onnét vissza. Így találtatott fel ugyanott sz. István király jobbjának ereklyéje, mely valószínűleg hasonlóan a tatárjárás ideje alatt rejtetett el oda. Találón hozott fel különösen Szilveszter e bullájára nézve, hogy annak akár eredetije, akár másolata, ha nem is ekkor, hanem Kálmán király idejében juthatott oda azon alkalommal, midőn a spalatói érseki székek betöltése miatt a szentszék és Kálmán király közt egyházjogi kérdés támadt, és a király II. Szilveszter pápa e levele szövegének értelménél fogva kívánván jogát érvényesíteni, magát a bullát, vagy csak annak másolatát közölhette az érsekkel és Dalmátia többi egyházhatóságai-val. Felföldözése hitelessége ellen támasztott egyéb okok pedig úgyis inkább csak Levakovich, Lucius és Kerchelich levelei és tudósításai félreértésből keletkeztek. Valaminthogy gyalró amaz ellenérv is, mely a bullának az illető levéltárban későbbi nem létezését hozza fel. Fejér a legnagyobb levéltár- s okmánykutató erre válaszában kimutatta, hogy nemcsak itthon, de a külföldön is ilyesmi gyakran előfordul. Hogy az általa levéltárainkban feltalált s okmánytárában kiadott több eredeti okmány már néhány év múlva sem volt ott többé másodszer feltalálható. Elvesztek, elkallódtak, vagy csak helyökre vissza nem kerülve, a legszorgosabb kutatás mellett sem találtattak meg; míg később megtörtént az is, hogy ott vagy másutt megint előkerültek.

E felföldözési külső nehézségeknél sokkal fontosabbnak mutatkoztak az okmány szövegéből hitelessége ellen felhozott okok, melyek ha nem is teljesen koholtak, mégis egyes részeiben meghamisítottak gyanítottak. — Ámbár ezen kifejezések nem vonatkoznak, mint előbb említők, sem magára a koronára, sem annak adományozása történetére, melyet azért a bulla által igazoltak tekinthetünk; és ámbár ez által szövegének hitelessége nagyban el van ismervé, mégis bátran megkísérhetjük ezen hamisított- és becsmépszettnek vélt részletei teljes igazolását is, mi által az egész csak nyerhet hitelességében. A leginkább kérdésbe fogott helyek, hogy *Asztrik* a bullában *kalocsai püspöknek* mondatik, holott az újabb történeti vizsgálatok ez ellen szólnak. De ezek is megengedhetik azt, hogy Asztrik előbb vagy utóbb épen úgy lehetett a kalocsai szék jelöltje vagy püspöke, mint esztergomi érsek, vagy a mint ő maga aláírta nevét és címét a bambergi egyházszentelés okmányán, általában a «magyarok érseke». Valaminthogy megengedhető az is, hogy itt az okmány és leírás szövegébe hiba is csúszhatott be. A neheztelt további helyek: *Istenről előre megintve*, (vagy isteni intelem által előre figyelmeztetve, divinitus præmoniti), és: *Szerencsés küldöttség, mely mennyei követ által megelõztetvén, s anyagi működés által tárgyaltatván* (helyesebben fordítva a fenebbi szövegben) *isteni határozatból előbb hajtatott végre, mintsem általunk meghallgattatott*. Ezen kifejezéseken csakis az újabb vallási racionalismus, s a mai realismus ütközhetett meg, s ez tarthatja e kifejezéseket az igazság elleni rovásra tüzendőknek. (Lásd Horváth Mihály i. h. 140.); melyek azonban nemcsak a természetfeletti hit kifejezéssel megegyeztethek, hanem mint az ájtatosságnak, kegyességnek használt kifejezései és szövegei itt a pápai bullában teljesen helyén vannak, a szentírás szavai és történetei idézetével (mint Dávid király választása stb.) irt szövegben. Sőt e korból, és épen II. Szilveszter pápát illetőleg hasonlóan írja annak tanítványa és életurója Richer (Hist. Libr. III. 43.) hogy magától az Istenségtől küldetett Gerbert Reimsba (ab ipsa divinitate directus est Gerbertus), és alább (u. o.), hogy az istenség a sötétségben élő Galliát megvilágítani kívánta vele (cum Divinitas Galliam iam caligantem magno lumine relucere voluit), mely szövegek nyilván az isteni gondviselés értelmében helyesen használtattak. — Épen úgy nem képezhet nehézséget a kritika által neheztelt mondat, hogy a magyarokat *ismeretlen vagy idegen népnek* nevezi. Mert ámbár ismereteseek voltak is névleg s viselt dolgaik

egyház és pápa védelmére a császár ellenében is kötelezve érezhette magát. Mig Lengyel- és Csehországra nézve, melyek felett a német császár törvényesíté fenhatóságát, ez egyelőre a pápa által átvihető nem volt. Szilveszter azonban folytatta művét a többi nyugati s északi szlávoknál

hírből, oly kiváló s a népek sorsát intéző személyiség előtt, minő Szilveszter pápa volt, ki kétségtelen, hogy Asztrikot, mint sz. Adalbert kitünő társát is a római áventini kolostorból jól ismerte, — azért maga a magyar nép mégis ismeretlennek mondható volt, mint pogány, s az egyházra nézve idegen, valamint ismeretlen lehetett maga István is és a küldöttség nagyobb része. — Hogy *«a koronát, mely általunk a lengyelek hercegének számára készíttetett, átadni parancsolta»* stb. további nehezelt hely, egyszerű történeti tényről beszél el; ez az előzményekből, valamint alább a további történetből felhozott adatokkal bizonyítható.

Fontosabb ellenvetést képezhetnek még ezeknél a bulla szövegének azon helyei, melyek nagyobb horderejű jogkövetkezéseik, tételeik s állításaik miatt vonattak kétségbe. Ezek egyike a bulla azon kifejezésére vonatkoznék, melyben a pápa dicséri István *bökezü adakozását*, úgymond, hogy *követeid és leveleid által az országot és népet, melyek vezére vagy, mindenedet és tenmagadat sz. Péternek az apostolok fejedelmének felajánlád*, és hogy azért a pápa neki a koronát adományozza, s az országot birtokul visszaadja, valamint az egyházak, az esztergomi érsekség s a többi püspökségek rendezésével megbizza őt és utódait, kik az ország nagyjai által törvényesen megválasztatnak s a pápa által elismertetnek, ha személyesen vagy követeik által engedelmességet és tiszteletet tanúsítanak, s magokat a római szent egyház alattvalóinak mutatják, mely az alatta valók nem tekintik szolgálknak, hanem fiainak fogadja mindnyájokat, s ha a katolikus hitben, Krisztus Urunk, Üdvözítőnk vallásában szilárdul megmaradnak, azt előmozdítják stb. S ennél fogva ismétli, hogy Magyarországnak az adományozott koronával megkoronázott királyai az apostoli keresztet magok előtt vitethessék, s az ország jelen s jövő egyházait helyettünk s utódaink helyett, úgymond, intézhessék.

Ezen szó szerint kivont helyekre nézve már ellenvetetett, hogy azok értelmében *«Magyarország függetlensége feladva lön, mivel azt István, mint hűbért, a pápának felajánlotta, s a pápa által, mint annak hűbérnöke, nyerte vissza»*. De itt nyilván a bő adakozás s küldött ajándékok mellett a szokásos vallási, lelki, szellemi felajánlásról van szó, mint e kifejezések magok tanúsítják, melyekkel Krisztusnak és egyházának, sz. Péternek, mint az egyház fejének valamint utódainak, az egyház látható fejének, felajánlja István országát és népét pártfogásába, és nem úgy, mint világi uralkodónak. Ámbár kétségtelen, hogy az ily felajánlási és hódolati nyilatkozatokban a szellemi és vallási, az anyagi s uralkodói jog és hatalom kifejezései és szövegei elvegyülhetnek; melyek akkor nem voltak annyira külön választva. A pápai bullában is tehát épen úgy használtattak, mint azok az ily világi hatalom és birtokról szóló hasonló hűbérnöki jogkifejezéseknél szokásban voltak; ámbár világi birtok alávettetéséről anyagilag nem lehetett sajátlag szó. De épen azért egyrészt itt megtörtént az egyházi hatalom megkülönböztetése is a világitól, a bulla azon záradéka által, hogy az egyház nem tekint a neki hódolókat szolgáltnak, mint a világi hatalom és uralkodók, hanem fiainak. És másrészt, hogy épen azért, mert István az országot az egyháznak felajánlja, s ettől nyeri az uralkodás címét, az általa adományozott koronát és királyságot, lesz az függetlenné a császárságtól és minden más hatalomtól. Mivel, mint előbb tárgyaltuk, az akkori európai keresztény közjog szerint a kereszténységre tért népek, a mint a római pápát elismerték egyházi fejöknek, úgy a római császár lett világi fejük és főhatalmuk. Külön kellett tehát némi világi birtok fictioja s ürügye alatt az egyházat fejükül is elismerni, hogy a császári hatalomtól teljesen s minden tekintetben függetlenek s öva legyenek az egyház birtoklása által. S ez volt nyilván Szilveszter egyházpolitikájának kifejezett célja, melynek a bullában is azért külön kifejezést kellett adnia. E tekintetben épen a bulla e kifejezései, a mint e nemből ez értelemből az elsők, s ekkor még unicumok, leginkább megerősítik ez által a bulla hitelességét, jelezve Szilveszter egyházpolitikája e tényét s irányát; úgy ezentúl a pápa utódai hasonló bulláiban és breveiben ismételve használtatnak, nevezetesen Magyarország irányában akkor, midőn a császárok rá igényt tartanak, vagy a pápák Magyarország egyházi engedelmességét például egyházi javadalmak adományozásánál vagy királyainak s az országnak segélyét, szövetségét igénybe akarják venni. De a mit Magyarország soha sem ismer el szorosan anyagilag véve. Mint szellemi hódolati tény azonban előbb és utóbb ily kifejezések a fejedelmek részéről gyakran ismétlődnek. Hasonlón ajánlják fel már előbb s utóbb például a spanyol-gót királyok, a norman s angol-szász uralkodók, mint Hódító Vilmos, — majdnem ezzel egykorúlag is 1066-ban, — a hódolat ugyanezen formái között országukat a szentszéknek, és tőle kéri hasonlóan megerősítésüket. (Lásd Gfrörer, Pabst Gregor VII. V. 847.) Sőt már maga Nagy Károly egykorú mozaik votiv-képe a Lateránban így állítja őt elő, a trónon ülő sz. Péter lábainál térdelve, neki hódolva, s az ő áldását kérve uralkodására és hódításaira. E hódolat egyszerűen a keresztény egyház községébe lépett független országok hódolata, és azoknak az egyház pártfogásába való felvétele értelmével birt. Azért a pápák olasz vagy sicíliai

és germánoknál, keletibb magyar népségeknél, mint a bessenyőknél sz. Romuald, Bonifác és társaik missiói által. Egyelőre ugyan itt és kevés sikerrel, de azon reményben, hogy előbb-utóbb sikerülnie fog a császársággal szemben a keresztény önálló országok egész sorát és rendszerét meg-

birtok- és hűbérjoga ezen felül más egyenes adomány s örökségjogon alapszik, mely a független országok hódolatával nem zavarható össze. E hódolatot II. Szilveszter egyházpolitikai újabb iránya az egyházra nézve gyakorlatiabbá és kötelezőbbé kívánván tenni, megmagyarázható, hogy annak kifejezését is kötelezőbben s erősebben hangoztatta és nyilatkoztatta bullájában. Hogy pedig ennek más uralkodóktól való függetlenségi értelme horderejét akkor ismerték, tanúsítja a törekvés, melylyel a császár Szilvesztert megakadályozni igyekezett Lengyelországnak hasonló függetlenítésében a korona adományozása által.

De hasonlóan találjuk Szilveszter bullája e kifejezéseit használva közel utóda, VII. Gergely pápa 1074-diki bulláiban, midőn Salamon magyar királyt feddi, hogy a német császártól fogadta el a királyságot, holott tudnia kellene, hogy azt István király szent Péternek és a római egyháznak ajánlotta fel. Így mondja azért utódjának, Gejzának, 1075-diki bullájában: Tudva van előtted, hogy Magyarország, úgy mint a többi legnemesebb országok, független saját szabadságával bír, és semmi más országnak nincs alávetve, csak a szent egyetemes anyaszentegyháznak, mely alattvalóit (Szilveszter bullája szavaira világosan hivatkozva) nem tekinti szolgálóinak, hanem fiainak. Tehát világosan kimondja, hogy csak úgy van alávetve Magyarországnak a szentszéknek, mint a többi legnemesebb független országok, és semmi más országnak sem lehet alávetve, mert ettől őt menti és óvja az egyház hatalma, melynek egyedül van alávetve. Hasonlón int 1077-ben az újon választott László királyt Nehemias érsek által. (Lásd Fejér Cod. Diplom. és Relig. Christ. apud Hungaros initia 97.) Ezekben nyilván meg vannak magyarázva Szilveszter bullájának tételei is, hogy ama hódolat hasonló, mint más független országoké, mely nem hűbéri birtoklásra, de az anyaszentegyháznak és szentszék fensőbbségének és hatalmának elismerésére s védelmére vonatkozik.

II. Szilveszter levelében kifejezett nézetek tehát és jogpresumptiói szólamok oly otthonosak és gyakoriak a II. Szilveszter ezen egyházpolitikai aktiójára következő századok pápai diplomatiájában ily alkalommal, hogy éppen az ellenkező, azoknak hiánya tehetné a bullát gyanússá. Míg ellenben így azok Szilveszter magas eszményének s irányának leghatározottabb nyilatkozatait képezik. Ehhez járul, hogy Szilveszter ezen iratának hitelessége, levelei, bullái és munkái kiadói által kevés kivétellel nemcsak elismertetett, s ez okmány, mint hiteles, azok nagyobb része által kiadatott; hanem a pápai bullák gyűjteményei régibb s újabb kiadásába is fölvetetett. Ez utóbbiak csupán azon megjegyzéssel közlik, hogy nem tekintik formája miatt sajátlagi bullának, hanem a királyhoz intézett oly levélnek és brevenek, melynek fontos és nevezetes tartalma a bullák közé fölvetelét indokolhatja. (Lásd például a Magnum Bullarium kiadását Coquelines Bullarium Rom. Pontif. ampl. Collect. I. 399. s az újabb kiadásokban; a turini 1857. I. 477.)

E mellett összehasonlítva még Silvesternek ily hivatalos brevei- bullái- és decretumaival, valamint számos magánlevelei kifejezéseivel, nemcsak hogy iránya azokkal nem ellenkezik, hanem velők teljesen megegyező. E kor irályi sajátságai, különösen pedig éppen Szilveszter leveleiben előforduló rimcs szólamok, párhuzamos mondatok vagy antithesisek hasonlóan előfordulnak Szilveszter bullájában, mint más hivatalos és magánleveleiben. Így ez okmányban például:

letitia affecerunt,
et minori labore confecerunt.
felix legatio, coelesti praevenia nuntio,
atque angelico pertractata ministerio.
Talem te merito esse demonstrasti,
qualem nos te declarari expetisti.
quem Deus commendat,
amplius commendemus. sat.

Hasonlók ezekhez olvashatók például Arnulf érsekhez küldött bullájában:

Petro solvendi libera sit potestas,
et Romanae gloriae ubique fulgeat dignitas.

Ugyanott:

Est enim Petro ea summa facultas,
ad quam nulla mortalium aequiparari potest felicitas.

Theotard püspökhöz:

Concilio finis quaeratur,
quod statutum fuerit impleatur.

alkotnia. Mig e magas törekvését nem sokára bekövetkezett halála egyelőre teljesen megakasztotta. De eszméje azért az egyháznak saját szabadsága és függetlensége érdekében is civilisatorius és kulturális politikai hagyományaúl maradt utódai számára a pápai széken. Valamint ő átvette volt elődei-

Aselinus püspökhöz :	Fides mortalem Deo sociat, Perfidia brutis animalibus aequat, te conditionem reliquisse, scelera inhumanius pertractasse, a confratribus invitatus fueris, tandem venisse diceris, Romæ te adesce præcipimus. Synodo te repræsentare monemus. Eodem concilio subiacebis, et de absentia nihil lucraberis.
Bosonhoz :	Recedant multa verba, et sequantur facta.
Eyberthez :	Quod laudabitis, laudabimus, quod feretis, feremus.
Adelhaid császárnéhez :	Nobilium pauperum cæca cupiditas, Vestra quæ semper fuit circa iustitiam pietas.
János pápához :	Nec ad vos propter hostes est veniendi facultas, nec de Italia egrediendi potestas. Nuntiis et epistolis significabitis, quidquid nos facere voletis.
A florai szerzetesekhez :	Nec erubuit se ingerere qui ex humilitate debuit se refugere. Carcat nostro consortio qui plurium damnatur iudicio.
Constantinus scholasticushoz :	Te faciente paululum abalienatus, te faciente sit plurimum reconciliatus. sat.

(Olleris 1—172 és Migne által i. h. újabban kiadott leveleiben 202—286.) És még számosabb ily összeállítás volna hosszasan fűzhető.

Jellemzőbb ennél is a hasonló eszmemenet, melynek ily leveleiben kifejezést ad. Mint főnebb is megjegyeztem, így mondja első pápai instruktórában mindjárt, mennyivel áll magasabban a fejedelmi méltóságnál az egyházi hatalom, melytől a királyok a koronát főhajtva és térdelve veszik áldásával. Hasonlón Arnulf érsek visszahelyezését: hogy nincs Péterénél, az egyháznál nagyobb hatalom, melyhez valamely más emberi hasonlítható volna, s ezzel ruházza fel, hogy a frankok királyait megáldhassa, megkoronázhassa. — De misem erősítheti meg Szilveszter bullája eszméi és kifejezései hitelességét jobban, mint az, hogy ezek, kezdve István első decretumától, királyaink okmányaiban, valamint a pápák hozzájuk intézett bulláiban és breveiben, sz. királyaink életében és legendáiban, nemzeti krónikáinkban és történetünkben, szokásos közjogunkban egész Verbőczy hármaskönyve szerkesztéseig századok folyamán át kimutathatók, s már is nagyobbára a bulla hitelessége védői által kimutatattak. — A bullának hamisítása ez irányban is majdnem lehetetlennek mutatkozik, mivel nemcsak kifejezései és tartalma mellett szól hazai legrégibb okmányainknak egész sora; hanem mivel hamisításának ismernie kellett volna mind ezen okmányokat és Szilveszter leveleit is, melyek pedig e korban még kiadatlanok, vagy éppen hozzáférhetlenek voltak. Másképp is azoknak ily összefűzése egy okmányban a legnagyobb történetíró, diplomatát, jogtudóst és bűvárt tételleznél fel, minőkül az okmány első közlője éppen nem ismeretese. A bulla mélyebb tanulmánya másképp is számosabb tételt megczáfolhat, mely eddig mint annak interpolációja, hamisítása felhozott. Így például azzal vádoltatván, hogy közlője a bulla: bírni, tartani, birtokolni kifejezéseit (habendum, tenendum, regendum, possidendum,) egyenesen Verbőczy hármaskönyvéből vette át; ennek ellenében minden nehézség nélkül kimutatható, hogy ezen jogi formula nemcsak a középkori jogkifejezésekben is otthonos mint Markulfnak legrégibb e nemű Liber formulárisa a VII. századból (egyházi és más okmányok gyűjteménye, kiadva Bignon és Baluzenál) ismeri és használja; hanem egyenesen éppen II. Szilveszter bulláiban is előfordul, például az urgelli egyház birtokai

től a keresztény vallás szabadságának s az egyház függetlenségének a világi hatalom befolyása ellen megvédését, melyért az egyház I. Szilveszter óta a keleti és nyugati császárok, vagy a római patriciusok factiói ellen küzdött; úgy utódai is, valahányszor ügyes és erélyes kéz vezette az egyház kormányát, fentartották Szilveszter irányát és hagyományát, s mindannyiszor igyekeztek az egyház védelmére a szentszék körül csoportosítani a független keresztény államok és népek erkölcsi közérzetét a szabadságot elnyomó önkényes világi hatalom ellen. Ez irány közhitté

megegyezésében (Migne i. h. Silvestri epist. et diplomata pontif. 272.: habere, tenere et possidere). Tehát nem Verböczyből vétették, hanem már Szilveszter is így használván azt, kora jogtudományi munkái szerint, nyilván ezen középkori sőt római jog-kifejezésekből vette azt át Verböczy is.

Nagyobb nehézségeket kelthetnének még ezekenél is talán a Szilveszteri levél ama helyei, melyekben a szentszék azon jogot adományozza a magyar királyoknak, hogy országuk egyházait belátásuk szerint, mint a pápák helyettesei, apostoli hatalommal rendezhessék, püspököket nevezhessenek (nostra ac successorum nostrorum vice disponere atque ordinare apostolica auctoritate concessimus). De ezek részint az egyházjog patronatusi, főkegyúri intézményében és gyakorlatában, részint a pápai legatusi, helyettesi hatalommal felruházásban valamint egyházi más ily szabadalmakban, privilegiumokban általán hasonlóan benfoglaltatnak és hasonlóan gyakoroltattak, a pápák által erre felruházott más európai főbb uralkodók által is, kik az egyház és pápák iránt tanúsított hűségük s adományaik által magokat erre érdemesítették. A pápák e jogok gyakorlatát adományozva és elismerve, naggyobbára csak akkor vonták ez általok engedményezett jogokat kérdésbe, s azokat visszavonni törekedtek, midőn azok az egyház kárára, annak ellenére gyakoroltattak, és ily gyakorlatokból visszaélések merültek fel. Ily alkalomkor azután rendesen egyházi legfőbb hatalmuk és joghatóságuk érvényesítésével igyekeztek azokat visszavonni, vagy csak saját ítélőszékük megvizsgálása és határozata elé állítani.

A bullának ezen részletei azonban éppen legfényesebb bizonyítékai hitelességének. Mert semmikép sem lehetett az egyház érdekében, hogy annak ügynökei (akár Georgier, akár Levatovich, kiknek ez okmány kezébe jutott) ily jogokat koholjanak azon korban, midőn e jogok éppen akkor is, a hitújítás korában, mindenfelé kérdésbe vonattak. Ez esetben ugyanis, mint már e nehézséget mások is fölvetették, nem hogy az egyháznak s névleg az időtájt VIII. Orbán pápának törvényszerű jogát istápolta volna a fejedelmek visszaéléseivel szemben a szentszék ily követe és ügynöke; hanem ellenkezőleg a király hatalmának szolgáltatta volna ki a curiát. — Legkevésbé indokolhatja végre Szilveszter levelének meghamisítását azon vélemény, mely azt a magyar királyok szabad választása érdekében tartja koholtnak, mivel két helyütt is az ország királyai szabad választását hangsúlyozza, mint a királyság egyik feltételét. De a szabad királyválasztás ekkor, midőn a bulla 1640-ben közzététetett, egyrészt már feladva lévén, helyreállítása sokkal hatalmasabb erő kifejtést igényelhetett volna, mint a minő egy pápai bullának másolatban feltalálása vagy közlése volt, mely által mit sem lehetett volna elérni. Másrészt éppen a szabad választásnak hangoztatása Szilveszter által a legelőkeltebben tanúsíthatja még a bullának eredetiségét. — Mert kétséget nem szenved, hogy midőn Szilveszter Istvánt a korona adományozása s a megkoronázás elrendelésével királylyá emeli, s a fejedelemségben ezáltal megerősíti, misem volt szükségesebb ennek sikerére nézve, mint hogy e mellett egyszersmind elismerje és kifejezze a magyar nemzet szabad fejedelmválasztási jogát, mint a magyar királyságnak a nemzetnél legfőbb közjogi alapját s annak feltett előjogát, melyet a nemzet sarkalatos törvényei, a vérszerződés s a pusztaszeri szervezkedés megalapítottak volt. E nélkül a pápa általi királyságra emelésnek aligha lett volna eredménye. Azért bizonyára maga István és követsége a nemzetfőbbek megnyugtatóására s megnyerésére kívánhatta ennek világos kifejezését, hogy a királyságra emelés és koronázás által a nemzet ezen ősi szabadsága s alapjoga, a szabad királyválasztás nem szenvedhet csorbát. Egyébként is Szilveszter korában a főhatalom az egyházban úgy mint az államban, még mindenütt csak a választás által volt elérhető; s az electio, a választás előzte meg a koronázás által teljhatalomra való minősítést. Ez tehát rendes kifejezéskép foglalhatott helyett ily okmányban.

Mindezen egyrészt már régebben, másrészt itt általunk kifejtett újabb érvek kétségtelenné teszik Szilveszter levele hitelességét, mint azt már nemcsak történetíróink nagy többsége, hanem legújabb kritikaibb történetírásunk nevezetességei is, mint mondók, Szalay és Horváth Mihály elismerték, azon egyes kevés kitételek kivételével, melyeket becsúsztatottaknak véltek; de melyeket azért igazolni itt különösen feladatunknak tartottuk, mert ezek éppen több tekintetben a korona történetének ha nem is lényegére, de annak egyes részleteire vonatkoznak, melyeket még alább előadunk.

lőn az egyházban, s a mint Szilveszter korában már a római aventini, a ravennai apollinarei és pereumi kolostor apostolai és térítői körében, sz. Adalbertnál és Gaudentiusnál, Asztrik- Romuald-, Bruno- és Bonifácznál, és többi társaiknál a Szilveszter által képviselt eszme fejlődött, úgy Cluniban is, hol az egyházi szerzetesi magasabb szellem szigorúbb fegyelem-reformációja már akkor megkezdődött, s melynek főtámasza épen Majolus, Szilveszternek, mint levelei tanúsítják,¹ egyik meghitt elvbarátja volt. Szilveszter halála után is épen az emelkedett cluni iskolának, — melyet akkor a szentség és a tudomány szelleme nagy hatalommá emelt, szent püspököket és nagy pápákat adván a világnak, — híres szerzetesei, mint Odilo és Hildebrandt, a későbbi VII. Gergely pápa, lőnek Szilveszter ez eszméjének legerősebb támaszai. Valamint Szilveszter ez iránya a magyar korona létrejöttében a fő-tényező volt, úgy Magyarország további története erre később is a legvilágosabb tanúságot szolgáltatja. Mert Magyarországnak a pápa által adományozott koronával függetlenítése nemzetközileg is állandó elismerést nyert. És ha előfordult is még, hogy egyes erőszakos és önkényes császárok, mint II. Konrád és III. Henrik a pápákat is újra elnyomva, a német hatalmat Magyarországra is kiterjeszteni törekedtek s erre a pápáktól sz. Péter zászlaját is Magyarország elleni hadjárataik támogatására megküldetni kívánták, ismeretes másrészt, hogy a pápák azontúl még a rájuk gyakorolt német hatalmi erőszak ellenében is, mindig Magyarországnak általuk magasra emelt függetlensége mellett érvényesíték befolyásukat a támadó német hatalom ellen. Ebben őket az egyház közérzete s nevezetesen az épen akkor oly befolyásos cluni iskolának fellépése támogatja. Midőn azért I. Endre király alatt Henrik császár hadaival Magyarországot meghódítani jön, Leo pápa személyesen is megjelenve közbenjáróul lép fel; habár közbenjárását a győzelemnek magyar fegyverek felé fordultával, a német császár kénytelen igénybe venni. De így lépnek fel a pápák még a magyar trónkövetelő és pártkirályok ellenében is, kik a német hatalmat érdekükben az országra hozzák. Hasonlón tiltakozik ez ellen 1074-ben VII. Gergely pápa, megfeddve Salamon királyt, hogy a császár hatalmából vette fel a királyságot, holott tudnia kellene, hogy azt István király sz. Péternek s a római egyháznak ajánlotta fel. Így szól azért utódjának, Gejza királynak is a pápa intése: *«úgy hiszszük, tudva lesz előtted, hogy Magyarország, mint a többi legnemesebb országok, saját szabadságával bír, és semmi más országnak alávetve nincs, csak*

¹ Lásd Szilveszternek a clunii Majolushoz intézett levelei sorát: Epist. Silvest. 134, 135, 136, 137, 139.

a szent egyetemes anyaszentegyháznak, mely alattvalóit nem tekinti szolgádnak, hanem fiainak». Világosan hivatkozik ezzel tehát nemcsak Szilveszter levele szavaira, hanem egyszersmind magyarázza annak valódi értelmét, hogy Magyarországot, úgy mint Európa többi legnemesebb országait, egyenesen függetlennek mondja minden más hatalomtól, azért, mivel a római egyháznak hódolva, annak hatalmát elismerte, és tőle s nem más hatalomtól nyerte a királyságot s ezzel függetlenségét. Ugyanezt ismétli 1077-ben a pápa levele, Nehemias esztergomi érsekhez intézve, az újonnan megválasztott László királyt erre intve. És hogy a pápák által követelt e hódolat alatt nem értettek valamely pusztán anyagi, hűbéri kötelmet, mint például az olasz, siciliai stb. fejedelmek hűbérnöki állása volt, hanem csupán az anyaszentegyháznak köteles fiui elismerését és védelmét, melylyel a független keresztény egyháznak elnyomói ellen tartoztak, tanúsítják a magyar királyok válaszai a pápai követelésekkel szemben; mint például II. István király II. Paskál pápa követének kinyilatkoztatja, hogy az isteni törvény értelmében alávetve lévén az egyháznak, a szerint a pápának mindenkor szolgálni kész.¹ Ez értelemben veszik azért igénybe Magyarország minden katasztrófájában, valahányszor függetlensége a túlerő által fenyegetve van, akár az első német hadak, akár a tatárjárás s a török háborúk alkalmával 1049-től, IX. Leótól kezdve a mohácsi vészig, X. Leóig és VI. Adorjánig, vagy épen Buda visszavételéig 1685-ig, X. Kelemenig, a pápák segélyét és kezességét; mint ezt a hazai és pápai okmányok hosszú sora beszéli.² És hasonlóan követelik viszonylag a pápák a magyar királyoktól a Szilveszteri bulla alapján a segélyt, védelmet, jogaik elismerését, hódolatot, s ellenségeikkel vagy az eretnekekkel szemben fellépést. Előbb például a kunok és patarenok, majd Mátyás királytól a hussziták, és később még II. Lajos alatt a protestánsok ellen is; sokszor e hódolatot az anyagi követelésig is túlozva. De mit az ország mindig a kellő hódolat mellett, megfelelő értelemben vesz, mint II. István előbb idézett válasza tanúsítja.

Az Árpád-ház kihaltával, midőn annak rokonai, az Anjouk, a cseh és bajor dinasztiák, valamint I. Rudolf császár a magyar trónra igényt tartanak, azonnal előlép ismét a római szentszék is, az ország függetlenségét, nevezetesen a német birodalom ellen megóvandó s annak jogát a Szilveszteri bulla alapján a római egyháznak fentartja.³ És hasonlóan lép fel a pápa

¹ Lásd az idézeteket Fejér Codex Diplomat. Hung. és Relig. Christ. apud Hungaros initia 97.

² Lásd okmánytáraink kiadásai összes kötetein át, és nevezetesen újabban a Vatikáni Magyar Okmánytár I. és II. sorozata 2. és 1. kötete előbeszéde-, bevezetései- s okmányaiban.

³ Theiner Monum. Hung. I. 372.

követe is, Gentilis bibornok személyesen a királyválasztó országgyűlésen. De a nemzet mindig kellő tapintattal tudta e jogot megválasztani, s épen az Anjouknak a pápa által sürgetett e megválasztása alkalmával is fentartva szabad választási jogát, és az egyháznak csupán a koronázás feletti rendelkezését ismerve el, mint a melytől a koronát nyerte.¹ E mellett jól érezte függetlenségének az egyház általi ezen védelme teljes előnyét. Mert Szilveszter amaz egyházpolitikai ténye nélkül könnyen megtörténhetett volna, hogy, mint Szalay mondja:² «Magyarország is a római német birodalom boldogtalan tömkelegébe sodortatott volna». És pedig ismételve is, nem csak keletkezése és kereszténységre térése, de vegyes korszaki királyai kezdetén is; midőn mind a kétszer a szentszék erélyes fellépése segített megóvni függetlenségét. Magyarország azért Európa népei diplomatiájában mindig úgyszólván a Guelf-párton, a pápák részén állott, védve az egyház szabadságát s az olasz önállóságot, a Ghibellineknek a német császárságnak az egyház és Olaszországnak elnyomásával világuralomra törekvése s a Konrádok és Henrikek, a Frigyesek s a többi Hohenstaufok hatalma ellen.³ Ezzel pedig első rendben saját függetlenségét óvta s védte meg a nemzet, még akkor is, midőn a pápai befolyásnak hódolva, annak vazallusait, az Anjoukat elfogadva, trónjára ültette. Ez értelemben énekelte a nagy költő Dante is, daczára annak, hogy az akkori ádáz párttusákba keveredve, a Ghibellin részen állott, Magyarország Guelf-párti álláspontját az Anjouk elfogadásával dicsérve:

Oh beata Ungheria, se non si lascia
Piu malmenare!
O boldog Magyarország, ha nem hagyja magát
Többé félrevezettetni.⁴

¹ Monumenta Vaticana alább idézett helye.

² Magy. Tört. II. 137.

³ Helyesen mondja ez értelemben Salamon Fer. k. történelmi dolgozatok 4. Magyarország Guelf volt, azaz a pápa s az olasz nemzeti párt egyik bár távoli és közvetett szövetségese. Királyaink a német császároknak a pápával folytatott versengésében már csak annál fogva sem akartak Ghibellinek lenni, mivel a világuralomra törekvő császárok azok voltak.

⁴ Parad. XIX. 142. Ismeretesek e hely régibb s újabb magyarázatai, (mint a Lombardi-féle szöveg római 1822. és milanói 1805. kiadások, a De Monter francia és Philaetes német fordítások jegyzeteiben,) melyek szerint a vers értelme egyszerűn az volna: boldog Magyarország, hogy nem vezettetik már rossz királyok által, mint előbb. Vagy inkább, hogy ekkor az Anjoukat fogadván trónjára, nem vezetik félre többé. Dante barátja s pártfogoltja lévén Anjou Robert Károlynak, kit költeményében megénekel, mondhatta ezt iránta való barátságból. De mondhatta mélyebb politikai ismerettel is költeménye e helyén, hol rendre jellemzi néhány szóval az országok állapotát. És kifejezhette ezzel elismerését Magyarország iránt is, hogy az Anjoukat választva és a Guelf-párthoz tartozva is fentartotta függetlenségét.

V.

II. Szilveszter levelének a magyar korona művére vonatkozó kifejezése, hogy az általa készült. Szilveszter művészeti gyakorlata, egyházművészeti és műipari iskolája. Gerbertet ezért gyanúsító és rágalmozó vélemények és hagyományok.

AKORONA adományozásának leírt körülményei és története annak eredetét immár kétségtelenné teszik. A koronának magának azonban művét, vagy eredetét, vagy készültét e mellett Szilveszter pápa levelében alig hogy egy-két szó említi. De e néhány kifejezés is eléggé nevezetes arra, hogy azt külön kiemeljük.

E szerint e korona eredetileg a lengyel fejedelem számára készült volna sajátlag. És csak a közbejött nehézségek miatt, melyek annak átadását akadályozták, küldetett meg a már kész korona a magyar követség által ez ország fejedelmének. A mű tehát már készen állott volna. Nevezetesebb még ennél az okmány azon kifejezése, mely, az eredeti szöveg szerint, a koronát a pápa által készítettnek mondja: a korona, mely általunk készült; a latin mondatban még határozottabban kifejezve: *Corona quam mittimus — — diadema quod per nos confectum fuerat*, szól a hely. A szöveg cselekvő kifejezése természetesen úgy is vehető rendesen, hogy az a pápa által mással készítettett, és nem csupán azon értelemben, hogy az magának Szilveszternek kezeműve, és hogy ő személyesen készítette volna. Ez utóbbi értelem alig is lenne föltehető, ha másrészt nem volna Szilveszterről ismeretes, hogy épen oly nagy művész, mint a minő nagy tudós volt. Mit azért e kifejezéssel szemben akkor sem szabad elhallgatnunk, ha a korona készítését nem véljük neki tulajdoníthatónak. Életiratóban elbeszéltük már, hogy nem csak elméleti, hanem gyakorlati, technikai és mechanikai rendkívüli ügyességet fejtett ki. Zene-eszközöket feltalált vagy újabb találmányai által javított és tökélesített; föld- és égtekéket, sphærákat, astrolabiumokat, csillagászati eszközöket és napórákat készített.¹ Ez egyaránt mechanikai ismeretet és gyakorlatot, kézművességet

¹ Lásd ezek leírását Richernél i. h. (Migne kiadásban 105.) mestere egykorú életiratóban s az előbb idézettekben.

föltételez. Főleg ama korban, midőn a tudomány épen úgy nem volt szorosan különválna a művészettől, valamint ez szorosan összefüggött a műiparral, és midőn még a művészet és műipar általánosabb, egyetemesebb jelleggel bírt, nem szorítkozván ezeknek csupán egy vagy más nemére.

Másképp is ismeretes, hogy ekkor a papok és szerzetesek nemcsak kiválólag gyakorolták a művészetet, hanem az egyházi művészetet majdnem kizárólag is. A püspökök közül számosan annak gyakorlata élén állva, mint első mesterek és feltalálók voltak nevezetesen. Németországban így szent Bernward, a Sommerescheburgi grófok nemzetségéből, ez időtájt (1022.) hildesheimi püspök, mint zenész, festő és építész, de különösen mint ötvös és ércművész korszakot alkotólag hatott; és híres műveivel, melyek közül több fennmaradt, valamint tanítványaival, nagy lendületű új műiskolát alkotott. Hasonlón Franciaországban sz. Eligius noyoni püspök már jóval előbb a VII. században arany s ezüst egyházi művek alkotásával annyira kitűnt, hogy a kovácsok s ötvösök védszentjeül tiszteltetett.

Tárgyunkra nézve e tekintetben még érdekesebb, hogy épen akkor, midőn Gerbert a reimsi iskola igazgatója lőn, ez iskolában nagy műtevékenység keletkezett. Gerbert pártfogója és barátja, Adelbero reimsi püspök nagy egyházművészeti alkotásokat kezdett volt vele saját egyházában, melyet mindenfelé kiterjesztett Gerbert és tanítványai által. Így tudósít erről is Richer egykorú története, hogy az egyházépítészettől kezdve, a mint a reimsi székesegyház régibb alacsony ívezetét magasabbra emeltette, azt új ötvös-művezetű, ragyogó korlátokkal, fényes oltárokkal, ereklyetartókkal, arany gyertyatartókkal, a frigszekrénynek képével, mely a mannát és vesszőt rejté, s hétkarú ó-szövetségi szövétnekkel, melyek a Szentlélek hét ajándékát képezték, diszíté. Azután külön az evangelisták arany s ezüst jelvényes képeit állítá az oltárra, hogy szárnyaikkal közepeig eltakarták, arcukkal az ártatlan Bárány felé fordulva. Miben, úgymond, Salamon trónszékét utánozni látszott. Nevezetesen pedig koronákat is,¹ drága művel alakítva, függesztett fel. Mennydörögve bőgő harangokat öntetett, úgymond, és a templomot képes történetekkel diszített ablakokkal világítá meg.²

¹ Hogy ez egyházi koronák a középkorban az oltárok diszítéseül följök függesztettek, mint a császárok és királyok ajándékai, s a mint azokat már Anastasius Bibliothecarius Romában említi, s egyes példányaik a párisi cluni gyűjtemény spanyol-gót királyok, Recesvinthus sat. koronáiban maig fennmaradtak, erről alább koronánk művezete műtörténeti leírásában lesz tüzetesen szó.

² Richer Histories. libri III. 22. 23. (Migne i. kiadása 95.) Adalbero fornices ecclesie — eminenti structura — ampliore receptaculo, digniore schemate tota decorata. Et S. Calisti corpus collocavit. Altare dedicans aptavit. Altare præcipuum crucibus aureis insigniens, cancellis radiantibus obvelavit. Altare gestatorium non viliori opere effinxit. Super quod — aderant quatuor evangelistarum

E tudósítás kétségtelenné teszi, hogy a reimsi iskolában Gerbert igazgatósága alatt ez időtájt a legélénkebb egyházművészeti alkotás és tevékenység uralkodott. Hogy Gerbertnek lángszellemével, egyetemes műveltségével és műügyességével ebben legnagyobb része lehetett, Richer erről szóló előbb idézett története adatain kívül, levelezései is tanúskodnak.

Mert így találjuk Gerbert levelezéseiben is az általa vezetett műmozgalmak és műalkotások számos nyomát, az egyházi művészetnek úgy szólván minden terén. Így írja a trieri érseknek saját érseke nevében, hogy a kívánt műre, mely keresztből állott, küldi neki a kért anyagokat és annak csodás szép alakját, mely az észnek s a szemnek tessenék. Ezzel, úgymond, a testvér segíti a testvért; hogy e csekély anyagot az üvegszerkezet hozzáadásával óhajta szerint mestere által elkészíttethesse. A menynyire e műről még a következő levelek is szólnak, kivehető, hogy itt valamely zománczos vagy mozaik művü szép keresztről van szó, melynek mintáját s egyes részleteit a reimsi és trieri egyházi művészeti iskolák szerzetes művészei, Gerbert vezetése alatt, készítenék, ki tehát az arany keresztlemezek zománczozása művével (minő, mint látni fogjuk, koro-

expressæ auro et argento imagines, — quarum alæ extensæ duo latera altaris ad medium obvelabant. Facies vero agno immaculato conversas intendebant. In quo etiam *ferculum Salamonis* imitari videbatur. Fecit quoque candelabrum septifidum, in quo — — illud significare videbatur, quod ab uno spiritu septem gratiarum dona dividantur. Nec et arcam opere eleganti decoravit, in qua virga et manna, id est Sanctorum reliquias operuit. Coronas quoque non minima impensa fabrefactas in ecclesiæ decus suspendit. Quam fenestris diversas continentibus historias dilucidatam, campanis mugientibus acsi tonantem dedit.

E tudósításban érdekesen fordul elő a *ferculum Salamonis*, akár mint Salamon trónszéke külön értelemmel, talán mint az oltár asztala: mensaja mögötti trónszékre alkalmazva, akár magának az oltárnak felső részére Ciboriumára. Mert nyilván az csak így értelemben állhat itt. Így fordul elő már Anastasius Bibliothecariusnál is, mint egyházi felszerelvény: *Ferculum gestatorium*, hordszék, zsöllye. Lásd Ducange glossariuma e szó alatt. Aponius szerint *Ferculum* a ferendo. Az Énekek énekében III. 9. Salamonról szól, hogy hordszéket (*Ferculum* a vulgatában) készítette magának a Libanon fáiból, annak oszlopait ezüstből csinálta, támaszát aranyból, lépcsőjét bársonyból. Ily értelemben használják a classicusok is a *Ferculum* szót, mint hordozó polczot, mint Cicero de Offic. 1. *Pomparum fercula*, S ezeken vitettek a diadalmenetben épen a győzelmi koronák, a legyőzött városok ábrái s a többi trofeumok. Hasonlón vonatkoznék Salamon Énekek éneke könyvére a magyar régi okiratok kifejezése «Salamon kertjének faragvány» a határjelző fákon, (metæ in arboribus in quibus sculptus est hortus Salamonis. Lásd Fejér Cod. Diplom. Hung. 1243. IV. 1. 291.) A keresztény symbolica szerint ez szűz Máriának szüzeségét jelentené, s az egyházat az Énekek éneke kifejezésével: Hortus conclusus (4, 12. és 6. 1.) Berekesztett kert sat. Lásd Pitra Spicileg. Solosmense II. 399. Auber Histoire et Theorie du Symbolisme IV. 357. és Menzel Christliche Symbolik. 309; valamint Van Eyck festményén a szűz Mária melletti kerttel van ábrázolva.

Érdekes Richer ezen fentebbi elbeszélésében azon adat is, hogy a reimsi egyház íveit kiválón magasabbra emelték, új formában, vagy új rendszer szerint: eminenti structura, digniori schemate; Mivel e korban az alacsony dongaboltzatú román styl uralkodott, azt lehetne gyanítani, hogy az adat már itt az átmeneti gót-izlés magas csücsve kezdetét jelzi. Mig a műtörténet ez izlés első nyomát és alakítását eddig a Páris melletti St. Denisi egyházon találta, melyet Suger apát építtetett egy századdal később. Richer szerint tehát Gerbert Reimsban Sugert egy századdal megelőzte volna, s így Gerbert lenne a csücsív első feltalálója. Ugyancsak az ablakok üvegfestményeit is «fenestras diversas continentibus historiis dilucidavit». Ezeknek feltalálása is tehát ez adatnál fogva az eddigi felvételnél jóval előbbre volna teendő.

nánkké) is már foglalkozott.¹ Ily közös egyházművész szerzetesek iskoláiról van szó a genti apáthoz intézett leveleiben, kiknek tanuló segédei majd a reimszi, majd a genti műiskolákban tanultak és voltak a szükség szerint alkalmazva.² Hogy Gerbert műiskolája valóban bővelkedett ilyen tanítványokkal, sőt nevezetes mesterekkel és segédekkel az egyházművészet minden nemében, hasonlóan leveleiből olvassuk. Ilyen volt Durand, későbbi liegi püspök, kit, mint iskolája kitűnő egyénét, ép oly tudóst, mint művészt, s az iparban jártast minden felé kértek tőle drága pénzen is, nagyobb művek alkotásának vezetésére. De kit ő, mint kedves segédjét, csak a leg-érdemesebb püspökökhöz bocsájtott, hogy munkáikat igazgassa.³

Hogy ilyen és más művészekkel akkor Reimszban mily tevékenységet fejtett ki, ismét más levelei beszélnek, felsorolva a számosabb paloták s erődök építését és azok mestereit.⁴ Ismeretesebb továbbá az ott Adalbero érsek számára készült kelyhek és szobrok, melyek Gerbert versei bevésésével voltak díszítve, mint votivművek.⁵ De Gerbert reimszi iskolájában az egyházművészetnek minden nemből üzött akkori gyakorlata mellett, épen így szólnak levelei az egyházi szövetek és öltönyök, himzések és szőnyegek; ⁶ sphærák, ég- és földtekék, órák és klepszidrák mindenféle nemeiről, azok esztergályos munkáiról és mechanikai szerkezetéről; fópásztori botok készí-

¹ Epistola Gerberti 2., 3. és 5. Designato operi designatas mittimus species. Admirabilem formam et quæ mentem et oculos pascit, frater efficit fratri. — — Exiguam materiam nostram magnum ac celebre ingenium vestrum nobilitabit cum adiectione vitri, tum compositio artificii elegantis, — — Et quoniam per Verdunum iter nobis est, eo crucem vestra scientia, ut speramus, elaboratam, si fieri potest cal. novembris dirigite. — — Admirabile opus crucis a vobis nostro nomini elaboratæ non sine magna oblectatione conspiciunt.

² Gerberti Epist. 7.

³ Epist. 101. Suscipite ergo illum in disciplinis liberalibus eruditum, in opificum magisterio absolutum, a multis multa mercede expetitur, sed a nobis (v. vobis) obtentum (vel retentum.) Quem sic tractari et custodiri volumus, ut dolorem ei partum ex nostra absentia vestra sublevet indulgentia. Eaque munificentia illum habetote, quæ deceat Gerbertum Remorum archiepiscopum dantem et Herveum Bellovagorum accipientem. C'était un homme fort intelligent, a la foi artiste literateur et theologien. On avait souvent offert de sommes considerables a Gerbert pour qu'il permit a exercer ses talents hors de la ville Reims, magyarázza Olleris e helyet: Oeuvres de Gerbert. CXXXII.

⁴ Epist. Gerberti 144, Antiquis Palatiis meis dirutis — renascens palatium quod mihi ædificare instituistis — — propriis sumtibus fabricam tanti operis novis artificibus insignimus. — Architectum A. remittite, qui cæpta perficiat; — — sicque nos ad perfringendam arcem, montemque ab ipsis radicibus convellendum expectate.

⁵ Gerbert verses felíratá mely Adalbero érseknek készített áldozó kelyhét díszíté :

Hinc sitis atque fames fugiunt, properate fideles,
Dividit in populo has præsul Adalbero gazas.

Más votiv-képeken, valószínűleg szűz Mária szobrán :

Virgo Maria dat tuus tibi præsul Adalbero munus.

Lásd Olleris Oeuvres de Gerbert 294.

⁶ Epist Gerberti 33. Si vobis gratum fore senserit vestem aurotextam, quam verecunde veterem misit, nova immutabit, quod brevis temporis non habuit, stola insuper Phrygii operis adiuncta, cum ceteris eiusdem generis. U. o. 148. Non aurum querimus, nec massas argenti, sed quibus carere dedecus est, aulaea, tapetia et his similia, kér Konstantin Gerberttől.

téséről, sőt új orgonák és zenei hangszerek feltalálásáról, melyek mind Gerbert mester vezetése alatt segédei által készültek műtermekben.¹

A korona alább következő műleírása hasonlóan tehát nem ellenkeznék ama föltevással, hogy annak, nevezetesen a Szilveszter pápa által adott része ezen kori kissé durvább ötvös arany és sejtés zománczmű, a minővel akkor Rómában s a nyugati tartományokban az egyházi ékszerek s edények díszítettek; melyek közül még maig több hasonló fenmaradt példány ismeretes, mint tovább a műleírásnál erről tüzetesen szólnunk.

Mindezen érvényesíthető adatok daczára, melyeket felhozni már csak azért is szükségesnek tartottam, nehogy azok itt a figyelmet elkerüljék, azt vélem, hogy merész állítás lenne mégis ha valaki a pápai levél azon mondatából, hogy a korona a pápa által készült, azt akarná bizonyítani, miszerint az nemcsak Szilveszter pápa által készített, hanem egyenesen az ő kezeműve is. Az ily kifejezések, mint koronánk adománylevelében szól: «álta-lunk készült, épült, sat.» szólásformákban (factum, confectum, ædificatum, opus fecit) a régi okmányokban s az épületek, valamint műtárgyak felirataiban gyakran fordulnak elő vegyesen, majd az adományzóra, alapítóra, az építtető- és készíttetőre alkalmazva, valamint egyaránt a műnek mes-terére, művészeire is vonatkozva.

¹ Az órákra és sphaérákra lásd Epist. 155., 124. Az epist. 142. így szól: difficillimi operis incepimus sphaeram, quæ et torno iam sit exposita et artificiose equino corio obvoluta. Ne si forte cum horizonte ac diversorum colorum pulchritudine insignitam præstoleris, annum perhorrescas laborem. És 154: Nam amici, qui familiaritate beati patris Adalberonis mecum usi fuerant, mecumque laborabant ob tornatile lignum, deserendi erant. Patere ergo patienter moras necessitate impositas, ac meliora tempora exspecta, quibus valeant resuscitari studia iam pridem in nobis emortua. Az utóbbi adat kétszeresen érdekes. Tanúsítja, hogy Gerbertnek Adalbero érsek alatt fennállott ily műiskolája, műterme, az érsek halála után s az ezzel bekövetkezett zavaros időkben feloszlóban volt, s azért kellett türelemre intenie az illetőt, hogy a sphaerának segédei által készülő esztergályozott része elkészültére várnia kellend, mert segédei eltávoztak sat. Másrét Gerbertleveleinek «tornatile opus», esztergályozott mű kifejezése magyarázó ezt a sphaerától megkülönböztetni kívánják, s alatta főpásztori botot (pastorale, pedum) értenek (mint Barthalemy Gerbert etude sur sa vie et ses ouvarages és Werner Gerbert von Aurillac 75.), minőt itt az új apátnak ígért volna Gerbert, hogy műhelyében készül. És valóban a hasonló régi egyházművészeti emlékekből ismeretes, hogy a főpásztori botok alsó része, a sajátlagi bot, fából vagy csontból készült, míg felsőbb része gyakran fémből is zománczczal sat., a mi ismét hasonló zománczművészet gyakorlatára utalna, mint a minő koronánkon előfordúl. Labarte is (Histoire des arts industriels I. 380) Gerbert fentebb említett levelében leírt azonkeresztre vonatkozólag, melyet Adalbero Gerbert által Egbertnek küldött, azt zománczczal díszítettnek véli. Szerinte e zománczozást Egbert és Gerbert műiskolái már Teophania császárné bizanczból hozott művészeitől tanulták volna.

A zenei hangszerekről, orgonákról szól Epist. 112., 115., 162. Élete más adatai szólnak monocordumi új hangszerei és zenei új scaláiról és hangrendszeréről s híres zenetanodájáról. Ennek növendéke volt Robert francia király, kit a lemovici zsínat a legtudósabb királynak nevez, mint Gerbertnek tanítványát, s ki akkor egyházi zeneszerzeményeivel feltűnt. Beszéli, hogy midőn mesterének Gerbertnek, mint már Szilveszter pápának hódolatára ment Rómába, a király az oltárnál szolgálván s a mise offertoriumához járulván, a szolgák, midőn utánnézték, mily kincset ajánlott fel a gazdag király, egyszerű iratot találtak, melyen sz. Péter apostol tiszteletére szerzett responsorium ének-szövege volt írva. A pápa meghagyta, hogy ez ünnepen azontúl Robert király szerzeménye énekeltesse. Neki tulajdonittatik hasonlóan a pünkösdi Veni Sancte Spiritus ének dallama is. Lásd idézve Helgand, Tritheim, Masson Bzoviusnál. 28.

Azért bármily lángeszű feltaláló s alkotó művész lehetett is egyszerűsmind a tudós pápa, és mint ilyen, jártas és gyakorlott a műiparban; mégis alig tehető fel, hogy még pápa korában is ily ötvös zománczművek alkalmi készítésével foglalkozhatott volna; ha csak előbbi korából nem lettek volna birtokában ily egyházi korona-ékszerek, melyeket iskolája egykor készített; minők például a reimszi székesegyház oltárainak előbb említett koronái voltak. A népies hagyomány ugyan még ezen is túlmenve, nemcsak ezermesternek, hanem még bűvésznek is tartotta Szilveszter pápát, mint a ki titkos mesterségeket űz, és drága kincsek alkotásában, felfedezésében és megszerzésében jártas volt; és ezért természetesen magával az ördöggel hozta czimboraságba. Mert a nagy közönség a nagy tehetségű férfit ismereteit és sikereit, melyek által el volt bűvölve, alig volt képes másképp megérteni és korlátoltságában magának megmagyarázni.

Mig ugyanis Gerbertnek tanítványa és kora legkitűnőbb történetírója, Richer, mesterét egckig emeli tudományáért és ékesszólásáért, az egyházi és világi ügyekben való páratlan jártasságáért, ki ismereteivel mint szövétnek bevilágítá, úgymond, az országot; — és míg más kortársai, az egykorú írók és krónikások, mint merseburgi Ditmár és Benzo albi püspök történelmükben és verseikben vetekedve dicsérik; addig a következő század történetírói előtt a pápa ellenségeinek rágalma és megszólása, s az ebből keletkezett előítéletek által Szilveszter eredeti képe elmosódva, sőt egészen eltorzítva, csodás regés vonásokkal át szöve állíttatott elő.¹ Így beszéltek, hogy sötét éjnek idején kolostorából ifjan Spanyolországba szökött, hogy ott a saracenoktól az astrologiát és többi titkos ismereteket elsajátítsa. Ezzel legyőzte, úgymond, Ptolomæust astrolabiumával, Allandert a csillagzatok meghatározásával, Julius Firmiust a végzet, a fatum ismeretében. Megértette a madarak nyelvét és énekét, azok röptének jelentését. Oly pokoli ábrákat tudott képezni és festeni, melyekkel minden jót és rosszat feltalálhatott. Valami vén bűvöstől elcsalta volna titkos könyvét, az abacust,

¹ Először Gemblouri Sigbert, folytatója Galfridus Monachus (1113 előtti) és Flavigni Hugo (1100 körüli) íróknál találunk II. Szilveszter pápa felől egyes ily mesés elbeszéléseket, melyekről azonban még ők is kételkednek. Malmesburi Vilmos (1141 előtti író) ezeket már összefoglalva és kikerekítve beszéli, ámbar ő sem hiszi el teljesen. Mig Odericus Vitalis (a XII. században) hasonlóan újabb mesékkal bőviti. S így veszik fel azután rendre a középkor mesés történetírói, mint Alberik, Tiburi Gerard, Beauvais a Speculum Historiale írója, Martinus Polonus, Platina sat. A középkor majdnem összes krónikái és legendái rendszeren mohón kaptak ily curiosumok feljegyzésén. Így tartott ez azonban még a magát már felvilágosodottnak tartó korban is, midőn ismét a protestans magdeburgi Centuriatorok kaptak az ily pápa-meséken, — egész Trithemiusig, és csak Nandeus és Kohler, Platus, Baronius, Bellarmin (De Rom. Pontif. 12.) Panvinus, Gordonius, Ammonius, Vignerius, Joannettus, Krancius, Bzovius (Silvester II. 23.) s Eggs (Pontificium Doctum 289.) tartották már elsősk szükségesnek ezek czáfolását. Lásd újabban is Döllinger Papstfabeln 159. és Hock Gerbert 159—1663.

melyben rejtett művészetek foglaltattak, s ennek segélyével mindent végezhethetett. Hogy a bűvész haragja és bosszúja elől menekedjék, azután kénytelen volt az ördöggel kötni szövetséget. Ennek erejével ismét dús kincseket fedezett fel az ó-világ bálványszobraiban sat. Azonban a mint ezt beszélik, többnyire hozzá mondják, hogy mindez közönséges koholmány talán, «a minőkkel», ugymond, «a köznép a nagy tudósok, a csodás művészek hírnevét sérti, mert azt hiszi, hogy ha nagy műveik által kitűnnek, azt csak az ördög segélyével tehetik».

De azért még elhunytával sírjába is ily regékkel kísérik: hogyan ragadta el végre és tépte szét az ördög és hogyan találták sírját vízzel előntve a Lateránban. Ámbár Szilveszter pápának épen ezen laterani sírját harmadik utódja sz. Péter székén, Sergius pápa, ismerve és méltányolva előde Szilveszter érdemeit, dicsőítő verses felirattal díszítette. De ezzel sem némithatta el a későbbi tisztultabb történetírásnak balítéletét. Az egyháztörténet egyik elsőrendű írója még az újabb korban is nem áttallotta Szilvesztert úgy jellemezni, mint a fejedelmek kegyét nagyravágyásból túlságosan és nagy ügyességgel keresőt, mint magát előtők megalázni és nekik szolgálni kész cselszövőt.¹ Ezt érdemelte volna tehát azért, hogy az egyházat és pápaságot a világi főhatalomnak, a császárságnak önkényes befolyása ellen épen ő törekedett biztosítani; és pedig, mint láttuk, csupán az által, hogy az egyház védelmét a független keresztény államok és társadalom közérzetére kívánta fektetni. S erre nem az államtól különvált egyházat, nem külön befolyást, hanem csupán a hatalmas római császárság túlnyomó önkénye ellen védelmet s ellensúlyt keresett az európai keresztény államok egyensúlyában. Ennek alapja a világi hatalommal való békés egyetértés, a *concordia sacerdotii cum imperio* eddig összeegyeztethetlennak vélt elvének kivitele s fentartása lett volna; melynél azon időben magasabb egyházpolitika nem volt gondolható, midőn már az egyház világi hatalommá is növekedett. Mindennek létesítésére kétségtelenül nem ravaszság és fufang, nem is mindennapi ügyesség, hanem magasabb szellem, erős elmeél és tehetség kívántatott. S épen ez volt az ok, hogy őt és magasabb politikáját fel nem fogó törpe vagy rosszakarató ellenfelei, s a korlátolt mindennapiság rágalmával azután cselszövőnek, a későbbi néphit pedig bűbájosnak vagy ördögösnek is vélte.

Pedig Szilveszter e kor sötét éjében úgy tűnt fel nyilván, mint a sötétben egyszerre fellobogó szövétnek lángja, mely nem csak bevilágít a

¹ Baronius Annal. Ecclesiast. (Velencei 1712. kiadás X. 794. ad an. 999.) *Homo astutus et in gratiam principum insinuandi maximus artifex tanta sede indignissimus.*

homályba, hanem sokáig káprázatban tartja a felocsudó szemeket. Elérte őt is a nagyok sorsa, kiknek a mint emelkedettebb irányát s eszményeit koruk nem képes megérteni, úgy nyomorúlt lelkű vágytársaik gyanúsítják őket, vagy felfuvalkodott irigy elleneik gáncsolva rágalmazzák érdemeiket. Ezeknek a magasabb tudomány s politika, mely a mindennapi színvonalon felülemelkedett, s nem egyszerűn a kenyérkereseti vagy nagyobb hasznat adó és hajhászó téren áll, megfoghatatlannak vagy megvetendőnek és kárhoztatandónak látszott, a mint hogy többnyire látszik még jelenleg is. Így lépett fel a rágalom és tudatlanság akkor is Szilveszter ellen. Mire utána utódai az egyes pápák, és nevezetesen az egyházi újabb cluni iskola az ő irányát újra felkarolta, de azt kevesebb tapintattal és nagyobb erőszakkal túlozva létesíteni igyekezett, mint ez irányt VII. Gergely korában már legmagasabbra emelve találjuk, nem hiányozhattak ellenfelek s érdekelték, kik az ellen működtek s fölköltették az ellenszenvet úgy az egyházban, mint a világban. Ezek egyike volt Benno bibornok, ki Szilveszter iránya kárhoztatásával küzdött felélesztett rendszere ellen. Ő vádolta első Szilvesztert ellenségesen azzal, hogy ravasz és furfangos volt, és hogy a pap és pápa rendes kötelességétől eltérve, az egyháziakon túl más ismeretekkel és tudományokkal s ezek közt világi politikával foglalkozott.¹ Részén volt a császári, később úgynevezett Ghibellin-párt; melynek ekkori felfogása nyilatkozik oly történetíróknál, mint Gemblouri Sigbert is, ki első volt a Szilveszter elleni rágalmak, balítéletek és mesék terjesztésében.² Ehhez járult később a tudatlan nagy közönség babonás hiedelme. Mind az előbbinek, mind az utóbbinak úgy is egy lévén rendesen a kútfeje, a tudatlanság s a vele párosult gög és tunyaság, mely minden rendkívüliben természetfölöttit vagy gonoszat keres, és tudatlanságában ábrándjaival, rajongásával és babonás eszméivel szövi annak megoldását. Az ily babonás állhit vonásait azután minden korszak saját hőseire alkalmazva szállította át. Azért azok nagyobbára azonosok mindenütt, midőn a rendkívüli tehetségű egyéniségek sikereit a természetfölötti erőnek tulajdonítva, azokat bűvösökké s ördögössé teszik, mint ez a népregében egész a német Faustig, vagy akár a magyar debreczeni tanár Hatvaniig nyomozható.

A mai tágabb látkörű és tisztultabb történetírás, sőt már a régibb

¹ Ezt Papirius Masson, Bzovius, Ciaconi és mások kimutatták immár Gerbert életében, Benno-nak iratait ismertetve. Lásd egyébiránt Bennonak pápa- és egyházellenes Schismájáról Baronius Annalesei előbb idézett helyét is és Ciaconiust.

² Lásd Hirsch. *De vita et scriptis Sigiberti Gemblacensis commentatio* Berl. 1841. b és 144–219. E szerint Sigibert ámbár francia eredetű volt, annyira németté lett, hogy a német császárok pápák elleni küzdelmeibe keveredett: *ad Teutones pertinere dicatur, quin etiam imperii Germanici cum pontificatu discordiis se implicavit.* 20. *De vitæ Sigiberti ratione politica etc.*

tudományosabb és élesebb ítéletű történeti kritika is rég igazságot szolgáltatott II. Szilveszternek, felismerve nagy szellemét, és korát messze túlhaladó magas irányát.¹ S főlemelve immár addig elhanyagolt élettörténete megírását, számos monografiákban, magasabb világtörténeti szempontból állítva elő nevezetes alakját, azt teljesen megvilágította.² A reimszi és clermontferrandi Akadémiák pályadíjat tűztek ki életíratára és munkái kiadására, mit Franciaország első tudósai teljesítettek, míg szülővárosa, Aurillac, szobrot emelt híres fiának emlékére.

De ha valakit, kétségtelenül nemzetünket illetheti a kötelesség, hogy országunk és királyságunk alakulásának egyik főtényezője iránt lerójuk magas iránya méltatásával tartozó elismerésünket, melyet eddig teljesítetlen hagyunk,³ és nevezetesen teljesítsük ezt legalább akkor, midőn itt az általa adományozott szent koronánk eredete és keletkezése leírásával foglalkozunk.⁴

¹ A régiebbek közül is, mint említők, többen egyre szabadkoznak és tiltakoznak a felőle költött mesék miatt. Így szól már Bzoviusnál (Silvester II. 25.) a régiebb vers:

Ne mirare magum fatui quod inertia vulgi
Me — — fuisse putat.
Archimedis studium quod eram Sophiaeque secutus
Tum, cum magna fuit gloria scire nihil,
Credebant magicum esse rudes.

Bzovius Silvester II. Cæsius Aquitanus P. M. Roma Typis Vaticanis 1629-ben megjelent régiebb műve.

² Gerbert újabb életiratai: Hock Gerbert, Papst Silvester II. Wien. 1837. — Büdinger; Ueber Gerbert's wissenschaftliche und politische Stellung. Cassel 1851. — Gregorovius, Geschichte der Stadt Rom, Stuttgart 1860. III. kötetben. — Barthélemy, Gerbert, étude sur sa vie et ses ouvrages. Paris et Lyon 1868. — Olleris, Oeuvres de Gerbert précédées de sa biographie suivies de notes critiques et historiques. Clermont et Paris 1867. — Werner, Gerbert von Aurillac, die Kirche und Wissenschaft seiner Zeit. 1878. A régiebb írók, mint Bzovius, Labbé, Masson, Mabillon, Mansi, Duchesne, Bouquet, valamint Pertz és Migne gyűjteményei, melyekben életrázata és munkái foglaltatnak, mint kútfőművek, már a szövegben illető helyen vannak idézve.

³ Eddig csak Horváth Mihály írt felőle bővebben «A kereszténység első százada Magyarországon» című könyvében 120. lap. De ő is még ama régi iskola alapján állva, Gerbertet csak «termékeny szellemű, furfangos» cselszövőnek véli. Az újabb iskola nevezetes műveinek vizsgálatát nyilván nem ismerte; mert a rá vonatkozó összes kútfői összeállításában (126. lapon) az előbb idézett számos monografiák egyikét sem említi, csupán csak a régiebbeket, azokat is mint kivehető másod kézből idézve. S ezenkívül csak Gförrer Allgem. Kirchengeschichte, Gerbert irányában teljesen elfogult művét használta, de mely nem is tárgyalja tüzetesen.

⁴ Hogy II. Szilveszter pápa tudományos iskolájának iránya is, Magyarországra akkor mélyebb hatással volt, tanúsítaná azon adat, hogy az ország első püspökei tanítói és tudósai közt, mint Gellért, Walter stb. találjuk ekkor Bonipert pécsi püspököt sz. István korában, ki 1008 körül Szilveszter reimsi tanítványától Fulberttől kér Hilduin annak másik tanítványa által tankönyveket, nevezetesen Priscillianust, pécsi iskolája számára. Fulbert e tankönyvet. sz. Istvánt feldicsérve levelében nemcsak megküldi, hanem többi könyvét is tanodája rendelkezésére készséggel igéri. Koller, Hist. episcop. Quinque-eccl. I. 21.

VI.

A szent korona adományozásáról szóló egykorú történetadatok. Thietmár merseburgi püspöknek és folytatónak a szász évkönyvekben feljegyzései. Sz. István legendáinak és Hartvik sz. István életének a korona megküldésére vonatkozó tudósítása. A lengyel krónikák tudósításai. Az ország koronájának kifejezése sz. István első törvényeiben. A szent koronával való koronázás gyakorlata és annak közjogi fogalma és hatálya az Árpád-házi első királyok korában.

AMAGYAR szent korona adományozásáról II. Szilveszter pápa levelén kívül, az egykorú történet is tanúskodik. E kor egyik legkitünőbb történetírójának Thietmár merseburgi püspöknek történeti feljegyzései hasonlóan értesítenek felőle.

Thietmár a walbecki grófok híres neméből származott. Atyja Siegfried szoros viszonyban volt a szász házból származott Ottó császárokkal, kiket hadjárataikban kísért és segélt. Bátyja Miesko lengyel fejedelemnél követségekben járva tartózkodott. Thietmár püspök maga, előbb a család walbecki monostorának apátja, később Henrik császárnak kegyeltje, ki pappá szentelésénél segédkezve maga adta fel rá a miseruhát; később merseburgi püspökké s a császár egyik kedvencz tanácsnokává lőn, annak udvarában s kíséretében gyakran tartózkodott, valamint a császár is őt székhelyén látogatta. Amellett, hogy kora egyik legtehetségesebb történetírója volt, értelmiségénél s udvari meghitt magas állásánál és befolyásánál fogva, a mily jól értesültnék, oly pártatlannak is bizonyult. Irata azért kora történetének egyik legnevezetesebb, általában elfogadott és folytonosan követett kútforrásává lőn, melyet a rá következő krónikások ismételve átírtak. Eredeti kézírata pedig maig fenmaradt, s a német történetkútfők nagy kiadásában kiváló történelmi- és szövegírással jelent meg.

A magyar történetre nézve becsét emeli, hogy írója 976-ban születvén, szent István királylyal s a korona adományozásának történetével teljesen egykorú. De hogy a királyon kívül a magyar püspökkel is személyes ismeretségben volt, tanúsítja amaz eset, midőn előbb 1007-ben a frankfurti zsinaton, utóbb pedig 1012-ben a bambergi főegyház felszentelésénél velők, nevezetesen Asztrik érsekkal, a koronának Rómából át-

hozójával, találkozott. II. Henrik, szent István király sógora, a bambergi püspökségnek előbb a frankfurti zsinaton megalapítására hitta fel a magyar főpapok közül az érseket és talán több püspököt is, valamint meghívta más országok püspökeit is. Így találjuk e zsinat végzései alatt Asztrik a magyarok érseke nevét, hogy jelen volt s a végzéseket aláírta.¹ És hasonlóan említi 1012-ben ismét a bambergi egyház felszenteléséről szóló évkönyv, hogy Asztrik a magyarok érseke az alsó templom (kripta) előtti oltárt szentelte fel,² nevét a német prímás, salzburgi érsek, után első helyt, s a többi érsekek előtt említve. Ugyanott jelen volt Thietmár püspök is, és érdekében volt ekkor személyesen értesülést is szerezni e magyar eseményekről s ügyekről, mint történetírónak, ki éppen akkor 1012-ben kezdte történeti művét írni, azt 1018-ig folytatva.

A határos Magyarországnak keresztény hitre térése, a koronának Rómából megküldése, az önálló független új államnak keletkezése, István királynak megkoronázása, melyben a német császároknak III. Ottónak és II. Henriknek nem kis része volt, egyébként is oly nevezetes eseményeket képeztek, s azoknak oly nagy világhírók lehetett, hogy Thietmár püspöknek elég volt erre vonatkozva csupán az akkor általánosan ismeretes és híresztelt s beszélt eseményt egyszerűn felemlíteni kora és hazája szász és bajor fejedelmei és császárai történetében. Azért csupán röviden jegyzi meg: hogy «a császár (III. Ottó) kedvezésével és figyelmeztetésére (vagy rábeszélésére) ekkor Vaik (szent István előbbi nevén), Henrik bajor fejedelem veje, országában püspöki székeket állítva, a koronát áldással megnyerte volt».³

Thietmár e néhány szóval is helyesen jelzi a tényt; midőn mondja, hogy István Ottó császár és Henrik bajor fejedelem buzdítására és kedvezésével állította fel országában a püspökségeket, s erre megnyerte a koronát és áldást, nyilván Rómából, mert azt sem a császártól sem vejétől nem vehette; habár az egyiknek szenvedőleges kedvezésével vagy beleegyezésével is, a másiknak pedig közbenjárásával jutott hozzá.

A legközelebbi történeti adatok, mint az 1139-ig folytatott XII-dik századi szász évkönyvek majdnem ugyanazon szókkal jegyzik fel az eseményt,

¹ Anastasius (t. i. váltva Asztrik Anasztáznak nevezetvéen) Ungrorum archiepiscopus interfui et ss. (subscripsi). L. Pertz, Mon. Germ. Script. IV. 796. Fejér VII. IV. 38.

² Altare ante cryptam consecravit Ascherius ungrorum archiepiscopus in honorem Sanctorum Confessorum Hilarii, Remigii, Vedasti. Annales Bambergenses, Pertz, Monum. SS. XVII. 636.

³ Imperatoris autem prædicti gratia et hortatu gener Henrici Bavariorum, Vaic in regno suo episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit. Thietmár, Pertz, Monum. Germ. SS. III. 784.

hogy «Pannonia királya Vaik a koronát és áldást elnyerte».¹ Mint Thietmár püspök történetének nagyrészt átírói s folytatói nyilván tőle veszik az adatot.

De ez utóbbiaknál már jóval előbb és részletesebben említik e tényt hazai kútfőink s feljegyzéseink, nevezetesen sz. István király legendái. Ezeknek úgynevezett kisebb példánya általános feltevés szerint legalább is 1083—1095. közt, tehát sz. István halála után mintegy ötven évvel később s így egykorúlag íratott. Míg az úgynevezett nagyobb legenda mintegy 1130-ban, s a Hartvik püspök által írt szent István életének ezeknél még bővebb szövege a két előbb említett közt, mintegy 1106—1114. készült, még pedig az utóbbi egyenesen Kálmán királynak óhajtására. Közülök az első, mely mint mondja az eredeti szöveget csak rövidítve adja, nem említi ugyan a koronát. De a vele majdnem teljesen egykorú Hartvik-féle s a nagyobb legenda részletesen beszél a koronának Rómából küldése nevezetes eseményét.²

¹ Vaic rex Pannoniae — — coronam et benedictionem accepit. Annalista Saxo. Pertz, Monum. SS. VI. 644.

² Az itt idézett kútfőeknek korára, eredetiségére és hitelességére nézve meg kell jegyezmem, hogy hazai történet-kútfőink kültöldi és itthoni vizsgálói, egy kettőnek talán kivételével, mindazon elvből indulnak ki e kútfőeknek, a krónikák és legendák példányainak egymásutáni kora és hitelessége meghatározásában, hogy rendszeren a legrövidebb, legszárazabb szerkezetűt tartják az eredeti s legrégebb példánynak. Míg azok bővebb példányait csak ezen rövidebb példányok átíratainak és bővítéseinek, vagy éppen interpolált későbbi compilációknak vélik. Holott természetesebbnek mutatkozik a felfogás, ha azokat nem egyszerűn egymásból átvett compilációnak, bővítésnek, interpolációnak tekintjük, hanem mindannyit, vagy csak azok nagyobb részét egy és ugyanazon eredeti legrégebb, jelenleg már nem létező, elveszett példány bővebb leíratainak, vagy rövidebb, valamely határozott célra készült kivonatainak vesszük. Ez által e példányok chronologiai s hitelességi nehézségei többnyire eloszathatók. Így például sz. István itt idézett legendái számos példányai szerkezetére nézve több vizsgálónál azon feltevést találjuk, (Lásd Wattenbach D. Gesch. II. 159. Pertz, Monum. Ser. XI. 225. és 226. M(átyás) Florianus Hist. Hung. fontes Domest. Vita, S. Stephani 162. stb.) hogy a legkisebb legenda az alapkútfő. Míg Marczali (Magy. történetkútfői 16.) épen ellenkezőleg, a legbővebb Hartvik-féle szöveget tartja az eredeti kútfőnek, ha nem is helyesen, de mindenesetre okozatosabban, mintsem az előbbieket a legkisebb legendát. Az, hogy sz. István legrövidebb legendája volna a legrégebb kútfő, melyből a többi, a nagyobb és Hartviké stb. keletkezett, ellenkezik magával a kisebb legendának szövegével, mely maga mondja, hogy régebb eredeti hiteles példányból rövidítette szövegét. (Licet autenticas librorum scripturas revolvatis, hæc breviora legite.) Míg egyetmást azonfelül még, úgymond, az akkor élő egykorúak elbeszéléséből vett föl. Amaz eredeti, a kisebb legendánál régebb és bővebb példányt vették át azután részben sz. Istvánnak nagyobb legendája, valamint Hartvik és a lengyel krónikák és legendák. Kétségtelen, hogy legalább is sz. Istvánnak szentté nyilatkoztatása alkalmával kellett már készülni egy ily életíratainak. De ezen eredeti nagy és bővebb példányt, mely gondosan őriztetett a királyi könyvek közt vagy a székesfehérvári egyház kincstárában és levéltárában, csak kevesen használhatták. Azért írták azt azután át mindenféle más célra rövidletekben és kivonatokban. De míg az eredeti példány a nemzeti nagy szerencsétlenségek és katasztrófák alkalmával a királyi és nemzeti kincs legnagyobb részével elveszett, addig számos kivonatok, rövidletek példányaiból több, ide s tova elszórva bár, megmaradt. Nyilván csak ilyen átírat s kivonat lehet a kisebb legenda, és nem a legrégebb eredeti szerkezet és szöveg; mint ezt elsőszava mellett tartalma is tanúsítja, mely szerint kétségtelenül eredetileg iskolai vagy egyházi, talán ünnepi egyházbeszédnek szerkesztése példányaul készült; minőnek azt egész szövege és szerkezete tanúsítja. Hasonló külön célú példányok, s nevezetesen a breviariumi leciók számára készültek a nagyobb legenda, míg a Hartvik püspök által Kálmán király óhajtására és használatára írott szöveg általában épületes és tanulságos akkori olvasmányul szolgálhatott a királyi ház számára. Ilyenek továbbá a

A nagyobb legenda ugyan rövidebben beszéli el e tényt, a korona adományozását, mintegy föltételezve már annak általános ismeretét, s e szerint csak azt emeli ki, hogy sz. István atya halála után ötödik évben, úgy kívánván az isteni akarat kegyelme, s az apostoli áldás levele meghozatván, a koronával és kereszttel, a püspökök és papság, az ország-nagyok s a nép felkiáltásával, mint Isten előtt kedves királylyá neveztetik, és krizmával fölkenve a királyi méltóság fejékével (diademate) szerencsésen megkoronáztatik.¹

Részletesebben beszéli el az eseményt Hartviknak már előbb készült sz. István életrata. Benne az első magyar szent- és hőskor teljes legendája tükröződik, mint az akkor a korona küldését beszélte a megtörtént esemény után fél- vagy még egy egész századdal is később. Ime szövege:² «István atya halála után negyedik évben isteni kegyelem intelmére

fehérvári, a váci, a szentmártoni apátság s az esztergomi fő- és székesegyházak káptalanai számára, és birtokjogi czélokra kivont részletek; valamint a Pelbart prédikációi és legendái kiadásában össze-írottak, és a lengyelek krónikaiba az eredeti szent Istváni nagy legendából felvett közös lengyel-magyar nemzeti vonatkozások, melyek mind ugyanazon eredeti kútfő kirására és kivonatolására mutatnak. Kronológiai és hitelességi értékekre tehát a mai véletlenül fennmaradt példányokra nézve érvényesített ama nézet nem lehet mérvadó, hogy minél soványabb, rövidebb valamely szöveg, annál régiebb, és minél bővebb annál későbbi. Az eredeti nagy őrzött példány, melyre, mint authenticusra, a kisebb legenda hivatkozik, és mely immár elveszett, volna tehát az eredeti legrégibb példány, mely legalább is sz. István canonisatiója vagy úgynevezett felvétele (elevatio) körül annak alkalmával vagy még azelőtt készült. Ebből vonatott ki a kisebb legenda prédikációkra, a nagyobb pedig brevium lectionumra. Az eredetiből szerkesztette Hartvik is példányát saját ismerete és tapasztalása köréből bővített részleteivel. Hasonlón áll e felfogás általában hazai krónikáink példányaira nézve is. Ezeknek szintűgy eredeti régiebb részeik: egy eredeti, talán országos krónikai és királyi könyv példányának kivonatából, átirataiból készültek, és ennél fogva ezek inkább compilatiók, mintsem interpolatiók — bizonyos czélra. Tehát nem a legrövidebb, legsoványabb és legszárazabb, mint például Kézai krónikája az eredeti (mint eddig állított), s a többi csak ennek bővítése, interpolatiója stb. (mint vélik Toldy és követői): hanem mindannyi példány bizonyos kimutatható czélra készült kivonat, compendium, epitome, mint például éppen a Kézaié is, ki azt mint Kun-László káplánya és tanítója, a királynak hazai történet olvasására készíté, nem pedig Magyarország krónikai első eredeti szövegeül. Vagy a képes krónika, mely a franczia királyi arának számára íratott stb. Mások, mint a Béli-féle codex, egy akkori ismerettár-féle encyclopædia számára, míg a többi eddig fennmaradt káptalani és monostori tanodák, főpapi és főúri könyvtárak használatára. (Lásd erre Marczali Magy. tört. kútfői 17. helyesebb felfogását is.)

¹ Az eredeti szöveg: Quinto post patris obitum anno, divina sic volente clementia, benedictionis apostolicæ literis cum corona et cruce simul allatis, presulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas acclamantibus, dilectus Deo Stephanus rex appellatur, et unctione crismali perunctus diademate regalis dignitatis feliciter coronatur. Lásd a szöveg legújabb kritikai kiadását M(átyás) Florian. Historiæ Hung. fontes. Vita S. Stephani Regis 17—8.

² A latin eredeti szöveg Hartvik sz. István király élete kiadásában a magy. nemzeti Múzeumban őrzött frankfurti codexből kiadva Érditől. Szent-István-társulat Pest 1854. 13. lap. IX. és X. fejezet: Quarto post patris obitum anno | divina commonente clementia | eundem Ascricum (sic) presulem | qui alio nomine Anastasius dictus est | limina sanctorum apostolorum postularet | quo novelle christianitatis exorte in partibus pannonie | largam benedictionem porrigeret, strigoniensem ecclesiam in metropolim | sue subscriptioni(s) auctoritate sanciret, et reliquos episcopatus | sua benedictione muniret. Regio etiam dignaretur ipsum diademate roborare, ut eo fultus honore | cepta per dei gratiam posset solidius stabilire. Eodem forte tempore Misca polonorum dux | christianam cum suis amplexus fidem | missis ad romane sedis antistitem nuntiis | apostolica fulciri benedictione | ac regio postulauerat diademate redimiri. Cuius petitioni annuens papa | coronam egregii operis parari iam fecerat, quam illi cum benedictione et regni gloria mittere decreuerat. Sed quia nouit dominus qui sunt eius | qui duobus per apostolos in apostolici ordinis sortem electis Mathiam pretulit. et

ugyanazon Asztricus főpapot, ki más néven Anasztaziusznak is mondatott, a szent apostolok küszöbéhez küldé, hogy az apostolok fejedelmének sz. Péternek utódjától kérné a Pannonia részében támadt új kereszténység számára bő áldását. Az esztergomi egyházat érsekséggé hatalma tekintélyével szentesítené s a többi püspökségeket áldásával megerősítené; királyi koronával is méltóztatnék őt megerősíteni, hogy ily megtiszteltetéssel támogatva, a megkezdett művet Isten kegyelmével állandóvá tehesse. Majdnem ugyanazon időben a lengyelek vezére Miska a keresztény vallást az övéivel elfogadva, a római szék főpapjához küldött követek által az apostoli áldással és királyi koronával kérte magát megkoronáztatni. Kinek kérését javalván a pápa, *jeles művű koronát* készíttetett már, melyet neki áldásával és a királyság dicsőségével megküldeni határozott. De az Úr ismervén övéit, ki az apostolok által az apostoli rendbe jelölt kettő közül Mátyást választá ki az apostoli szám betöltésére, ő inkább választottját Istvánt méltatta az ideiglenes korona szerencsájének érdemesítésére, hogy később őt a boldogabb örök korona diszítse. A meghatározott napon, midőn a kész korona a lengyelek vezérének küldendő lett volna, megelőző éjjel a pápának látomásban az Úr angyala megjelent, és szóla neki: Tudjad, holnap az első órában ismeretlen nemzet követei érkeznek hozzád, kik vezérok számára királyi koronát kérendnek apostoli áldással. Az általad készített koronát tehát vezéroknek, a mint kéri, minden této-vázás nélkül adományozd. Mert tudjad, hogy az a királyi név dicsőségével élete érdemeiért őt illeti. E látomás által tehát kijelentett módon a következő nap határozott órájában Asztrik főpap a pápához érkezvén,

apostolicum fecit supplere numerum | ille nimirum potius electum suum Stephanum, hac temporali statuerat feliciter insignire corona, ipse postmodum eundem felicius decoraturus eterna. Prefixa itaque die qua parata iam corona polonorum duci mittenda fuerat | nocte que precedebat pape per visum domini nuntius astitit. Cui et dixit. Crastina die prima diei hora. ignote gentis nuntios ad te venturos esse cognoueris | qui suo duci coronam a te regiam | cum benedictionis apostolice munere flagitabunt. Coronam ergo quam preparari fecisti eorum duci, prout peteret, cures sine cunctatione largiri. Sibi enim eam cum regni gloria pro vite sue meritis scito deberi. Juxta igitur huius uisionis modum, prescripta sequentis diei hora | presul Asztricus ad papam peruenit, qui officium sibi iniunctum prudenter exequens | et sancti ducis gesta referens ordine, ab apostolica sede que premisimus insignia postulauit, indicans eum dignum fore tali honore et dignitate. qui plures gentes per dei adiutorium sibi subiugasset. et multos infideles per suam potenciam ad dominum conuertisset. Quibus auditis ualde gauisus romanus pontifex | cuncta prout fuerant postulata benigne concessit. Crucem insuper ante regi ferendam | uelut in signum apostolatus misit. Ego inquires sum apostolicus, ille uero merito christi apostolus. per quem tantum sibi populum Christus conuertit. Quapropter dispositioni eiusdem. prout diuina ipsius gratia instruit, ecclesias dei simul cum populis | utroque iure ordinandi relinquimus.

Impetratis ergo omnibus prout petiit presul astricus | letus ad propria remeauit. secum ferens propter que inceptum iter prospere peregerat. (B)enedictionis ergo apostolice litteris | eum corona et cruce simul allatis | presulibus cum clero | comitibus cum populo laudes congruas acclamantibus | dilectus deo Stephanus rex apellatus | unctione crismal iperunctus | diademate regalis dignitatis feliciter coronatur.

bölcsen végezte a rábízott tiszteket, s a szent vezér tetteit rendben elmondva, az apostoli széktől az említett jelvényeket kérte, kijelentvén, hogy ily tiszteletre és méltóságra érdemes; mint a ki Isten segélyével több nemzetet meghódított és sok hitelent hatalmával Istenhez térített. Ezeket nagy örömmel hallván a római pápa, mindent, a mint kívántatott, kegyesen megengedett. Keresztet is azonfelül küldött, hogy a király előtt vitessék mintegy apostolsága jeléül. Én mondván, apostoli vagyok, de ő méltán Krisztusnak apostola, ki által Krisztus annyi népet magához térített. Azért intézkedésére hagyjuk, Isten egyházait a népekkel, hogy azokat mindkét jog (nyilván itt az istenit, egyházit és világit érti) szerint rendezze.

Asztrik főpap tehát megnyervén mindent a mit kért, örvendő tért vissza hazájába, magával vivén, a miért kedvező szerencsével járt bevégzett útjában. Az apostoli áldás levelének, s a koronának és keresztnak meghozásával a főpapok és többi egyháziak, az ispánok a néppel Istvánt Isten kedveltjét királynak kiálták. Krizmával fölkenetvén, a királyi diademával szerencsésen megkoronáztatott.»

Hartvik legendájának e szerkezete nyilván tanúsítja, hogy az alapjában a Szilveszter korona adománylevelében említett tényt úgy beszéli el, mint ez nemcsak följegyezve lehetett, hanem a mint az korábban a nemzetnek köztudatában élhetett; melyet a legendairó csupán ájtatos és egyházas szólamaival szöve, bővített; s a levélben egyszerűn említett «isteni intelmet s anygali közbenjárást» bibliai és legendai részletesebb jelenet-zéssel magyarázta.

Hasonlón, mint Hartviknak sz. István életírata, beszélnek ez eseményt a lengyel régi krónikai feljegyzések példányai is. Nyilván sz. István életének ama régibb eredeti példányát követve, és csupán egyes részleteikben bővebben kiterjeszkedve az esemény azon részére, mely a lengyelekre vonatkozik.¹ Mind e részletek a korona küldésére nézve lényegében teljesen megegyezvén az előbbiekkal, és csupán, mint mondók, a lengyel fejedelmre való vonatkozást részletezvé bővebben, fölösleges lenne az előbbi szövegét itt fordításban ismételni.²

***

¹ E lengyel krónikák az úgynevezett Varsói, Kovpackitól kiadott «Chronicon Hungarorum mixtum et Polonorum». Újabban kiadva Bielowsky Monum. Polon. I. És az úgynevezett lengyel nagy krónika Magister Vincentius évkönyvei leírásában. (L. Warmiski, Die Grosspolnische Chronik, Krakau 1871. Das Verhältniss der grosspoln. Chronik zu jenen des Magister Vincentius 9. lap.) Kiadva illető részében M(átyás) Floriánus Hist. Hung. Fontes Vitæ S. Stephani Regis. Kitevűzik Magister Vincentius szavaiból s eltérő részleteiből is, hogy e lengyel krónikák még a Hartvik szerkezete előtti eredeti legrégebb sz. István életírást másolták s használták fel saját czélukra. Lásd Mátyás i. h. 186. és Marczali Magy. tört. kútf. 19.

² Csapán az előbbi magyarországi sz. Istváni életírást s ennek utóbbi lengyel krónikai átvé-

A magyar szent koronának Rómából küldése a közlött egykorú adatok tudósítása szerint tehát a X-dik és XI-dik századból világosan kimutatható. De Magyarország államjogában is e koronának jelentősége és hatálya azonnal érvényesül. Már sz. István törvényei így említik az «ország koronáját» mint az uralkodói királyi hatalomnak kifejezését.¹ A korona hatalmának ezen magasb jogfogalma szent István király megkoronázása óta s utódai alatt hová tovább mind magasabbra emelkedik és bővebbre fejlődik, a mint erről okmányaink mind sűrűbben szólnak. Nemcsak kifelé jelezte az ország nemzetközi vonatkozásaiban az államnak függetlenségét s önállóságát; hanem befelé is az ország közjogában minden hatalomnak jogi kútforrását, eredetét és teljét. Csak az e koronával megkoronázott uralkodók tekintettek törvényes és valódi királyoknak. A tovább következő történelmi adatok egész sora az első királyoktól kezdve e felfogás mellett szól. Sz. István életirata ezt így élesen megkülönbözteti, nemcsak sz. István atyjánál Gejza vezérnél, kit soha sem nevez királynak; hanem magánál Istvánnál is, hogy mindaddig őt sem nevezi királynak, míg meg nem koronáztatott. «Mielőtt» úgymond «királynak nevezetnék, s a királyi méltóság diademájával megkoronáztatnék.»² Így megy át ez a sz. István utáni királyokra is, hogyha azok királyokká megválasztattak is, vagy a királyi hatalmat erőszakkal elfoglalták és gyakorolták, azért még törvényes királyoknak nem tekintettek, míglen sz. István koronájával meg nem koronáztatnak; habár másképp akár mily más koronával megkoronáztatnak is. Uralkodói hatalmuk, törvényeik, szabadalmaik, privilegiaik és adományaik mindaddig nem bírtak törvényes erővel; s a legújabb időkig, fentartott és érvényesült magyar közjogi elv és nézet szerint, a törvényes hatalom egyszerűn s elengedhetlenül sz. István e koronájához volt kötve. Melynek már azért is történelmi létét és érvényét a közjog folytonosan mintegy evidenciában tartva ellenőrizte.³

telei után keletkeztek a későbbi további adatok is, mint Spalatói Tamásnak (ki 1200—1268. élt) 1030. évre szóló jegyzete: «Ez időtájt István Gejza fia a római pápa által koronát nyert és magyarok első királyává lett». Lucius Regn. Dalmat. (1666. kiadás, 322.) Hasonlón a kameneczi XIII. századi évkönyv. Hogy István II. Szilvesztertől koronát kért, valamint Mesco lengyel vezér is, de a pápa anyagi intés által Istvánnak küldte. Pertz XIX. 581.

¹ Decretum S. Stephani Lib. I. egészen áthatva a koronának országglási jelentőségétől, ismételve ily értelemben használja már a «corona regni» kifejezést.

² Lásd a sz. Istváni legendák s Hartvik e helyét Mátyás Florianus Vita S. Stephani regis (Hist. Hung. Fontes I. 193.) Ad regiam dignitatem obtinendam tanta est apud hunc (Hartvicum script. Legendae maioris) coronationis auctoritas ut neminem regis nomine dignetur, qui corona redimitus non fuerit, sed nec regnum vocare terram — audeat. Míg ellenben a külföldi kútfők ekkor sz. István atyját és Gejzát, sőt az előbbi vezéreket is királyoknak nevezik. Lásd ugyanott idézve ezek adatait 194. lap.

³ Lásd a magyar közjog főtekintélyeinél Verböczy hármaskönyve gyakorlati alapján is kifejezett tana magyarázatait a törvényes legitimus rex (azaz a sz. István koronájával koronázott király-

E szent Istváni korona s az azzal való koronázás képezte azonban nemcsak itthon a törvényes uralkodás és hatalom alapját, hanem, mint mondók, az ország és királyság függetlenségének nemzetközi jogcímét is. Ámbár a királyság törvényes elnyeréséhez már maga a koronát adományozó II. Szilveszter pápa bullája értelmében is a nemzet által való rendes megválasztás is megkívántatott. Azért többször előfordul, hogy midőn a pápák a törvénytelen választások és koronáztatásról értesülnek, vonakodnak a hatalmat törvénytelenül s erőszakosan magukhoz ragadt királyokat elismerni. Habár ez olykor kevésbé hiteles párt-informatiók alapján történt is. Nevezetes példa erre mindjárt sz. István halála után, Péter és Aba Sámuel párt-királyok választásának és megkoronázásának története. A királyválasztás az Árpádházhoz lévén kötve, nemcsak a nemzet nagy része nem ismerte el törvényes választásukat;¹ hanem a külső hatalmak is alkalmat nyertek az intervencióra. A császár, nyilván a pápa beleegyezésével is, közbelépett a hozzá menekült Péter mellett Aba ellen. Kit legyőzve, Abának koronáját és lándzsáját Rómába sz. Péter sírjához a pápának küldötte meg.

A pápa e korona átvételével jogot formált a magyar korona jogát is rendezni, mint a mely, úgymond «oda, Rómába visszakerült, honnét az eredt, és hova az általa keletkezett fejedelemség azért mintegy tartoznék».² De e jog követelésével a pápa csakhamar felhagyott, midőn, úgy látszik, arról hitelesen értesülhetett, hogy a Rómába küldött korona csupán Aba magán-koronája, és hogy sz. Istvánnak római koronája Magyarországon érvényben van. Mert Abának trónvesztése után vele Péter újra meg-

ról.) Így Cziráky *Consp. Juris publ. Hung.* I. 83, *Ubi* *coronati regis mentio in legibus occurrit, huic epiteton «legitime» fere semper additum. — Hoc autem significatu illum inaugurari quem succedendi ordo vocat — coronatio deinde sacra regni corona, id est ea ipsa, Protoregis — per — agitur. — És Bartal *Comment. ad hist. Status jurisque publici Hung.* I. 189 — a quo iam omnis nobilitatis origo, per quandam translationem reciprocam — et huiusmodi nobiles membra s. coronæ censentur nulliusquæ præter legitime coronati principis subsunt potestati. A korona e jogfogalma további fejlődéséről alább szólunk még a későbbi adatok nyomán.*

¹ Így mondja a krónika ez időszakot, melyben Péter és Aba versengve és váltakozva uralkodtak, a királyi szék 11 éven túl tartó üresedésének: *Post obitum huius regis sanctissimi (Istvánt érti) regnum vacavit vero regimine annis XI. mensibus quatuor et medio, infra quod tempus præfuit regno Petrus Theutonicus — forsan annis septem et ultra ac post — Aba præfuit annis tribus et ultra. Chron. Zagrab. L. Mátyás Flor. Hist. Hung. Fontes i. h. I. 195. És hasonlóan nem számítják őket a királyi okmányok sem a királyok sorába, mint II. András 1253. okmánya, mely I. Andrást nevezi sz. István után második királynak: Tenor privilegii primi Andreæ et secundi regis Hungariæ. L. Fejér *Cod. Dip.* III. 2. 423.*

² Lásd VII. Gergely pápa erre vonatkozó szavait: *Henricus imperator ad honorem s. Petri regnum illud expugnans, victo rege et facta victoria, ad corpus beati Petri lanceam coronamque transmisit. Illuc regni direxit insignia, quo principatum eius adtingere cognovit. Fejér Cod. Diplom. I. 422, és 424, hol I. Gejzát királynak nem ismerve, őt csupán vezérnek (dux) nevezi, mint a ki Salamon király jogát bitorolva, nem volt törvényesen megkoronázva. Cod. Diplom. I. 424. Valamint hasonlóan testvérét Lászlót sem nevezi királynak, míg Salamon életben volt. Ugyanott I. 445.*

koronáztatott. Henrik császár ugyanis az Aba feletti győzelem után Pétert Magyarországra vissza kísérve, s a királyságra visszahelyezve, sz. István-nak Székesfehérvárott őrzött koronájával feldiszipé, a királyi trónra kezénél vezetve s királyilag, úgymond a trónra ültette Isten anyja a boldogságos szűz Mária bazilikájában.¹

Az erre következett további trónkövetelési harcokban hasonlóan mindenütt kitűnik az igyekezet, hogy a trónfoglalók mindenek előtt a sz. Istváni korona birtokába jutni óhajtanak, mert ez által királyságuk törvényszerűségét biztosítani akarják. I. András legyőzve Pétert, és hatalmába ejtve mindenét, kétségtelen, hogy a koronát is, melylyel Péter előbb Székesfehérvárott megkoronáztatott volt, azzal magát hasonlóan Székesfehérvárott megkoronáztatta, visszahelyezve ugyanakkor a sz. István törvényei által megerősített kereszténységet.² Hasonlón igyekezett I. Endre azonnal kiskorú fiát Salamont is megkoronáztatni. Míg testvérét Bélát, ki trónkövetelőképp lép fel, azon csellel akarja megejteni, hogy választásul a koronát s a kardot eléje teszi, mint a királyság és vezérség külön jelvényeit. Béla figyelmeztetve elkerüli a felállított tört. De azért nem szünt meg a trón és korona után törni.

A már szélhűdött tehetetlen Endre, hogy megmentse testvérétől Bélától fiát Salamont, ezt kiküldi jövődő apósa a császár oltalma alá, s nyilván vele küldi a koronát is, hogy megmentse a trónkövetelő elől. Mert Béla megnyerve a döntő csatát, bár megkoronáztatja magát Székesfehérvárott, de úgy látszik nem sz. István koronájával. A megkoronázott Salamon pártjának s a császárnak fenyegetésére ugyan is Béla azzal mentegeti magát, hogy ő ugyan királyi *fölkenéssel* megerősítette magát; de Salamont nem űzte el, mert maga szökött meg. Míg ő a feltámadt hadak által fejére feltett koronának elfogadását nem tagadhatta meg. Mi azt tanúsíthatná tehát, hogy nem volt törvényesen sz. István koronájával megkoronázva.³ A Béla halálával visszatérő Salamon sz. István koronáját, ha magával vitte, bizonyára vissza is hozta. Sőt magát vele ismét újra megkoronáztatta, hogy kétségbe vett jogát a trónra megerősítse.⁴ Salamon a sz. korona birtokában lévén, Bélának fiai Gejza és László

¹ Az úgynevezett képes vagy Márk-krónika 45. fejj. XLIII. lap. *Alba Petrum regem regali coronae plenarie restitutum et sacris insignibus Sancti Regis Stephani more regio decoratum in regali throno in basilica gloriosae virginis Mariae regaliter sedere fecit.*

² Ugyanott 49. fejj. XLIX. in Alba civitate regalem coronam adeptus est.

³ *Annales Altahenses*, Pertz. *Monum. Script.* XX. 813.

⁴ *Rex Salamon — cum imperatore in Hungariam rege orbatam — securus venit in civitatem Alban. Regem autem Salamonem in paterno solio gloriae coronatum cum assensu et clamoratione totius Hungariae sedere fecit (t. i. imperator).* A képes Márk-féle krónika 53. fejj. LVII.

legyőzve Salamont sem merik magokat azért megkoronáztatni. Sőt Gejza egyelőre harmadszor is megkoronázza Salamont, midőn vele újra kibé-
kült.¹ És mire Salamon az újra felszított testvérharczban ismét legyőzve,
elhagyja trónját, hogy futással meneküljön, a győztes Gejza csak kény-
szerítve a nemzeti párt által veszi fel a koronát Székesfehérvárt.² De itt
kérdés, vajjon a rá kényszerített korona sz. István koronája volt-e?
Vajjon hátrahagyta-e ezt a menekülő Salamon? Vagy egy más koroná-
val koronáztatott meg ismét Gejza, mely neki ekkor a bizanti császártól
ajándékban küldetett s melyről azonnal alább szólunk? Annyi kétségtelen,
hogy Gejza halála után testvére László, ámbár egyhangulag királylyá
választották, és mint a krónika szól, a választást rá erőszakolták; mégsem
engedte magát megkoronáztatni, a még élő megkoronázott törvényes
király Salamon ellen.³

¹ Ugyanott 53. fejt. LVII. lap Rex Salamon et Geysa Dux pacem firmaverunt — festum Resurrectionis simul cum plena curia Quinqueecclesiis celebraverunt. Ubi rex Salamon ipso die Paschæ assistantibus regni proceribus per manus Geysæ ducis honorabiliter est coronatus. Azonban lehet az is, hogy e koronázás csupán ily ünneplő szokás volt.

² Ugyanott 59. LXXI. Tunc Geysa dux compellentibus Hungaris coronam regni suscepit.

³ Quamvis ipsum (Ladislau) Hungari in regem absque voluntate sua elegerunt, nunquam tamen in capite suo coronam posuit. Sed legitime coronari et coronam habere uoluit, ut s. *Arma* pax esse posset regnum Salamon redderet et ipse ducatum haberet. Lásd Chron. Marci 61. LXXVI. Mindennek daczára a fejezet felirata épen ellenkezőleg ezzel László koronázásáról szól. S. Ladislau in regem coronatur, ugyanott. Lásd Legenda s. Ladislai Endlicher Monum. Arpad. 238. is.

VII.

A szent korona későbbi átalakítása. A római korona felső pántjaihoz az újabb görög korona műve hozzá forrasztatik. Az újabb korona görög felirata szerint Dukas Mihály bizanti császár által küldetett I. Gejza magyar királynak. A két koronának egymáshoz alkalmazása.

AZ IDŐTÁJT közbejött véletlen esemény okozta, hogy sz. István Rómából nyert koronája lényeges változtatáson ment át. A szakavatott művizsgálat ugyanis első tekintetre felismerheti, hogy a magyar sz. korona mai alakjában két különböző művezetű részből áll. Míg a korona mai felsőbb részén annak félkör ívben hajlított pántjai régibb és fejletlenebb ötvös, arany és rekesz zománcz-művészetet tanúsítanak; addig a koronának alsó s ezen felső pántokhoz forrasztott része újabb tökéletesebb ötvös arany- és rekesz-zománcz művet mutat. Ehhez járúl, hogy míg a felső, régibb részen az apostolok zománczképein a feliratok latin nyelven és betűkkel vannak alkalmazva; addig az alsó újabb részén a zománczképek feliratai görög nyelven és görög betűkkel készültek. Ezen feliratok jelzik egyszersmind a korona ez újabb része készítettőjének nevét és ezzel annak készülte korát s alkalmát.

Mindennek müleírását, valamint műtörténeti méltánylását alább a magyar szent korona tüzetes műtörténeti leírásában adjuk. S itt egyszerűn csupán megemlítjük, hogy míg annak jelzett régibb felső része latin feliratával a korona eredeti római művére tanúsít; alsóbb része újabb technikájával későbbi bizanti görög eredetre mutat.

Ez utóbbi görög feliratok itt a közérthetőség végett egyszerűn főbb részeikben, a mennyire a korona történeti leírására vonatkoznak, latin betűkkel adva¹ a következők: I. Mi(chael) en ch(rist) pistos basileu(s) romaion o Douk(as). Azaz: Mihály Krisztusban hű királya a rómaiaknak Dukas. II. Kon(stantinos) basileus romaion o porphyrogen(e)tos. Azaz: Konstantin rómaiak királya Porphyrogenetos (bíborban született). III. Geobitz

¹ Eredeti alakjukban láthatók mellékelt II. képtáblán és a következő műtörténeti leírásban.

d(espote)s pistos krales tourki(a)s. Azaz: Geobitz úr hű vagy igazhítú királya a Turkoknak. Mindannyi felirat jelzi az illető megnevezetteknek rekesz-zománczban készült képét. A korona eredetét jelző e neveken kívül, még a trónoló Üdvözítő, a két főangyal sz. Mihály és Gábor, sz. György és Demeter, Kozma és Demjén zománczképeit neveikkel találjuk görög betűkkel jelezve; melyekről az illető helyen szólnunk tüzetesen. E fölirat történeti jelentésének lényege, hogy rajta Dukas Mihály görög császár a társuralkodóul felvett bíborban született Konstantin trónörökös és Geobitz a turkok (mint a bizantiak a magyarokat e néven nevezték) azaz a magyarok királya neve s képe jeleztetik. A történelmi vizsgálat, mely e görög feliratokat a koronán már régebben észrevette, és majd hibásabban, majd helyesebben leírva és magyarázva igyekezett megfejteni, jelenleg azon biztos eredményre jutott, hogy e Mihály bizanti császárban VII. Dukas Mihályt, ki 1071-ben kezdett uralkodni: Konstantin Porphyrogenetosban (trónörökösben) annak kiskorú fiát, és Geobitzban, akkori turk királyban I. Gejza magyar királyt mutatta ki.¹

Az alkalmat, mely az alsó bizanti művű korona megküldéseül szolgált, nem lévén e korona küldésének körülménye feljegyzése sehol található, a következő esemény szolgáltatta volna: 1072-ben a magyarok az országot Havas-alföld felől ismételve háborgató Bessenyő hadakat visszahajtva észrevették, hogy a Bessenyők a Lándorfehérvári görög őrőség által segélyeztetnek. Salamon király és a vezérek Gejza és László tehát magát Fehérvárt görög őrőségével fogták ostrom alá. A táborozás, az

¹ A korona története és leírása irodalmában adtam már mindazon művek czímét, melyek a koronát e részben is tárgyalják. Az első munka Révaynak első kiadása (1613.) említi már a görög betűket a koronán, de erről semmi egyebet sem tud mondani. A második Nádasdy-féle kiadás (1659. 141. lap) azonban már azzal magyarázza, hogy felismerve rajta a Konstantin nevet, úgy véli, hogy ez az első Konstantin császár által Szilveszter pápának ajándékozott ama korona, melyet Anastasius Bibliothecarius után Platina említ, de melyet I. Szilveszter nem akart viselni, s így jutott volna II. Szilveszter ajándékából sz. Istvánhoz. — Ugyanezt Révay után ismétli Schmeitzel (Comment. de coronis 1713. 213. lap). Miller, De corona 1759. hasonlóan nem szól még görög részéről. Schwartz volt az első, ki a magyar kereszténység eredetét a görög egyháznak tulajdonítva, megragadta erre Révay tudósítását is, annak alapján az egész koronát görög műnek és eredetűnek vélte. Stilling Schwartz ellenében, ily görög felíratú s alakú koronának Rómában létezését megengedve, a koronának Rómából való küldését azért lehetségesnek, sőt bizonyosnak állítja. A múlt század vége felé, midőn a korona Budára visszakerült, s az többek által megtekinthető lett, majdnem egyszerre többen is igyekeztek felíratait lemásolni és magyarázni. Horányi (Sacra Corona Hung. 1790. 45. lap) volt úgy látszik az első, ki e görög feliratokat leábrázva kiadta. Még az évben ismertették Veszprémi (Magyar kurir 1790. XXII. levél.) Katona (Dissert. critica 1790. 33.) Péczeli (Magy. koronának historiája 1790. oldalék.) Mindannyian felismerve bár a görög neveket, különféle föltevéseket szöttek a görög Mihály és Dukas császárok, a Porphyrogeneta Konstantin trónörökösök s a magyar Gejzákrol; nevöket majd a magyarokról írt Konstantin Porphyrogenetosra, majd Gejza fejedelemre sz. István atyjára vonatkoztatták. Veszprémi és Katona (i. h. 33.) elsőket vetették fel a vélemény, hogy a felirat Dukas Mihályra vonatkozik, ennek azon háborúja alkalmából, midőn Lándorfehérvár görög őrőségének Gejza kegyelmezett. Mignem Koller (De sacra Regni Hungariæ Corona Commentarius 1800.) e kérdést teljesen tisztába hozva, e vélemény igazságát megalapította.

ostrom hosszasan húzódott hónapokon át, míg végre a magyaroknak sikerült a várost bevenni. A görög vezér Niketas kénytelen volt a fellegvárba vonulni. De itt sem tarthatta magát sokáig. Feladta tehát a várat és csupán szabad menekvést kért. Gejza vezér ezt megadta; de Salamon király később ellenezte és foglyúl akarta vinni az őrséget is; Gejza, hogy adott szavát beváltsa, ellenszegült és védelmébe vette az őrséget a király ellen.¹ Innét eredtek ismét részben a Salamon király és Gejza s László vezérek közt annyiszor újra kitört viszályok, melyek a Salamontól való elpártolásra s annak menekülésére, másrészt Gejzának királylyá választására vezettek. Ekkor jelent volna meg VII. Dukas Mihály bizanti császárnak követsége a foglyokért, mely a szokás szerint valószínűleg ajándékokat is hozott Gejzának, hogy lovagias tettét a császár meghálálja.² Ezen ajándékok közt kellett lenni nyilván a bizanti koronának is, melyet Dukas Mihály császár Gejza királynak felajánlott, saját képeikkel s neveikkel díszítve azt. A korona alkalmasan érkezhetett éppen ekkor midőn Gejza fejedelemmé választatott, mert Salamon valószínűleg sz. István koronáját magával vihette. Míg Gejzának, hogy magát megkoronáztassa, szüksége lehetett koronára. Erről értesülhetett Dukas Mihály császár. Vagy hogy Gejza talán éppen maga is egyenesen kérhetett tőle megkoronázására alkalmas koronát; melyet a császár ily díszesen készíttetett s ajándékba küldött számára. Annyi kétségtelennek látszik, hogy e koronát Gejza ez alkalommal nyerte. Feltűnő, hogy már a krónikákba itt nyilván sz. László legendájából beszótt bővebb részlet is beszéli, mikép látta sz. László a görögökkel való csata s ezen esemény után, a Salamon ellen vívott döntő monyoródi csatában az arany koronát hozó angyalt leszállani az égből és kezével a koronát Gejza fejére tenni.³ A mi arra mutathatna, hogy a görög korona immár ekkor birtokukban volt, és hogy megnyerve a csatát azzal szándékoztak már Gejzát megkoronázni. A minthogy koronázása ugyanezen krónikai szöveg szerint a csata után véghez is ment.⁴

¹ Lásd erre az adatokat hazai krónikáink példányaiban, melyek éppen ez esetet bennök ritkán található részletességgel beszélnek, mint a Márk-féle képes krónika 56. fej. LXI. lap, és Turóczi-féle példány. Részletesen tárgyalva Koller, *De sacra Corona* 79. stb.

² *Imperator græcorum audita liberalitate ducis Geysæ misit ad eum nuncios ad firmandam pacem et amicitiam, Dux autem remisit ei omnes captivos.* A Márk-féle krónika LXIV.

³ *Tunc beatus Ladislaus — ait ad Geysam ducem fratrem suum — dum staremus hic, ecce angelus Domini descendit de coelo, portans coronam auream in manu sua et inpressit capiti tuo: unde certus sum quod nobis victoria donabitur et Salamon exul fugiet debellatus extra regnum, regnum vero et corona tibi tradetur a domino.* Gejza ekkor fogadást tesz, hogy ha e látomás teljesedik, azon helyen fogadalmi egyházat épít. Márk-féle krónika. LXIX. Hasonló közel egykorú előállítás, a mint az angyal a koronát II. Bazil bizanti császár fejére teszi, látható a nevezett császár zsoldárkönyve egyik képén a velencei könyvtárban. L. kiadva Labarte *Histoire des Arts* II. 180.

⁴ *Tunc Geysa dux magnus compellentibus Hungaris Coronam regni suscepit,* mondja, itt az ő

De természetesen ily alkalmi korona-ajándékoknál nem lehetett oly értelemben a korona-küldésről szó, mint az hajdan divatban volt, midőn Bizant császárai a korona adományzásával még királyi hatalmat, vagy csak méltóságot osztogathattak. Dukas Mihály császár erre már nem gondolhatott, kinek trónja a kül- és beállenségektől folyton támadva, egyre ingadozott, mígnem letaszítva róla, szerzetessé, majd ebből később érsekké lett. Ő maga volt kénytelen mindenfelé segílyt keresni, s majd a pápától, majd a latinok keresztes-seregeitől várva azt, ugyanakkor Gejza segílyére is támaszkodott a határos szerbek és bolgárok ellen. E mellett Dukas Mihály a mily nemes és mívelt szellemű fejedelem volt, ki a költészetet és bölcsészetet, a hadtant és hittudományt, a gyógyászatot és művészetet egyiránt üzte, híres tanárával és barátjával Pselles tudóssal, ki épen úgy írt is az astrologiáról és chemiáról, mint az érczekekről és drága kövekről, feltehető, hogy mint szak- és műértő ily valódi remekművet készíttethetett és küldhetett Gejzának, kinek lovagias és hősi szolgálataiért és segílyecért lekötelve volt, mint a minő e korona becses műve. Hogy azt valóban tette, mutatják a korona e részének ritka becsű, monumentalis és történeti feliratai és képei, melyek annak eredetét immár kétségtelenné teszik.

Vajjon Gejza e koronát csakugyan használta-e koronázásánál, másnak nyilván hiányában, a mint hogy valószínűnek látszik, — ez épen úgy kérdéses lehet, mint az, hogy mikor forrasztatott egymáshoz e két korona úgy a mint az ma látható. Vajjon Gejza tartotta-e szükségesnek annak egymáshoz ragasztását akkor, midőn sz. István koronája birtokába jutott, hogy ez által is törvényes koronázását kimutassa és biztosítsa? Vagy hogy azt csak László király tette? Kiről fentebb hallottuk, hogy koronáztatni sem engedte magát mindaddig, míg a törvényesen megkoronázott király Salamon élt. Lehet tehát, hogy Salamon halála után, midőn a szent korona visszakerült, ehhez ő ragasztatta hozzá a bizanti új koronát, melylyel testvére Gejza megkoronáztatott, s így használta azt maga is megkoronáztatására.¹ Ez által mintegy kegyeletből törvényesítve testvére koronáját. De lehet az is, hogy a Salamon után visszanyert sz. Istváni eredeti korona menekülése közt részben annyira megsérült, hogy egy ily átalakítás szükségessé is vált. — Mindez azonban biztossággal meg nem

és László pártján lévő krónikás. Lásd az előbb i. h. LXXI. De kérdés vajjon ez valóban az ország (regni corona) régi koronája volt-e csakugyan, vagy hogy csak azzá kiáltott ekkor ki a görög korona, s azért forrasztatott is azután hozzá a régihez, midőn ezt Salamontól vissza nyerhették.

¹ Melyről azonban, mint előbb kiemeltük, a krónika hallgat, de a későbbi hagyomány és legenda szól, például a XIV. századi turnicsei egyház falfestményein, hol sz. László legendája képei közt koronázása látható.

állapítható. Mert lehet az is, hogy ezt csak valamelyik későbbi király tette s tartotta szükségesnek és czélszerűnek,¹ nehogy a külön két korona létezése és használata okozzon zavarokat a koronázás törvényességére nézve.

Vannak egyébiránt adataink, melyek még jóval később is két vagy több koronát tételeznek föl s említenek a magyar királyi kincstárban. Így beszéli egy krónika² az 1272. Rudolf, Ottokár és Kún László háborúiról szólva, hogy a rómaiak királya László magyar királynak a tőle elfoglalt összes városok s erődök visszaadását megígérte, ha pártjára áll. Míg a cseh király viszont, ha őt támogatja, késznek nyilatkozott neki mindazon kincseket és ékességeket visszaszolgáltatni, melyeket László királynak nagynénjétől elvett volt. És pedig *két koronát*, jogarokat, a drága korsót, és Attila királynak több páratlan becsű kincsét.³ Az utóbbiba nyilván beletartozik az Attila csodás kardjáról és kincséről szóló hagyományok emléke.⁴ Hogy egyébiránt a magyar királyi kincstárban több korona lehetett, az biztosan feltehető, ha eltekintünk is a Görögországból már előbb nyert és főnebb felhozott, valamint a zsákmányolt capuai, s a pápa által a bolgároknak küldött s a magyarok által elfogott koronáktól. Mert kétségtelen, hogy a magyar királyok udvarában is, épen úgy, mint más fejedelmeknél, voltak házi, ünnepi s halotti koronák, melyeket ily különböző alkalommal viseltek a királyok, királynék, a herczegek és herczegnők, a mint hogy ezt a ránk maradt műemlékek képekben, érmeken és valóságban ma is a nemzeti muzeumban és más gyűjteményekben (mint ezeket alább felsoroljuk) fentartva tanúsítják; minők Béla székesfehérvári, a margitszigeti és nagyváradi ásatási leletekből ismert és fenmaradt ily árpád- s anjoukori egyszerű vagy díszesebb ezüst kört képező koronák.⁵

Eltekintve azért a két vagy több koronának létezéséből keletkező törvényes koronázásnak közjogi sérelmétől, feltehető lehetne a két korona

¹ Koller (De sacra Corona 180.) véleménye, hogy talán III. Béla idejében forrasztatott volna a görög rész a rómaihoz, mivel e király alakja egyik pecsét képén ily lefüggő lánczokkal díszített bizanti koronát látni. (Képét közli Tab. IV. fig. 5.) Az okot rá szerinte az adhatta, hogy Bizantban nevelve és tartózkodva az ottani szokás szerint viselendő a koronát, egymáshoz forrasztatá. De ezen kétes vélemény helyett a magyarázatot helyesebben megadná az, hogy a pecsét képe talán Bizantban vagy görög mester által készítve, az ottani koronákat utánzá. Ismeretes úgysis, hogy régibb királyaink pecsétein alakjaik koronái nem hasonlítanak az igazi koronához. Lásd szintén Koller i. h. 193.

² A Chronicon incerti auctoris Hormayr Archiv 1827. foly. 77.

³ Rex Romanorum, praedicto regi Ladislao omnes civitates et munitiones promittens, rex Boemiae memorato regi Ungariae omnem thesaurum et ornatum reddere, quem aliquando amita ipsius regi Ladislao asportaverat, videlicet duas coronas, sceptrum amphoram pretiosam, et alia multa incomparabilia clenodia regis Atyle.

⁴ Ipolyi Magyar Mythologia 505.

⁵ Lásd ezek kiadásait itt, a capuait említve Kollernál i. 182.

egymáshoz forrasztásánál még azon nemzetközi jogeszmé érvényesítése, a nemzet teljes függetlenségének feltüntetése érdekében, hogy a nemzet koronája így ily összetételben sem Rómától, sem a német császártól, sem Bizancztól nem lévén tisztán származtatható, hanem az külön alkotás immár. Erre azonban, a mint ily nemzetközi szörszálhasogató jogeszmék nem igen foglalkoztatták a középkorban a népeket, úgy I. László korában, midőn már mind a német hatalom, mind a pápa elismerte volt a nemzet függetlenségét, kevésbbé volt szükség.

Annyi kétségtelennek mutatkozik azonban, hogy Albert király idejében a két korona máris egymáshoz volt forrasztva, midőn az özvegye által elorozva, III. Frigyes császárnak zálogba adatott. Mert a zálogokmányokban, — mint alább olvassuk, — csupán egy királyi korona említetvén, annak arany súlya és ékköveinek száma oly nagy, hogy az csak a mai korona összes köveinek s arany súlyának felelhet meg.¹

¹ Koller i. h. 181.

VIII.

A szent korona a bizanti új koronával egyesítése daczára is kizárólag sz. István koronájának neveztetett és tartatott azontúl is. Hasonlón szólnak felőle, mint sz. István római koronájáról, a pápák. A következő Árpádházi királyok folytonos törekvése, hogy a trónhoz jutva, a sz. koronával megkoronáztassanak s az által uralkodásukat törvényesítsék. A szent korona elnevezés a korona további államjogi jelentőségének fejlődése és fogalma; a korona minden jog és hatalom foglatjának kifejezése.

DE BÁRMIKOR és bármily módon forrasztatott is I. Gejzának bizanti eredetű koronája sz. Istvánnak eredeti római koronájához, annyi kétségtelen, hogy a magyar szent korona azontúl is mindig sz. István koronájának neveztetett, és ha eredeti alakja módosult is, azért sem nevét, sem jogi hatályát, erejét és érvényét nem változtatta meg a bizanti koronának hozzáragasztása. Utóbb is mindenkor egyedül és kizárólag sz. István koronájának neveztetett s ismertetett el, annyira, hogy a bizanti koronarész emlékének semmi nyoma sem maradt fenn, sem feljegyezése nem maradt ránk; de ezen eredete ismeretes sem volt, a legutóbbi századokig, midőn görög feliratainak csupán tudományos vizsgálata alapján ismertetett fel a korona e részének külön származása. Míg ellenben e mellett a sz. Istváni korona történeti emléke és joghatálya oly élénken maradt fenn, hogy a koronáztatás ezentúl sem tekintetett semmi körülmény közt sem teljesen érvényesnek, ha az nem sz. István koronájával történt. E koronának fentartása és megnyerése képezte tehát ezután is úgy mint eddig a királyok s uralkodások során a törvényesség egyedüli sarkpontját.

A Salamontól Gejzára és Lászlóra szállott koronával koronáztatik meg utódjuk Kálmán király.¹ Ugyanakkor hasonlóan emlékeznek meg felőle egymásután okmányaikban a pápák is, mint sz. Istvánnak a római szent szék által adományozott koronájáról. II. Orbán 1096-ban Kálmánhoz írt levélben így szól: Emlékezzék meg, hogy István volt, ki a római egyháztól véve hitét, tőle nyerte a királyi méltóság jogát; ismerje meg mind-

¹ Márk-féle képes krónika 65. fej. LXXXII. stb.

azon méltóságot és jogot, melyet István apostoli egyházunktól megérdemelt.¹ Míg a krónika tudósít, hogy Kálmán felve versenytársától Álmosnak fiától Bélától, őt szemévelágától megfosztja, nehogy méltó legyen a sz. király (István) koronája viselésére.² De azért II. Béla, valamint Kálmán fia II. István és II. Gejza egymásután hasonlóan e koronával koronáztatnak meg. Míg III. Istvánról különösen is megemlíti a feljegyzés, hogy őscének a dicsőült Istvánnak szent koronájával koronáztatott meg,³ talán azért is, mivel László II. Béla fia félévig elfoglalva tartotta a szent koronát, tehát hogy azt visszaadta, s a király megkoronáztatása által törvényes királylyá lőn. Hasonlón erőszakosan foglalta el azt IV. István, s magát vele megkoronáztatta. S habár a korona erőszakos letartóztatóinak mondatnak is az utóbbiak a krónikában, azért mégis világos, hogy ez által ők is a királyságnak a korona megszerzése által való törvényesítésére és megerősítésére fektetik a legfőbb súlyt.⁴ Utódjuk III. Béla nagy pártharczok után a korona birtokába jutva, midőn az esztergomi érsek, kit a törvényes koronázás joga illetett, ezt megtagadja, a pápa közbenjárásával is igyekszik a kalocsai érsek helyettesítését kieszközölni; és kiskorú fiát is Imrét és Lászlót a sz. koronával megkoronáztatni. Haláluk után a koronát Frigyes császárhoz menekvő anyjuk magával vivén, e miatt keletkezett az András király által támasztott háború, mígnem a koronát visszanyerte,⁵ és magát vele megkoronáztatta. Hogy mily ébren uralkodott ekkor is a pápától Rómából vett korona emléke, tanúsítja II. András 1233-ban kiadott okmány, melyben mondja: sz. István a magyar nemzet királya nem akarta magát a királyi trónra emelni, hanem Jézus Krisztus helytartójától, Péter utódjától, a pápának történt isteni kinyilatkoztatás által vette fel az ország koronáját — — s hogy a pápa tekintélye által vette a királyi hivatást és apostolságot.⁶

II. András utódainak IV. Bélának és fiának Istvánnak megkoronáz-

¹ *Reminiscatur Stephani, qui primus a s. Romana ecclesia fidei religionem suscepit et regalis dignitatis iura promeruit — — quidquid honoris, quidquid dignitatis prædecessor tuus Stephanus ab apostolica nostra ecclesia promeruisse dignoscitur.* Fejér Cod. Dipl. II. 13.

² Chron. Budense, Ut non sit dignus portare coronam s. Regis.

³ Nyilván a krónikai feljegyzés szavai Bonfinnál: Albæ coronant, et sacro divi Stephani progenitoris diademate confirmant. Decad. II. lib. VI. Kérdés azonban, vajjon az itteni szent korona (sacro diademate) kifejezést is az egykorú krónikából vette át Bonfinis, vagy hogy azt a későbbi szokás szerint használja, mivel ez még az akkori fenmaradt okmányokban és történeti emlékekben nem fordul elő.

⁴ Márk-féle krónika 70., 72., 73. feje.

⁵ Annal. Admontenses Pertz Script. IX. 591. corona quam simul asportaverat cum thesauris.

⁶ Fejér Cod. Diplom. III. 2. 326. beatissimum Stephanum gentis Ungaricæ primum regem, qui ad regni solium auctoritate propria noluit sublimari — — sed a vicario Jesu Christi et Petri beatissimo successore, per revelationem divinam summo pontifici factam, assumpsit regni diadema — — et auctoritate summi Pontificis, qui ipsum vocavit regem et apostolum gentis nostræ.

tatásáról hasonlóan szól a krónikai feljegyzés.¹ IV. László azonkívül is külön okmánynyal szól koronázásáról 1279-ben, hogy előde sz. István a római egyháztól vette a hitet, s mint elődei, úgy ő is attól nyerte az ország kormányát és a koronát.² Végre III. Endre király sz. Istvánnak ezen koronájával való megkoronáztatásáról 1293-ban kiadott külön okmányában ünnepélyesen nyilatkozik: «hogy előde László halála után Székesfehérvárott sz. István király koronájával megkoronáztatott» úgymond «versenyársainak előbb alattomban, majd nyíltan is forralt cselei daczára, miután Tamás mester székesfehérvári prépost (a korona-ör) ügyessége s örökdedése, hatalma és ereje, neki magát szent István koronáját koronázása napján előhozta».³

* * *

Az Árpádházi királyok egész korszakán át tehát a sz. István koronájával való megkoronázás híven és szentül megtartatott, mint a királyi hatalomnak legfőbb törvényes kelléke; melynél fogva valódi törvényes királynak mindenkor csak az tekintetett, mint mondók, a ki e koronával megkoronáztatott, míg a többi mintegy bitorlónak tartatott.

Innét már önként következett a sajátos magyar közjogi felfogás, mely a koronába helyezte az uralkodásnak, a legfőbb hatalomnak és jognak, az ország területe birtokának és adományozásnak, az igazság szolgáltatásának és kegyelemnek minden forrását és szentesítését.

Már kezdetben láttuk, mily mélyebb vallási kegyelet környezte a koronát, mely mintegy magasabb vallási és nemzetközi eredetre volt visszavihető, a mint az egyháznak apostoli feje által csodás módon isteni sugallatból s angyali közbenjárással adományoztatott; valamint erről a pápa adománylevele szólt, s a nemzeti szent legendák, hagyományok és krónikák beszéltek. Ehhez járult első viselőjének sz. Istvánnak szentsége nimbusa mellett, bölcsesége, hatalma s ereje, melylyel az országlás és uralkodás új államrendét e koronával megkoronázva alapította meg; és országát, királyságát, államát nemzetközi elismerésre emelte épen a korona által. Királyi utódainak is ezentúl uralkodása mintegy legfőbb czímét ké-

¹ Márk-féle képes krónika 79. 83. 84. fejezet.

² — in progenitore nostro S. Stephano a sacro sancta Romana ecclesia recognoscimus ut debemus — una cum reliquis serenissimis regibus Ungariæ, claro germine descendentes, ab eadem regni gubernaculum suscepimus et coronam.

³ Cum — iure et ordine genituræ (successissemus) et coronari apud Albam-Regalem corona et diadema sanctissimæ regis Stephani voluissimus; et quidam regiminis et coronationis nostræ æmul, primitus insidias latenter et demum in populo, ne ipsa corona sancti regis tempore coronationis nostræ dari nobis possit, posuissent, — idem Magister Th. Præpositus — subtiliter et caute, et ubi debuit potenter et viribus laborans — ipsam coronam sancti Stephani regis nobis dedit et statuit, die et tempore debito ac placito coronationis nostræ. Fejér, Cod. Diplom. VI. 1. 237.

pezi, melylyel törvényességüket, uralkodásuk jogát az okmányokban hirdetik, hogy szent Istvánnak vagy csak röviden a szent királynak utódai, örökösei, annak koronájával vannak megkoronázva. Valamint már maga szent István I. törvénykönyvében fiához mint trónörököshöz adott utasításaiban így ismételve, mint említők, a korona kifejezésével jelzi s ebben foglalja össze az uralkodás és hatalom legfőbb címét, annak magaslatát és teljét.¹

Királyi utódai, sőt a nemzet közérzete is ezt oly nagyra tartották, mint az okmányok és krónikák szövegei tanúsítják, hogy a király szabadválasztása és az Árpádházból való örökösödése fölé is emelték. Ámbár a szabad választást Szilveszter korona-adományozása is mint fő feltételt a törvényes koronázásra kiemelte. Még is ezt az okmányok és krónikák rendszeren elhallgatva vagy föltételezve, a király megkoronázására fektetik a fősúlyt. Így I. Béla-, I. Gejza-, I. Lászlónál már a nemzeti krónikák példányai csak a koronázást tartják egyedül felemlítendőnek és főcímnnek. Míg a későbbi okmányok e mellett a szabadválasztás helyett is hovátozva a királyoknak csupán örökösödési jogát emelik ki.²

Mindinkább emelheték a korona e magasabb jogfogalma fejlődését a közjogban az európai állami és országlási feudális formák befolyásai a magyar eredeti államszervezet módosulására. Az eredeti ős magyar törzsszerkezet, mely a szorosabb állami rendszeresség hiányában is erősebb közjogi jelleggel bírt, mint például a germán feudalismus fokozatos szervezete, még is részben némi köztársasági szervezetet mutatott, a mennyire eredetileg az Árpád-családból választott fővezér csak mintegy az első volt a többi vezérek és törzsfők között, primus inter pares. Valamint hogy az együtt közösen szerzett birtok és föld is közös birtok volt, melynek egymás közti felosztásán a vérszerződés szerint közösen egyeztek volna meg.

Mire azért sz. István új államszervezete s a korona által az ország királysággá emelkedett, a monarchiai formák érvényesítésére nyilván a korona magasabb jogfogalma adta meg a szükséges jogformát. Az által, hogy most a korona lett minden hatalomnak, birtoknak stb. mintegy közös birtokosa, melynek nevében bírta és gyakorolta a király minden hatalmát, de ennek egyszersmind az ország koronája jogán részese maradt

¹ Corpus Juris S. Stephani. r. decretor. lib. I. 1. II. 4. stb.

² IV. László mondja: Post decessum patris nostri, nobis ad coronam regiam per successionem hæreditariam seu ordine genituræ annuente Domino sublimatis. (Árpádkori új okmánytár IV. 26. Cod. Dip. V. 2. 233. és VII. 2. 55.) III. Endre in regiminis solium successimus iure et ordine geniture. (Cod. Dipl. VI. 1. 207.) Mit természetesen annál inkább igyekeztek kiemelni, minél ingadozóbbak voltak a pártválasztások.

az egész nemzet is, mint a korona tagja és hatalmának bizonyos részben gyakorlója, sőt birtok-részesé.

E szerint a legfőbb országos hatalom jelentésére már rendszeren a királyi okmányokban is a «korona» neve és kifejezése használtatik. Neki tartozik e szerint, csak úgy, mint a megkoronázott királynak, mindenki engedelmességgel és hűséggel; s a korona osztja a hűségért az iránta tanúsított érdemekért és védelmeért a jutalmat, birtokadományt stb. Így szólnak már az Árpád-házi királyok okmányai, világosan külön fejezve ki de azonos értelemmel a koronának, a királynak s az országnak tanúsított szolgálatot, vagy az ellene elkövetett hűtlenséget, a mint az elsőt birtokkal jutalmazták, azaz a híveket a korona birtokában részesítik; vagy ellenkezőleg a hűtlenségért birtokuktól, a korona vagyona birtokától, mint érdemteleneket megfosztják. Így mondja Imre király 1197-diki okmánya: férfiasan küzdött a koronáért. Következő évben 1198-diki okmányban olvassuk: nehogy az ország becsülete a korona megsértése által szenvedjen. 1202-ben említetik a koronának alávetett népség. II. András 1223-ban hűtlenséggel vádolja Domaldot a királyi korona ellen, és IV. Béla 1244-ben jutalmazza Bogomért neki és a koronának tanúsított hűségéért. Ugyanaz 1252-ben adományozza Oszlár földét, a király és korona iránti hűségért. 1263-ban Lőrincz királyi főtárnokmesterről szól, hogy a királyi felség koronája iránt hűséggel viseltetett. 1267-ben az esztergomi érseknek a korona fényeért, az ország integritásáért s a koronának tanúsított hűségért. 1274-ben IV. Béla Kozmának és Achillesnek a tatárok elleni harcokban a korona és ország iránt tanúsított hűségükért. IV. László 1277-ben hasonlóan írja okmányában megkülönböztetve a neki, az országnak s ez által a koronának tett hű szolgálatokat. III. Endre 1297. és 1298. okmányaiban így említi a köteles hűséget, melyet hívei iránta s a korona iránt tanúsítottak stb.¹

A vegyes-házi királyok okmányaiban még pregnansabban és gyakrabban találjuk a korona e hatalmát kifejezve: Nagy Lajos például így említi a szent korona és király iránti hűséget. Hasonlóan szólt a szász Brassó városának adományozott korona címere felirata is «ad retinendam coronam». De leginkább tanúsítja a magyar korona uralkodó eszméjét az, amint a külföldi diplomacziában is rája történik vonatkozás, valahányszor

¹ Viriliter pro corona dimicavit. (Fejér Cod. Dipl. II. 301.). Honor patriæ de corona (ugyanott II. 533.). Quandam partem populi tuæ coronæ subjecti (u. o. II. 394.). Nobis et sanctæ coronæ (Knausz Mon. Strig. I. 437.) stb. helyek. L. Árpádk. okmánytár VI. 419. VII. 135. 1711. II. 152. VIII. 163. IX. 58. és 204. stb.

Magyarország főuralmi jogáról van szó. Velence köztársasága 1381-ben e kifejezéssel kötelezi magát I. Lajos királynak s örököseinek «az ország és korona birtokában, úgymond, mely magát az országot jelképezi, hétezer aranyat fizet s egész Dalmátiát átengedi Quarnero közepétől Durazzoig; mint a mely már régi idő óta Magyarországhoz és a magyar koronához tartozik. Hasonlón inti 1387-ben Spalato, Trau és Sebenico városait hűségre Magyarország s a magyar szent korona iránt. E városok válasza pedig, hogy köszönik a tanácsot, melynek készséggel megfelelhetnek, mivel ez szívük érzésének is megfelel; bár lenne, úgymond, oly hatalmuk, hogy a magyar koronának dicsőségét emelhetnék. Nem különben szól a flórenczi köztársaság is ekkor Zsigmond királyhoz, hogy mindig törhetlen tisztelettel viseltetik a magyar országok legszentebb koronája iránt.¹

A további királyok alatt is, így külön említettik folyton a korona főjoga Albert és László okmányaiban. Sőt I. Ulászló és Hunyady János kormányzósága alatt még inkább előtérbe lép, feltűnően, mint már az előbbi 1440-ben Szalóky Péternek szóló okmányában mondja, hogy Magyarország szent koronájának, következőleg (consequenter) a király iránt tanúsított hűség — kifejezések s így mint itt — a korona iránt tanúsított szolgálat előre bocsáttatik, és csak erre következik az «azután» (ex post) szólással megkülönböztetve a fejedelem személye. Hasonlóan szól Mátyás királynál is. A korona után következik a király az «ezután és végre» formulákkal (deinde és tandem) különválasztva a koronától. Sőt Mátyás király alatt a korona ezen legfőbb joga már kodifikáltatott az 1462. évi II. törvényczikk 1. szakaszában, mely az ország és állam közjoga ellen vétőket a korona és király elleni hűtlenséggel vádolja.²

A kifejezés átjön ezentúl újabb jogkifejezésünkbe és a közjogi használatba is. I. Ferdinand így veszi át, szólva Bebek hűtlenségéről: hogy a királyi méltóság és tekintély az ország közjoga s annak szent koronája ellen vakmerően fellázadt. És még I. Miksa császár is 1577-ben így magasztalja Perényi Imrét, hogy II. Ulászlónak és II. Lajosnak és Magyarország szent koronájának híve volt. A mi részben a hasonló kül diplomatai szólásokban is előfordult. Valamint a legújabb korig, az 1723-dik évi törvény 9-dik czikk első szakasza is a hűtlenségi bűnt

¹ Domino regi et eius successoribus in regno et corona et ipsi coronæ ræpresentanti dictum regnum. — És: ab antiquo de iure regno et coronæ Hungariæ spectanti et pertinenti. — És: inconcussa devotio ergo regnorum Hungariæ sacratissimum diadema. Magy. Tört. tár XIV. 15—19. Anjoukori diplom. III. 437, 440. 457. 630. Pesty Frigyes Pesti Naplóban 1884. 352. stb. szám.

² Qui se erigit contra statum publicum regis et coronæ.

az ország közjogi intézménye, a király és korona ellen elkövetettnek jellegzi.¹

A szent korona s a vele megkoronázott király iránti hódolatnak és hűségnek másfelől megfelelt azon kötelesség, hogy a király s a nemzet egyszersmind tartozott a korona jogait, annak javait épségben tartani, megőrizni és védeni; nevezetesen azon részben is, a mennyire a korona közös jogaiban és javaiban a király mellett részesült az ország, a nemzet és egyház. Azért a királyok a koronázás alkalmával, midőn a nemzet nekik, őket megkoronázva, hódolt, részükről hittel, esküvel fogadták a korona mindama jogai épentartását és védelmét, melyek összege sajátlag az ország alkotmányát képezte. Ezen eskü, mely a maig fentartott szokás szerint nyilvánosan a nemzet előtt történt, egyszersmind külön kiadott hitlevéllel erősített meg.

E régi gyakorlatnak nyomai II. András koronázása óta, tehát még az aranybullai alkotmánylevél kiadása előtti időből mutatkoznak. Így tanúsítja II. Andrásról Honorius pápa levele, hogy koronázása alkalmával a korona tisztelete s az ország jogai megtartását fogadta.² V. István a koronázása napján az ország báróinak s összes nemeseinek fogadott esküt megtartani ismételve ígéri.³ Sőt István neje is Erzsébet, IV. László kiskorúsága alatt kormányozva, esküt tesz.⁴ IV. László 1279-diki oklevelében mondja, hogy a katholika vallás és egyház szabadságának, a szent királyok törvényeinek, a hagyományos jogszokásoknak és mind annak megtartására, mire koronázásuk alkalmával elődei megesküdni szoktak volt, kötelezi magát.⁵ III. Endre óta pedig már a királyok koronázási hitlevelei rendszeren a törvénybe becikkelyeztetek.⁶

A szent korona fogalma ez által tehát mintegy a király és a nemzet közt megosztott közhatalomnak, az ország alkotmányos közhatalmának is

¹ Lásd a felhozottakra tovább Hazai okmánytár II. 378, 380, 399, 411, 423. IV. 383, 449. V. 255, 425, 451. és 456. — Wagner *Analecta Scepusii* III. 212. Pesty i. h. 351. sz. Hajnik Magyar Alkotmány és Jogtörténelem I. 121, 210.

² In sua coronatione iuraverit iura regni sui et honorem coronæ illibatæ servare. Cod. Dipl. III. 294.

³ Nos igitur in die coronationis nostræ baronibus et universi regni nostri nobilibus præstitum iuramentum infallibiter volentes observare Cod. Dip. V. 1. 36.

⁴ Die appositionis coronæ capiti nostro promissimus iuramento, quod iura nobilium per antecessores nostros indebite alienata et iniuste occupata reddi faciemus et restitui. U. o. 237.

⁵ Primo quidem iuravimus quod fidem catholicam et ecclesiasticam libertatem servaremus ac teneremus, — quodque constitutiones et decreta sanctorum regum progenitorum nostrorum et bonas consuetudines eorundem, nec non omnia alia et singula, quæ nostri progenitores in sua consueverunt coronatione iurare inviolabiliter servaremus. U. o. V. 509.

⁶ Quæ in litteris domini regis tempore coronationis suæ datis continentur plenius attendantur et firmiter observentur. Lásd az 1299. törvény 33. cz. és Czech A magyar királyok felavat. esküje. Tud. társ. évkönyv. III. 199. Hajnik Magy. Alkotm. 121, 206. és 209.

jelképévé vált. Ehhez járult a korona hatalmából származtatott további azon jogmozzanat és jogelv, hogy a korona javát és birtokát képezte az egész országnak földterülete. Előbb kiemeltük már, hogy eredetileg mielőtt még a korona által az ország királysággá emelkedett, az ős honfoglalási jog szerint, mint a krónikai hagyomány szól, a megszállás, a foglalás képezhette a birtokcímét, a mint a törzsek és vezérek a közösen elfoglalt országot megszállva egymás közt felosztották, az alapszerződés szerint a fegyverrel szerzett javak és föld közös birtokot képezvén, a melyben legfőlebb a fejedelmek kiosztása, terület-kiszabása, léphetett közbe. De e törzsi szerkezetnek és az első megszállási birtoknak mind tovább enyészttével, a királyi birtoknak és vármegyei intézménynek pedig sz. István alatt mindinkább kifejlődésével, valamint a családi birtoknak szabad tulajdonná átalakulásával, az adományzások elterjedésével, a birtok régiebb eredeti joga teljes átalakulásban volt. Egy ideig megmaradt ugyan a törzseknél az eredeti megszállási közbirtokjog. De e mellett már az új adományjog is életbe kezd lépni. Ennek kútfejeként most a korona közös joga lép elő. Az övé lévén az ország egész földje, birtoka és területe, a korona ezen közös birtoka czímén jutnak az adományok az egyeseknek. A korona jogán és czímén bírja azt az illető családja és ivadéka. De ennek magva-szakadtával vagy a korona elleni hűtlenségével azonnal visszaszáll ismét a birtok a koronára. Mert az adományos megszűnt a korona tagja lenni, a birtok is visszaesik a koronára, melynek folytonos és örökös joga és tulajdona rejlik és gyökeredzik a birtokon. Azért a korona mintegy tartozik a birtokot ismét oda adományozni, mi által az, ki az adományt nyerte, megint a birtok által a korona tagjává, javai és jogai részesévé lesz. A király mint a korona főviselője adományozza a korona legfelsőbb hatalmánál fogva a korona birtokát. De ezt csak is a törvényesen koronázott király tehetette. Mert a nem koronázott királynak valamint törvényei úgy adományai is érvénytelenek, ha azokat megkoronázva újra külön meg nem erősítette.

A koronának ezen joga, mely szerint az a hazai földnek legfőbb tulajdonosa figyelmeztethet a középkori, a feudális jogfogalmakra, mint már előbb megjegyeztem, s az eredeti ősi magyar birtokjognak e szerint módosulására.¹ A vegyes-házi királyok alatt az örökösödési törvények e jogot még szorosabbá teszik.² Mind e mellett a jog sokkal közvetlenebb volt

¹ Hajnik Magyarország 99.

² I. Károly alatt már erre törvény szólt: *Nemo nobilium suas hereditarias possessiones absque regio consensu et assensu filii sui, cuique conferendi de iure et consuetudine regni nostri requirente nequit habere facultatem.* Fejér Cod. dipl. VIII. 3. 61, 592. Bartal Comm. III. 18.

és soha sem gyakoroltatott ama fokozatos függéssel, mint ezt a hűbéri rendszerben a főhűbér úr és az alhűbérség között találjuk. A szerint ugyanis a mint az országlakók a korona birtokadományainak tulajdonosai voltak, a korona hatalmának lettek részesei, mint a korona tagjai. Ez képezte egyedül az eredeti foglalás és megszállás (*ius primæ occupationis*) mellett a szabadság, a nemesség, az ország ügyeiben való részvét jogát és címét, melyet csak az gyakorolhatott, ki így a korona java birtoka által a szentkoronának tagjává lett.

Kétségtelen, hogy eredetileg a korona ezen joga egyforma volt s egyformán gyakoroltatott annak összes tagjai által. Nem tudjuk és nem ismerjük, hogy az őz alkotmány-szervezetben mikép, mily részben gyakorolták a közjogot a törzsszerkezet mellett a törzsfők és vezérek, valószínűleg kiválólag törzseik élén, s a többiben talán külön vagy összesen törzseik elhatározásával. Kétségtelen azonban, hogy a koronázás után a királyság kezdetével, már külön osztályozva olvassuk a törvényekben a királyi tanácsot, az első rendet az egyháziakban, az urakat, (*domini, seniores*) a jobbágúkat, a vitézeket, szolgáló nemeseket, (*milites servientes*) várjobbágúkat stb. a királyi udvar főhivatalnokait. De nem ismerjük azoknak külön főbb s előkelőbb jogaikat, a mennyire a koronának tagjai. Valószínű, hogy a királyi szűkebb vagy rendes tanácsban csak a főbbek lehettek meghíva, és gyakorlák a kormányzásban részvétőket, valamint az udvari hivatalnokok is, mint a király helyettesei a bíróságokban. De az országgyűlésen nyilván a korona összes tagjainak egyforma joguk volt, valamint egyforma és személyes kötelességük a korona, a király s ország védelmében.¹

Csak később és mindinkább a vegyes-házi királyok alatt látunk fellépni egyes oligarchákat, kik nagyobb birtokuk s nevezetesen erősebb hadaik által, a mint erősebben lépnek az országos és hadi actióba, úgy közvetlenebb és nagyobb jogigényeket képeznek az urak, a főurak, főrendek czíme alatt. De azért fennállott még a régi magyar jogelv, hogy a magyar nemesség eredetében egy s azonos, minden külön, nagyobb vagy kisebb jogelőny nélkül mindenki a koronának egyformán tagja, legyen annak tőle nagy vagy kis birtoka. De a gyakorlat bizonyos irányban igyekszik immár a hatalmasabbak által ha nem is nagyobb, de közvetlenebb jogokat érvényesíteni. Az elmélet ezt mintegy azzal akarta azután indokolni, hogy mennél közvetlenebbül vesznek egyesek, családai és nemzetségeik részt

¹ 1217. okmány: *quorum consiliis coronæ regni que status fulcitur*. Magy. tört. em. Okmánytár XI. 101.

az ország közügyei intézésében, annál előkelőbb befolyás és nagyobb jog is illetné őket. Később a nagy birtokok halmozásával életbe lépett újabb banderialis zászlós-úri hadszervezés, s az ennek alapján keletkezett prædialis egyházi, valamint a későbbi címés nemesség, sajátlag a korona azon eredeti joga ellenére lépett életbe, hogy mindenki birtokát egyenesen és közvetlenül a koronától bírja, mint annak egyenrangú tagja.¹ De azért az országgyűlésen az adományos nemesség még mindig mint a korona tagja hasonló joggal személyesen vett részt, és képezte folyvást a koronának egész testét (*totum corpus s. Coronæ*); míg később a kisebb nemességnek képviseleti részvéte mellett mindinkább kiemelkedik a személyesen meghívott és megjelent főurak és főrendek előjoga.² Hasonlón a korona hatalmában való részességre s ezen hatalomnak gyakorlására vihető vissza az adományos és birtokos nemességnek, a királyi joggal azonos hatalma, hogy jószágain minden királyi vagy koronai jogot gyakorolt, úgy mint a királyi kisebb haszonvételeket, vám- és vízjogot, bánya- és pallosjogot (az úgynevezett *regalet*, *jus gladii* és *urburæ*).³

A szent korona hatalmában való részességre nézve tovább is némileg hasonló elmélet állítatott fel. A királyi adományt nyerők közvetlen birták javaikat és közvetlen tagjai voltak a koronának. A királyi városok polgárai azonban már csak közvetve, mint királyi birtokot (*peculium coronæ* vagy *regium*) a királyi kincstár főnökének, a tárnoknak hatalma alá rendelve, nyerték az adományt, mely azután az egyes birtokosok elhunytával, mint közös vagyon visszaszállt a városra. Csak később, midőn a városok közvetlenebb viszonyra és közjogi állásra emelkednek, mint *peculium sacrae coronæ* nyernek egyetemes képviseltetést is az országgyűlésen, mint a korona tagjai.⁴ Ellenben a nemesek birtokán levő szolgák, zsellérek, jobbágyok, mint *conditionatusok*, mindig csak urok által közvetett függésben maradnak a koronától. Valamint a városok, úgy ők sem birnak teljes szabadsággal, hanem fizetik a királyi adót, s az utóbbiak ezen felől az úrbért is.

A korona birtoktulajdonának e fogalma hasonlóan kiterjedt az ország összes meghódított és megszerzett tartományaira. Ezek a magyar korona

¹ E közjogi fejlődést tanúsítja az országgyűlésre nézve a szokásos jog *Verböczynél* (Hármas-jogk. I. 2, 3.): *Unde et regi propinquiore in stando vel sedendo et primi in consilio voces emit-tendo atque priores rempublicam augmentando et defensionem patriæ peragendo ceteribus nobilibus existunt, virtuteque dignitatis et officii merito præferuntur.*

² A *prælati*, *barones*, *prænobiles* előbb ugyancsak a nagy birtokhoz, míg később a meg-maradt főúri névhez és címhez is csatlakozott.

³ Hajnik Magyarorsz. 100—113.

⁴ Már 1231. 6. t. cz. *Fisco regio in censu debito tenetur.* Kovachich *Vestigia Comitiorum* 104. És *Jus Tavernicale.* Hajnik Magyarorsz. az Árpád kir. 46, 109. 110.

vagy később szent István koronája tartományainak és országainak nevezettek. Meghódolt birtokosaik javaik birtokában maradtak, de azokat a korona jogán bírták azontúl, s ők is a szent korona tagjaivá lőnek, részesülve ez által a korona tagjai jogában. S a királyok e tartományokat is egyszerűn Magyarország sz. koronájával való megkoronázás jogán bírták; a koronázás egy ugyanazon cselekménnyel ment véghez Magyarország s az azt uraló tartományok részére. Történetünk s okmányaink nem ismernek ezekre nézve sem külön koronát, sem külön koronázást. Csupán Kálmán királyról, mint Horvátország első meghódítójáról szól, hogy Horvát- és Dalmátország királyának is megkoronáztatott volna, midőn a nevezett országokat elfoglalta. De lehet, hogy ez csupán a hódolás és foglalás megerősítését akarja kifejezni. Mert a tény maga nem épen biztos, későbbi följegyzés alapján keletkezett okmányokból volna ismeretes. Hasonlón kétesen hangzik II. Gejza 1142. oklevelében, hogy megkoronázandó a dalmátokhoz fog menni s velők az országgyűlésen tárgyaland. De ha ily koronázás a király szándékában volt, vagy megtörtént volna is, az a rendes közjogi folytonos gyakorlat ellen esett volna meg.¹ Csak a magyar koronai birtokrészesség alapján lehettek a meghódított tartományok nemesi, mint a magyar korona tagjai, birtokjogai- és előnyeinek, szabadságának és egyéb jogainak élvezői. E közjogi felfogást, hogy a tartományok egyenesen a magyar szent koronának voltak alávetve, okmányainkban világosan kifejezve találjuk. Már Imre király okmánya így szól Horvátországnak a magyar korona iránt tanúsított hűségéről;² valamint Velence és Dalmátország előbb felhozott okmányai említik Dalmátországnak a magyar korona iránt tartozó hűségét. Hasonlón említi Nagy Lajos 1347-diki okmánya, hogy Oláhország és vajdája a szent korona ellen hűtlenül fellázadt. És Zsigmond király kiemeli a tatai szerződésben, hogy Rácország régi időtől minden tartozandóságaival és jogaival neki, szent koronájának és Magyarországnak volt alávetve. Még midőn Corvin Jánost az ország rendei biztosíták, hogy azon esetre, ha a magyar koronáról lemond, őt Bosznia királyává fogják választani, akkor is kikötik a föltételt, hogy azért Bosznia nem pártolhat el az országtól s annak szent koronájától.³

¹ Lásd Kálmánról e helyet Luciusnál III. 3. és Gejzáról Fejér Cod. Dip. II. 118.: Quum autem ad vos coronandus aut vobiscum (t. i. spalatóiakkal) regni comitia tractaturus venero. Hajnik Alkotm. I. 122. véleménye szerint is, ez inkább csak a Kálmán-féle oklevélből átvett pont volna, melynek később jogérvénye megszűnt.

² Horvátországra: Fidelitatem continuam coronæ nostræ efficaciter exhibitam Tkalsics Monum. I. 7. És Slavoniára: Terram Slavoniæ sive banatum coronæ Hungariæ subjugavit. U. o. I. 45.

³ Lásd az előbb idézett okmányokat az Aniou okmánytárból. És: Regnum Rasciæ nobis ac

A magyar szent korona ily tartományainak tartotta a közjog és tartja még részben maig is Horvát, Tót, Dalmát, Ráma, Bosznia, Szerbia, Galiczia, Lodomeria, Kumania, Oláh és Moldva, Besszarábia és Bolgár-országokat.¹ Ezek előbb a magyar korona tartományainak és országainak neveztettek. Míg újabban a szent István koronájának országai elnevezés jött szokásba; ez utóbbi elnevezés teljesen azonos az előbbivel, és csak annyiban helytelenebb, a mennyiben ezen országok sz. István alatt még nem tartoztak az ő koronájához; s azért csak azon értelemben áll, hogy a korona, mely alá tartoztak, eredetileg szent Istváné volt. A címnek súlya tehát abban fekszik, hogy valamint maga az anyaország, úgy annak tartományai is a magyar szent korona birtokát képezik s annak jogához tartoznak.

A korona ennél fogva valamint a királynak, úgy az egész országnak és területének, a nemzetnek s egyeseknek összes jogát és birtokát magában foglalta, s általában neve az összes államhatalmat jelezte, minden tulajdon és minden jog benne gyökerezett és tőle származott le, valamint rá hárult vissza. Ez adta a nemességet és részvétet a hatalomban azoknak, kik általa a szent korona tagjai lettek.² Ezen jog azonban nem csupán személyes volt, de gyökeres családi és testületi, mint a nemzetségek-nél s egyháznál, és megmaradt mindaddig, míg a család vagy testület ki nem halt, vagy a korona iránti hűtlenségbe nem esett, mi által a korona jogában és birtokában részesülés megszűnt. E jog megszűntével pedig az átszállt a korona jogán ismét más családra és más testületre. Ellenben fenmaradt a jog az eredeti gyöknél fogva addig, a míg csak egy sarj létezett. Ezen felfogásból származott a rejlő gyök (*latens radix*) jogfogalma s elmélete, mely nem ismert elévülést, és melynek alapján úgy a korona mint az egyesek joga mindig feléleszthető volt.

A szent korona ezen benne összpontosuló legmagasabb hatalomnál és jognál fogva, mintegy erkölcsi személylyé emelkedett, melynek külön jogképviselte a korona ügyésze által (*fiscus coronæ*) gyakoroltatott. Ezen fölül a közhit és közvélemény még a «szent» névvel tisztelte meg. Így neveztetik már az Arpádházi királyok korában szent vagy szentséges koronának, mint IV. László 1256-diki okmányában,³ míg másokban rendszeren

sacro nostro diademati; ac dicto regno nostro Hungariae semper et ab antiquo subiectum fuisse et esse. Pesty e. i. h.

¹ Rosenmann Staatsrecht des königreichs Hungarn 18. Kelemen Institutiones juris Hung. II. 66. Récsy Magyarország. Közjoga 29.

² Bartal Comment. ad hist. Status jurisque publici Hung. I. 189: a qua iam omnis nobilitatis origo per quandam translationem recipiam — et huiusmodi membra S. Coronæ censentur. És Verböczy Tripart. jur. consu. Hung. Part. I. Tit. 4. §. 1. Membra coronæ.

³ Sacrae és sanctae Coronæ ismételve olvasható az idézett 1256. okmányban. L. Fejér Cod.

sz. István király vagy a szent király koronájának mondatik. A köznéletben előbb a szent jelző súlya István királyra helyeztetett, mint a ki első nyerte a koronát, s a kinek országos intézményei a korona által szentesítettek. Később sz. István intézményeinek élénkebb tudata háttérbe léptével, s a korona jogfogalmának tágabb kifejlődésével azonban a szent korona cím és kifejezés mindinkább előtérbe lépett.

Hogy a nemzeti krónikák vagy legendák s az okmányok mikép nevezték el tovább angyali koronának, és beszélik, hogy isteni sugallat és angyali közbenjárás és szolgálat által adományoztatott, égből adatott és leszállott,¹ azt már az illető helyek idézésével előadtuk. Később még a király s ország apostoli címénél, valamint az egyház fejének mint az apostolok fejedelme helyettesének adományzásánál fogva hasonlóan apostoli koronának is elneveztetett.²

A szent koronának ezen államjogi jelentősége egyrészt, másrészt pedig a folytonos versengések annak, a királyi trónt, s az ország uralmát törvényesítő birtokáért, már rég óta fontossá tették a korona őrizetét is. Kezdetben a korona a sz. István által épített székesfehérvári királyi basilikában lehetett letéve, mint a hol a koronázások is rendszeren tartattak. Itt az ország egyéb kincseivel a káptalan, s nevezetesen annak prépostja és örkanonokja által őriztettek. Hogy az őrzés feladata a királyi hatalomért való versengések közt nem kis felelősséggel és nehézséggel járt az örre nézve, tanúsítja a káptalan prépostjának levele Incze pápához s a pápának erre 1198-ban adott válasza, mely említi, hogy a káptalanban az örkanonokság a prépost által adományoztatott, s ennek felügyelete alatt meg volt bízva az egyház kincseinek, díszleteinek, vagy ékszereinek és okmányainak, vagy szabadságleveleinek valamint a koronának őrzésével. A prépost azért kéri, hogy azt alkalmas személyre ruházhassa, nehogy az ör tudatlansága, hűtlensége vagy hanyagsága által az egyház kárt valjon, és az ország méltósága a korona sérelme miatt szenvedjen; jogot és hatalmat ad erre a pápa a prépostnak, hogy ezen őrséget az őt illető régi joga szerint adományozhassa.³ Így nevezik később is 1254-ben az okmá-

dipl. IV. 2. 386—7. Mig Knauznál Monum. eccl. Strig. I. 437. a sacra kifejezés az eredeti szerint «sancta»-ra lenne kiigazítandó.

¹ Itt még erre nézve az 1342. okmány mondata idézhető: Corona beatissimo Stephano primo regi Hungarorum divinitus condonata. Cod. dipl. IX. 6. 5. A Hajek-féle XV-ik századi krónikában hasonlóan az égből adottnak mondatik. 1022. S. rex Stephanus regium de coelo diadema impetravit. Dobner Monum. Hist. Boh. V. 10.

² Lásd e címet nevezetesen Révaynál: Sacra, angelica et apostolica regni Hungariae Corona, s utána gyakrabban hasonlóan czimezve.

³ Quum in Albensi ecclesia quaedam dignitas, quae custodia dicitur, ad tuam donationem pertinens habeatur, cuius curae et sollicitudini ornamenta et privilegia ipsius ecclesiae et diadema etiam

nyok a székesfehérvári egyházat is, mint hol az ország trónja és koronája őriztetik, a királyok szent kenettel felavattatnak, s elődeik testei nyugszanak.¹ És hasonlóan halljuk főnebb III. Endre okmányában a székesfehérvári káptalan prépostját dicsértetni, mily ügyességgel, hatalommal s erélylyel őrizte meg számára a koronát.²

regium committerentur, — — ne forte per imperitiam, aut infidelitatem vel negligentiam custodis ipsius ecclesia incurrat aliquot detrimentum aut honor patriæ de corona aliquam læsionem sustineat. Fejér Cod. Dipl. II. 33.

¹ IV. Béla a székesfehérvári egyház számára adott szabadságlevele 1254-ben: Circa Albensem ecclesiam intenti, non immerito, utpote ubi solium regni et corona conservantur, et ubi reges Hungariæ sacro consecrationis munere perunguntur, ubi nostrorum etiam antecessorum sacra corpora requiescunt. Fejér Cod. Dipl. IV. 2. 231.

² Lásd előbb idézve III. Endre koronázására 1294. okmányát. Fejér Codex Dipl. VI. 1. 237.

IX.

Az Árpádházi királyok fiúága kihaltával a szent korona elraboltatván és huzamosabb ideig letartóztatva lévén, a pápa nevében követé Gentilis új koronát készíttetett és megszentelt Károly király koronázására. De a szent korona visszaszerzésével Károly újra ezzel törvényesen is megkoronáztatik.

AZ ÁRPÁDHÁZI királyok fiúága kihaltával a királyi trónért és koronáért való versengések még inkább előtérbe állították a koronának Rómából és sz. Istvántól való származásának és jelentőségének becsét s emlékét.

A trónkövetelők és pártjaik mindegyike legnagyobb súlyt fektetik azért arra, hogy a koronát birtokukba vehessék, s az által királyi hatalmukat s annak törvényességét megerősítsék.

A mint Róbert Károly igyekezetei ellenében az előbb úgynevezett nemzeti párt többsége Venczel cseh királyfit karolja fel, kezébe juttatja sz. Istvánnak hatalmában lévő koronáját is. Venczelt 1301-ben Székesfehérvárra viszik, s ott augusztus 27-én sz. István koronájával megkoronázzák.

E tény, mely által a korona közel 12 éven át idegen birtokba jutott, majdnem végzetessé lőn a koronának a nemzet birtokában megmaradására. Bonifác pápa most is hasonlóan, mint elődei, ily alkalomkor, tiltakozik a korona bitorlása ellen, és inti Venczelt, hogy csak attól nyerheti a koronát, a ki azt sz. Istvánnak adta, ki azt nem magától vette fel, hanem Istentől s a római széktől nyerte.¹ De Venczel megkoronázva, a koronát a többi koronázási ékszerekkel nemcsak magánál tartotta ezentúl Budán, hanem azt magával is vitte Csehországba. A király atyjának csellel sikerült fiát Budán a koronával és ékszereivel felöltöztetve örhadával körül

¹ Quomodo coronam ab eo recipere debuit, qui reges coronandi non habebat ius; — — S. Stephanus rex Ungariæ divina revelatione præmonitus, voluit in ipsius regni solium sublimari, sed — — ab ipsa sede (Romana) accepit humiliter regnum et coronam. Fejér Cod. Diplom. VIII. 1. 63.

venni s Csehországba magával vinni.¹ Midőn azonban tapasztalta, hogy e csellel a királyságban magát fenn nem tarthatja, arról Otto bajor fejedelem javára leköszönve, átadta neki a koronát is.

Ekkor történt volna, hogy Otto versenytársainak és a párthadaknak gyanuját elkerülendő, a koronát fa-tokba, vagy mint a krónika beszéli fa-palaczkba, tehát talán kulacsalakba téve hozta magával Magyarországra. A kulacs mint boros edény szíjon függvén le a nyereg kápából, a szíj megereszkedése által éjnek idején az úton észrevétlenül leesett a benne levő koronával. Csak hajnal hasadtakor, vagy mint más krónikás beszéli, Fischamenden túl, a Dunán átkelve, vették észre, hogy a korona elveszett. Megijedve visszasiettek úgymond, s a sok járó kelő daczára az út közepén érintetlenül találták. Leeshetett bár az éj kezdetén de csak másnap este találták meg. Baljóslatnak tekinték, úgymond a krónika, hogy a fejedelem nem fogja azt viselhetni élte fogytaig, hanem becsületével együtt megfosztatik tőle. Még csodásabbnak látszott, úgymond a krónika, hogy kisem találhatta meg más, mint a kik vitték, méltán, nehogy az ország az angyal által hozott koronától megfosztassék.²

Mire Otto azután Székesfehérvárra ért nemcsak magát ott megkoronáztatta, hanem Buda városába is ünnepélyes bemenetet tartott fején a koronával, és vállain sz. István palástjával lovagolt végig a város utczáin és külvárosokon;³ nyilván, hogy magát a népnek a korona teljes birto-

¹ *Pez Script. rer Austriacar.* III. 720. Az egykoru Hornecki Ottokar XIV. század elejéről szóló verses krónikájában ismételve említi a korona elrablását:

Daz er die Chron und die Klaynat
Von dem Lande nicht fuert

Der Kunig sprach in Zorn:
Dy Cron niemant solt behalten.

Daz die Klaynat
Der das Land zu Horte jach
Der von Pehem in gach

Die Chron die vom Himmel chomen
Was und das Swert
Und andere Klaynat wert stb.

² Cum sancta corona per Ottonem ducem ad Hungariam portaretur, propter timorem hostium, fecit illum includi per artem tornatoriam in flasconem. Cum autem equitaret cum suis noctis sub silentio in strata publica, in qua plurimi viatores pertransibant, casu de sella corrigiis, ubi erat flasco ille ligatus, quasi vas vinarium, nullo vidente cecidit, resolutus. Postmodum vero luce clarescente, dum vidissent non esse thesaurum illum pretiosum, quo citius potuerunt, timore percussi, retro celeriter cucurrerunt, quam coronam inter multos transeuntes in terra jacentem in medio publicae stratae, inventam a nemine, reppererunt. Forsitan ceciderat in prima vigilia noctis reinventa est autem sequenti die circa tempus dubium vespertinum. Mirum certe miraculum non tacendum! Quid enim per hoc, quod illa corona cecidit intelligo, nisi quia Dux ille usque vitam suam portare non potuit hanc coronam, sed amisit de capite coronam ipsam pariter et honorem. Quid est quod a nullo inventa, sed ab ipsis qui portabant? nisi quod ne Pannonia data sibi corona ab angelo privaretur. Márk-féle képes krónika 94. fejr. CIX. lap. Vesd össze a Túróczy-féle krónikával II. 88.

³ Lásd Márk-féle krónika előbb idézett helyen.

kában megmutassa. S innét vette volna eredetét némelyek véleménye szerint a szokás is, hogy az újdun koronázott királyok a város utczáit ünnepélyesen belovagolják.¹

Otto a koronát, melyet ezentúl magával hordott, épen oly könnyen újra elvesztette, a mint azt megnyerte s elvesztve megtalálta. Ismeretes miként esett a pártos Apor erdélyi vajda kelepczéjébe, ki őt leánya házasságával hitegetve elfogta, s a koronától megfosztotta.

A koronának a trónkövetelő Anjou Robert Károly részére megnyerésére most a pápai követ, Gentilis bibornok, mindent elkövetett ugyan. De mivel Apornál egyelőre czélt nem ért, elhatározhatta az országgyűlés által Róbert Károlynak más koronával immár harmadszor való megkoronáztatását.

És misem jellemzőbb ennél a magyar korona eredetére, annak Rómából sz. István s utódai a magyar királyok számára küldetésére nézve. A mint ugyanis Gentilis bibornok, mint pápai követ a királyválasztó országgyűlésen előadja, hogy sz. István, kitől az ország királyai származtak, mikép nyerte a történet tanúsága szerint a szent koronát a római pápától, és hogy most is, midőn sz. István nemzetségének fiúága kihalt, illő, hogy a pápa jelölje ki azt, kinek fejére a szent korona tétessék, — e beszédre egyszerre minden oldalról hangos zaj szakasztá félbe a szónokot. Mert a nemzet a szabad királyválasztást még a korona adományzás tényénél is előbbvalónak és magasabbnak tartván, az ország ezen szabadságát védendő tiltakozott, semmikép sem lévén hajlandó megengedni, hogy a római szék s ennek követe adjon királyt az országnak. «A királyt megválasztják» úgymond «ők maguk ősi szokás szerint. Azután megerősítheti a követ az egyház nevében a megválasztott királyt, s legyen jövőben is a pápák joga megerősíteni és megkoronáztatni Magyarország királyait, kiket az uralkodó család ivadékai közül a nemzet egyhangún megválasztott.»² De ezzel nyilván a Szilveszteri koronázási bulla alapjára helyezkedtek, mely a nemzet főbbjei által előbb szabadon megválasztandó

¹ Horváth Magyar tört. II. 57. Helyesebben magyarázva e menet összefüggése a kardvágás szertartásával Ipolyi Magyar Mythologia 257—8. és 505.

² — — Dominus legatus proposuit — — quod coronam regni primus rex Ungariæ s. Stephanus a Romano pontifice consecratam acceperit, prout Ungarorum historiæ, quas legatus ipse prenoverat, asseruit. Alias etiam thema ipsum ad suæ intentionis propositum, super statu regni reducendo. — — Post que sub specie tuendæ libertatis regni inter ipsos barones et nobiles murmur, quod domini legati attigit aures, per quærelam patulam in publicum productam exoritur, videlicet quod nolebant, nec erat aliquatenus intentionis eorum, quod ecclesia Romana vel ipse dominus legatus eius nomine regno de rege ulla tenus provideret. Sed placebat id, quod illum quem ipsi ex approbato eiusdem regni more vocaverant et in regem assumpserant, præfatus dominus legatus eiusdem ecclesiæ Romanæ nomine in verum regem Ungariæ confirmaret, et quod etiam perpetuis tem-

királynak koronázását világosan említi és azt föltételezi. Azért Gentilis is kénytelen volt az ország rendei kívánságát elismerni s a tiltakozásnak engedni. A szabad választás ezzel Anjou Róbert Károlyra esvén megtörtént ugyan, de mivel a koronázás sz. Istvánnak az erdélyi Vajda által visszatartott koronájával meg nem történhetett, erre a pápai követ által tartott gyülekezeten a következő és pedig a magyar szent korona római eredetére nézve igen jellemző határozat hozatott: Ha a római pápától sz. Istvánnak adott korona, a zsinatban meghatározandó jövő zsinatig László Vajdától vissza nem kerül, e végzés erejénél fogva a szent korona szentetlennek, eltiltottnak, s elvetettnak tartandó, mindaddig míg a király kezéhez vagy a székesfehérvári káptalanhoz, a hova tartozik, vissza nem jut. Helyébe pedig más korona készítettessék s a pápai követ által a római egyház nevében a királynak és országnak adassék át, miután általa ünnepélyesen megáldattatott, hogy az így megszentelt koronával a király s utódai ezentúl megkoronáztassanak. Ezt a koronát nemcsak a főurak, hanem az egész nemzet a valódi és törvényes koronának tekintsék.¹

A határozat teljes következetességgel volt alkotva. Sz. Istvánnak Rómából küldött koronája nem lévén bármi okból előszerezhető és használható a nemzet által megválasztott király számára, nem maradt egyéb hátra, minthogy ugyanazon római széktől, melytől az ország az előbbi koronát nyerte, új korona adománya eszközöltessék ki a magyar királyok megkoronázására.

Ez megtörtént. Magyarország érsekei és főpapjai 1309. június végén kiadott külön okmánynyal tudatják, hogy mivel a római pápa által sz. Istvánnak küldött korona, mely Székesfehérvárott őriztetett, erőszakosan letartóztatatik, Gentilis bibornok pápai követ az ország főpapjai és főurai megegyezésével, kitűnő művű és drágaköves koronát készíttetett. Mely nagy ünnepélyességgel a papság és a nép jelenlétében, sz. Barnabás apostol

poribus summi pontifices et Romana ecclesia haberet ius confirmandi et coronandi reges, de vera regali progenie propagatos, quos ipsi unanimiter et concorditer de dicta progenie ducerent eligendos. Vatikáni magyar okmánytár I. sor. II. köt. 117. lap.

¹ Habet — historia confessoris beati Stephani primi regis Hungariæ — — quod Romanus pontifex regi præfato — — sacram destinavit coronam (mivel pedig a korona elveszhet vagy visszatartatik mint most), de consilio igitur archiepiscoporum, episcoporum et baronum — — duximus statuendum, quod nisi corona præfata, quæ detinetur — — nobis libera et expedita restituta fuerit et — ad manus nostras seu legitimi regis vel Albensis ecclesiæ, ad quam spectare dignoscitur, libere fuerit restituta, et quod alia fabricetur, quæ per nos nomine Romanæ ecclesiæ eidem regi et regno donetur, et per nos seu auctoritate nostra benedicatur sollemiter, qua in locum succedente prioris, dictus rex successoresque sui coronentur, eamque auctoritate nostra, ut prædicatur benedictam tam rex et successores — quam barones et nobiles ac populus universus pro vera et legitima corona perpetuo recipere debeant et habere. Vatikáni okmánytár I. sor. II. köt. 273—4.

ünnepeén a pápai követ által a szent misénél megáldatott, s a magyar főpapok által krismával fölkenetett, és a római egyház nevében az országnak és Károly királynak ajándékozott koronázásul. E koronával a következő vasárnapon azután Károly király az esztergomi érsek által megkoronáztatott, s a korona a székesfehérvári egyháznak örízetül átadatott.¹

Mindemellett a nemzet sokkal nagyobb tisztelettel viseltetéek sz. István koronája iránt, melynek fölvétele által tartotta eddig a királyi hatalmat egyedül törvényesnek, semhogy ezt az új koronával teljesen pótolhatónak vélte volna. A pápai követ azért kénytelen volt tovább is az ország főpapjaival és főuraival mindent elkövetni, hogy a szent koronát letartóztatójától Apor László vajdától visszaszerezze. Míg végre fenyegetéseiknek és ígéreteiknek sikerült ez is. Tamás esztergomi érsek, Benedek erdélyi püspök, Omode Nádor és Domonkos mester közbenjárására 1310-ben Apor László vajda esküvel fogadta, hogy Károlyt királynak elismervén, neki meghódol, s a letartóztatott szent koronát vissza téríti.² Benedek erdélyi püspök azt a pápai követnek Lászlótól visszahozta.³ És most Károly király újra s immár negyedszer megválasztva s a szent koronával is véglegesen megkoronáztatott Tamás esztergomi érsek által Fehérvárott.⁴

¹ Regale diadema, quod a summo pontifice sancto Stephano regi — transmissum in Albensi ecclesia cum summa diligentia servabatur, qua etiam — reges consueverant coronari, — violenter ereptum — detinetur. — Dominus legatus ex nostro et baronum beneplacito et assensu egregio opere ex auro et lapidibus pretiosis novum fecit diadema parari. Quod etiam cum magna solempnitate coram cleri et populi numerosa frequentia in die festivitatis b. Barnabæ apostoli per ipsum dominum legatum cum missarum solempniis benedictum et sacro per nos tactum crismate — regno et domino regi Karolo Ungariæ nomine romanæ ecclesiæ contulit et donavit, ad opus coronationis regis Ungariæ. Cum quo etiam Karolus cum magno prelatorum, baronum et nobilium, cleri populique tripudio per meas Strigoniensis archiepiscopi manus extitit feliciter coronatus. Ugyanott 353.

² Coronam etiam eidem (Carolo) reportabimus, exhibebimus restituemus. Lásd Fridvalsky Mineral. Transylv. 115. Katona Hist. Crit. Reg. Hung. VIII. 203. Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 389.

³ Ladislaus per vos mitteret nobis (Gentilisnek) coronam, prout promississe ipsum nobis per alias literas prescripsisti. És más levelében: Ladislao Vojvodæ Transylvaniæ cum corona S. Stephani regis quam violenter tenuerat occupatam procuracionis nostræ solertia ad nostras dictique regis mandata humiliter veniente. Vatikáni magyar okmánytár. I. sor. II. köt. 380. 387.

⁴ Anno D. 1310. congregati in campum Rákos circa Pesth Carolum in regem concorditer susceperunt, et Albani properantes feria V. in octavis Sancti regis Stephani solemniter cum lætitia coronarunt cum sancta corona a Ladislao vajvoda restituta. Márk-féle képes krónika 95. fej. CX. lap. És Túróczy krónika II. 159. fej. — És Károly okmánya: Corona s. regis Stephani, progenitoris nostri qua de more gentis Hungaricæ reges Hungariæ solent coronari — recuperata et rehabilita per sollicitam curam eiusdem (Thomæ) archiepiscopi ipsa sancta corona ab illicitis detentoribus rursus in loco debito videlicet in Alba regali, ubi solitum est ab antiquo reges Hungariæ coronari facta convocatione universorum prælatorum, baronum, fidelium regni nostri, observataque solempnitate consueta et a progenitoribus nostris constituta, solium nostri regiminis conscendimus et de manibus eiusdem Thomæ archiepiscopi, diademate regio videlicet eadem sancta corona, de novo extitimus coronati. Katonánál e. i. helyen 208. Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 63. Knauz Monum. E. Strigon II. 709.

X.

A korona őrzetése a vegyes házi királyok alatt a királyi kincstárban. Budán a tárnokházban a nádor felügyelete alatt. A nádor halála után ideiglenesen Esztergomban az érseknél, majd ennek is elholtával Visegrád vára sz. Erzsébet kápolnája mellett levő boltban. Kottaner Ilona visegrádi koronarablása Erzsébet királyné parancsára, ki fiát Lászlót vele megkoronáztatva s osztrák földre menekülve, magával az országból kiviszi.

ASZ. KORONÁNAK nyugodt birtokában voltak az erre egymásután örökösödő és megválasztott királyok. Lajos és Károly, Mária férjével Zsigmonddal, s Erzsébet Alberttel. Az eddig a székesfehérvári egyházban őrzött koronának biztosabb őrzetére nézve történtek azonban egyes újabb intézkedések. Már I. Károly szükségesnek tarthatta az általa oly nehezen megszerzett koronát, úgy látszik, magánál őrizni saját kincsei közt. Egyik okmánya legalább említi, hogy Olaszországba menet a királyi kincset magával hordta. És ha a korona itt névleg nem is említetik, az mégis a királyi kincs első tárgya lévén, valószínű, hogy a korona hosszas elidegenítésén okúlt király most azt nagyobb biztonság okáért tartósabb külföldi útja alatt kíséretében magával vitte.¹

Zsigmond király alatt, 1434-ben már hosszabb idő óta hasonlóan a királyi udvar tárnoki házában Budán, a kút körül, István vezérnek a budai várban levő tornyán túl őriztetett a király pecsége alatt, a nádor, Garay Miklós által. Ennek bekövetkezett halála miatt a külföldön, Baselban tartózkodó Zsigmond okmányával elrendeli, hogy azt Kelemen, győri püspök a nádor özvegyétől és fiától átvegye, és Palóczy György esztergomi érseknek, valamint Palóczy Mátyás országbirónak adja át őrizetül mindaddig, míg a király Magyarországba visszatérhet.²

A korona azonban Palóczy György érsek haláláig őrzete alatt Eszter-

¹ Regio thesauro nostro nobiscum habito. Anjoukori okmánytár III. 176.

² Sacram Coronam regni nostri Hungariæ cum omnibus ad se pertinentibus in tavernicali nostra domo circa cisternam cis turrim condam ducis Stephani in castro nostro Budensi situata, sub nostro sigillo reconditam custodiæ et conservationi condam Nicolai de Gara, Palatini commiseramus. Fejér Cod. Dipl. X. 7. 535.

gomban maradt. Az érsek halála után a vár őrizetét a koronával együtt Albert király egyideig Palóczy érsek testvérére, Mátyás országbíróra bízta ismét.¹ Ekkor állítólag híre támadt volna, hogy a korona Esztergomban fel nem található. Mire a király és királyné Esztergomba mentek, hol a koronát átvették.² Majd Visegrádra vitték a koronát és pedig a király és királyné s több magyar úr kíséretében, s azt ott Bazini Miklós gróf fiának Györgynek őrizetére bízta. Albert királynak hamar bekövetkezett halálával ismét híre terjedt, hogy a korona a király által Visegrádról elvitetett. A királyné erre azonnal rendeletet adott Miklós bazini grófnak és fiának Györgynek, hogy a dolgot tudtára adják. A két gróf mindjárt Kottaner Ilonához, a királyné udvarhölgyéhez ment, ki a visegrádi várban lakott, a királynénak a korona őrhajléka előtti szobájában, hol az letéctett; karján tartván ez alkalommal a kis Erzsébet hercegnőt, kinek gondja rá volt bízva, magokkal vitték Kottanernét is az ajtóig, melyen a koronához lehetett jutni. Itt a pecsétek sértetlenek voltak.³ De a királyné személyesen kívánt felőle meggyőződni, s több magyar úrral felment Visegrád várába, bementek a boltba a szent koronát kivették a ládából, melyen számos pecsét volt. Ezeket feltörték, a koronát kivették tokjából, jól megnézték Kottanerné jelenlétében. Azután betették a koronát kis szekrénykébe. Itt állott egy más korona is, melylyel a királynét magyar királynévá koronázták. Mind a két korona egymás mellett egy szekrény-

¹ Kottaner Ilona, a királyné udvari hölgye, előbb Gelusch Péter soproni bíró, utóbb Kottaner János Bécsvárosi kamarás neje (lásd erről az okmányokat Horváth Magyarorsz. tört. II. 538.) emlékirata, Denkwürd. d. Helene Kottanerin, melyet Endlicher névtelenül a bécsi udvari könyvtár 2090.sz. a. töredékes kéziratból adott ki 1846-ban, nyújtja a korona akkori története leírásához a legérdekesebb egykorú adatokat, miután a tudósító Kottanerin személyesen jelen volt, s később a korona elorzását a királyné rábízta. Így beszéli a fennebbieket kézírata töredékes kezdetén: Da starb der bischove von Gran (Palóczy), do was die heilig Kron diesweil zu Gran. Kunig Albrecht zu den herrn Peloczy brueder — die heilig Kron. 11. lap.

² Do gab sich heiligen Kron nicht vor sein, — da hueb sich de Kunig — — der edlen Kunigin dahin gen Gron, nach der (a korona?) ward ihm geantburt (12. lap). Erre vonatkozik Aeneas Sylvius (későbbi II. Pius pápa) is egykorú iratában: Georgius Palocius, Strigoniensis ecclesiae pontifex moritur, apud quem pretiosa regni supellex in custodia fuit, rex Strigonium petit et regina cum eo, aperiuntur archae, in quibus thesaurus observabatur, coram regina et selectis regni baronibus, illa clam subtracta corona fidelique anui tradita, archas claudit atque obsignat. (Status Europæ ed Struv. II. 85.) Hasonlón írja le ezután a későbbi Bonfinis Hist. Hung. Dec. III. Lib. 4. Mind a két helyen össze van zavarva a korona esztergomi átvételével ennek későbbi elorzása a királyné meghagyásából Kottaner Ilona által. Lásd itt alább.

³ Auf die Plintenburg (Visegrád német neve) — die heilige Kron mit im — und zugen ettleich und ungrische heren (töredékes részletek) — die heilige Kron und truegen die in ain — auch gewesen was und ich Helene Kottanerin und truege die jungen Furstinn an meinen arm, wo man hintet die heiligen Kron, do ward — die Plintenburg het dieweil inne die edeln — von Pösing und grave Jorg sein sun. — Da kam ein ungrischer herr — — auf die Plintenburg — — und sagt ir (der Kunigin) wie der Kunig Kron von der Plintenburg hiet ausgefuert. — — Da schreib ir Gnad herauf grave Niklas von Pösing und grave Jorgen — ob dem also were oder nicht, das solt man ir zu wissen tuen. Da kamen die — graven zu mir, und namen mich in ir gehaim, und gingen mit enander zu der tuer, da man zu der heiligen Kron ingieng. Da waren die Siegel alle ganz und schriben der edeln Kunigin also zue.

ben a királyné ágya mellé tétetett. Körüle két udvarhölgye feküdt, egyik név szerint Borbála, magyar főúr leánya, másik Fronacherné (német főúri családból, kinek a történet hasonlóan de tévesen tulajdonítja a koronaorzszt). Mint a fejedelmi nőknél, úgymond, szokás, viaszgyertya égett az ágy asztalán. Mire az egyik nő felébredt, észrevette, hogy a gyertya lesvén a szekrény, melyben a korona volt, égni kezdett, és a kék bársonypárnán, melyen a korona állott, a tűz arasznyi nagyságú lyukát égetett ki. Az erre belépő nők közül Kottanerné oltotta el a tüzet. A reggel megérkező főúrnak elbeszélte a királyné az eseményt, s ugyanaznap a korona ismét visszatétetett helyére. Az ajtó újra lepecsételtetett, de kevesebb pecsétel, mint azelőtt.¹

Erzsébet királyné úgy látszik máris a korona elorzását célozva, ahhoz hozzáférhetését még inkább biztosítani kívánta, s azért a Szentgyörgyi és Bazini grófokat koronaöri méltóságukból elbocsátá, a vár kulcsait magának visszaadni parancsolta, s a magyar urak megegyezését megnyerte, hogy a kulcsokat rokona Garay Lászlónak adathassa. Garay átvéve a kulcsokat várnagyot rendelt őrizetül. Míg a királyné a korona előtti lakban elhelyezte a kis Erzsébet hercegnővel Kottanernét, meghagyva neki, hogy senkit se ereszszen szobájába és vigyázzon a koronára és köszöntyűire vagy másfájára. Mire belépett Garay László kérve a királynét, hagyná meg udvarhölgyének, hogy őt s a várnagyot beereszthesse. A királyné erre engedélyt adván, a várnagy az ajtón levő pecsétet kezmével leborítva arra ráütötte pecsétét.²

¹ Da wolt ir gnaden die wahrheit selb erfahren, und kam her auf die Plintenburg und vil ungrischer herrn mit ir, und gingen in das gwelb, nnd trugen die truhnen mit der heiligen Kron herauf, und nomen die heiligen Kron heraus, mit den vortrumb, do waren vil insigel an. Die prachen sie ab und nomen die heiligen Kron heraus, und sachen die gar wol an. Do was ich bei. Dernach nomen sie die heiligen Kron und Laczen die in ein klein kisten, Do stund die andere Kron auch inn, damit man die — Kunigin auch gekront het zu Ungern, und stunden die zwo kron bei enander, in ainer kisten, und stuend ain pet nahend bei derselben kisten, darauf lag die Kunigin, — und lagen bei ir zwo junkchfrawen in demselben gemach, die ein hies Barbara, die war eins ungrischen herren tochter, die andere hies die Fronacherin. (Lásd felőle u. o. 58. lap.) Nue stuend ein Nachtbecht, ain wachskerzen auch bei in, als den gewohnheit ist bei den furstinen, und was die junkchfrau aufgestanden bei der nacht, und wie sie des übersehen het, daz das licht was umbgefallen, und ward prynnen in dem Gemach und prann an die kisten darinn, die zwo kronen stunden, also das besengt was, und oben auf der Kisten lag ein plaber samdeiner polster, so pran ain lukchen in grösser den Spannen stb.

² Erzsébet királyné okmánya Visegrádon 1439. keltezve, melyben férje halála után Bazini György grófot a koronaörökségtől felmenti és nyugtatja, hogy neki a koronát átadta az ország főurai jelenlétében s azok beegyezésével megerősítve Fejér Codex Dipl. XI. 328. Sacram regni nostri Hungariae coronam conservationi traditam et assignatam sub domini regis ac praelatorum et baronum sigillis sine defectu aliquali tradidit et assi gnavit, in praesentia fidelium nostrorum. L. u. o. Albert és Erzsébet koronázásáról szóló okmányokat. (29—34.) Ugyanezt részletesen beszéli Kottaner Ilona emlékirataiban, valamint Garay László bánnak megbízását a korona őrizetére (15. lap): Do sandt meiner frawn gnaden zu grav Jorgen von Pösing, und vordert die Schlüssel von Plintenburgk, das wolten die ungarischen herren also haben, dass sie das gsles soll ingeben irem vettern herrn Laszla

Budáról a királyné csakhamar visszatérve ismét Visegrádra, már a korona elorzását tervezte, hogyan ejthetné a magyar urak hatalmából saját birtokába. Erre felszóllította Kottanernét, hogy hozná ki a koronát; de ez még csak készület volt, melyet egyelőre titokban kívánt tartani. Addig is megszerezte s átadta a kulcsot azon szobához, mely a koronához vitt, s hol a királyné koronája, kőöntője és más kincsei és ékszerei voltak. Azután újra felkérte Kottanernét, kísértene meg, vajjon képes-e alattomban a királyné koronáját és többi kincseit lehozni hozzá a várból a vár alatt levő királyi udvarlakba. Kottanerné megtette, s ruháiba rejtve a királyné koronáját és kincseit szánon levitte.¹ A mint az udvarba hajtott találkozott a magyar urakkal. Garay László bán, a korona őrizetével megbízott, kérdezte: Kottaner Ilona mit visesz? Ruhámat, válaszolt ő. És a királyné nagy örömmel fogadta koronája lehozatalát. El kellett azután rejteniök a szobába, melyben a kis Erzsébet herczegnő s Kottanerné háltak, az ágy alá, mert kevés más elzárható szoba volt, s nem volt rá ládájuk. A mint a magyar urak eltávoztak, megjött Cilley Ulrik, s azon tanácskoztak, hogy szerezzék meg a szent koronát is. A királyné ezzel is Kottanernét bízta meg, kit erre legképesebbnek tartott, s kihez több bizalma volt. Az udvarhölgy erre segélyt keresett. Előbb egy horvát katonával szegődött. De ez megszökött s lováról leesve agyonütötte magát. Helyében más magyar katona lőn segélyére. Ágyi ruha és öltönydarabok közt csempészett be fűrészt és lakatot, míg Kottanerné a királyné kis pecsétével látta el magát s az előszoba kulcsával.² Eltávolították végre az embereket, ellátták magokat a szükségeseikkel, társa még egy szolgát hozott magával segítségül. A kápolna ajtaján kopogásukra Kottanerné beeresztette őket, világot keresett, átadta a lakatot, az előszoba három kulcsát s a királyné pecsétét, melyet a leütött lakat és feltört pecsét helyére kellett tenniök. Sokáig és zörejrel dolgoztak, míg lereszelték és feltörték a zárat. Kottanerné mindezt nagy félelemmel, lelkiismeretfurdalása, kísértetektől

Wan von Gara. Mire következik Kottanerné megbízása, hogy a szobába senkit se ereszsen, s Garay kérése, hogy ő s várnagya bemehessen, s az ajtónak a várnagy által újabb pecsételése.

¹ Die edel Kuniginn — da ward sie gedenken und trachten nach der heiligen kron, wie sie die in ir gewalt möcht bringen von den ungrischen herren. — — Und pat mich vast ob ich die heiligen kron heraus mocht bringen. — — Sie stelliet nach der heiligen kron — und ich het die schlüssel zu dem gmach da ir (t. i. a királyné koronája) kron und ir holspant und ander klainat inn wass — — und pat mich ich sols auf das haws, ünd solt versuchen, ob ir kron und andere ir klainat mocht hinab zu ir bringen in den hof in gehaim. Und das tet ich, und kam auf das haws und in meinen gewant pracht ich davon in grosser gehaim meiner gnedigen frawn kron und all ir klainat auf einem sliten.

² Berieten sich wie man einen sin mocht vinden das man die heilige Kron von der Plintenburg mocht auspringen. Do kam mein gnedig frau an mich das ich das tuen solt. stb. Ugyanott 18—19.

való félelem és fogadalmak közt hallgatta kívülről, folytonosan imádkozva nagy aggodalmában. Mire kiment utánnézni, már minden fel volt törve, csak a korona tokjairól nem voltak képesek a lakatot lefűrészelni, hanem fel kellett törniök. A koronát így felvéve, mindent rendbe hozva, a kápolnán át, melyben sz. Erzsébet ereklyéi nyugodtak, kivitték. Itt segéde a veres bársony párnát felfejtve s tolla egy részét kivéve a szent koronát belevarta. A tokot a kályhába vetve elégették. A párnát a benne lévő koronával az elutazásra készen szánra tették, s tehénbőr iszákkal letakarták.¹ A többi szolgálattal azután Kottanerné az előbb elutazott királyné után elindult Komáromba. Az útban, a hol érkeztek a koronát magukkal bevittek és tovább menve vitték Komáromba, hol a Duna jegén átmenve a várban a királyné örömmel fogadta a koronával megérkező Kottanernét. A korona épen idején érkezett meg. Másnap a királyné László királyt szülte. A korona és király, mondja az emlékirat, egy időben érkeztek meg, s a király sietett a koronához.² A trónörökös születésére megérkezett Cilley gróf; a kancellár és Garay László bán készek voltak Lászlót megkoronáztatni, kik eddig még a korona elraboltatásáról mitsem tudtak. A királyné tapasztalva, hogy Garay mint a korona őre kész volna a koronázásra a koronát kiadni, megbánta elorzását s kérte Kottanernét, vinné és tenné vissza a koronát helyére. De Kottanerné megsokalva a veszedelmes szolgálatot, azt haragosan megtagadta.³ Azzal mentegették azután egymást, hogy ha a korona addig Visegrádon hagyatik, a Budára megérkezett Ulászló hatalmába jutott volna már.

Titokban és sietve készültek tehát a koronázásra. A koronázási öltönyök helyett, melyek Visegrádon visszamaradtak, Kottanerné Zsigmond király vörös, aranyos s ezüst pettyes köntöséből készült misemondó ruhából vart koronázási öltönyt, valamint elkészíté a kápolnában elzárkózva ehhez az albát (hosszú fehér miseinget), vállkendőt (humeralet), a kezelőt (manipulus), a stolát, keztyűt és czipőt. Elkészültével a királyné Székes-Fehérvárra indult s a koronázásra egyes híveit, Albert osztrák főherczeget s az esztergomi érseket meghívta pünkösdi napjára. Ez nap reggel a székesegyházba vitték a királyfit, hol úgymond a királyok koronáztatnak. Számos pap és világi úr volt jelen, midőn a koronázandó király a szentély elé vitetett,

¹ Ugyanott 19—25: Do nu die heilig Kron gancz ledig was — — do man mein helfer einen rot samedeinen polster und trennat den auf, — — und tet die heilig Kron in den polster und neyat in wider czu — do nam det gut gesell den polster auf die achsel, und eine alte Kuchaut darzue.

² Der Kunig und die heilig Kron in ainer Stuepd sind zu einander kommen — — der Kunig wolt nicht lenger peiten, er wolt eylen zu der heyligen Kron; mondák születésémél. U. o. 27—28.

³ Ugyanott 32—33.

melynek elzárt ajtaja mögött állottak a város polgárai. A királyné magyarul szólítva őket kérte bebocsátását, a polgárok hasonlóan magyarul válaszoltak, kérve, hogy fia nevében tegyen esküt. Mire letette, megnyitották előtte az ajtót s beeresztették a koronázandó királyt kíséretével, ki még a szent mise előtt a bérálás szentségében részesült. Mire Ujlaki Miklós vajda, mint magyar országnagy Cilley Ulriknek ezüsttel erősen kivert «unverchiegen», bátran vagy félelem nélkül feliratú kardjával¹ lovaggá ütötte s azt a királyfinak ajándékozta, hogy vele másokat lovagokká üssön. Kottanerné karjára véve a királyt a vajda oly erősen ütötte a királyt lovaggá, hogy a nő is érezte karján, mit a királyné észrevéve felkiáltott: Istenemre! nem megsérteni.² A vajda mosolyogva válaszolt: nem. Az érsek, Széchy Dénes erre fölkenete a királyt, s rátették az aranyos királyi öltönyt, s az érsek véve a szent koronát, föltette a király fejére. Mert Magyarországnak, úgymond az emlékirat e koronázás igazolásául, három törvénye rendelkezik a koronázás módjáról, melyeknek ha valamelyike meg nem tartatik, a koronázás nem érvényes. Az egyik, hogy a király a szent koronával koronáztassék; másik, hogy az esztergomi érsek által menjen véghez; a harmadik, hogy Székes-Fehérvárott tartassék meg. Miután a koronázás sz. István oltáránál Kottanerné karján ülő királyon megtörtént, a király magasabb emelvényre vitetett, (trónra?), hogy a szokás szerint arany szövetre ültessék, Kottanerné kivette a bölcsőből a hermelinnel bélelt aranyvörös szövetet, s azzal takarta be. Cilley Ulrik pedig a király feje felett tartotta a koronát, míg a szent mise énekeltetett. A királygyermek ezalatt nagyon sírt. Ujlaki Miklós a király helyett véggezte a lovagok kardütéssel való felavatását. A fáradt gyermek a bölcsőbe helyeztetett el, és sz. Péter templomába vitetett; s a szokás szerint ismét trónra ültetett. Azután a bölcsőbe visszahelyeztetett s itt nemes urak nagy kíséretében vitetett szerte, míg Cilley Ulrik lovon ülve tartotta a koronát a király feje fölé, hogy mutassa a királynak sz. István koronájával való megkoronázását, mint a melylyel a többi magyar királyok is koronáztattak.³ Bertalan gróf vitte az ország almáját, Széchy Tamás a királyi jogart. Előtte vitték a legatusi keresztet is, azért, úgymond, hogy Magyarország

¹ A koronán kívül a többi királyi jelvények ugyanis Visegrádon maradtak: *absentibus omnibus apparamentis sacris nec non gladio, sceptro, pomo et cruce legationis sanctissimi Stephani primi regis nostri*. Lásd a koronázási okmányt Dogiel Cod. Diplom. I. 56. stb.

² Az eredetiben «istemere nem miserteni» a német magyarázattal «durch gots willen tue im nicht wee.»

³ Ugyanott 39. Graw von Zily rait, darumb wenn er must die heilige Kron fuern un halden ob dem haubt des edlen Kungs, darumb das es yedermann sech, daz er die heilig Kron was die dem heiligen Kung sand Steffan und andern Kunigen zu ungern ist aufgesetzt worden.

királyai a római birodalomnak nem hűbéresei.¹ Hasonlón hordozták előtte a kardot is, melylyel lovaggá üttetett, és szórtak fillért a nép közé.

A koronázás után a királyné Székes-Fehérvárról elindulva, hogy az osztrák határ felé menekedjék az ellenkirály elől, Győrött a püspök által a várba felvéve, s a koronát féltve, nehogy az üldöző ellenek kezébe kerüljön, Kottanerné tanácsára előbb az ottani káptalani prépostság udvara kis kertjébe kívánta volna azt elásatni, utóbb azonban a gyermekkirály alá a bölcsőbe rejtetett el. A töredékesen fenmaradt emlékirat itt azután ismét megszakadozva szól a korona további hollétéről, midőn a királyné gyermekeitől elválva, azt Sopronba küldötte, s ő maga Győrből Pozsonyba menve, azáltal akart könnyíteni a korona, a király és saját menekülésén. Ebből csak annyit lehet kivenni, hogy a korona a királynénál maradt Győrött, ámbar sokan azt vélték, hogy a koronát a gyermekkirállyal vitték.²

Későbbi néprege vagy családi hagyomány beszéli azonban még, hogy midőn a királyné menekedve Kapuvár melletti Mihályi kastélyba szállt, üldözőit kijátszandó, a koronát a várból csellel kivitette, és a kapu előtti őrház odvas fűzfájának üregébe rejtette. A kastély Ladonyi vagy Ladányi családból való birtokosa itt őrzé a kincset, a királyné pedig a kastélyból kitekintve vigyázott rá: míg nem Ausztriába menekedve, a koronát magával vitte.³

¹ Mert csak így érthető az emlékirat mondata: man trug auch vor dem edelen Kung ainen legaten Stab, darumb daz kain von Ungarn zu lehen hat von den heiligen römischen reich.

² Ugyanott 47.: Der edel Kung het die heilg Kron hinder sein zu Rab gelassen, aber ir warn vil die nicht anders wanten, man fuert die heilig Kron auch mit. Lásd a korona ez elorzásáról szóló egyéb adatokat az idézett műben. 80—83. De melyek efelől hasonlóan hiányosan tudósítanak.

³ Révai, *De monarchia et sacra Corona Hungariæ* (Schwandtner kiad. Script. rer. Hung. II. 662.) beszéli: accepi autem a viro nostræ gentis ac nobilitatis præcipuæ, qui bona fide narrabat, se a maioribus audivisse, reginam Elisabetham patrato facinore — cum corona fugisse variis hinc inde circuitibus ac ambagibus itinerando usam pervenisse tandem in insulam Rábaköz — ubi deflexit in castellum Miháli — prope arcem Kapu, ubi specie quietis — moraretur, jamjam existimabat vestigiis inhærere coronæ raptæ indagatores et vindices. Eadem igitur feminea astutia ex castello curavit exportari coronam ad vicinissimum portæ locum speculatorium, ac in salicem mira concavitate ac interna vacuitate, foramine valde exiguo relicto imponi, clanculario adhibito custode nobili de familia Ladoni, castelli possessore, qui thesaurum oculis pernicious tuebatur. Ipsa vero regina a castello prospiciens inter spem et metum, manibus complicatis eventum rei quemvis infaustum deprecabatur. Latuit ergo corona sacra in fatali illa salice aliquantisper, dum regina sublata inde corona fines Austriæ ingressa fuisset.

XI.

Az elorzott koronát Erzsébet királyné ismételve elzálogosítja. IV. Frigyes császár által zálogba véve, ez vonakodik a zálogösszeg lefizetésével visszatéríteni. I. Ulászló a szent korona híjában sz. István-nak fejereklyetartó mellszobrán levő koronával koronáztatik. A szent korona visszaváltása. I. Mátyás király, hogy a királyi méltóság teljes törvényességét elnyerje, magát a szent koronával megkoronáztatja. Az ország törvényei a korona őrzéséről.

ERZSÉBET királyné az általa ekkép elorzott koronát csakhamar zálogba adta volt. Már 1440-dik május 8-dikáról Bécsből keltezve szól egy záloglevél, mely szerint Nädler Mihály budai polgár Erzsébet királyné nevében elismeri, hogy Einzinger Istvánnak, testvére Ulrik helyett 2500 aranyforintért, hat schilling és huszonhét fillérrel bécsi értékben számítva, egy arany koronát és számos násfát, nyakékszert, karpereczet elzálogosított. De mivel a szent korona ekkor még és később is a királyné birtokában volt, mert a gyermek László csak 1440-dik évi május 15-dikén koronáztatott meg, s a királyné menekedve, a koronát még ezentúl is tovább magával hordozta, úgy azt kell vélnünk, hogy az ekkor elzálogosított korona nem a szent korona volt, melyre másképp annak dús arany anyaga és nagy drágakövei, saphir, smaragd, rubin, ballais és számos 362 darab gyöngye, valamint 9 márkát haladó nehezeke mutatna, — mint azt a zálogokmány leírja,¹ — hanem valószínűleg a

¹ Lásd az okmányt kiadva Jahrbuch d. Kunsthistorischen Sammlungen d. allerhöchsten Kaiserhauses I. Band, II. Theil. Quellen zur Geschichte der kaiserlichen Haussammlungen, XI. lap, 58. szám: Zum ersten ein gulden cron, die hat edelgestain: zum ersten ein smaragden und saffier, der ist 56, und ballas der ist 50, und nagel perln, der ist 362, und die wiegt mit gold gestein und mit perln 9 mark 6 lot und 2 nasik.

Nagy műtörténeti érdekű e záloglevél ama része is, mely a királynő zálogba adott többi ékszereit részletesen leírva felsorolja, ezek nevezetesen egy karpereczen kívülszámos, több mint harmincz darab násfa, nyak- és mell-ékszerből, és hasonló kapocsból vagy csatból állottak, nagyobbára alakzatokkal és drága kövekkel díszítve. Így neveztetnek egy arany fálakkal rubinnal és gyöngyökkel. Más szűz alakkal, a mint a szarvas fejére koronát tesz (Talán a physiologusi és bestiarusi amaz ismeretes képlet, hogy az egyszarvu fejére csak a szűz tehet koronát). Azután ág, vagy virágszál, égő láng, leány kanállal kezében, ág fehér zománczban, zöld hegy fehér zománczos s aranyozott szarvu szarvassal, ág fehér zománczos strucz madárral, melynek csőrében patkó (az ismeretes Anjou címér képze), hattyú kagylóból több leánykép, koronával is, zöld hegy madárral, felhőn leányalak (valószínűleg Venus), felhő fehér madarakkal, zománczos hattyú, kagylóból hattyú, nyakán arany koronával, zománczos fehér hattyú kékes tollakkal, ismét zománczos hattyú koronával nyakán, vadember

királyné előbb említett koronája is lehetett; vagy, hogy a zálogokmány előbb készült, s a pénz előre kiadatott, a korona pedig csak később adatott át.

Az esetben ha e zálogokmány válóban a szent koronát érti, úgy e zálogba adás egyelőre csak ideiglenes lehetett; mert 1440. augusztus 3-dikáról Pozsonyból keltezett más okmány szerint Erzsébet királyné a «királyi koronát» 2500 magyar arany forintért IV. Frigyesnek adja újra zálogba.¹ S ugyancsak e napról Hainburgból keltezett okmánynyal tanúsítja ezt Frigyes is, hogy egy aranykoronát átvett zálogban 53 zafírral, 50 rubinbalais-val, egy smaragddal és 383 gyönggyel, s a korona a benne levő selyem sípkával 9 márkát és hat latot nyomott; hozzákötve a feltételt, hogy az adott összeget két év előtt vissza nem követheti.²

De már a következő évben, 1441. october 6-dikán Pozsonyból kelt levélben kéri Erzsébet, hogy Lemel János követe által fia, leánya és a korona visszaküldessék.³ Kiváltotta-e már ekkor, és megkapta-e, azt nem tudjuk. De a következő évből 1442. junius 7-dikéről Bécsből kelt okmány arról tudósít, hogy a királyné Pötl Simon bécsi polgárnak 700 magyar arany forint kölcsönért ismét elzálogosítja egyes kincseit, arany pax kerekalakú, úgymond, drágán művészileg készült egyházi ékszert a szent háromság alakjával, mely két márkát és négy latot nyomott, s egy másikat, négyszögletes alakú kereszttel, ereklyetartót, harminczkilenczedfél márka súlyban, azután négy márka súlyú aranykeresztet számos drága kövel és gyönggyel kirakva.⁴

Azalatt Ulászló, a mint az ország királylyá választá, azonnal a koronát keresteté. Az esztergomi érsek s a korona őre Garay László hódolatokat téve, fogságba vettek, mígnem esküvel ígérték, hogy az érsek a koronázást végzi, a korona őre a koronát átadja. Visegrádra, hol a koro-

alakja zománczozva, angyal fehér zománczban, ismét fehér zománczu hattyú, vörös ember kezén madárral, leány fehérén zománczozva. Mindannyi drága kövekkel, gyémánttal, gyönggyel foglalva. A mult évi történeti ötvös-kiállítás hasonló számos náfái mutatják ezzel összevetve, hogy mily dús volt ily művekben hazánk. Míg az utóbbi kiállítás hasonló náfái nagyobbára mind a renaissance műkorszak tárgyai voltak, addig az itt elősoroltak közt az előbbi gótműkorszak művei is lehetnek még ekkor a kezdődő renaissance első éveiben.

¹ U. ott XII. lap 59. szám: kunigliche Kron.

² U. ott 60. szám: ain guldeine coron, mit drein und funfzig saphyrn, funfzig palaysen, ainem smaragd und mit dreihundert und acht und dreissig perlein und dem seidein hewblein, das darin ist, newn markh und sechs lot. — Lásd szintén a korona zálogbaadásáról szóló adatok és okmányok összeállítását: Quellen und Forschungen zur vaterl. Geschichte. Wien, 1849. Birk, Beiträge zur Geschichte der Königin Elisabeth von Ungarn. 213—221.

³ U. ott 61. szám: und die cron.

⁴ U. ott 69. szám.

nát lenni vélték, követek küldettek. De midőn a korona nélkül, annak csupán feltört tokját, s a koronázási jelvények ládáját elhozták, Garay László a korona öre a halált csak az által kerülte el, hogy maga a király vetette magát érte közbe. A koronázás mind a mellett véghez ment. A hiányzó szent korona helyett, szent István fejcsontja mellszobor alakú ereklyetartójának fejről vétetett le a korona Ulászló megkoronázására.¹ Ulászlónak Várnánál nemsokára bekövetkezett eleste után, a mint László következett a trónon, Magyarország követségei ismételve jártak IV. Frigyesnél László és a korona kiadása végett. Az 1453. márczius 26. Bécs-űjhelyt keletkezett egyességekötésben már meg is határozottatott, hogy Frigyes a szent koronát megfelelő kártérítés mellett kiadja László összes kincseivel, melyek elzálogolás nélkül voltak letéve.² De Frigyes szavát sohasem tartotta, s a korona az ismételt tárgyalások daczára zálogban maradt nála. Olvasunk ugyan szerződéseket, hogy Mátyás király követei István kalocsai érsek, János nagyvárad püspök, Ujlaki Miklós erdélyi vajda és tótország bánja, Palóczy László országbíró és Zápolya Imre tárnok és felső-magyarországi kapitány Frigyes császárral 1463-ban július 19-én Sopronban kelt békeszerződés szerint Magyarország szent koronáját, melyet Erzsébet királyné fiával László királylyal Frigyes kezébe letett s általa híven őriztetett, Frigyes állítólag minden kárpótlás nélkül visszaadta.³ Míg

¹ Mox sacrae tentata sunt conservatoria coronae, in quibus dum non invenitur magna in regis parte turbatio orta est. — Furore in Ladislaum de Gara castri Visegrád, in quo corona servabatur, tenutarium moventur, quasi eo conscio et suasore corona ablata sit, — molesta fuit Wladislao Ladislai de Gara captivitas, — a captivitate tertia die dimissus. — Wladislai regis coronatio sancitur, ut corona de capite reliquiarum S. Stephani regis accepta — et omni virtute illi coronae attributa, opus perficiatur coronationis. — defectu veteris coronae non obstante coronetur rex Wladislaus in regem Ungariae, corona de theca capitis reliquiarum S. Stephani primi regis Ungariae sumenda. — Dlugoss XII. 735. 5 és részben Thurocz Cronica IV. 30. — Aeneas Sylvius Epist. 81. — Dogiel Cod. Diplom. I. 56, hol hasonlóan mondatik: alia corona aurea operis vetusti b. Stephani — in theca capitis reliquiarum eiusdem hucusque multa veneratione conservata. Történetíróink e koronát, mint Horváth Mihály is (II. 542.) magyarázza, a székesfehérvári sírboltban Sz. István ereklyéjéről vettnek vélték. Holott az a mellszobor alakú fejereklyetartónak, mely az oltárra volt kitéve, fejről vétetett. Lásd részletesen magyarázva Ipolyi Magy. ereklyék című műben. Sz. László fejereklyéje hasonló koronájával.

² Jahrbuch der kunsth. Sammlungen i. h. XV. lap 77. szám: die heiligen ungrischen cron auf ain ziemlielich redlich versorgnüs sat. U. ott XVI. lap 82. sz. alatt 1445-ből keltezett okmány szól még újra az Erzsébet királyné által 2500 forintban elzálogosított arany korona «kunichliche guldeine kron» s egyéb tárgyak, számos új és régi függöny- vagy szőnyegek, azután török szőnyegek, értékes nagy és szép könyvek, fényes szentírás, nyomtatott vagy fametszetű könyvek, melyek Zsigmondról szálltak utódaira: auch darzu viel köstlicher alter und newer umbheng, Türkisch teich, köstliche grosse und schöne pücher, teutsch und latein, herrlich bibl und sonst andere pücher in der heligen geschrift, in der schwarzen kunst und in natürlichen dingen. U. ott XVIII. 105, 107, 109. és 1120. szám alatti okmányok László királynak Frigyes által 1467-ben 40,000 arany forintért elzálogosított kincseiről: egészen arany kereszt, félarany kereszt s arany pohár drága kövekkel (ainz ganz guldeins kreuz, ain klein halbguldeins kreuz und ain guldein pecher mit edlen gestain.

³ Sacram coronam ipsius regni Hungariae, suae Maiestati per condam serenissimam dominam Elisabeth reginam una cum serenissimo rege Ladislao ad fideles manus assignatam et hucusque fideliter tentam et custoditam. U. ott a bécsi udvari titkos levéltár eredetijéről.

ellenkezőleg hazai történetíróink más egykorú adatai szerint, a szent koronának és Sopron városának kiváltásáért az előbbi okmánytól eltérőleg 60 ezer forint váltság lefizetéséről szólnak. Kétségtelen, hogy a béke-egyezkedés és a korona kiadásáról szóló további okmányok egyike sem nevezi az összeget. Mind ennek dacára ily nagy pénzösszeg egyik szerint 60, sőt másik szerint 80 ezer forint ki volt kötve, s a korona csak akkor volt kiadandó, ha a pénz letétetik.¹ E miatt miután a magyarok a korona valóságáról kételkedtek, azon hír járván, hogy Frigyes más hasonló koronát készíttetett, az igazi korona elorzása kijátzására, másrészt pedig a császár kételkedett, hogy a magyaroknál a nagy összeg pénz készletben volna, abban egyeztek meg, vizsgáltsák meg egyrészt a magyar korona valódisága Palóczy László országbíró által, kinek gyakran volt alkalmá azt bátyjánál, Paloczi György esztergomi érseknél, midőn az Zsigmond alatt a koronát magánál őrzé, megtekinteni. Palóczy az valóban a korona hátulsó részén levő zafir alig észrevehető repedéséről felismervén, másrészt pedig a császár a pénznek készletben létéről meggyőződve, összejöttek a felek Bécsűjhely városa kapujában, hogy ott s egyszerre adassék át kézből-kézbe a magyaroknak a korona, a császárnak pedig az illető pénzösszeg. Mire az országból 24 év óta távol levő korona nagy ünnepélyességgel Sopronba áthozva három napon át ki volt állítva. Innét pedig hasonló ünnepélyességgel vitetett Buda várába.²

Mátyás a koronát visszaszerezve azzal hirdet koronázási országgyűlést, mint az erre összehívó királyi levél írja: hogy az ország koronája felvételét, melynek erejében a királyi méltóságnak és hatalomnak telje és összege foglaltatik, elhatározta, s a sz. koronával megkoronáztatására az ország rendeit meghívja.³ Mátyás király erre Budán 1464. márczius 29-én

¹ Az ellenmondás úgy volna kiegyeztethető, hogy Bonfinis (III dec. X liber) szerint némelyek a magyar urak közül megtudván a nagyvárad püspöknek a magyar korona kiváltását illetőleg tetemes összegben megegyezését, a császárnak egyenesen megírták volna, hogy ők a nagy váltságösszeget fizetni nem hajlandók, de nem is képesek. Lehet hogy a császár e miatt élt az ürügygel, mintha a koronát váltság nélkül adná ki, ellenben Soprony kiváltásáért 60 ezer forintot követelt. Ellenben más okmányok tanúsítják, hogy több város által a korona váltsága címén tetemesb összegek fizetettek. Lásd ezeket idézve Gr. Teleki, Hunyadiak kora III. 256. — Frigyes pedig maga is illetlennek tartotta s szégyenelte annak a közokmányba felvételét, mint Spondanus (Annal. eccl. II. 365.) mondja: Turpe enim nimis fuisset hanc nundinationem, quæ et aliunde satis iniqua plerisque videbatur, publicis actis imponere. A koronán ugyanis sajátlag nem feküdt többé tartozás. Mert azt László más birtokai letartásából rég leróta Frigyes; míg Soprony záloga ez összegnek alig negyedrészt tette.

² Lásd az adatokat az egykoru Bonfinis történetében III. X. s utána összes történetíróinknál. A többi egyezkedési okmányok és egyéb adatok részletesen felhozva s eltéréseikben összegyeztetve Gr. Teleki e. idézett helyén III. 336.

³ Ad suscipiendam coronam regni, in qua totius pene dignitatis regiae virtus quædam et

megkoronáztatván, a koronázás után való országgyűlésen hozott törvény második szakaszában a korona őrzése iránt is gondoskodott. De ebben csak általánosan indokolja, hogy ismeretes lévén a szent koronának a nem kellő őrzete miatt való elidegenítése, és mily bajok keletkeztek innét, az ország közönségének pedig mily nagy költségével váltatott meg legújabbban, a király, az ország főpapjai, főurai és nemesei beleegyezésével akar a szent korona kellő őrizetéről és megtartásáról gondoskodni, a szokott helyen alkalmas őrizet által, nehogy az ismét elidegenítenék.¹ De sem a helyről, sem az őrizet módjáról a törvény nem szól, Mátyás halála után a trónversengés a koronának biztosítását ismét előtérbe hozta. Corvin János ugyan a birtokában levő koronát nemcsak átadta; sőt Ulászló koronázásán maga vitte a koronázandó király előtt. De a koronázás után azonnal nemcsak koronaörökké neveztettek Dóczy Orbán egri püspök és Báthory István, hanem a törvény is mind határozottabban rendelkezik a korona biztosítására nézve. Így rendeli az 1492. törvény 3. cikke, hogy az ország koronája az országnagyok kezéből semmi szín alatt sem vehető ki, hanem a régi szokás szerint bizonyos személyek, közülök s általok közmegegyezéssel választva, bizassanak meg annak őrzetével; és hogy Visegrád vára régóta a korona őrzete helyéül rendelve a koronaörök kezébe adassék.² 1493-ban e szerint a korona őrei Szapolyai István és Bakocs Tamás győri majd egri püspök voltak, és Visegrádon elhelyezve a koronát, a visegrádi várnagytól Némái Kolos Lászlótól mind a ketten erről külön kötelezvényt vettek.³ Ugyancsak Ulászló III. törvénye 25 cikke közelebbről elrendeli, hogy a koronaörök nem főpapok, hanem az ország világi bárói legyenek.⁴ Hasonlón ismétli ezt IV. törvénykönyve 23. tör-

summa consistit — — decrevimus properare ad assumptionem ipsius coronæ sacræ. Gr. Teleki, Hunyadiak kora. Okmánytár XI. 81.

¹ Propter indebitam custodiam et provisionem sacræ coronæ, ipsa coronâ fuit abalienata, — — et post multos labores — — et graves expensas ipsa corona ex pecuniis communitatis regni novissime est redempta. Nos ergo volumus ut debemus, de pari consensu et voluntate — regni — providere circa debitam custodiam et conservationem ipsius coronæ sacræ; locum alias consuetum et personas ad id idoneas. Ne, quod Deus avertat, ipsa corona iterato ab hoc regno alienetur. Corpus Jur. Hung. Mathiæ I. Decret. II. A. 1464. Art. II.

² E vestigio etiam ipse coronam Regni Hungariæ, quam sub potestate sua habet, nobis redere et ad manus nostras assignare debeat et teneatur, szól Hunyadi János s az ország rendei közt kötött szerződés. Kovachich suppl. ad Vestigia Comit. II. 281. — A korona átvételéről: Coronam sacram a Visegrado Budam in ædem divæ Genetricis detulit (a zágrábi püspök) — — Sacris peractis ac duobus creatis asservatoribus, quorum alter Urbanus, Stephanus Báthor alter erat, triumphali curru elatis manibus invecta, cum frequentissima procerum manu rege in arcem regiam delata, admotis excubiis in coronationis usque diem est recondita. Georgius Chanadiensis episcopus custodiæ præficitur. A koronázásnál pedig: Ioannes Corvinus elatis manibus sacrum diadema præferens. Bonfin. Hist. Hung. Dec. IV. liber X. 1690 kiad. 492—3.

³ Lásd e kötelezvények szövegét Révay de sacra Corona comment. Schwandtner Scriptores rer. Hung. II. 458.

⁴ Corpus Jur. Hung. Decret. Uladisl. I. 3, III. 3, IV. 23, VII. 1., 3.

vényczikke meghatározva, hogy a koronaörök száma csak kettő legyen, s a király, az ország főpapjai, főurai s a nemesek által választassanak. Ugyanannak VII. törvénykönyve 1. és 3-dik cikkében a királyi jövedelmeknek, mint a szent korona javainak elidegenítése ellen tiltakoznak, s a szent korona ezen birtokai felsoroltatnak.

XII.

A mohácsi vész alkalmával a szent korona Szapolyai János őrizete alatt Visegrádon, ki magát vele megkoronáztatja. Perényi koronaőr Visegrádra visszahelyezi. I. Ferdinand koronázására Székesfehérvárra hozza. Perényi magánál letartóztatván, elfogatása alkalmával Szulejman török császár hatalmába kerül. Visszaadja János királynak, ki magánál tartva Erdélybe viszi, hol halála után neje Izabella birtokába jut. Izabella a békeszövetség folytán Ferdinandnak kiszolgáltatja.

A MOHÁCSI vész után a koronát is számos viszontagság érte. Lajos király halálakor a koronaörök Szapolyai János és Perényi Péter voltak. Szapolyai Jánosnak tehát, a mint királylyá megválasztott, nem volt nehéz koronaörtársa megnyerésével is a koronát koronáztatására megszerezni.¹ A székesfehérvári egyházban sz. István palástjába öltöztetve, derekán a szent király kardjával átövezve, jobbában a jogart, baljában az arany almát tartva, vezették őt a püspökök a királyi trónhoz. A Mohácsnál elesett esztergomi érsek helyett Podmaniczky nyitrai püspök, az ellenpárton levő Bátori nádor hiányában pedig Perényi a koronaőr tették fejére a koronát,² előbb szent olajjal megkenve, és pedig

¹ Az egykoru bár, de nem mindenben megbízható Szerémi György (Lásd Magyar tört. emlék. írók I. 152. és 209.), ki mint udvari káplány az udvarban törtétek mellett a tudomására jött mendemondákat is feljegyzí, beszéli, hogy midőn még Jánosnak atyja Szapolyai István volt koronaőr, a koronát tréfásan fejére próbálgatta és mondogatta volna, hogy ő nyerendi el azt. Mire azután János Perényi Péterrel lett koronaőr, bár az angyali korona, ugymond, ellenzár alatt tartott, mindegyiknek külön mesterséges kulcsa lévén hozzá, mégis Szapolyai János azt ellopta és elrejtve tartotta volna Perényi tudtán kívül. S ezt azzal indokolta, hogy a magyarok esküvel hódoltak neki, midőn a pórlázadástól megmenté őket, hogy Lajos után királynak választják, biztatván őt, keríténé a koronát szükség esetén kezére, annál könnyebb lévén ez esetben megkoronázása. Azért oly várnagyra bízta őrizetét, ki mellett könnyen lehetett a koronához férnie. Pártja által királylyá választatván, a mindkét félre hajló, kétes hitű s bírvágyó Perényit is megnyerte az erdélyi vajdaságnak és más uradalmaknak adományozása által. De ha ez mind nem állana is, a mit Szerémi itt elbeszél, ugy Szapolyai János a koronát Visegrád várának hadvezére, Kún Gotthard által való elfoglalása alkalmával is megszerezhetne. Lásd Buchholtz, Gesch. Ferdinands d. I. Urkundenb. 329. — Isthvánfi Hist. 1758. kiad. 86—87.

² Ellenben Szerémi i. h. 137., ki jelen volt, Váradi Pál egri püspököt, mint kinevezendő esztergomi érseket nevezi, és Perényi felől mondja, hogy a szokott koronázási kérdést gúnynyal megtoldva kiáltott: Magyarok, ime itt a korona, melyet én három esztendő óta nem láttam, mert eloroztatott, akarjátok-e, hogy a szepesi Szapolyai János vele megkoronáztassék? Akarjuk, kiálták részben. Verbőczy ura ügyét előmozdítandó újra felhívta a nemes urakat és városi polgárokat, mert hét városnak bírája és tanácsosa is jelen volt, legyenek hálások a vajda iránt, ki nekik nagy szolgálatokat tett. No emelje mindenki kezét feje fölé. De csak kevesen emelték volna. A fölkenés és föl-szentelés után, a mint a szent misénél a király már a koronával a fején ült, feltűnt Szeréminek,

kezét is, hogy az áldozásnál a szentséget kezébe vehesse.¹ A szertartás után kivezették a városból sz. Miklós képe elé, hogy a régi szokás szerint lovon ülve szent István kardjával keresztvágást tegyen kelet, nyugat, éjszak és dél felé. A püspökök erre egyenkint üdvözölték és megcsókolták a királyt, kívánva, hogy Isten védelmezze s a boldogságos Szűz esedezzek érte minden Szentekkel Isten fia előtt. Perényi, a koronaőr a koronát azonban ismét visszavette,² s a visegrádi várban elhelyezte.³

De a koronaőr a koronával együtt csakhamar urat cserélt: Ferdinand pártjának kívánságára a korona Ferdinandnak királylyá választatása után Perényi által Székesfehérvárra az új király megkoronáztatására elhozott.⁴ A szertartásnál a nádor vitte a koronát,⁵ mely után az ismét Perényinek, mint koronaőrnek őrizete alá visszatartott. Hogy a korona még 1529-ben is Visegrádon volt az ottani várnagyok Fekete Miklós és Kosár Miklós őrizete alatt, tanúsítja ez évben István-nap előtt Báthory nádornak kiadott hitlevelök.⁶ De hogy ez évben még újra Perényi kezébe került⁷ beszélnek a következő események.

Midőn Solimán török császár 1529-ben hadával ismét Magyarországra jött, és a Siklósról Sárospatakra menekvő Perényi családjával,

hogy a korona a király fején forogni kezdett. A püspökök gyakran megfogták, ugymond, de mire letették róla kezeiket, újra forogni kezdett. Mondák, érdemtelen rá. Mert keze a pórhadak leverésétől véres, s megszegte a székelyeknek adott hitét. Mások mondák, kicsiny a feje. S ez lehetett nyilván az eset, hogy a mélyen beesett tág koronát többször kellett felemelve helyreigazítani.

¹ Ez volt a francia királyok felkenésénél is a szokás.

² Szerémi i. h. 139–42. mint szemtanu tudósít, hogy Perényi addig az asztalhoz sem akart ülni, míg neki a korona vissza nem adatott, s vele Budáról Visegrádra sietett, hogy azt a sziklavárban biztosan elhelyezze. Szerémi s bizonyosan mások is lármát ütöttek e miatt, hogy ne adják oda a koronát Perényinek, ki azt kész elárulni s Ferdinandnak átadni.

³ Az országos levéltárban (Lásd. k. Nr. 48.) található Perényi Péter kötelezvénye Visegrád várának és abban letett szent koronának megőrzéséről 1527-ből; valamint Cseh János visegrádi várnagy esküje a visegrádi vár s a szent korona megőrzése ügyében. U. ott Lad. k. Nr. 48. — Szerémi is i. h. 142 hasonlóan arról tudósít, hogy Perényi a koronát Visegrádra vitte

⁴ Szerémi i. h. 160–3. tudósít a híresztelésről, hogy Perényi Péter fekete gubába öltözve jutott Bécsbe, s elárulta János királyt. Mig ellenben Istvánfi (i. h. 86–87.) szerint Perényit a pozsonyi 1527-diki országgyűlésen Sárospatak és Erdély vajdasága adományának megerősítésével nyerték meg Ferdinand pártjának. És midőn Ferdinand Esztergomba vonult, a hódolatára megérkezett Perényinek meghagyták, hogy a nádor által tudtára adandó koronázás napjára a koronát Székesfehérvárra hozza, mire esküvel s írással kellett magát köteleznie.

⁵ A szertartás egykoru leírása (Regis Ferdinandi inauguratio in Stulweissenburg, Antverpia: 1527-ben nyomtatva, újra Ursinus Velius de bello Pannonico, es Kovachich Solemnia inauguralia i. kiadva), említi, hogy a koronát Ferdinandnak Székesfehérvárra bevonulása után Perényi harmadnapra hozta meg nagy lovas kísérettel, és számosan mentek eléje. A többi szertartás hasonlóan ment véghez a régi szokás szerint, mint János király koronázásakor. Sz. Péter egyházában üttetnek arany lovagokká. Sz. István egyháza előtti állványon történt a királyi eskü, a városon kívüli halmon a négy kardvágás. A koronát a leírás egyszerű régi műnek mondja, mely a magyarok véleménye szerint Sz. István királynak az égből esett le: *Ezt autem corona vetusto ritu plane simplex. Hungari putant S. Stephano olim Hungariae regi coelo delapsam fuisse.* A szertartást az ebéd s lovagjáték követte.

⁶ Országos levéltár Lad. k. Nr. 50.

⁷ Istvánfi i. h. 88. *connivente certis de causis Ferdinando, apud se retinuit.*

kincseivel s a koronával elfogatott a János király pártján levő Szerencse János által, ettől pedig biztosabb őrizetül Bánffy János kezébe jutott, ki a Mohácsra megérkezett Szulejman császárnak Perényit a koronával átadta. Szulejman a koronát egy ideig magánál letartóztatván, azt a hódolatára megérkezett János királynak kiszolgáltatta.¹

Ez időtől fogva a korona János király birtokában maradt, ki magával vitte Erdélybe,² hol halála után neje Isabella kezébe jutott; és csak hosszas alkudozások után adta ez 1551-ben ismét vissza I. Ferdinand királynak törvényes birtokába, midőn közte és Isabella közt a békeszövetség megkötetett.

Isabella ünnepélyesen adta ekkor át a «régi művű és erősen megvasalt szekrénybe zárt koronát» Ferdinand biztosainak. Castaldo Ferdinand vezére átvéve azt, Bátori Endrét, Dobó Domonkost és Nyáry Lőrinczet bízta meg, hogy lovasaikkal Tokajig kísérik, s Ferdinand követének átszolgáltassák. Ott várták már Pallavicini Sforzia és Serédy Gáspár, kik Pozsonyba az országgyűlésre, hol a király tartózkodott, átvitték.³ Ferdinand a korona átvételéről ekkor külön okmányt szolgáltatott ki.⁴

¹ Ez esetről egymástól eltérő tudósítások szólnak. Mig Istvánffy (i. h. 104–5.) az előbb leírt eseményeket beszéli; addig Szerémi (i. h. 270–3.) mint fül- és szem-tanu némileg eltérőleg tudósít, hogy János királytól értesült, mily hő vágya volt a török császárnak látni a koronát. (A rege Joanne sepenumero audiebam, quod cæsar Turcarum gliscit videre coronam angelicam. Quum circa ipsum equitabant ad Veterem Budam ibi rogaverat Joannem regem, ut sibi demonstraret coronam angelicam). Midőn azért a császár már Budáról távozóban volt, János király a koronát utána vitte Rákos mezei táborába, hol a császár sátorában drága szövetre tette le. A látogatás után a korona ott maradt, mert a király nem vélte illőnek azt visszakérni. De a király visszaérkezvén, Perényi Péter és Váradi Pál esztergoni érsek siettek a császárhoz. S az érsek drága köveket vitt a császárnak ajándékba, melyeket a sekrestyéből elődei ékszereiről leszedett. Meglátva a koronát a sátorban kérdezték, hogy miért van itt a magyarok koronája? «Ha eddig a magyarok koronája volt, most a törököké»; beszélteti Szerémi a török császárt, kétségtelen az akkori mendemondák szerint. «De azért kívántam látni, — folytatja a szultán, mivel mi törökök is igen tiszteljük az angyalokat. Meglátni akartam, értékes-e vagy sem. De nem nagyon értékes, mert nem igen drága kövek vannak rajta, egyszerű s nincs eléggé díszítve. Beszéd közt elfelejtettem visszaadni s barátom (János király) megfélekedezett visszakérni. Ime azért vigyétek s adjátok vissza kezébe hitetekre.» És Pál érseknek kezébe adta. De előbb Szulejman szultán saját fejére tette, azután a többi jelenlévő törökök Ibrahim pasa, Ajaz pasa és Mehmed fejére Pál érsek pedig a királynak visszaadta. Lehet tehát, hogy a koronát előbb küldötte meg a török császár János királynak, a nélkül hogy megnézte volna, s hogy később kívánta látni, vagy magával vinni. — V. össze az itt elbeszélte körülményekre nézve eltérő adatokat Jászay és Gévay elbeszélése szerint a Szerelmeynél (Magy. hajdan I. 3. füz. 24.) közlöttekkel is. Miszerint a korona Visegrád bevételével esett Soliman birtokába, s általa került I. Jánoshoz.

² Szerémi (i. h. 179.) ugyan azt beszéli, hogy 1527-ben, tehát Ferdinand koronázása után (?), a koronázási ékszerek a koronát kivéve — melyet nem említ — János birtokában voltak Sajó-Ládon. hol azokat visszahagyta volna: Et ibi reliquimus reliquias S. Emerici ducis in teca argentea; e S. Stephani reliquiam regis patris pallium, caput, sceptrum, pomum aureum consecratum. Sicut decebat hungarorum ad consecrandum regem cuncta cerimonia, ibi cum rege erant et canonici quatuor erant de Alba-Regalia iuxta reliquias. — Hasonlón beszéli János halála s 1540 után is, hogy a korona megint Perényi Péternél volt, kitől Ferdinand már másodszor vétette el, mert Perényi — úgymond — magát Péter királyul kívánta megkoronáztatni. Mind ebben legalább is az időre nézve tévedhetett.

³ Istvánffy i. h. 184. és Révai De Monarchia et Sacra Corona Nádasdy 1659. kiadásában 85.

⁴ Eredetije az országos levéltárban 1552 márczius 25-ről keelve. Lad. k. I. Nr. 22.

XIII.

A szent korona az országon kívül előbb Bécsbe, majd Prágába vitetik, és csak a koronázás alkalmával hozatik ideiglenesen vissza Pozsonyba. A bécsi békekötés a korona visszahozatalát kéri. II. Rudolf és Mátyás közötti egyezkedés által Prágából visszahozatik. Mátyás koronázása alkalmával a korona fogadása. A koronának a pozsonyi várban őrzése és őreiről hozott törvények. A Bochkay-féle korona ellen hozott törvény.

Az ORSZÁG szent koronáját ezentúl ama szomorú sors érte, hogy a török hadak miatt, melyek Budát, Visegrádot és Székesfehérvárat, a korona előbbi székhelyeit is megszállva tartották, a folytonos hódítások elől nagyobb biztonság végett előbb Pozsonyba, majd a külföldre is, Bécsbe és Prágába vitetett. Már csak az egymás után következett királyok megkoronázása alkalmával hozatott néhány napra Pozsonyba. Így koronáztatott meg itt I. Ferdinánd fia s utóda I. Miksa király. Majd ennek fia I. Rudolf és II. Mátyás.¹

II. Mátyás királylyá koronázása előtt azonban már a nemzet a koronának kiadását újra mind erősebben követelte. Nevezetesen a bécsi békekötés alkalmával is kívánta, hogy az legalább békésebb idő beálltával Pozsonyba visszahozassék.² Míg I. Rudolf és II. Mátyás közt kitört ellenségeskedések alkalmával sikerült a koronának is az országba visszahozatalát kieszközölni.³ A mily titokban és csendben vitetett ki az országból, oly fényes s ünnepélyes volt visszahozatala. Az egykorú írók részletesen írják le az átadásánál kifejtett fényt s ünnepélyeket, a mint Rudolf királyt végre testvére Mátyás főherczeg rábirta, hogy Magyarország királyságáról számára lemondva, az udvari kincstárban Prágában általa, mint okmányában mondja, kegyelesten megőrzött szent koronát kiadja. Ezt csakugyan

¹ Lásd koronázási ünnepélyeik leírását Istvánffy i. h. 262. sat. Kovachich, Solennia inauguralia 1—74. Listhi comment. de coronatione Maximiliani. — Bél Adparatus 303. Firnhaber, Die Krönung Maximilians. — Archiv Oest. Gesch. XXII. 305. Lényegében ugyanazon leírások. Hasonló a szertartás is, külön megjegyezve, hogy a korona a koronázási ebéd alkalmával az asztalon volt kiállítva.

² Corpus Juris, Pacificatio Viennensis 1606 ad quartum Supplicant regnicolae S. M. ut corona in regnum Ung. Posonium post tempora pacatiora more aliorum regnorum solito reducatur.

³ Decretum I Mathiae II bevezetés: Sacram regni coronam cum omnibus suis clenodiis daret et assignaret. Corpus Juris Hung. i. h.

1608 június 12-én a cseh főtisztviselőknek át is adta, kik azt szokott szertartásokkal, s égő szövétnekekkel kísérve szent Venczel kápolnájában lepecsételve tették le.¹

A korona átadásának napján 1608. évi Szent László királynak ünnepén, Mátyás főherczegnek immár Prága előtt álló hadseregéből háromszáz magyar főúr és nemes küldetett Prágába a korona visszahozatala kíséreteül. Köztök voltak a sereg hadvezérei s a nemesség virága, Thurzó György fővezér, Zrínyi Miklós, Pálffy István, Bosnyák Tamás, Apponyi Pál, Otrosics István stb., mindannyi teljes díszben, hiúz kaczagányokban lovagolva, aranyos s ezüstös fegyverekben és öltönyökben csillogva. A császár meghagyása szerint Dietrichstein bibornok a koronát s a többi ékszereket hat fehérlovas fogatra téve s aranyos kelmével a ládát leborítva, Wallenstein Ádám főlovászmester, Breuner, Zierotin és Himmelreich Tiborcz magyar királyi titkár, számos cseh főurak s a magyar kiválasztott díszlovagok kíséretében Prága város utcáit körüljárva vitte Mátyás főherczeg táborába. Itt az egész hadsereg mintegy tizenhatezer lovas és gyalog csatarendben felállítva fogadta. A bibornok a koronát és királyi ékszereket magában záró ládát arab szőnyegekkel feldíszített zöld sátor asztalára tette le, s a császár részéről üdvözlő beszéddel adta át. Erre Mátyás válaszolván Thurzó által, utána Lépes Bálint püspök és cancellár ékes hosszabb beszédben üdvözölte; kiemelve szónoklatában, hogy Mátyás Magyarország arany szabadságának kiküzdése és helyreállítása érdemeért méltán jutalmaztatik a szent korona elnyerésével, mely Magyarország első szent királyának az égből adatott.² A beszédek végeztével Himmelreich magyar titkár a cziprusfából készült szekrényt felnyitotta s a koronát, jogart, országalmát, palástot, sarukat és pecsétet egyenkint bemutatta. Ezt ágyúk és löfegyverek dörgése, a korona kiállítása és más ünnepélyek követték a hadmezőn, hol nagy lakoma tartatott, melynél a főherczeg s a bibornok elnökkölt.³

A lelkesült magyar urak a koronát azonnal ünnepélyes kísérettel házaikba kívánták visszavinni. De Mátyás azzal ellenezte, hogy ő magával fogja azt az országba koronázására hozni.⁴ Ugyanekkor történt, úgy lát-

¹ Vischer levele június 14-ről: Die Hungrische Cron, damit sie Erzherzogen Mathias mehr versichern moegen zugestellt, welche sie in Wenceslai Capel mit gewöhnlichen Ceremonien candiclis ardentibus, mit Sti Wenceslai sigel versigt haben. Lásd Hatvani Magy. tört. okm. IV. 21.

² ut Pannoniam in auream illam pristinae libertatis formam vindicaret ac restitueret — sacram coronam divo olim Hungarorum primo regi coelitus concessam — assignaverit. Révai De Monarchia et Sacra corona i. h. 122.

³ Leírva Révainál i. h. 121—7. és Vischer Leveleiben mint szemtanu jelentései i. h. 29.

⁴ Már mielőtt a korona átadatott volna, e felett vita keletkezett a magyar és osztrák biztosok

szik, hogy II. Mátyás a koronának azon megrepedt zafirkövét, melyről a korona valódiságát Palóczy I. Mátyás alatt Frigyes császárnál zálogban felismerte, újabb hasonló nagy zafirkő betételével kiváltotta.¹ Még a koronázás előtti 1608-diki országgyűlés rendelkezett, hogy valamint ő felsége a koronát Mátyás főherczegnek s általa sajátlag a nemzetnek birtokába adta, úgy méltán kívánják a rendek is, hogy az a bécsi békekötés czikkei szerint, az ország régi szokása is úgy követelvén, azonnal Pozsonyba hozassék, s ő felsége koronázása után is azon született magyarok kezében hagyassék az országban, kik örül megválasztatnak.²

Megérkezett végre a király koronázására a korona Pozsonyba, s a mint a koronázási menetben előre vitetett, a nép és kísérete hangos üdvözlésekben tört ki láttára: Üdvözlégy hazánk nemtője! üdvözlégy Magyarország dicsősége! a törvények, a béke és hadak védelme! kiálták, mások, az óhajtott drága kincs valahára visszaadva az országnak! a győzelem jele, melyet Krisztus s az apostolok képe rajta mutat, mondák tovább örömtől könnyezve.³ Míg mögötte Mátyás testvérével, Miksával magyar öltönyben jött, úgymond.⁴ A mint pedig a király Forgách Ferencz bibornok által megkoronáztatott, miután előbb háromszor megkérdezte a rendeket magyar nyelven, hogy akarják-e királynak koronáztatni? S erre a királyt a koronával és joggal a trónon bemutatva üdvözölték, újra felhangzott ismét: Szerencsét Mátyás királynak, a szent korona győzelmes visszaszerzőjének, a szabadság helyreállítójának, a haza atyjának.⁵

Ezen lelkesedés közt nem feledkezett meg a koronázás után tartott országgyűlés végre a korona őrizetéről is gondoskodni. Az 1608. törvény 16. cikke koronaörökül nevezi Révay Pétert, Túrócz vármegye főispánját, a koronáról szóló első, bár hiányos műnck szerzőjét, és Pálffy Istvánt Pozsony

közt. Az előbbieket a koronát Pozsonyban, utóbbiak Bécsben kívánták őriztetni, félve, nehogy a magyarok azt kihozva, valakit magok közül megkoronázzanak: Hierüber seyn die Hungern und Oesterreicher streitig, die willen sie zu Presburg, und diese zu Wien haben. Man besorgt sich sehr, dass die Hungern im herausziehen noch grossen Schaden thun werden und vileicht die Cron mit Gewalt wegführen, und einen unter sich, oder Mittels damit crönen. Vischer e. i. h. 28.

¹ Revay De Monarchia et S. Corona R. Hung. Schwandtner Scriptor rer Hung. II. 826.

² Condigne a — Statibus et Ord. regni postulatur, ut corona vigore art. Viennensium, et antiqua etiam consuetudine regni id exigente, huc statim Posonium adferatur, et post Sacr. Maj. S. Regiae coronationem in manibus eorum, qui ad eius custodiam ex nativis ungaris saecularibus delecti fuerint, in regno relinquatur. Corpus Juris Hung. Decr. I. 1868. a coron. art. 4.

³ Salve Patriae numen! Salve gloria Hungariae! Legum, pacis bellique tutela! Thesaurus desideratus sero tandem patriae redditus, Victoriae sigillum effigies Christi duodecimque apostolorum. Acta coronationis Mathiae. Kovachich Solennia 54.

⁴ Rex cum Maximiliano Fratre hungarico habitu insignes. Egykoru szemtanu leírása Acta coronationis Mathiae. Kovachich Solennia inaug. 54. És Vischer tudósítása: Ihre königl. Mt. Mathias gehen gar auff hungrisch; haben ein hungrisch hüettlein mit einen Reigerbusch auff, und die haar auff hungerisch accomodirt. e. i. h. 38.

⁵ Acta coronationis Mathiae. u. ott.

vármegye főispánját. A korona őrhelyeül pedig a pozsonyi várat rendeli, hol az a többi koronázási jelvényekkel azok jegyzéke mellett az ország főurai és rendei szeme előtt a koronaöröknek átadassék, s a szekrénybe letétessék, a nádor, három főpap s ugyanannyi főúr pecsétével lezárva. A vár kapuja, erődei és katonái mind a két várörnek közös hatalma alá állíttatnak. Szükség esetén elegendő várőrséggel a király és az ország rendjei látják el a várat, s mind az őrség, mind a katonaság fizetéséről gondoskodnak.¹ Erre elrendeltetett tovább az ország tanácsa által, hogy a korona számára a pozsonyi várban új helyiség alkalmaztatik a tornyok egyikében.² A két koronaőr mielőtt a koronát átvette, kikötötte, hogy e helyiség az őrizetre alkalmas és biztos legyen, a korona az ország szemeláttára átadassék, hivataluk teendőire utasítással elláttassanak, s az őrség két várnagya felesküdtessék. Erre a király előhozatta december 6-án a vasládába több zárral elcsukott koronát, hogy a királyi lakból a vártoronyba vitessék, kísérve Lichtenstein Károly herczeg, Illyésházy István nádor, Megau Lénárt kamarás által, komolyan intve az ország főbbjei, Forgach bibornok-érsek, Napragyi és Lépes püspökök, gróf Thurzó György és más országnagyok és nemesek jelenlétében a koronaöröket, hogy a rájuk bízott koronát híven megőrizzék. Révay Péter koronaőr felszólalt, hogy ámbár ő felsége a király szavaiban nem kételkedik, de okulva a régi eseteken, mennyi csel követtetett el a koronával, inkább szemeivel és kezeivel, mintsem hallásból kíván meggyőződni, s azért a szekrényt kinyitattni kéri, a koronát kibontja s a jelenlevőknek felmutatja, ismételve kérdezőn, vajjon felismerik benne a régi törvényes koronát. Az igenlő felelet után csókra nyújtja,³ és külön beszédben megemlékezőn a szent korona viszontagságairól, visszatéve újra a jelenlevő főurak pecséteivel lepecsételtetik.

A szent korona biztosításaul még a közben felmerült Bochkay-féle korona ügye is ekkor elintézését nyert a következő 1609-iki országgyűlésen. Ismeretes, hogy Bochkay felkelése alkalmával a segítségére jött török nagyvezér neki a szultántól küldött koronát hozott ajándékkép; de melyet Bochkay fejedelem a szent korona iránti tiszteletnél fogva annak ellenében, mint királyi koronát el nem ismert és nem használt.⁴ Most az

¹ Corpus Juris Decret. I. p. Coron. art. 16.

² Sedem coronae Posonium Senatus consulto decernit, ubi novam in arce structuram asservando diademati destinarunt. — — Coronam in turrim arcis regiae Posoniensis deferri mandat. Revay, De Monarchia et Sacra Corona regn Hung. idézett kiad. 127.

³ Summis libatam labiis. U. ott 127.

⁴ Így mondja már a bécsi békekötés Bochkayt illető 19-ik pontjában: Dominus Bochkay sibi a vezério donatam in derogamen regis et regni Ungariæ et coronæ eius antiquæ se non accep-

országgyűlés elrendeli, hogy az álkorona, mely Bochkaynak a bécsi békekötésben foglalt nyilatkozata szerint a régi és angyali koronának joga kisebbségére általa nem fogadtatott el, s azért annak jogát sem sértheti;¹ mégis más tekintetknél fogva is az a nádor által, ha az ország felső részeibe menend szorgalmasan kerestessék, s azoktól kiknek kezében lenne visszavétessék. Ha ellenállnak, az ország birái elé állíttassanak, és az ügy a rendes uton kívül is elítéltessék. Ha pedig birtokosai árvák vagy kiskoruak, ezek gyámjai és szolgálai idéztessenek meg, s tartozzanak azt a nádornak átadni; ki a visszaadott koronát a királynak átszolgáltatja, hogy a conservatoriumba letéttessék. Thurzó György nádor 1610-ben eljár tiszteben és Sárospatak várában Homonnai Drugeth Bálintnak halála után hátra maradt² árvája István gyámjától kézhez vette és Bécsbe szállította.³

A régibb egykoru közvélemény szerint e Bochkay-féle korona majd görög, majd perzsa, majd bolgár, boszna vagy szerb koronának tartott.⁴ Míg jelenleg egyike a bécsi udvari kincstárban létező koronáknak,

tasse. Corpus Juris Hung. pacificatio Vien. 19. pont. — Lásd Bél adparatus 33. lap Bocatius egykoru tudósítását és Forgách Zsigmond levelét 1605. decz. 12. bécsi udvari kamarai levéltárban.

¹ In praejudicium vetustissimae et angelicae coronae minime se accepisse. Corpus Jur. Decret. II. Mathie a. 1609. art. 20. — Bochkay azon kincseinek, melyeket magával hordott, főkamaraása Rimay János által készített összeírásában sem található e korona nevezése: Stephani Regis clenodia cím alatt, aláírva sajátkezűleg Bochkay által: «Stephanus m. p.» a többi Rimay kézírása: Memoriale mit kelljen a ő Felsége parancsolatjára felhozni, itt következnek azután az ékszeres felsorolva: az alacson zöld ládát, a köves mível való fekete ládát, a bársony ládácskát, melyek valamelylyikének, mint ily drágakövekkel kirakott vagy bársonnyal bevont ládácskáknak tartalmát azért tehát képezhetette volna e korona. Mert e jegyzék ezután mindjárt teszi: A császár küldötte szabályát (ki tehát csak a török császár lehetett), az arany boglarú veres bársony hüveles két szablyát; az öreg törkesső (turkis) szablyát, két törkesső botot, négy törkéses hanzsárt, törkéses rubinos karvasat stb. következnek az öltönyök, flandriai karpitok, ezüstös tentás ládácscsa sat. kiadatlan eredetie családai levéltáramban.

Ugyancsak Rimay János, mint Bochkay főkamaraása a fejedelem testét temetkezésül Erdélybe kísérvén, vele vitte e koronát is; mint Szepsii Laczkó Máté szemtanú írja: Láttam (e koronát) kezembe is volt Tokajban, mikor a fejedelem testét Erdélybe vitték temetni, Rimay János komornyika, Balthazár Burja mutatta meg. L. Gr. Mikó Erdélyi történelmi adatok III. 65.

² Bochkay ugyanis végrendeletében «az koronát, kit nekünk török császár adott, hagyjuk az ország tárházába, úgy fejedelmekről fejedelmekre maradjon s annak készen tartassék, a ki az országnak ura leszén, azzal a köves szablyával együtt, a melyet adott vele» e meghagyása szerint Erdély jövődő fejedelmeinek hagyományozván, (Lásd ezt Rummy Monum. Hung. II. 313.) juthatott a korona Homonnai Drugeth Bálint birtokába, midőn az Bochkay halálával az erdélyi fejedelemség követelője volt. Rimay e szerint nem vihette ki a koronát Erdélybe, hanem azt Felső-Magyarországban Dóczy András rábeszélésére vissza hagyták. Forgách levele Mátyáshoz 1607. febr. 4. Thallóczy Bochkay koronája 16.

³ Thurzó elismervénye a korona átvételéről. Országos levéltár. Lad. k. N. 1, 28. sz.

⁴ A Corpus Juris fent idézett törvényczikk kiadásához teszi a megjegyzést: Corona, quae olim Serviae aut Bosniae esse creditur. Hasonlón mondja Révay Péter újabban 1618. átdolgozott művében (De Sacra Corona) Schwandtner Scriptores rer. Hung. II. 457. Quam nonnulli quondam regni Serviae fuisse perhibent. Az egykoruak is tehát ezt csak bizonytalan állításnak vélték. — Lásd erre a többi adatokat Istvánffy, Illyésházy, Molart, Forgách, Pécsevi leveleiből s adataiból, valamint leírását is összeállítva Thallóczy Bochkay István koronája. S ugyanott találhatók az adatok Bochkay azon második koronájáról is, melyet neki Brassó városa küldött, és mely állítólag az Erdélyben dult és legyőzött György mecziai despota, vagy mások szerint a Szebenben megölt Drakul vajda koronája lett volna. U. o. 13—15. De melynek többé semmi nyoma. Lásd Bochkay koronáinak irodalmához Jankovich Miklos de Corona fictitia Bochkayana 1828. és u. akkor magyarul Minerva 1828. évfolyamában.

mely az 1884-diki budapesti magyar ötvösműkiállításban látható volt, tartatnék e Bochkay-féle török koronának.¹

Tudtunkra 1613-ban történt először, hogy Anna királyné koronázása alkalmával már a koronaörök az országos bizottság jelenlétében veszik ki a koronát, megkérdezve, megengedik-e a korona kivételét.² A következő 1613. országgyűlés törvényei rendelkeznek még a koronaörzés költségeiről, s az országos felkelés vagy más veszély idején a koronaörzőket jókor ellátandó elegendő hadsegélyről.³ Az 1618-dik országgyűlés e költséget is megszabja; és pedig a hátralékban levővel együtt két évre egy forintban, a jövőre pedig 50 denárban állapítja meg portánként. Ez összegeket pedig a koronaörnek, Révay Péternek kezéhez rendeli szolgáltatni.⁴

¹ A magy. tört. ötvösműkiállítás lajstroma 1884. III. 6. — Az udvari kincstár jegyzéke szerint ez II. Ulászló (helyesebben I. Ulászló) azon koronája volna, melylyel az elorzott szent korona helyett megkoronáztatott, és mely, mint láttuk, sz. István ereklye-hermájáról vétetett le a XV. században. De e régibb hermának ily koronájával ez újabb legalább is a XVI. századnak műalakja sem volna megegyeztethető. Pecsevi török krónikája adata szerint pedig Ahmed szultán igazította volna ki 1605-ben valamely bizanti császárkoronából. A fenidézett 1609-iki törvényczikk ellenmond annak a felhozott adatnak is, hogy a Bochkay-féle koronát Homonnay Drugeth Bálint 1607-ben adta volna át a bécsi kincstárba, mivel azt még 1609-ben is keresték.

² Hasonlón, midőn Mátyás király a sz. István palástját a pápának óhajtására visszatartani kívánja, hogy Rómába megküldje, Révay koronaör ezt megtagadja, és csak az országos bizottság beleegyezésére adja ki. Révay *De Monarchia et Sacra Corona* i. h. 139—40.

³ *De singulis portis pro conservatione coronæ — — És tempore generalis insurrectionis et alterius necessitatis vel periculi — — mature de sufficientibus subsidiis pro conservatione coronæ penes dominos conservatores provideat.* — *Corpus Juris Decret.* III. Math. II. reg. art. 9 és 18.

⁴ *Corpus Juris Math.* II. Decret. IV. art. 39. et 40.

XIV.

A korona őrhelye a villám által sújtva. Bethlen fölkelése által veszélyben forog. A korona őrei Pálffy István és nevezetesen Révay Péter feláldozó kitartása. A korona biztosabb őrizet végett Zólyom várába, majd Kassára, Eperjesre és Ecsed várába vitetik. A korona visszahozatala s átadása Trencsén várában.

ASZENT KORONÁNAK megőrzésére hozott mindezen rendelkezések sem óvták meg azt ugyan a további válságoktól; mégis legalább annak rendes őrizetéről immár annyira gondoskodva volt, hogy az nagyobb veszélyekkel is daczolhatott.

Már 1618-ban II. Ferdinand királynak megválasztása után, a mint épen az országgyűlés a koronázás napjának kitűzése felett tanácskozott, június 18-án erős vihar keletkezvén, a villám a pozsonyi vár azon tornyát sújtotta, melyben a korona őriztetett. Bár ez eset a koronában kárt nem ejtett, mégis nem hiányoztak a már is keletkezőben levő közeli forrongások miatt a baljóslatok, melyek nem sokára beteljesültek.

A koronázás júl. 1-jére kitűzetvén, annak szertartása rendezésével az országgyűlés részéről már a koronaőr Révay Péter bízott meg, mely a régi szertartás szerint szerencsésen meg is tartatott.¹

A következő évben ellenben, a mint Bethlen Gábor fölkelése kiűtött, a szent korona is folytonos veszélyben forgott, melyből csak a fejedelem mérséklete, s a koronaőrök, nevezetesen Révay Péter ébersége és lelkiismeretessége mentette meg. Midőn Révay értesült, hogy Bethlen hadával Pozsonyhoz közeledik, szklabinjai várából azonnal Pozsonyba, a korona székhelyére sietett, hogy a korona biztonságáról gondoskodjék. Felszólítja a nádort, gondoskodjék a várnak eleséggel és őrséggel való ellátásáról. A nádor a Bethlen által szétvert pozsonyi őrség részét küldötte a várba. De a fejedelem is, a mint a város meghódolt, azonnal a koronaörökhöz, Pálffy Istvánhoz és Révay Péterhez küldötte követeit, hitlevelet

¹ Solennia inauguralia 70 és 77.

kérven tőlök, hogy az országgyűlés határozatát elvárva, nem fogják a koronát idegen kézre adni. A koronaörök esküjökre hivatkoztak, «becsületes nevet kell utódaikra hagyniok.» A fejedelem válaszolá: «mit sem kíván, a mi ezzel össze nem fér.» A korona ekkép a várban maradt, míg az országgyűlés összeül és rendelkezik. Pálffy koronaőr pedig Bécsbe ment, a távollevő király helyettesét, Lipót főherceget tudósítandó; ki azonban nem volt képes ez ügyben fellépni.¹

Az egybejött országgyűlésen pártja Bethlent fejedelemmé választani óhajtván, ennek annál könnyebb megejtése végett a koronának gondviselését Bethlenre kívánták bízni. Révayt a várból erre leidézték magok közé. Révay válaszolt: «Halálunkig a korona mellett kell maradnunk s azt nem hagyhatjuk el.» A következő ismételt követségek is ugyanezt vették válaszul «minket eskü és törvény köt, valami baj érhetné távollétünkben a koronát, ha kényszeríttetnek, ünnepélyes tiltakozással fognak fellépni.» Ismételt követségek, új örségnek beküldése és fenyegetődzések után végre az erőszaknak engedtek, s felmentetvén az eskü alól, a várba a fejedelem örsége tétetvén, e mellett azután a volt koronaörök is újra megválasztattak; míg a koronáról a Beszterczébányára áttett országgyűlés volt határozandó, mely azt kész volt ugyan Bethlennek felajánlani királylyá koronázásául, de a fejedelem önmérséklete ezt nem fogadta el. A korona azért mind a törvényes király megnyugvására, mind az ország kívánságára az előbbi koronaörök kezében maradt, ámbár a betegesen szenvedő Révay ezen kétes helyzetben beadta lemondását. De ezt az ország rendinek hazafiúi kötelességére való hivatkozása s ráparancsolása miatt kénytelen volt visszavenni. Ferdinand győzelmei Bethlenre nézve azonban mindinkább veszedelmessé tévén a koronának további Pozsonyban maradását, az ország tanácsában elhatározottat Nyitrára vagy Zólyomba átvitele. A koronaörök ismételve ellenkezvén, leköszöntek és csak az általános kérelemre tartották meg újra hivatalukat. Ezzel Révay Péter ismét átvette őrizetét tovább is, nehogy idegen kézre jutva a szent kincs, még inkább veszélyeztessék. Így vitetett őrizete alatt Zólyomba, majd innét Kassára. S ámbár Révay tovább vitelét újra megtagadta, mégis annyira szíven feküdt biztonsága, hogy még Kassáról Eperjesre, s innét az ecsedi várba tétetvén át a hadak előtti nagyobb biztosság végett, oda is elkisérve őrizte egészségének feláldozásával. Mert mire a korona a Nickolsburgi békekötés értelmében visszatérítésül Trencsénbe hozatott, hol azt a királyi biztosoknak meg-

¹ Szilágyi S. Révay Péter s a szent korona 12. A révai levéltár ezen eredeti okmányai és levelezései közlésével.

vizsgálni s átvenni kellett,¹ öre Révay nem birta tovább őrzeni s ott az általa oly híven megőrzött kincs átadása előtt szolgálatát végig teljesítvén, meghalt.² E közben mindegyik párt fölkereste öt leveleivel; II. Ferdinand király és helyettese, Lipót főherczeg, az ország rendei és Bethlen fejedelem, mindannyian megnyugodva, hogy a korona Révay hűséges örökődése alatt van, és mindannyian bizonyítványt állítva ki hűséges öröködéséről. Mint e történetének «Révay Péter és a szent korona» írója felemlíti, méltán mondhatta róla műve egyik kiadója, Bél Mátyás, lelkesülve, hogy a koronának kétszeresen méltó öre volt, mint a ki nemcsak híven örködött mellette, de leírásával emlékét is fentartotta; de épen úgy méltán mondhatnók azonfelül, hogy háromszorosan is méltó volt rá, haláláig érte életét feláldozva, midőn a beteges felföldi öreg főurat, ki egészségét rendszeren az ottani hővizek fürdőivel és hegyi levegőjében tartogatta fenn, az ecsedi láp várának mocsáros levegője a korona őrizetében fölemésztette. E hosszas vándorlás után³ az 1622 év márczius 20-án Bethlentől Kassán visszavett, számos országnagy s ezer lovas és gyalog kíséretében Trencsén várába hozott s Illyésháznak őrizete alá bízott korona innét 1622 július 26-án Eleonora királyné koronázására Pozsonyba vitetett. Hol azt a nép s katonaság ágyúk dörgése, trombiták harsogása és dobok pörgése közt fogadta. Révay Péter helyébe az ország rendei nagyapponyi Apponyi Pált választották meg második koronaőrül, egyszersmind elrendelvén a Sopronyban tartott országgyűlésen, hogy a korona a többi királyi jelvényekkel együtt az ország rendeinek bemutatassék megvizsgálásul. Ennek végzetével pedig ismét a Pozsonyi várba régi helyére ünnepélyesen visszatétessék. Eddigi hatvan emberből álló őrsége még negyvennel szaporíttassék, s összesen száz emberből álljon. Másrészt az előbbi szokás szerint a király is részéről fölös számú német gyalogot rendelhessen, kik mindannyian a koronaőrök és várnagyok hatalma alá rendeltetnek.⁴ A korona s a többi királyi ékszerek átadása iránt az ország rendei egyszersmind nyugtatják Nagyságos Forgách Mária asszonyt, Révay Péter koronaőr özvegyét.⁵

¹ Az okmány országos levéltárban Lad. k. N. 1. 25 sz. és 29. szám és 40.

² Lásd Szilágyi e. i. h. Révay Péter és a szent korona, a mellékelt okmányokkal.

³ Oda vagy visszamenet útjában a korona Nagyszombatban is rövid ideig megpihent, mint ezt maig egy évirat jelzi a főegyházhoz vezető utca egyik házán: HIs ego sVb teCtIs qVonDaM peregrIna qVieVI (1624?) felette a korona képe kifaragva látható; e házban akkor Majthényi László báró prépost, esztergomi kanonok lakott. (Lásd Ocskovszky Hist. Tyrnavien. 37. ki a Memoria Basilic. Strigon 151. lapja ellenében b. Mednyanszkyt mond). Később állítólag b. Perényi prépost által megújítva, ki II. József idejében a visszahozott koronát az ország határán fogadta.

⁴ Corpus Juris Hung. 1622. Ferd. II. Decret. I. art. 4.

⁵ U. ott a rubrikában: proinde cassant actionem, quam fiscus movere poterat, quod maritus eius s. coronam tempestive non salvaverit.

Míg a koronaörtség költségei, fizetése s annak kiszabására nézve további külön törvénycikkben ismételve rendelkeznek; valamint később is még az örség száma s alárendeltsége s az idegen örkatonák által leteendő eskü iránt is újabb törvénycikknek hozatnak.¹ III. Ferdinand erre 1626 decz. 8-án Pozsonyban koronáztatott meg.² A Rákóczyféle mozgalomban 1644-ben azonban ismét a korona megmentéséről kellett gondoskodni, mely rövid időre Győrbe vitetett biztosság végett.³

A béke helyreálltával az 1647-diki országgyűlésen IV. Ferdinand megkoronáztatván,⁴ az elhalt koronaörök, Erdödi Pálffy János és Gimesi Forgách Péter helyébe Ipolykéri Kéry János és Giletinczi Osztrosith Miklós egyhangúlag megválasztattak, s a király s ország előtt a szokott esküt fogadják; mire elhatároztatik, hogy mind a két koronaör, vagy legalább egyikök tartozzék mindig a korona mellett lakni. Az előbbi koronaörök örökösei pedig a koronaszekrény kulcsai átadása iránt nyugtattatnak.⁵

I. Lipót király 1655-ben megkoronáztatván,⁶ midőn az uralkodást átveszi az 1659-diki országgyűlés törvényében a rendek újra elhatározzák, hogy az ország koronája Magyarországból semmi szín alatt és semmi oknál fogva sem vihető ki a felség által, hanem azt a régi szokás s előbbi törvények értelmében az országban őrizteti.⁷ De midőn 1683-ban Kara Musztafa török nagyvezér hadával Bécs alá indult, a szent koronának is ismét vándor-útra kellett kelni. Előbb azért Bécsbe s annak ostroma miatt Linczbe, majd Passauba vitetett biztosságba; mindezen útjában már a koronaörök egyike, Erdődy Kristóf kíséri.⁸

A szent korona Pozsonyba visszahozatván, vele I. József 1687-diki országgyűlés alkalmával megkoronáztatott. De 1703-ban ismét a villám ütött a pozsonyi vár azon tornyába, hol a korona őriztetett, s a vár is részben elégvén, a korona újra Bécsbe vitetett. Míg 1712-ben Pozsonyba

¹ U. ott 1622. 34. tcz. és 1625 Ferd. II. Decr. II. 26., 1630 Decr. III. 6., 1635 Decr. IV. 4. és 87. tcz., 1638 Decr. I. 8., 1647 Ferd. III. Decr. II. 4. 33–4., 1649 Decr. III. 96., IV. 15.

² Solemnia inaug. 87. s a királynék koronázása. U. ott 93–107.

³ Lónyay jelentése 1644. decz. 17-ről. Eszterházy Miklósnak Rákóczy nevében fenyegetődzik Lónyai, hogy a pozsonyi várat elfoglalják a koronával, aztán majd királyt is találnak. A nádor válasza erre, hogy a koronát hasztalan keresnék a pozsonyi várban, azaz hogy már máshová biztosságba vitetett. *Diarium tractatus Tyrnav. 1644–5 per ablegatum civit. Bartphensis conscriptum* k. i.

⁴ Solemnia inaug. 108.

⁵ Corpus Juris. Ferd. III. Decr. II. art. 3 és Decr. art. 45.

⁶ Solemn. inaug. 109 és a királynék 115–129.

Corpus Juris. Leopoldi I. Decr. I. art. 1.

⁸ Corpus Juris. Leopoldi I. Decretum IV. 1687. jegyzetében: A Cæsare metu Turcarum Vienna fugiente accepta est Lincium et Passavium comitante semper conservatore Coronæ C. Christophoro Erdődy.

visszakerült, midőn vele ez évben III. Károly király megkoronáztatott.¹ Az előbbi koronaörök helyébe ideiglenes újabb koronaörök nevezetvén, az 1715-ki országgyűlés gr. Erdődy Kristóf és ifjabb Pálffy Miklós helyébe idősb Pálffy Miklós és Kolonich Ádám grófokat választja. Mivel pedig az előbbi csakhamar nádorrá választatott, helyébe közmegegyezéssel gr. Nádasdy Tamás lett koronaörök. Az előbbieket örökösei a kulcsok átadása iránt nyugtattak. A korona őrizetére nézve pedig a törvény újabban elhatározta, hogy az a hozzá tartozandó koronázási jelvényekkel együtt törvényes helyén Pozsonyban tartassék, és csak veszély vagy más szükség esetén vihető onnét máshova az ország nádora tudtával. Egyszersmind a koronaóri eskü a törvény szövegébe iktatott.² Mária Terézia a szent koronával királylyá koronáztatván,³ az 1741-diki országgyűlés második törvénycikkében a koronázási diploma után azonnal a szent koronáról újabban törvény hozatott, hogy az a régi szokás és törvények szerint egyhangúlag választott világi koronaörök által az országban őriztessék.⁴ A királyasszony ellen keletkezett örökösödési háborúban a szent korona ismét biztosabb helyre, a komáromi várba vitetett. Honnét a veszedelem elmúltával Pozsonyba visszahelyezve ezentúl a pozsonyi vár nyugati szöglettornyában maradt 1784-ig.⁵

¹ U. ott praefatio és Caroli Decret. I. 1715 ennek címfejezetében. Schmeitzel de Coronis 226. — Solennia inaug. 130—158.

² Corpus Juris Caroli reg. III. Decret. I. art. 38.

³ Solennia inauguralia 159—255.

⁴ U. ott Decret. I. art. 2.

⁵ Pétzeli. A magyar korona rövid históriája 25.

XV.

II. József magát nem koronáztatván meg, a szent koronát Bécsbe az udvari kincstárba letéetni rendeli. A hatóságok ez ellen fellépése, a nemzet bánata. A korona visszahelyezése. Diadalmenetben vitetik Budára az ország ünneplése közt, a vármegyék lovas csapatokat rendeznek kíséretére s őrizetére. Budán fogadtatása.

ASZENT KORONÁT a nemzet birtokában mind újabb és súlyosabb veszélyek fenyegették azonban a legújabb időkig is. Mária Terézia örököse, II. József, a magyar alkotmánynak eltörlését szándékolván, magát nem koronáztatta meg, s azért a koronát is őrizete helyéről Pozsonyból önkényesen Bécsbe, az udvari kincstárba vitetve, felretéetni rendelte; 1784-ben ápril 7-én leérkezett parancsával meghagyta a helytartótanácsnak, hogy a koronaörök és négy magyar királyi testőr kíséretében a szent korona Bécsbe szállíttassék, hol az az udvari kincstárban egyéb országainak koronái mellé tétessék le. A helytartótanács ismerve a nemzetnek a szent korona iránti kegyeletét, s e rendeletre keletkezett aggodalmát, érzékeny feliratban kérte a rendeletnek visszavonását, nehogy annak végrehajtása előre nem látható nagy bajok forrásává legyen. A fejedelem nem engedett. A szent korona s a többi ékszerek erre gr. Csáky János országbíró s a helytartótanács tanácsosai jelenlétében megszemléltetvén, jegyzékbe vétettek, és a koronaörök, Keglevich József és Balassa Ferencz grófok által ápril 13-án Bécsbe szállíttattak. A közönség minderről a legnagyobb rémülettel értesült. Épen nagy zivatar vonult át Pozsony felett, midőn a koronaörök a szent ereklyével útra keltek.¹ Ily zivatarok, mint előbb hallottuk, a szent korona sorsára Pozsony várában léte alatt ismételve végzetesek voltak. A nép ezt is baljóslatúnak, az ég szavának s a bekövetkező bajok előjelének tartá; sírás és jajgatás közt vált meg nemzeti kincsétől. Az alkotmány, a szabadság s haza veszedelmének kezdetét látták a korona elvitelében. A koronaörök a szekrény

¹ Lásd Dugonics András följegyzései 101

megromlott zárai felnyitása miatt hosszabban időzvé, mivel nem érkezhetek meg Bécsbe a rendelt időre, magát a fejedelmet is nyugtalanság szállta meg: míg a megyék a helytartótanács körlevele által értesülve, elkészített feliratokat intézték a felséghez. A szent korona, mint láttuk, nemcsak a nemzet egyik legbecsesebb régi kincsének, hanem a nemzet palladiumának, országa függetlensége, önállása és szabadsága jelvényének tekintetvén, melyet mintegy saját országos és nemzeti életével azonosított, annak ily önkényes lefoglalása azt legmélyebb önérzetében sértette.¹

Nem sikerülvén a fejedelemnek az alkotmány ellenére életbe léptetni óhajtott rendszabályai létesítése, az ellenök mind erősebben kitörő mozgalmak rábirták, hogy az alkotmány helyreállításával a koronát is visszaadja az országnak. Az 1790-dik év elején gr. Zichy Károly országbíró előterjesztésére² a fejedelem gr. Pálffy cancellárnak belátására hagyván a teendő lépéseket, a szent koronának is Budára levitelébe megegyezett. A szent korona ezzel febr. 17-én a többi koronázási jelvényekkel együtt Keglevich József és Nádasdy Mihály grófoknak, mint koronaöröknek átadatván, a következő napon a kincstárból kivéve, fényes fogatokra tétetett, és több testőr és főúr kíséretében Bécsből Magyarországra indítatott.³ S ezzel egész országos mozgalom indult meg. A nemzet kitörő lelkesedéssel fogadta mindenfelé a szent koronát, mely mintegy diadalmenetben vitetett keresztül az országon. Útjában Bécsből Budáig a merre ment, mindenütt az üdvözlő nép, főurak és nemesség eléje tódult; az úton majdnem szakadatlan lánczolatban állva fogadta és kísérte. Mosony és Pozsony vármegyék nemessége és a városok polgárai számos mágnással, nemzeti díszöltönyökben lovagolva, főúri hölgyek magyar női díszben mentek a szent korona elé, míg gróf Forgách Miklós «százig való» díszlovas őrsereget szervezve, a koronának Budáig való kíséretét vette át. Mindenütt, hol a korona a helységekben és városokban megérkezve letétetett, a hatóságok, a papság, a lakosság, polgári zászlóaljok, czéhtestületek, a tanuló ifjúság, fehérbe öltözött szűzek, kiknek száma egy helyütt három százra tétetik, virágfüzerekkel, szövetnékekkel testületileg díszben fogadták összes harangok zúgása, üdvölvések dörgése közt üdvözlő szónoklatokkal, énekekkel

¹ Lásd e feliratokat kivonatilag Horváth Magyar orsz. története VII. 527—530.

² A legmélyebb érzellemmel Felséged java, dicsősége iránt sürgetve — írja gr. Zichy a vármegyék előterjesztései és sürgetései — kérem felségedet, hirdessen ki haladéktalanul országgyűlést. S hogy a kedélyek addig is némileg csöndesedjenek, küldje vissza a koronát stb. Horváth i. h. 691. felhasználva a cancellariai egykorú irományokat. Collect. Repræs. et Prot. I. 123. És Dugonics följegyzéseiben a királyi leirat 46.

³ Az elindulásakor összesereglett bécsi nép örömmel fogadta volna a korona visszaadását, letartóztatásának tulajdonítván a Bécsben uralkodó éhséget. Lásd Keresztési egykorú Naplóját 198.

és zenével. Mi mellett az egykorú lelkesült leírók mindenütt kiemelik, hogy a díszöltözék magyar, a zene nemzeti volt, s a nép «éljen a magyar szabadság» kiáltásban tört ki. Felszámolják a szónokok neveit, a főpapokat s világiakat, azon főurakat és püspököket, kiknek házaiban a szent korona letétetett. A kitett korona megtekintésére azután a nép oda bocsáttatott s az egyházban hála isteni tiszteletet tartatott, míg az utcán is a «Téged Isten dicsérünk» ének hangzott mindenfelé. Az első állomásra Köpcsénybe tódult az egész vidék és Pozsony népe, hol a koronát vivő kocsit a nép, kifogva a lovakat, vont a herczeg Eszterházy kastélyába. Ott nagy díszszel tétetett le. «Kiki szerencséjének tartotta, ki a kocsira kezeit is tehet» gróf Forgách Miklós a korona-öröket felhívta, hogy «a ládát nyissák fel s a koronát mutassák meg.» A koronaörök vonakodtak, hogy erre parancsot nem kaptak, Forgács sürgette, hogy az országnak tudnia kell, «vajjon koronát küldött-e le Bécsből József — — —»; felnyitatta a ládát és megüdvöztette a szent koronát. Kicsordultak szemeiből a könnyek. Áldották Istennek az országhoz való nagy kegyelmét.¹ S az urak és a nép megvendégeltettek. A következő állomáson Győrött a kísérő nép egyenesen azt kívánta, hogy előbb a székesegyháznak azon oltárán állítsák ki, melyen Sz. László király feje ereklyéjének régi díszes mellszobor alakú zománczos ereklyetartója állott, mint a kinek szent fején — úgy mond — egykor a szent korona nyugodott. Ily helyeken azután, mint Győrben, Komáromban, Esztergomban, hol a menet megállapodott s a korona letéve volt, a városok kivilágítottak és tűzijátékok gyújtattak. A kivilágított feliratok, melyeket a nép hangosan kiáltva hirdetett, mind a koronát üdvözltek: «Napunk viradása. Egünk derülése. Törvényünk ereje. Hazánk újulása. Szabadság épsége. Nemzetünk élete. Óhajtásunk célja. Sebünk orvoslása. Panaszunk szünete. Örömrünk kezdete.» Itt ott latin feliratok is voltak olvashatók: «Rediviva libertas. Hungarorum vita. Regni salus. Legum robur. Rediviva securitas. Placato coelo. Felici fato regni diadema redemptum. Præsidio huius gens Hungara tuta manet. Sacrae regni coronæ restitutæ» stb. hasonlók. Ezek fölött a korona képe állott más emblemmákkal s allegoriákkal. Közben az egész éjen át hangzott a téreken s utcákon magyar zene, mellette magyar tánczokat jártak, mit mindenfelől folytonos «éljen a magyar szabadság» kiáltás túlhangzott. — Másnap reggeli isteni tisztelet mellett újra egyházi beszédek s hála isteni tiszteletek tartattak a kitett korona előtt. A mint főúri s nemes lovasok

¹ Dugonics feljegyzései 60.

kivont karddal kísérték oda a koronát, úgy újabb hasonló lovascsapat kíséri tovább. Az ország összes vármegyéi azon ürügy alatt, hogy a szent koronának nincsen kellő őrizete, hogy a táborban levő katonaság nem alkalmazható őrizetére, és hogy az ország tartozik azt megvédeni, egész banderiumokat alkotnak, melyeket a megyék előkelő nemesi családai képeznek nagy csapatokban fővezérek, vezérek, kapitányok alatt hadsegédekkel, hadnagyokkal, tábori papokkal, zászlótartókkal, vitézekkel oly számban, hogy néhol a nyolczvanat is haladta, mint a pestmegyei, s alig volt valahol kevesebb vitézők, mint húsz-harmincz. A közvitézek közt is mágánások, helytartótanácsosok, egyéb magasabb méltóságú hivatalnokok állottak, mint a névszerint kiadott s fenmaradt jegyzékek tanúsítják.¹ Ezek azután a koronát, egymást megyénként felváltva, mindaddig őrizték, míg az ország kellő rendes őrségről nem gondoskodott. A megyei nemesség mindezen lovas őrcsapatái pedig oly fényes, aranyos és ezüstös huszári egyenruhákban mint lovasok voltak kiállítva, hogy az egykorú leírások színes képeiket kiadva, megütközéssel felemlítik a nagy költséget, mely nehánynak egész birtokát meghaladva, őket vagyoni állapotukban is tönkre tette, s az országszerte milliókba került volna. Az egész országban pedig páratlan mozgalmat indított a mint legtavolabb megyékből is — így például Horvátországból, Zágrábból egészen nemzeti színben, zöld vörös dolmány és mentébe, fehér mellénybe öltözve, — nagy fénynyel és zenekísérettel lovagoltak keresztül Budára bevonulásukat tartva.

Mikor végre a szent korona Budára, helyére megérkezett három napi út után az ünnepélyességek itt érték tetőpontjukat. A külvárosoktól kezdve felállított testületek, papság, tanuló ifjúság, a polgárság sorban fogadták, míg az a királyi várba fölvitetett; hol a kormánytestületek, a nemesség, előkelő hölgyek és küldöttségek várták a bíbornok – országprímásával élén. Az ország bírása üdvözlő beszédet tartván, bemutatta a nagy közönségnek, mely örömradiással, tapsolással üdvözölte folytonos harangozás, ágyúdörgés s zene hangjai közt. Este kivilágítás mellett a népnek az utcákon ötven akó bor lőn csapra ütve, s a város nagy vendégséget tartott. Míg a főurak által adott ebédeken százakra ment a vendégek száma. A következő nap a budai várkapornában az ország prímása által tartott hálaisteni tisztelettel zártak be az ünnepélyességek; miután a korona ott letétetett s őrizete a nemesi banderiumoknak átadatott. Hasonlón ünne-

¹ Lásd Décsy Magyar Szent Korona a lovasok képeivel 296—393 leírva. Péczeli Magyar Korona története 28. Keresztesi Naplója. A magyar sz. korona visszajöveteléről 196. Dugonics Följegyzései. Katona Hist. crit. XL. 370. Krones Ungarn unter Maria Theresia und Joseph II. Rückkunft d. Ungarischen Krone 57. Török, Hazánk I. 454. Horváth i. h. 693.

peltetett meg a szent korona visszahozatala szerte az országban hálaadó isteni tisztelettel, kivilágításokkal stb.¹

Az ünnepélyeken tartott beszédek és az alkalomra készült versek mellett a korona leírásainak egész sora jelent meg. «A pozsonyi, győri, komáromi, budai és pesti múzsák» mondja az egykorú írók egyike «sok szép virágokkal hintették meg a koronának útát.» Köztük a nemzet akkori első íróit, tudósait és költőit találjuk. Ekkor éneklék Ányos, Révai, Dugonics fenkölt ódáikat, s írták Horányi, Katona, Veszprémi, Décsi, Péczeli a koronáról szóló műveiket.²

¹ Mint például a nagyváradi Keresztesi i. h. élenken leírja. 212.

² Keresztesi mondja i. h. 202.: s az ekkor világra jött deák és magyar versek sokak voltak, az öröm mindeneiket poetává formált. E hangulatot jellemzi például a Horányi által közzé tett következő óda:

Ó dicső koronánk! törvényünk ereje!
Melylyel fénylett minden igaz urunk feje,
Te egekből szállott szentséges ajándék,
Hozzád hív, keblünkbelől a helytelen szándék
Hányszor ragadott el, de el nem rejthetett,
Hogy bús árván hagynád a magyar nemzetet. stb.

Egy igaz hazafi Révai Miklós piarista emlékezetre méltó verset szerzett a koronáról, melyet Bécsben sokat kitérőlvén belőle, csak csupa töredékekben adtak. Valóságosan egészen így vala írva, a mint nekem által küldötte. (Dugonics Följegyzései 54.)

Más Keresztesinél i. h.

Örülj magyar, s váljon édessé a mára
Mert mint koronádat béhoztad Budára,
Úgy szabadságnak dicsőült halmára
Eljutsz édes hazám, hidd el, nem sokára

A számos más magyar és latin közt kiemelik az akkori ízlés szerint való következő jelző vers (chronosticon) félélt:

Libertas antiqua leges pristinae
Josephi regis æquitate, regni statuum
forti virtute. Caroli Zichii invicta
constantia Hungariæ restituuntur.

Másokban ismét a korona az ó szövetség frigyszekrényéhez hasonlították, mely Jeruzsalembe visszahozatott. stb. U. ott 202,

XVI.

A korona II. Lipót koronázására vitetik a vármegyék banderiumai kíséretében. Budára visszahelyeztetvén, I. Ferencz ott vele megkoronáztatik. A francia háború idejében az ország több helyére vitétt biztosságba. V. Ferdinand koronázására Pozsonyba s onnan Budára visszahozva. A fölkelés alatt Budáról elvitetve, a kormányt követi. A menekvők által az ország határán Orsovánál Alibunár hegye s a Duna közt elásatott. Fölfedezése. Ünnepestes felhozatala Budára, innét Bécsbe vitele az uralkodó elé. Budára előbbi őrhelyére visszahozatala. I. Ferencz Józsefnek koronáztatása Budán és a szent korona tudományos vizsgálata.

ASZENT KORONÁNAK ünnepestes visszahozatala után, az alkotmány helyreállítását is biztosító nemes érületű II. Lipót király ily lelkesült hangulatban meg is koronáztatott azonnal 1790-dik év november 15-kén Pozsonyban, hova a megyék előbb leírt nemes banderumai kísérték fel Budáról a koronát s vitték ismét oda vissza. A koronázás a szokásos szertartásokkal a királyi hitlevél kiadásával s a törvényes eskü letételével ment véghez; mit a nápolyi király és királyné jelenléte még fényesebbé tett.

II. Lipótnak erre csakhamar bekövetkezett gyászos halála után már 1792 június 6-án örököse I. Ferencz király, nem kisebb lelkesedéssel s ugyanazon ünnepestek és szokott szertartás szerint Budán koronáztatott meg a szent koronával. A francia háborúk alkalmával a szent korona is biztosabb helyekre vitétt. 1805 nov. 16-án József nádor a francziák közeledtére több országnagy b. Splényi József s Almássy Pál koronaörök jelenlétében a koronát a vasládából, melyben 1792 óta volt, kivétette, és szállításra alkalmasabb ládába tétette, mely lepecsételtetett.¹ 1805 decz. 1-én b. Splényi J. koronaör b. Perényi Lázár kamarás tanácsossal Budáról a koronát Munkácsra vive elindultak. Bereg megye banderiuma kísért fel a várba. Az őrzésre szánt szobába nemesek vitték. Útközben is Pest, Heves, Borsod, Zemplén, Ung megyék és Árokszállás városa, fiúi gondoságot tanúsítottak, úgymond, nagyszámú lovas és gyalog kíséretet rendelve, többet is, mint kellett, «ha ezt ily kincs tekintetbe vételével mondani

¹ Országos levélt. L. k. j. N. 2.

lehetne».¹ 1806 márcz. 23. a korona Budára visszakerült, katonai és polgári tisztelgéssel fogadva, a nádor s országnagyok által megvizsgálva, helyére visszatétetett.²

Újra 1809-ben jún. 15-kén az akkor már Pesten székelő magyar kancellaria a koronának Egerbe vitetését rendelte el, hová akkor az udvari titkos kabinet, államtanács és diplomatiái testület kancellariái is menekedni készültek.³ A korona még az nap Pestre Almássy P. koronaőr házába vitetett. Másnap Gyöngyösre értek vele, hol ugyancsak Almássy házában lőn elhelyezve. 17-kén Egerbe vitték, hol a székesegyház kincstárában tétetett le. De mivel a folytonos örváltás miatt a templomnak éjjel is nyitva kellett állnia, másnap biztosabb helyre, a megyeházára vitetett s ott szept. 21-ig maradt, míg a koronaőrök Nováky kanonok házában laktak. Szept. 21. engedélyt nyertek, hogy jobb szállásokra Gyöngyösre mehessenek Almássy házába a koronával. Szept. 21-kén elindulva Gyöngyösre értek s ott maradtak, míg okt. 31-én rendeletet kaptak a visszatérésre. A koronaőrök szándéka volt nov. 4-én Budán megérkezni. B. Splényi jelenti, hogy Gyöngyösről nov. 3-án elindul s az éjet Gödöllőn tölti; míg 4-én Budán lesz. De útközben nagy eső támadván, Bagnál a töltés elromlott, s így az éjet Turán kellett tölteniök Hg. Eszterházy kúriájában. Budára csak 8-án este értek fátklyavilág mellett, s minden ünnepélyesség nélkül tették le a koronát, mert a főurak, a nemesség és polgárság, mely a szent koronát sokáig várta, már elszéledt volt. Ugyanekkor visszahozták Sz. István király jobbját is, melyet az ország primása hasonlóan a koronaőrökre bízott.⁴ V. Ferdinandnak ismét Pozsonyban 1830 szeptember 20-án a szokott módon tétetett fejére a korona.⁵

Nagyobb válság érte azonban újra a szent koronát az 1848-diki fölkelés alkalmával. Már midőn István nádor elhagyta az országot, fölmerülvén állítólag az álhír, hogy a koronát magával vitte, az országgyűlés bizottsága az ügy vizsgálatára kiküldve, a koronát helyén találta.⁶

1848 december 30-án a honvédelmi bizottság meghagyásából annak elnöke nyílt rendeletet intézett Bónis Sámuel képviselőhöz, őt mint országos bízost kirendelve, hogy Ürményi Ferencz koronaőrt felszólítsa a koronának s a többi koronázási jelvényeknek vele egyetértőleg vagy

¹ Országos levélt. Splényi jelentése N. 3.

² U. o. Hiv. jegyzőkönyv N. 4.

³ U. o. Kancel. levéltár 5676.

⁴ Splényi jelent. 1809 nov. 19. Országos levéltár József nádor levéltára 2522. 809. sz.

⁵ Horváth Magyarorsz. tört. VIII. 74 és 131. — Horváth Huszonöt év tört. 238. — M. Hazai Vándor 1831 képekkel. Csarády Hazánk I.

⁶ Legalább ezt közli a Heti Pósta 1867 ápril 24-diki 3 szám 20 lap.

nélküle is, őrizet mellett egyelőre Debreczenbe, azután pedig oda, hová tanácsosnak látandja, elszállítására.¹ Bónis budai lakásáról rögtön a várba ment, hogy Ürményi koronaőrre értesítve, a korona átvételére a készüléket megtegye. De egyelőre a Dunán áthozatala nagy nehézségekkel járt. A Duna beállott volt, a legszükségesebb közlekedést a lánczhíd tartá fenn, melyre még csak ideiglenesen nagyból voltak padlók lerakva az ágyúk átszállítására, mit a híd végén ki nem egyenlített mély üreg nehezített. Bónisné asszonyság e végett átment a kormányelnökhöz, hogy őt e nehézségekről tudósítsa. Azonnal kiadatott a rendelet az üreg betöltésére, és Bónis saját üveges hintójába fogatott, hogy a koronát rajta áthozzák. Azalatt Bónis a koronát átvéve kíséretére a koronaörség huszonnégy granatosát kirendelve föleskette. A hintón azonban a korona ládája csak úgy fért el, hogy az üvegek levétettek, s mind a két felől oldaltmenő örség a ládát tartva támogatta. Ekkép sz. István koronája mintegy első szállítottatott volna át a lánczhídon. Bónis a koronát a vasúti indóházig kísérte, hol külön vonatot rendelt számára Szolnokig. Innét Debreczenbe szállítva, ott Kossuthnak átadta, s miután kormánybiztosnak neveztetett ki Szabolcsba, a korona őrizetétől is megvált.²

Azontúl Debreczenben letéve volt, mindaddig, míg a kormány székét ismét Pestre tette át. Midőn 1849-ben a kormány kénytelen volt újra Pestet elhagyni, a korona biztosságba helyezése is megint szóba jött a miniszterek közt. Szemere Bertalan belügyminiszter erről s a korona azontúli viszontagságairól részletesen tudósít.³ Duschek pénzügyminiszter e szerint a fővárosban kívánta hagyatni. Kossuth hasonló véleményben volt. De Szemere ellenkezett s magának átadatni követelte továbbszállítás végett. Duscheknek azt titokban, mint íratládát kellett volna átadni a titkárnak, de tartalmát ez előtt felfedezte, a titkár ezt azonban hallgatással titkolta. A láda három lovas szekérre téve más titkár kíséretében Szegedre vitetett, minden kíséret nélkül, hol Szemere szállásán letétetett. Szemere

¹ Az idézett rendelet szövege, a honvédelmi bizottmány elnökének saját kezeirásával következőleg szól: Bónis Sámuel képviselő úrnak: Nyílt rendelet. Az ellenség közeledvén a főváros felé s a csatáknak kimenetele Isten kezében lévén, a kormány kötelességének tartja a koronát mindenestre biztosítani. Annálfogva képviselő úr ezennel országos biztosul kirendeltetik s kötelességévé tétetik Ürményi Ferencz koronaőr ő excellentiáját azonnal felszólítani, hogy országos biztos úrral együtt s egyetértőleg az ország szent koronáját s egyéb koronázási insigniáit azonnal a koronaörségből még itt lévő legénység őrizete mellett egyelőre Debreczenbe, azután pedig oda, a hová országos biztos úr tanácsosnak látandja, elszállítatni. Ha nevezett koronaőr úr nyomban országos biztos úrral a korona elszállítását nem kísérhetné, ezen esetben kötelességévé tétetik országos biztos úrnak azt koronaőr úr ő excellenciája nélkül is nyomban egyedül is elszállítani. Kelt Pesten Decz. 30. 1848 a honvédelmi bizottmány meghagyásából Kossuth Lajos elnök. Eredetije özv. Bónis Sámuelné szül. Nagyréti Darvas Erzsébet asszonyság tulajdonában s itt annak szives közléséből használva.

² Bónisné asszonyság Napló-feljegyzéseiből vett sajátkezű közleménye.

³ Szemere Naplóm I. 197.

Szegeden üres házat akart venni, hogy annak szobaföldében, úgymond, elrejtse, de a megbízott hanyagsága miatt nem ért célzt.

Július végén Szemere Biharba Görgei táborába menet a koronát Nagy-Váradra vitette, hol a püspöki lakban volt letéve, innen Aradra menekülve, ott szobájában tartotta. Augusztus 10-én, hogy a korona ládája tartalmáról meggyőződjék, felnyitotta lakatos segélyével, mert a középső zárt nem volt képes felnyitni. A ládában a jegyzék szerint mindent rendben talált, s tárgyait egyenkint kiszedve, mivel azokat az előtt soha nem látta, mindent jól megvizsgált. Hallván egykor, hogy V. Ferdinand király alig birta fején viselni súlya miatt, saját fejére téve, meggyőződött, hogy nem viselésre való. Ezután visszarakott mindent, de, úgymond, rendetlenül, nem oly szépen mint találta. A pallos különösen nem akart beférni; úgy emlékezett, hogy hegye talán le is tört. A többi zárt lecsukta, de a födelén levőt nem volt képes rázárni. A láda durva vászon-zsákkal lévén behúзва, melynek elejére a korona s évszám 1. 16 . . . volt festve, a mit nehogy felismerhető legyen, ollóval levakart. Kossuth s a többi miniszterek, mint megjegyzi, a koronával nem gondoltak, és Szemerének a temesvári csata vesztese után tett kérdésére, hova rejtse a koronát, az előbbi az Aradi várban hagyni kívánta. Szemere féltve, hogy ott leghamarabb juthatna az ellen kezébe, a mint Batthyányival Bém táborába Lugosra menekedett, itt próbálta a koronát elrejtteni. De itt sem sikerült. Tovább sietve, Karansebesre vitte, hol Fülepp kormánybiztosnak adta, mint fontos iratokat magában foglaló ládát, ki vállalkozott ipja Hoffmann egyik bányájában elrejtteni. De ez is siker nélkül hozta vissza, okul adván, hogy a bányamunkások figyelmét nem kerülhette ki, és hogy egy úri asszony udvarán étetvén, bár a láda a szekéren szalmával volt fedve, azt kérdé tőle, vajjon a ládában a magyar korona van-e? Miért Szemere Füleppet azzal gyanúsítá, hogy a titkot akarta tőle ez által kitudni. A hadsereg már mindenfelé lerakván a fegyvert, Szemere is a határra Orsovára sietett, hol a korona mindinkább terhére lett, mert sem ott hagyni, sem megsemmisíteni nem akarta, sem elrejtteni nem tudta. Közölte a helyzet nehézségét Batthyányval. De ez nem érdeklődve, úgymond, azt válaszolta volna, hogy törje össze vagy vesse a Dunába.

Szemere végre az eláztatásra szánta magát. Tartalmát egyenként azonban féltette elátni, nehogy a tárgyak megromoljanak. A súlyos ládával pedig egyedül nem bírt, közölte azért szándékát Grimmel, Házmánnal, ki, úgymond, jellemeszilárd ember, és Lórodival, ki becsületes magyar, kérve őket, hogy a fontos ládát, mely az ország jövődjére

tetemes befolyással lehet, neki elrejtteni segítsenek. Tetszett neki, úgymond a gyöngédség részokról, hogy nem kérdezték, mit rejt a láda? Egyelőre valamely, a harczok miatt lakóitól elhagyott üres házba szállíták, hol egy szoba alját kiásva, a földbe eresztették, föléje tüzet rakva, hogy annak hamuja a föld frissességét eltakarja. — Ez történhetett aug. 22-én. Másnap megtekinték a helyet, tartva tőle, hogy talán meglesettek. S a földszint valóban féllábnyira megbolygatva, felásva találták. Újra fölvették a ládát, szekérre rakták, és másnap kiválasztott füzesbe vitték az Oláhországba vezető úttól balra, közel egy elhagyott fahíd helyéhez, hol fáradságos munka után két fiatal fa közé a földbe ásták. Egyenként mentek ki a helyre, szállásukon pedig foglalkoztatták a cselédséget, hogy észre ne vegye és biztosabban járjanak el. A füzes az elrejtésre igen alkalmas volt, mindenféle vadkomló és kúszó növény körülök sűrű sátot vont. Váltva örködtek is a munka alatt, a víz által járt földre gazdagon található növényt s faághulladékot hordtak össze, vele a földet behintették. Áldomásul, úgymond, fogadást tettek, hogy a helyet fel nem földözik, míg vissza nem térnek s míg erre Szemere őket fel nem hatalmazza. Grimm, mint jó rajzoló, lerajzolta táját, s a lapot Szemerének adta át.¹

Szemere, mielőtt Viddinből menekült, gr. Batthyány kérésére felfödözte neki Fülepp előtt a korona elásása helyét, mit mind ketten előtte feljegyezték. Elbeszélte később gr. Teleki Lászlónak is Párisban. És mire a korona felfödöztetett, elárulásával gr. Batthyányi Kázmért, nejét vagy testvéreit gyanúsítá, mert azt tartotta Karger őrnagy általi felásatása körülményeinél fogva, hogy ez csak ily tudomás által, és nem saját felfödözéseiből jöhetett rá a helyre.

Házmán elbeszélése és Szemere gyanítása szerint nyilván Kossuth is megtudta az elrejtett korona helyét. Mert ámbár 1849 nov. 1. Viddinben kibocsájtott proklamációjában azt írta: «Mi a magyar koronát

¹ Részletesebben és pontosabban beszéli ezt Házmán, Szemerének fentdicsért miniszteri osztályfőnöke és helyettes államtitkár, ki személyesen volt szíves ezeket velem közleni. Szemere Orsovára jövet előtte s mások előtt titkolni kívánta a láda tartalmát, azt egyszerűen fontos irományokat tartalmazónak mondván. Házmán azonban tudára adta, hogy benne a koronát gyanítja. Mire elpanaszolta, hogy nem tudja hová rejtteni, és kénytelen lesz azt a Dunába vetni. Házmán az ellen állást foglalt, kimondva, hogy ebben őt a többiekkel megakadályozza. Azután rábirta, hogy az elhagyott házból vegyék fel és biztosabb helyre rejtse. A korona felvéve kis szekéren állott az udvaron. Házmán és Lórodi kimentek a vidékre, hogy az elásásra alkalmas helyet keressenek. Mire az előbb említett helyet fel találták, hogy a korona kivitele fel ne tűnjék, Házmán fogatot keresett s Egressi Gábornak eladásul kínált lovait azon ürügy alatt átvette, hogy Szemerének szüksége lévén rájuk, azokat előbb az udvaron levő szekérbe, melyen a koronáláda volt, megpróbálásul befogják. A szekérre azután mind a négyen felültek. A ládára Grimm és Lórodi, előre a lovakat hajtva Házmán és melléje Szemere. «A kijelölt csaltos s vízjárta, iszapos, homokos, helyen azután elásták. A fára vágatási jelet véstek. E fa, a híd és korona elásatási helye háromszöget képeztek. Hasonlón beszélt el nekem a jelen volt Grimm is, még 1862-ben Konstantinápolyban, hol akkor mint menekült tartózkodott.

illeti, azt egy országgyűlési bizottság lepecsételte s úgy adta a felelős miniszter őrizete alá, ki annak biztosságba tételéről kötelessége szerint gondoskodott,» — mit Szemere idézett leírásában tagad; mind a mellett később Kossuth, mint Házmán gyanítja, Lórodi közléséből értesült a korona hollétéről. Házmán ezt Kossuthnak kérdezősködéseiből és szemrehányásai-ból, hogy neki felfödözni nem akarta, észrevette. Házmán gyanítja, hogy Lórodi, ki neki többször elmondotta, hogy a korona rejtkehelyét fel kel-lene födözni, valószínűleg többekkel közölte. Szemere is ezt megtudva, Lórodit hasonlóval gyanúsítja, valamint Kossuthnak küldötteit, kik állítólag bejöttek volna a koronát keresni s ez által is helyét elárulhatták. De mind-ezek egyszerű gyanúsítások. Felfödözésének titka nem ismeretes.

Az elásott szent korona feltalálásának körülményei az akkori hírlapi tudósításokból és felvett jegyzőkönyvekből azonban már is részletesebben jutottak köztudomásra.¹ A kormány által a szent korona feltalálására tett vizsgálatokból kiderült, hogy a menekülők által Orsovára hozatott, majd Orsován Theodor György házában tétetett le, s innét éjnek idején Cserna-patakon át az Oláhországi határ felé vitetett, s hogy az illetők Orsován vásárolt ásóeszközöket is vittek magukkal. De a vizsgálat egyelőre nem vezetett további nyomra. Egyideig még Szászka és Orovicza közt, utóbb téves nyomon s feladások folytán Debreczen és Nagyvárad között, majd az ország más vidékein is sikertelenül kerestetett. Az 1853-dik év tava-szán azonban állítólag határozottabb feladás által jutottak volna nyomába. A keresésével megbízott Karger Titus őrnagyhadbíró hosszabb időn át folytatott kutatásai után megtaláltatott Orsova és Cserna mellett a Duná-nál, mely itt a szerb és oláhföld felé a határt képezi. Allion hegy aljában levő ligetnek a szem elől elrejtett csúcsában, hol most a szent korona feltalálása emlékére emelt kápolna áll.

A kutatók végre a fákon mesterséges jeleket vevén észre, alattuk pedig órakulcsot és kapanyelet lelve e helyen újabb ásatáshoz fogtak szeptember hatodikán.² Mire szeptember nyolczadikán a Boldogságos Szűz születése ünnepén reggeli nyolcz óra után elásott ládára akadtak. A fel-nyitott láda kívül belül rozsdás és nedves volt a mocsáros helytől. Benne voltak a koronával együtt a többi koronázási jelvények. A korona ugyan a tokban sértetlen volt, hasonlóan a mellette fekvő jogar. Ellenben a kard nagyon megrozsdásodott, az országalma aranyozása megsötétedett. A legfelül kifordítva fekvő szent István-palást nedves volt, valamint a

¹ Hazánk I. 463., s a Temesvárer Zeitung a felfödözéssel egykorú leírásai után más lapokban is.

² Házmán és Szemere szerint e tárgyakat nem ők hagyták a helyen.

bársonypárnák is, melyeken az ékszerek a koronázáskor vitetnek; alattuk voltak, a harisnyák, a saruk elfeselve, és szalagok. Míg alul a láda fenekén rothadt nőköpeny darabok, nyeregszerszám s egy pár átmedvesedett okmány feküdt.

A föltalált szent koronáért és a többi jelvényekért hadi gőzös rendeltetett, hogy Budára felvigye. «Lehetetlen szavakban kifejezni» — írja a Pesti Napló, jelentve az eseményt, — «a közmegindulás fokát és mélységét, mely az ikerfővárost a meglepő édes hírre áthatotta. A falragaszok által felvillanyozott népség késő estig felhevülten hullámozott az utczákon, mint azt a nagy események perczeiben látni szoktuk.» A gőzöst azonban Baziásnál zivatar érvén, útjában megkésleltette, s a szent korona fogadására elrendelt ünnepélyességeket is egy nappal későbbre kellett halasztani. Számosan érkeztek azalatt a főurak közül is Budapestre, kik a kormányzó főherczeggel és bíbornok-prímással gőzösön siettek a Promontornál kikötő hadigőzös elé, hol a jelvények hiteles jegyzőkönyv mellett leltározattak, melyet a jelenlevők, számra mintegy ötvenen aláírtak.¹ Miután a jelenlevőknek a szent korona azon kérdéssel előmutattatott: vajjon felismerik-e azt, mint az ország szent koronáját? A kérdést mindnyájan igenlően, a szent korona a megjelenteknek csókra nyújtott. Ezután letérdelve hálaima mondatott, míg az egybegyűlt nép a parton hangoztatá a «Téged Isten dicsérünk» hálaéneket; a hajókról pedig s a Gellérthegyí erődről, várbástyákról ágyúdörgések üdvözlék a koronát.

Másnap reggel szept. 16-án a hadigőzös a szent koronával a pesti oldalon kötött ki, hol a kormányzó, az összes hadi és világi hatóságok megjelentek a szent korona átvételére, mely innét udvari díszfogaton a polgárság, tanuló ifjúság és czéhtestületek sorai között nagy pompával és ágyúdörgések közt vitetett fel a budai vár királyi palotájának sz. Zsigmond kápolnájába. A kormányzó s az ország primása, a papság s oda gyűlt hatóságok élén fogadták és fényes isteni tisztelet tartatott, mely után a korona a közönség számára kitétetett. Míg másnap ugyanazon fényes kíséret mellett a szent korona vasúttal Bécsbe vitetett. A vasút állomásain mindenütt a vidék díszküldöttségei s a népség tisztelkedtek, kiknek az ország primása vasúti kocsiból a szent koronát előmutatva, azzal áldást adott. Bécsbe megérkezve, hasonló fényes ünnepélylyel fogadtatott s itt

¹ E jegyzőkönyv csak annyiban tér el az előbbi leltártól, hogy a korona alá tartozó főveget külön említi; azután hat darab selyemszövetet, a nyeregszerszám helyett két hevedert és két rozsdás kengyelvasat, egy köteg a nedvesség miatt olvashatlanná vált okmányt, hasonlóan megrongált párnát, 1 pár cipőt és 2 pár elrothadt papucsot emlit.

az udvari méltóságok kíséretében a várpalota kápolnájába vitetve tétetett le. Az uralkodó másnap egész kíséretével fogadására ment az udvari kápolnába, hol ismét a szent korona s a többi jelvények kitétettek, s hálaistenizszelet tartatott. A kincstárba letett szent korona azután másnap szept. 20-án hasonló ünnepélyességek között vitetett vissza a vasúttal Budára, s a vasúttól a fővárosban ugyanazon ünnepélyességgel vitetett a várpalotába, hol az szokott őrizete helyére letétetett.

1867-ben pünkösd előtti szombaton most dicsőségesen uralkodó Ő császári és apostoli királyi felsége I. Ferencz József, mint Magyarország királya, és felséges neje Erzsébet királyné a szent koronával ünnepélyesen a szokott szertartással Budán megkoronáztattak, s a szent korona szokás szerint megtekintésül ki volt állítva.

Azóta a korona szokott helyén, a budai várpalotában a koronaörök és középkori régi magyar vitézi jellegű egyenruhás koronaőrség által őriztetik.

Ugyanott a szent korona 1882-ben a magyar tudományos Akademia folyamodására az itt közölt felvétel s ezen leírás számára Ő Felsége a király s az országgyűlés határozata folytán két napon át kiemeltetett az országos bizottság s a koronaörök, s annak őrsége jelenlétében, mint azt e leírás bevezető előszavában elmondottuk.

II. RÉSZ.

A SZENT KORONA
S A KORONÁZÁSI EGYÉB JELVÉNYEK
MŰLEIRÁSA.

I.

A sz. korona alakjának és művezetének leírása. Műbecse és helye. a többi hasonló legrégibb koronák sorában. A korona két részből, egy régibb a római és a későbbi bizanti koronából egygyé alakított. E két korona eredeti alakjának külön ábrái. A felső koronarészt képező pántok lemezeinek alaprajza felső s alsó oldalukon. A pántok hasadécai és kapcsai. E pántok vékony törékeny, de tisztább arany-anyaga. Az alsó korona pántjának erősebb lemeze és ötvösműve, de kevésbé tiszta arany-anyaga. A felső korona zománczműképei leírása. Krisztus az apostolokkal. Utóbbiak képei közül négy a korona átalakítása alkalmával, az alsó homlokpánt levétetvén, ezzel együtt elenyészett.

AMAGYAR szent koronának nevezetes eredete és válságos története, államközi jelentősége és közjogi hatálya mellett, nem kevésbé érdekes annak művezete és műtörténeti becse. Eddig a felőle szóló számos ugyan, de hiányos följegyzések nagyobbára csak külső története leírásával foglalkoztak. Magának a műnek művészeti és műtörténeti leírását, mint azt a mai műtudomány magasabb állása igényelheti, irodalmunk mindeddig nem birta. Holott a koronának eredetét és történetét a művizsgálat lényegesen képes földeríteni és kimutani.¹

Eltékvé ettől, a magyar szent koronának műbecse másképvé is oly magasan áll, hogy az, mondhatnók bátran, minden kornak e nemű ismeretes legkitünőbb és legnevezetesebb műemlékszerű koronáin felül emelkedik. Nincs a keresztény világ maig fenmaradt legrégibb koronái közt egy sem, mely történeti és művészeti tekintetben a magyar szent koronánál becse-sebb és érdekesebb volna, mondja e koronaművek legszakavatottabb vizsgálója; és mely műformái és egyes részletei kivitele mellett, zománczműképeivel és felirataival eredetét világosabban kimutatná.² Nem is említve

¹ Német nyelven e tekintetben első tárgyalta mellékesen Bock F. acheni kanonok, hírneves műtudós, midőn a német császári korona kincsét kiadta. És pedig előbb rövidebben a: Mittheilungen der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale folyóiratban. (1857. II. 146. s a követk.) Majd később 1864-ben kiadott nagy díszművében: Kleinodien des heil. röm. Reiches mit kunst historischen Erläuterungen. Már ezen alkalommal a magyar korona történetére adatokat e sorok írójától kért és nyert. De azokat csak felületesen használta. Valamint műleírásában is több kiigazítandó pontatlanságot követett el; mindannak daczára Bock F. ezen műirodalom meg-alapítójának mondható.

² Unter den Kronen der Christenheit aus dem frühen Mittelalter herstammend, dürfte wohl kaum eine gefunden werden, die sowohl in historischer, als auch in artistisch-formeller Beziehung ein so grosses Interesse böte, wie die im k. Schlosse zu Ofen aufbewahrte höchst merkwürdige

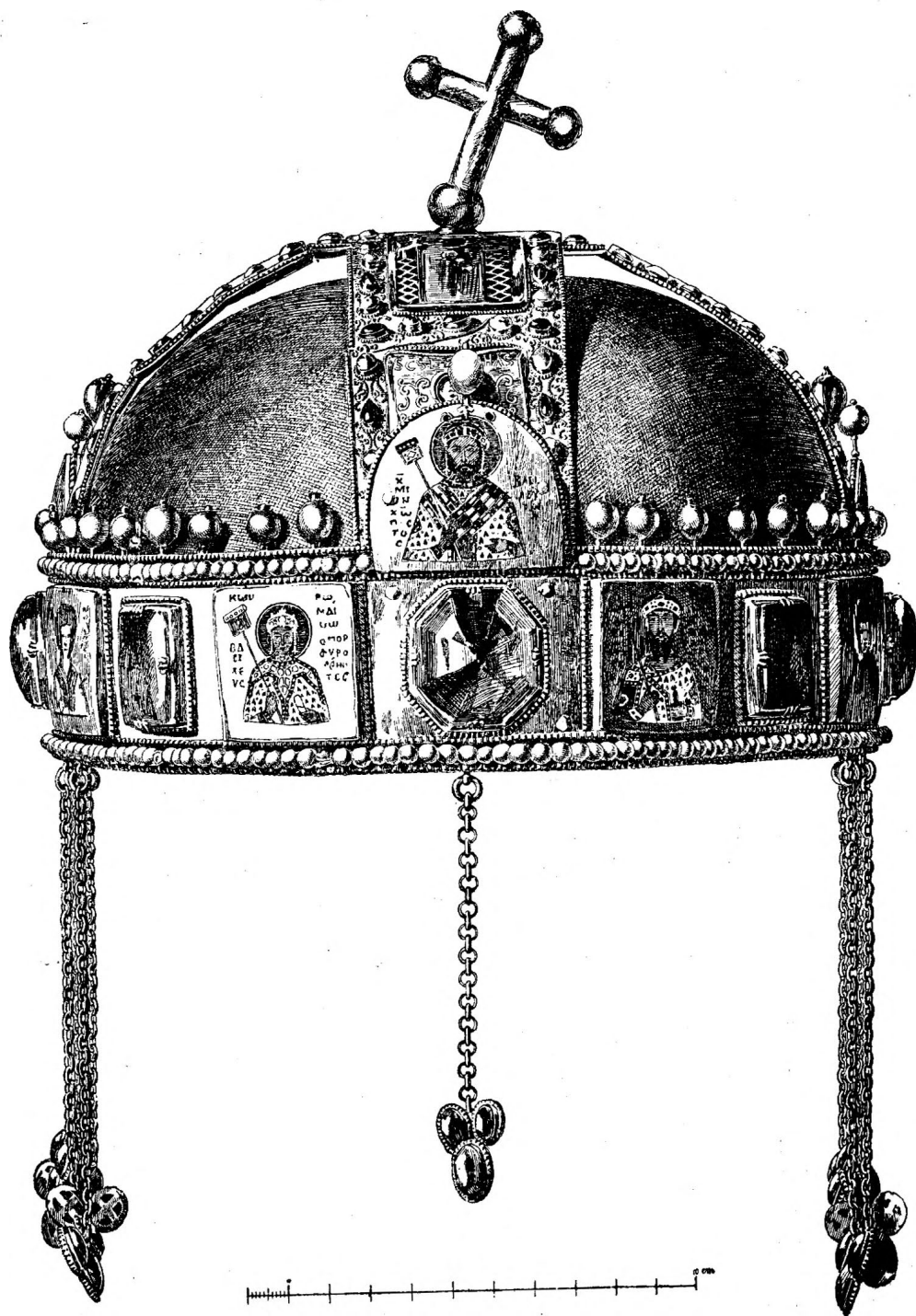
1. ábra.

azt, hogy a magyar korona az egyetlen, mely még jelenleg is mint kilencz századon át folyton és megszakítatlanul, egyik király koronázásától a másikig, eredeti rendes használatban s érvényben maradt, annak daczára, hogy e korona oly számos viszontagságokon ment át, minőket más egy sem ért.

Koronánk műleírását megkísértve, utalunk mindenek előtt annak ide mellékelt színes képére az I. táblán s itt a szövegben alkalmazott ábráira, melyek közül az 1. számmal jelzett annak elő részét, míg a 2. szám alatti annak hátsórésze képét ábrázolja. A szakértő, nevezetesen ha természetben vizsgálja a koronát, azonnal könnyen felismerheti, hogy koronánk két külön részből áll, melyek később, részben megcsonkítva s egymáshoz forrasztva egygyé alakítottak. E két külön részt állítja elő itt a szövegben a 3. és 4-dik ábra. És pedig a 3-ik ábra a korona felső régibb, római eredetű részét mutatja; alant kiegészítve a jelenleg részben hiányzó alsó karimájával s ezen létezett zománczlapok ábrái vázolásával. Míg a 4-dik szám alatti ábra a korona alsó s újabb, bizanti eredetű részét mutatja külön, mely később a régibb koronához alul alkalmazva lett, ennek alsó karimája részbeni megcsonkításával.

A felső, régibb, római, tehát a II. Szilveszter pápától Sz. István királynak adományozott korona, jelenleg két, keresztbe alkalmazott pántból, tehát összesen négy pántból áll, mint itt a szövegben alkalmazott 5. számú ábra a koronán a fej fölé lehajlított pántok lemezeit mintegy kiegyenesítve ábrázolja. Ezen négy lemez oldalai lehajtva a fej fölé képezik a főtborító korona-ívet. A lemezek külső felülete zománczképekkel díszített lapokat mutat. Míg a pántok belső oldalának itt a szövegben 6. szám alatt közölt ábrája mutatja lemezeiknek alulról több helyt látható hasadá-

Corona S. Stephani. Bock Mittheil. e. i. h. II. 201. És máshelyt: Es haben sich wenige Kronen erhalten, die ausser der Schönheit ihrer entwickelten Formen und der vortrefflichen Ausführung der vielen Einzelheiten in Bild und Inschrift so deutlich ihren Ursprung zu erkennen geben, die trotz der vielen Drangsale und Erlebnisse noch ziemlich unversehrt aufbewahrt wird. Kleinod. des h. röm. Reiches 8. — Hogy a Bock által ugyanott a magyar koronával hasonlatba hozott vaskorona és a császári korona, mint az e nemből fennmaradt legrégebbi és legbecselesebb ilyen művek, a magyarnál mind történetökre, mind művészetökre jóval alább állanak, leírásukból látható. Míg a vaskorona ugyan is régibb volna, a mennyire bizonytalanul a VII—IX-dik századból származnék; bár először csak a XIII-dik században említetnék biztosan; az Aquinói sz. Tamásnak tulajdonított: *De regimine principum* 1274-ben írt műben, s ezután Aeneas Sylvius (II. Pius pápa) *Historia Australis* 4.) jelvényes értelmezésében felhozva; addig másrészt ismeretes, hogy a vaskorona eredetileg nem koronázási czélból készült, hanem vagy oly egyházi koronadísz volt, minők az oltárok fölé függesztettek; ilyenek lévén a vele őrzött többi monzai votiv-koronák is. Hasonlón mint ilyenek ismeretesek a guarazari koronák (a parisi cluni gyűjteményben l. alább). Sőt részben kar- vagy nyakdísznek is tartottak, mint a kazoni hasonló karperecz-leletek. (Lásd Bock i. h. 161.) Ellenben a római császári korona ismét a magyarnál jóval, közel egy századdal későbbi és csakis négy, azt is közönségesebb bibliai jelenetet ábrázoló zománczképpel van díszítve; míg a magyar korona páratlanul számosabb, tizenhat darab, és ezek közt ritka történeti jelentőségű zománczábrával dicsekedhetik.

2. ábra.

sákat és repedéseiket s az ezeket összetartó kapcsokat. Ezen repedések aligha a vékony pántoknak eredeti meghajlításánál történhettek, hanem inkább a korona viszontagságos eseményei valamely alkalmával, midőn a lemezek erősebben érintve, vagy a korona leejtésénél repedhettek meg, s ily durva kapcsokkal, mint a rajz mutatja, alkalmilag megerősítették.

Ha a koronánkat alkotó ezen pántokat, mind a régibb felső, mind pedig a későbbi alsó koronán, egymással összehasonlítjuk, azonnal szembe-tűnik a kettőnek egymástól eltérő arany anyaga és művezete. Míg a felsőbb régibb korona pántjai sötétebb, erősebb aranyszínű, azaz tisztább, de egyszersmind vékonyabb és törékenyebb arany lemezekből készültek; addig az alsó későbbi korona tömörebb, vastagabb, de kevésbé tiszta, s azért halvány sárgás azaz ezüsttel erősebben kevert aranylemezből készült. Hasonlóan eltér a két korona művezete is. Míg a felső régibb: kezdetlegesebb, gyarlóbb ötvösműre mutat; addig az alsó későbbi: tökéletesebb, kifejlődött ötvös gyakorlat műve. Épen úgy a felső korona zománczképei rajza s alakítása, az ékkövek foglalása jóval durvább, fejletlenebb és kezdetlegesebb, mint az alsó koronáé, melynek ezen zománcz- és ékkő-művezete a bizanti ötvösmű-technika teljes kifejlődését tanúsítja.

Ennek további jellemzésére adjuk először a felsőbb régibb korona zománczképeinek ismertetését és leírását, mint művezete legérdekesebb és legjellemzőbb részletét. A felső koronának négy pántja közepén fönt, ott, hol a pántok egymást átmetszik, a Megváltó Jézus Krisztus képe van zománcz-lemezen alkalmazva, míg a négy pánt lehajló négy szára mindegyikén két-két apostol azaz összesen nyolcz apostolnak zománczképe látható. (Lásd az 5. számú alaprajzot.) E képek közül a pánt két szarán lent, hol ezek a későbbi bizanti koronához alkalmaztattak, most már az apostolok e zománczképei közül kettő csak töredékesen vehető ki.

I. Koronánkon e szerint a zománczkép-lemezek során legfelül, a korona teteje kellő közepén, hol a négy pánt egymást keresztezi, a Megváltó zománczképe van alkalmazva. (L. képét a II. színes táblán 12. szám alatt.) E kép az ikonológiában, a szentképtanban, az úgynevezett Majestas Domini, az Úrnak isteni fölségét állítja elő, midőn az írás szavai szerint, a világ végső napján trónján ülve az eleveneket és holtakat ítélni fogja. A kép arany alapon trónon ülő alakot mutat. Feje keresztes fénykörrel van övezve. A fénykör zománczos zöld alapszínben három fehér veressel szegélyezett keresztsugárral, s ezekben ismét vörös kereszt-ábrákkal van díszítve. Az alak hegyes kis szakála és bajsza barnás fekete; az arc és meztelen nyak sötétebb testszín, a száj piros, a szemgolyók fehérek fekete közép

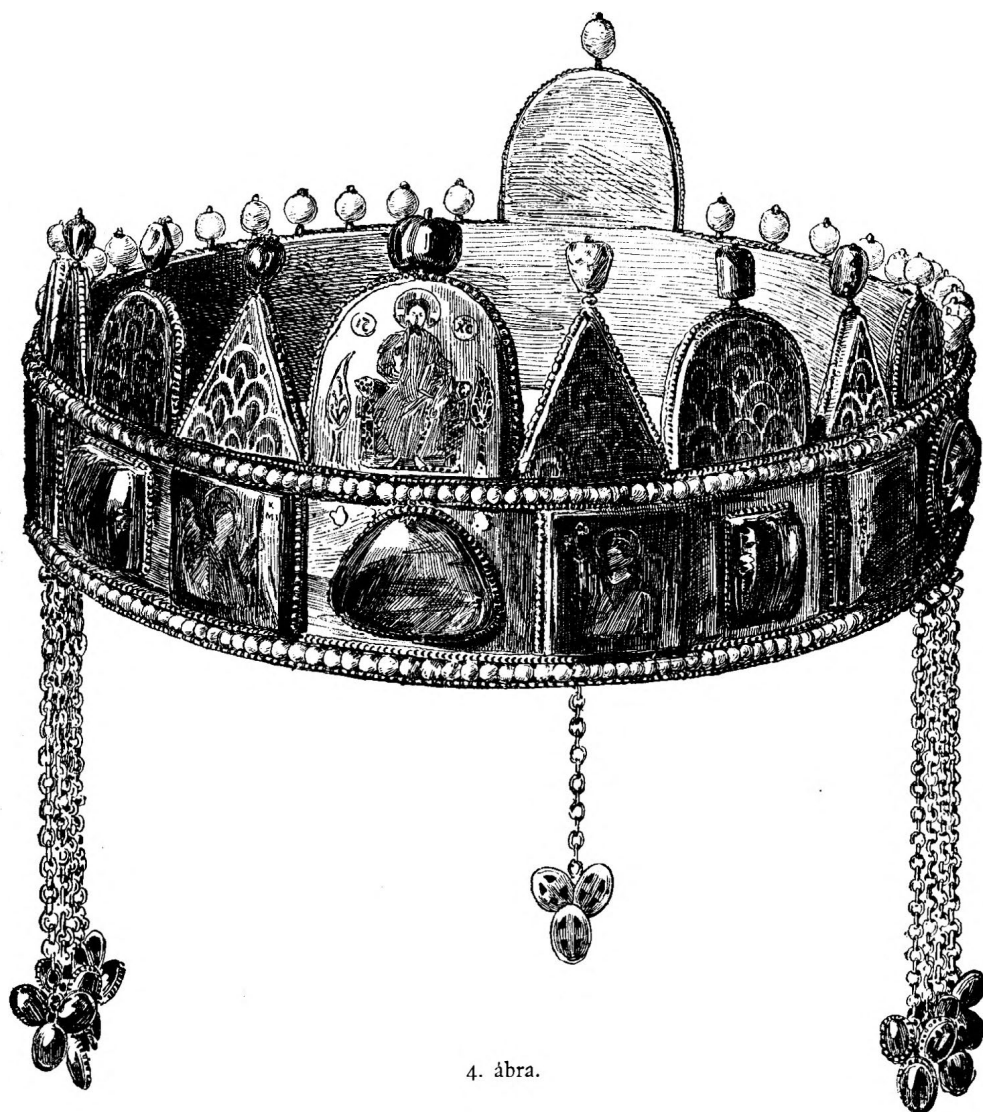
ponttal s hasonló színű vonalakkal jelzett szemöldökkel. Bal kezében fehérrel szegélyezett kék táblájú könyvet tart; míg jobbra, a mennyire a kitörés daczára (a természetben s nem a mellékelt képen) kivehető, áldásra emelkedik. Testén zöld felső és kék alsó öltönyt visel; a lábszárakon kiálló fehér és alant vörössel szegélyezett harisnya látható, míg a lábfő testszínűn meztelen maradt. A trón, melyen ül, zsámolyára támasztva lábát, hasonló a középkori, X—XII-dik századi bizanti és román műizlésű alacsony trónokhoz, a mint föléje hosszúkás hengeralakú gömbölyded párna

3. ábra.

van fektetve, mely sárga színű szövete alapja végén vörös gömbökkel, kék és fehér csikokkal van díszítve. A trón kidomborított lábállványa, hasonlóan zöld alapszínen, vörös, kék, fehér és sárga vonalakkal és pettyekkel ékesített. Háttérben a fej körül arany alapon igen kezdetlegesen képezett nap, hold és csillagábrák vannak kétfelül elhelyezve. A nap kerekét képez, melynek kék színű alapján a sugarakat vörös vonalzatú küllők képezik, fehér központtal. Míg másfelül a kék alapú s vörössel szegélyezett kör közepén a holdnegyed sarló alakja, körben vörös pettyekkel van díszítve,

melyek valószínűleg csillagokat jelelnek. Alább a trón két felén arany alapon két stilizált fa-alakzata, mintegy piniát, cziprus- vagy czédrusfát képezve, van alkalmazva; vörös körrajzzal foglalt zöld alapon, fehér és vörös színű ékitménynyel, mintegy a fa lombját, és a kék, sárga, fehér

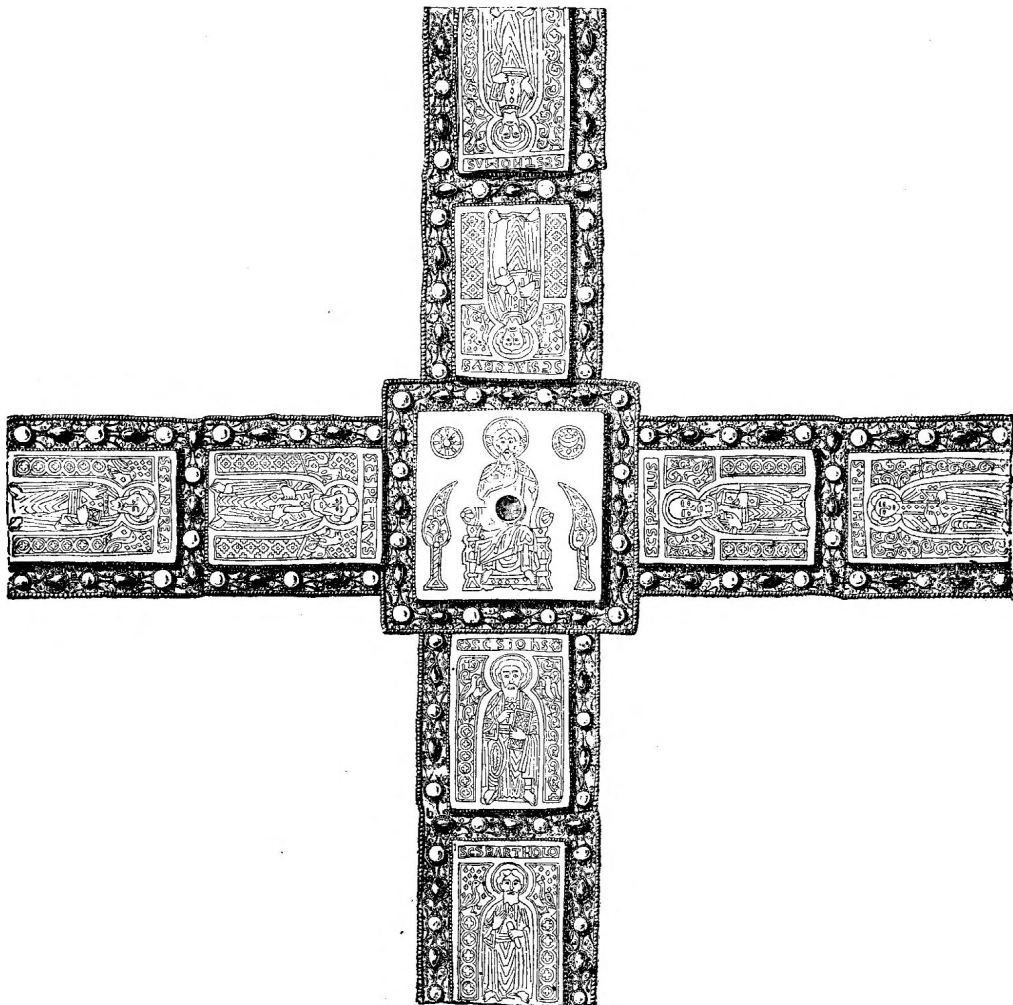
4. ábra.

csikokkal annak törzsét ábrázolva. Jelenleg e zománczlap képe a közepén kerek lyukkal át van törve, mely nyilván később, a korona fölé itt teteje közepén alkalmazott kereszt számára kifuratott.

A korona tetejéről négy oldalt lehajló négy pánt lemezein következnek azután a többi zománczlapok képei egymás alá helyezve, melyek az

apostolok álló alakjait ábrázolják, mint őket a fölők alkalmazott feliratok névszerint jelzik.

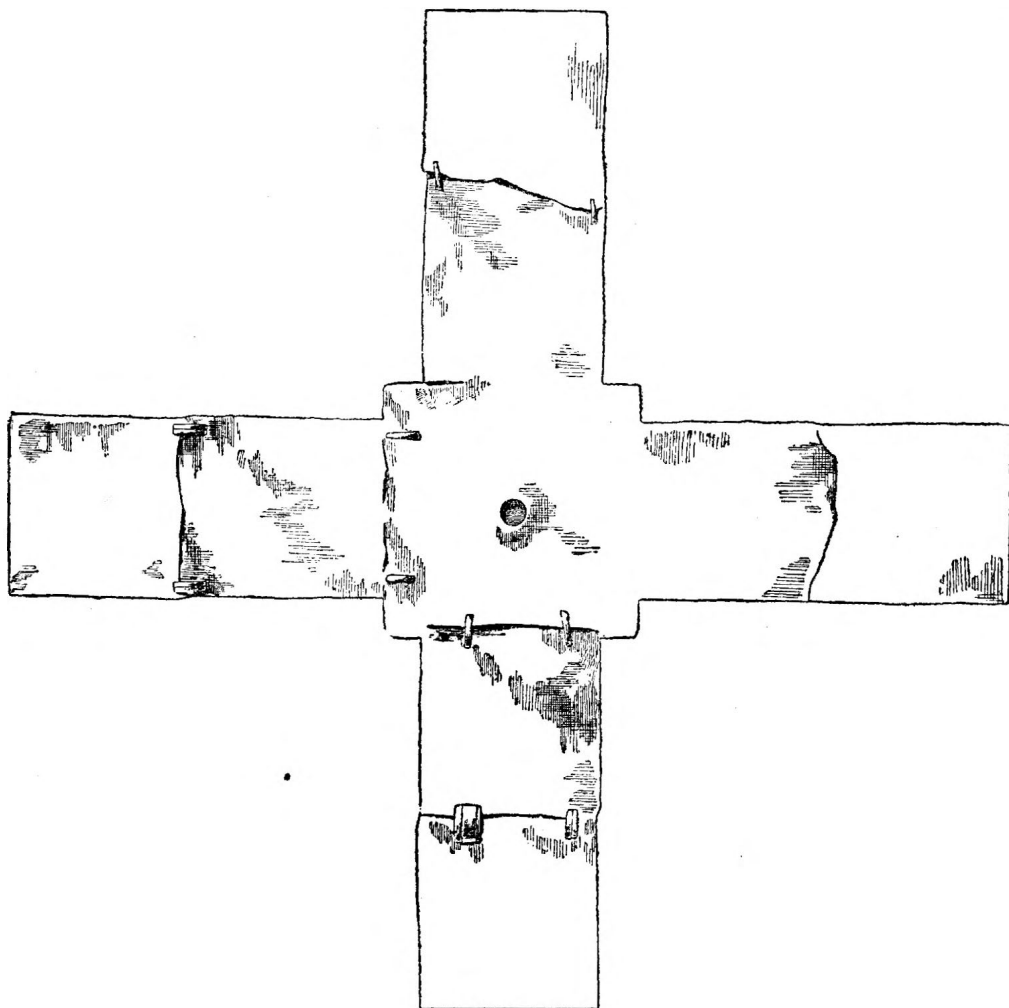
II. E szerint (lásd a II. színezett tábla 11. számú képét) következik egyfelől sz. Péternek, az apostolok fejedelmének zománczképe. Feje ősz, göndör hajjal és hasonló szakállal s bajuszsza, vörös alapú arany szegélyű fénykörben. Sötét testszín arcán vörös vonal jelzi az ajkakat és fehér

5. ábra.

alapon fekete pontok a szemgolyókat, s hasonló fekete színű vonalak ezek fölött a szemöldöket. Felső palástszerű zöltszínű öltöny borítja testét a meztelen testszínű lábfőig lefolyva. A felső öltöny alul, közép nyílásánál, alsó kék színű hasonló hosszú öltöny látszik ki. Jobbjában fehér színű, tehát mintegy ezüst kulcsot, míg baljában papirtekercset tart, melyen alul a kézfőre fekete színű kötővel ráfüggesztett másik kulcs (a föld s a menny

kulcsa) függ le. Az arannyal keretezett lemez hátlapján az alak felett $\overline{\text{S}}\overline{\text{C}}\text{S PETRVS}$ (azaz Sanctus Petrus) felirat kék alapon fehérrel zománczozva olvasható. Ez alatt hasonlóan kék alapon csürlődéd alakzatú fehér pettyek. S alább két felől a középkori mesés bestiariusi alakzatokhoz, vagy csak inkább oly ló alakhoz hasonló két bárány képe, minők Rómá-

6. ábra.

ban S. Clementében, Ravennában az Apollinare in Classe basilikának VII—IX. századi, tehát koronánkkal közel egykorú mozaik művein és más ekkori ábrákon, sőt már a katakombai festmények közt is láthatók, — ezüst színben veres petytyel s fölfelé fordított farkkal. Ezen alúl két oldalt szikszak ékítmények, csürlődéd alakzatokkal fehér és kék színben, közép vörös pontozattal, és hasonló színű oldalszegélylyel mintegy keretül és

haszonlón az úgynevezett római akkori Cosmata-művészet ily ékítményi képzéseihöz vannak alkalmazva.

III. Másfelől sz. Pál apostolnak az előbbihez majdnem egészen hasonlón alakú zománczképe látható (lásd ugyanazon táblán a 13. számú képet); csakhöz ennek hosszukásabb arcát s magas, kopaszabb homlokát fent síma és kevés haj fedí; a fő körül arany szegélylyel képezett kék alapszínű nimbus látható; valamint hosszabb három csúcsba osztott szakáll lóg le meztelen testszínű nyakára; míg derekán alsó ruháját vörös övezet köti. Jobbja, mint összetett ujjai mutatnák, görög szertartású áldásra emelve, baljában fehér színnel szegélyezett és pettyezett két táblájú könyvet tart. Képe fölött kék alapon fehér betűs feliratban SCS PAVLVS (azaz Sanctus Paulus) felirat olvasható. Feje körül két felől stilizálva alakított fehér és vörös lombú ág alatt fehér madár-alak (galamb lehet Szent-Lelket jelezve?) vörös lábbal látható. Míg ezen alúl arany szegélyvonal közt köralakzatokban kék alapon alkalmazott fehér színű keresztdíszítményt mutat keretül.

IV. A harmadik pántron, felül sz. János apostolnak az előbbiekhöz hasonló zománczképe van alkalmazva (lásd ugyanazon tábla 14. számú képet). Hosszukás arcza és ősz szakáll sz. Pál előbbi képehez hasonló három vörös szalaggal van derekán övezve, s alsó öltönyének előreforduló bélése vörös és fehér színt mutat. A fénykör alapszíne hamvas, ezüstös, míg latin szertartású áldásra emelt jobbja mellett balja vörös és fehér pettyekkel dúsabban díszített könyvet tart. Feje felett SCS IOHS (azaz Sanctus Johannes) felirat fehér betűkkel kék alapon olvasható. Mindkét oldalt hasonló díszítmény, mint előbb sz. Pál képén, csakhöz itt hamuszínű madarak előtt arany kereszt képe van alkalmazva, s a másik oldalt a keret eltérőleg lombos és a hellen kör-meander díszítményhez hasonlóbb alakzatot mutat.

V. A negyedik pántron fölül sz. Jakab apostol zománczképe van alkalmazva (ugyanott 15. számú kép). Felül a felirat jelzi SCS IACOBVS, azaz Sanctus Jacobus. Alakítása ismét sz. Péter képehez hasonlóbb. De haja fekete és szakáll két csúcsra van osztva. Felső öltönye kék, az alsó zöld, vörös övvel és felső szegélylyel; jobbában fehér keresztet, baljában papírtkeresztet tart.

VI. A pántronok alsó részén egyfelől sz. András apostol képe áll (ugyanott 16. számú kép). Felül a felirat SCS ANDREAS. Az előbbihez hasonló alakítás mellett, fekete hajának hasonló stilizálása, mint az itt sz. Péter képén ábrázolva van, göndör haját mutatna. Kezét nyílt tenyérrel kifordítva ad áldást. Szélei díszítése hasonló sz. Páléhoz, galambok és vörös kereszték fehér alapon, melyeket kék kör foglal be.

VII. Másfelől sz. Pál alatt sz. Fülöp zománczképe áll (ugyanott 17. számú kép). Fölül $\overline{\text{SCS}}$ PHILIPVS (azaz Sanctus Philippus) felirat jelzi. Az előbbihez egészben véve hasonló; de szakálltalan fiatal alak. Felső s alsó öltönye is dúsabban van vörös és fehér színnel pettyezve. Keze kinyúló ujjával mutat inkább, mint sem áld. A szegélydiszítvány, mint az előbbieknél, itt ismét hasonló a szent János bal oldalán képzett lombalakzathoz.

Míg az utóbbi két zománczkép alsó részletét, a későbbi alsó korona kiálló ormozatainak részletei csak kis részben fődik, mint a színes II. tábla ezen 16. és 17. számú képein látható; addig a harmadik és negyedik pánton alúl alkalmazott két apostol-képből már csupán azok végrészlete és keretezése vehető ki, a mennyire ezek a régibb koronához alkalmazott újabb korona karimáinak kiálló magasb ormai alól még kilátszanak. (Lásd itt a táblán, s a felső korona pántjai alaprajzán az 5. számú ábrát fentebb a szövegben.)

A leírt képek sorozata s a többé teljesen nem láthatóknak még kivehető részletei tanúsítják e szerint, hogy a régi római szilveszteri és sz. istváni korona pántjai eredetileg Krisztus és a tizenkét apostol zománczképeivel voltak diszítve. Ezek közül, mint elősoroltuk, Krisztus és hat apostol képe még teljesen látható. Míg ellenben a két további apostol képének csak részletei mutatkoznak, a később a régi koronának pántjaihoz alkalmazott bizanti korona azokat eltakaró ormai megül, összesen tehát Krisztus és nyolcz apostol képét konstatálva, kimutatva birnók a régibb római koronán. Hiányzanék tehát még a teljes számhoz a további négy apostol képe, miszerint az eredeti római koronán Krisztussal a tizenkét apostol zománczképlapja volt alkalmazva. Ezen hiányzó négy apostol zománczkép lapja nyilván a régi római szent istváni koronának azon hasonlóan hiányzó alsó körpántján vagyis a főt körítő homlokpánton, a koronának alsó karimáján volt alkalmazva, mely a fej fölé emelkedő négy pántot mint alsó abroncs összekötötte; mint ezt a régibb római korona képén (lásd ennek 3. szám alatti ábrája vázlatát a szövegben) helyreállítva előtüntettük. Csak midőn ezen régibb római zárt koronához az újabb nyílt bizanti korona alkalmaztatott, történt, hogy a négy fölemelkedő pántot összekötő alsó pánt vagy abroncs levétetett, és helyébe az új korona díszesebb homlokpántja jött, melybe a régibb korona négy felemelkedő pántja alkalmazva lőn. S e négy pánt alján levő zománczkép közül is kettőt az új korona ormozata legnagyobbbrészt befődött; míg a másik két alsó kép csak kevésbé fődve legnagyobbbrészt kiáll és látható. Ellenben a régi ösz-

szekötő homlokpánt vagy karima részei letörvén, az azon elül és hátul is talán alkalmazott két-két, azaz összesen négy hiányzó apostol zománczképalapja is vele letörve elveszett. Erre nézve lehetne ugyan még azon föltevést is érvényesíteni, hogy a hiányzó négy apostol a négy pánt végén volt eredetileg alkalmazva, és e pántok végei az újabb karima hozzáförasztásánál lemetszetvén, enyésztek el zománczképeik. Csakhogy ezen esetben föl kellene tennünk, hogy a régi korona alsó karimapántja nem volt díszítve zománczlapokkal, míg a keresztpántok túl magasra emelkedve a zománczképekkel, mindegyik pánton három alkalmaztatván, aránytalanul lettek volna egymásra túlhalmozva a zománczképekkel.

Ezen indokolt föltevés mellett, ha az előbb idézett 3. számú ábrát a szövegben megtekintjük, meg volna fejtve az, hogy minő volt régi római koronánk eredeti alakja, mielőtt az a későbbi bizantival egygyé összeállítatott. Csak azt kell még ennek teljes leírásul megemlítenünk, hogy a régi korona ezen pántjainak a zománczlapokkal való díszítése mellett, a pántok szegélyei is és közei ezenfelül még dús szemcsés sodronyművel, filigrannal, és váltakozó gyöngy és granát sorok foglalásával vannak keretezve és díszítve, mint ez a korona színes tábláján látható. Mindezen sodronyművezetnek, valamint a zománczlapoknak ötvösműi kezelése, képeik zömök tömör alakzata, s aránytalan nehézkes rajza, nyilván e kornak, a X-ik század óta divatozó olasz, nyugati ötvösműnek technikájára mutatnak, mint erről még alább részletesebben kell a mű eredetének műtörténeti szempontjából szólnunk.¹

¹ E mellett fölvethető a kérdés, mely már a korona ezen vizsgálata alkalmával fölmerült, vajjon a régibb korona ezen négy keresztpántja zománczképeivel eredetileg is ezen korona számára készült-e? Vagy hogy ez valamely kész hasonló műről, reliquiáriumról, ereklyetartóról, oltárpredelláról, vagy antependiumról, vagy könyvtábláról, a mily műveken hasonló zománcz-alakítások, mint alább látjuk, még ránk is maradtak, vétetett s alkalmaztatott-e koronánkra? (L. Vasárnapi Ujság 1880. 20. sz.) Ez állítás indokolására felhozatott, hogy a korona pántjainak belső oldalán, ezeknek a koronára alkalmazásakor történt hajításnak nyomai mutatkoznak repedéseiken vagy töréseiken; a mint ezek szögkapcsokkal és forrasztással foglaltattak össze. Ennek képét mutatja a korona pántjai ezen belső oldalának külön felvétele, melyet a 6. számú ábra állít elő. (Lásd e szám alatt a szövegben főnebb.) De épen e törés, s az egyszerű durva kapcsok alkalmazása inkább arra látszik mutatni, hogy e durvább művelet később, a koronának, mint láttuk, válságos viszontagságai közt történhetett; s akkor javítatott ki ily nyilván alkalmi s ideiglenes durva művelet által. Mert eredetileg, ha e pántok koronává máshonnet vétettek volna is, a hajítás, alkalmazás, s esetleg a repedések megerősítése bizonyára ügyesebben, hasonló művészettel készült és történt volna, mint ez egész koronának művén, s alkotásán és annak többi részein látható. — Azért azonban megengedhető lehetne még az is, hogy a korona pántjai és zománczlemezei valamely más egykorú műről véve alkalmaztattak e célra, anélkül, hogy azért a korona e része római eredete kétségbe veendő lenne. De amaz állítás, hogy e pántok valamely más műről levéve alkalmaztattak a koronára, jelenleg biztossággal csak épen úgy nem mutatható ki, valamint annak ellenkezője sem. Ily véleményekkel azért csakis a föltevések ingatag talajára lépnek.

II.

A bizanti későbbi korona alkalmazása a régibb római koronához. A bizantinak eltérő arany-anyaga, ötvösműve és zománczképei. Ez utóbbiak: Krisztus, Dukas Mihály bizanti császár, fia Konstantin Porphirogeneta, Gejza király, arkangyalok és szentek ábrái. A korona külön ormai zöld leveles zománcalakzatai mintegy koszorúleveleket képeznek. Ez utóbbi zománczképzések sajátságos s jelenleg páratlan s ismeretlen technikája, a mennyire ezek nem lévén lemezalapra alkalmazva, a világosságot átbocsátják. Az alsó korona ékkövei és gyöngyei; lefüggő lánczai. A korona keresztje, süvege, bélése. Arany-anyaga s ékkövei, méretei, súlya s értéke.

IDŐN I. Gejza király Dukas Mihály görög császártól a Belgrádnál legyőzött és foglyul ejtett görög várórségnek nagylelkű megkegyelmezéseért és szabadon bocsátásuk nemes tette elismerésül, mint ezt a történeti részben leírtuk, Bizantból koronát nyert ajándékban, ezen új korona, mely jelenleg a római szilveszteri, vagy sz. istváni koronának alsó részét képezi, és mely külön ábrában a 4. szám alatt látható, a régibb korona aljához hozzá alkalmazva vele egyesített, — nyerte koronánk jelenlegi teljes alakját.

Ezen összeállítási s egygyé alakítási műtét egyszerűen, mint már előbb említők, úgy történt és vitetett véghez, hogy a szent istváni római koronának alsó, lehet kevésbé díszes, talán a felső pántokhoz hasonlóan gyengébb és törekeny, s ennélfogva már is megrongált alsó karimája, mely a pántokat összeköté, vagy alól köríté, egyszerűn levétetett, s annak helyébe ez újabb, fényesebb bizanti oromzatos nyílt korona, a réginek lehajló négy pántja végéhez ragasztatott.

Ezen bizanti korona külön képét adja már a 4. szám alatti ábra, melynek leírását a következőben kísértjük meg. A korona alakja úgynevezett ormozatos nyílt koronát mutat. A homlokot körítő pánt felett ugyanis nem emelkednek fölfelé az egész főt borító pántok. Hanem e helyett a koronán egymást váltva követő csúcsos és félkörű oromzatok alkalmaztattak elülről a homlokpánt fölé, míg a hátulsó, koponya-oldalon csak is egy félkörű oromzat emelkedik. (Lásd a 2. számú ábrán a korona ezen hátulsó oldalát.) E bizanti korona anyaga hasonlóan arany, de jóval vastagabb, erősebb és szilárdabb alakítású, mint a régibb felsőbb korona hor-

padozott gyengébb lemezei; a mint azonban halványabb aranszínre is mutatja, arany-anyaga erősebben is van ezüsttel vegyítve.

E koronának is a főt kerítő pántja, karimája, valamint a felett kiálló ormai dúsan díszítvék zománczczal, gyöngyökkel és ékkövekkel.

I. Elül a korona oromzata közepén ismét Krisztus urunk képe, fölül félkörben végződő aranylapon zománczművel van ábrázolva. (Lásd II. tábla 1. szám.) E képen is, mint a római sz. istván-szilveszteri korona tetején, isteni fenségében, a Maiestas Domini előállításban van ábrázolva, a mint a trónon ülve ítélendi az eleveneket és holtakat. Ez is tanúsítja tehát, hogy a két korona külön készült mű, mely csak később állítottatott össze, különben Krisztus képe azonos alakban bizonyára nem fordulna elő kétszer rajta. E kép is jobbra hasonlít az előbbihez, melynél alakja mégis némileg szebb, fejlettebb alakítást és kivített mutat. A fekete haj s rövid két csúcsba osztott szakáll és bajusz, szemek és szemöldök hasonló sötét arcszín-alapon láthatók, mint az előbbinél. A főt vörös körrel szegélyezett kék alapú keresztes nimbus veszi itt is körül, melyen a Krisztust jelző kereszt-ágak vörössel szegélyezett fehér sugarakkal vannak képezve. A méztelen nyak alul egészen le, a kiálló lábfejekig, a testet alsó világos és felső sötétkéék öltöny ránczokban lefolyva fedi. Jobb kezével görög szertartás szerint áldást ad, míg baljában sárga táblájú könyvet tart, mely négy végén és közepén zöld színű és vörös ékkövekkel, kapcsokkal vagy sarkokkal és köldökkel van díszítve. Az alacsony trónon hosszú kerekded vörös, fekete és fehér szegélyezéssel díszített párna fekszik. Míg a trón látható részét sárga szőnyeg-alapon fehér, vörös és zöld pettyek díszítik, s az alatta kiálló zöld zsámolyt kockás fehérvörös vonal szegélyezi. — Fönt az arany háttéren kétfelül fehér körben kékes színnel szegélyezve és kék betűkkel a Megváltó nevének monogramma, egyfelől $\overline{IC}$ (Jesus), másfelől $\overline{XC}$ (Christos) olvasható. Míg alul hegyes czedrus, cipressus vagy pinia alakú két fa képe van alkalmazva, melyek lombja zöld színű s fehér virágú stilizált hármass levelű ágakat képez vörös alapon; míg a fa törzsét vörös és zöld csíkok fehérrel pontozva jelzik.

II. Ennek megfelelőleg átellenben a korona hátulsó része közepén a korona karimájáról emelkedő oromzat félkörbe végződő zománczlapján, koronás uralkodónak, és pedig a bizanti császár Dukas Mihálynak mellképe látható. (II. tábla 2. szám.) A vörössel szegélyezett zöld alapú fénykörben foglalt sötét testszínű kövérebb, vagy duzzadtabb kinézésű arcot rövidebb és két csúcsba osztott fekete szakáll köríti. — A bajszot és szemöldököt hasonló színű, míg a szájat vörös, s a szemeket fehér-fekete pon-

tos vonalak jelzik. Fején sárga, azaz arany korona van, melynek széles karimáján zöld és vörös vonalak és fehér pontok látszanak, mint ékkövek, gyöngyök vagy zománczozások jelezve, míg a karima felett vörös szegély a korona kiálló süvegét (cappáját) bélését ábrázolná, közepén fehér keresztalakú virággal. A korona karimájáról kétfelől fehér színű lánczocskák függnek le egyes gyöngyökből vagy ezüst golyókból képezve, melyek alól három ily egymás mellé foglalt gyöngygyel vagy golyóval végződnek. Nyakát dúsan képzett arany nyakravaló fehér gyöngyökkel, zöld és vörös ékkövekkel díszítve övedzi; míg ezen alúl dús vörös és részben kék alapszínű királyi öltöny fűdi, mely sárga, vörös, fehér szív- és kör-alakú pettyekkel van díszítve, melyek az aranyhímzést, gyöngy- és ékkő-díszítést utánoznák. Válláról lefelé mellén a stola-szerű díszöltöny keresztbe téve látható; hasonlóan sárga alapon és vörös szegélyzetén zöldes négyszögek és fehér pontokkal, nyilván ily ékkövek- és gyöngyökkel foglalva. A kézfe végén s a karokon hasonló arany karpereczek vannak képezve, míg a mezeten jobban kezében zöldszínű nyelű keleti császári zászlós vagy táblás jogart, a labarumot tartja, melynek négyszögű felső alakja zölddel szegélyezett aranyos alapján zöld, vörös és fehér pettyeket, mint ékkő- és gyöngy-dísz mutat. Ellenben bal kezében hamúszínű, ezüst kardmarkolat van. Az arany hátalapon két oldalt vörös betűkkel alkalmazott következő görög felirat olvasható:

Χ ΜΗ ΧΩ ΠΙCΤΟC:

Másfelől:

ΒΑCΙΑΕΥ ΡΩΜΑΙΩ ΗΟ Δ8Κ'.

Rövidítéseiben és elhagyásaiban kiegészítve és megfejtve a teljes szöveg lenne:

Χ ΜΙ(ΧΑΗΛ) ΕΝ Χ(ΡΙCΤ)Ω ΠΙCΤΟC ΒΑCΙΛΕΥ(C) ΡΩΜΑΙΩΝ Ο ΔΟΥ(ΧΑC).

Azaz: Mihály Krisztusban hű (vagy hívő) római császár a Dukas (nevű t. i.). Tehát a zománczkép azon Dukas Mihály bizanti császár képét állítja elő e felirat szerint, kiről a korona leírásának történeti részében már bővebben szólottunk. Az írás jellege teljesen azonos azzal, mely e császár érmein előfordul; valamint hogy az igazhitű címet is ő használta volna először.¹

III. A korona ezen hátulsó oldalán, annak karimájára alkalmazva van továbbá egyfelül a bizanti trónörökös Konstantin Porphyrogenetának, atyjával Mihály császárral együtt uralkodónak, másfelül Gejza magyar királynak m ellképe.

¹ Lásd erre Pellerinius Supplement IV. Recueils de Medailles, planche II. Nr. VII. p. 19. és Bock Mitth. i. h. 206.

Az előbbi (lásd II. tábla 8. szám) a bizanti császárok szokása szerint hasonlóan fénykörrel van alakítva, mely azonos alakú az előbbivel. Arcza szakálltalan ifjút mutat. A korona alul kiálló haja fekete, arcza világosabb testszínnel van ábrázolva. A korona fején szintén hasonló az előbbihez, belőle kiálló zöld főveggel; valamint magasan záródik nyakravalója is. Öltönye sárga és kék alapon szintén szívalakú fehér, vörös és sárga petytyeket mutat, mint gyöngyöket s ékköveket sat. Kezeiben is épen úgy labarumot és kardmarkolatot tart. A háttér arany alapján a kétfelül alkalmazott felirat következő:

ΚΩΝ ΒΑCΙΑΕΥC ΠΩΜΑΙΩΝ
 Ὁ ΠΟΡΦΥΡΟ CΕΝΗΤΟC.

Rövidítéseit kiegészítve:

Κωνσταντίνος βασιλεὺς Ρωμαίων
 ὁ Πορφυρογεννητός.

Azaz Konstantin római császár a Porphirogennetos (azaz biborban, vagy a porfirpalotában született) vagyis trónörökös, kit atyja mint ifjabb császárt uralkodó társává emelt, hogy ez által örökösödését, vagy saját állását biztosítsa; mint e szokás Bizantban ismételve előfordul.

IV. Ezután a korona karimáján másfelül következik Gejza király zománczmellképe. (Lásd II. tábla 9. szám.) A koronás fő fénykör nélkül van alakítva, mivel mint mondók, a nimbus csak a szent alakzatok s a bizanti császárok képének volt sajátja. A korona fején kevésbbé tér el az előbbieik koronájától. Csupán valamivel keskenyebben van alakítva, de még több zöld és vörös ponttal, ékkövel vagy zománczczal, mint amazoké. A koronakarimából kiálló felső főveg is, mely a főt borítja, jóval magasabban emelkedik ki, és sötétebb, mintegy biborszínű. Az arcz hosszas, erősebb s élesebb vonásokkal, orral, szemmel és szájjal van jelezve. Hajzata fekete, hasonlóan hosszabb több csúcsban lefüggő szakálla, valamint bajsza is erősebben van leeresztve. Nyaka, eltérően az előbbiektől, a bizanti udvari viselet magas nyakravalója nélkül, meztelen maradt. Ezen alul vörös és kék alapszínű öltönye, hasonlóan mint az előbbieké, szívformájú sárga, fehérén és vörösén pontozott és zöldvonalos gyöngy és ékkö-alakzatokkal van díszítve. Balkeze egyenes és keresztes markolatú kardot tart. A jobb kéz sajátos két ágú és szigonyyszerű jogart emel, melynek vörös alsó része felül kék színbe megy át. — Ennek alakja hasonló volna a bizanti patricius-bothoz, mely a császárok által más fejedelmeknek is adományozott patriciusi méltóság jelvénye volt. Valószínű tehát, hogy Dukas Mihály császár is Gejza királyt hasonló méltósággal tisztelte meg,

midőn neki a koronát ajándékban megküldötte. A zománczkép arany hát-lapján a következő kék színű betűkben alkalmazott felírás olvasható:

ΓΕΩΒΙΤΖ Δ'C ΠΙCΤΟC ΚΡΑΛΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑC.

A rövidítés kiegészítésével

Γεωβιτζ δ(εσποτη)ς πιστος κραλης τουρκιας.

Azaz: Geobitz (vagyis Gejza) despota (azaz: úr, uralkodó, fejedelem), hű (vagy hívő) királya a Turkoknak, azaz a Magyaroknak, mint akkor őket a bizanti írók a nagy turk népcsalád egyik ágának tartván, nevezték. A Geobitz vagy Geoviz névnek a Gejza helyett alkalmazása legvalószínűbben úgy volna magyarázható, hogy Gejza belgrádi győzelme alkal-mával nevét a szomszéd déli szláv népektől e formában, a szláv e nemű névalakítás szerint (a vitz rendes származási végzéssel) vehették át a bizantiak.

V. Következik a korona karimája előrészen hasonló zománczozott lapon szent Demeter mellképe. (Lásd II. tábla 6. szám.) A vörössel sze-gélyezett zöld alapú fénykörben fiatal szakálltalan arcz, fekete göndörhajjal, meztelen nyakkal. Öltönye zöld és halványkék alapszínén arany, fehér és vörös vonalak és pettyek dúsan vannak alkalmazva díszítéskép. Jobbjában lándzsát, balkarján pajzsot tart, mely fehér alapon zöld és vörös pettyes díszítést, közepén vörös körben zöld keresztet mutat. Az arany hát-lapon feje körül kékszínű betűkkel alkalmazott feliratban a szent neve olvasható: 'Θ' ΔΗΜΗΤΡΙΟZ. Azaz sz. Demeter.

VI. Ugyanott ezen oldal másik felén hasonlóan van alkalmazva szent György zománcz mellképe. (Lásd II. tábla 3. sz.) Az előbbihez lényeg-telen színeltéréssel és más lándzsa és pajzstartással, különben egészen ha-sonló alakzat. A felirat: 'Θ ΓΕΩΡΓΙΟC. Azaz sz. György.

VII. A korona karimája ezen előrésze közepe felé egyfelül sz. Mihály arkangyal zománcz mellképe (II. tábla 4. sz.) látható. Hasonlón zöld alap-színű fénykörben, ifjú szakálltalan s fekete göndör hajzatú arczot mutat. Meztelen nyaka alatt dúsabb sárga alapszínű vállszalag díszíti, a halvány-és sötétkék egyszerű alsó- és felöltöny felett. Kétfelül az angyal szárnyai hasonlóan halványkék alapszínnel, s azok tollai sötét barnával képezvék. Jobbját mellén tartja, baljában lándzsa vagy lobogószerű tárgyat emel. Az arany hátlap felirata: O A'PM'I azaz Arkangyal Mihály, e nevek első betűivel jelezve és közöttük felül a harmadik betű *ch*. A nimbusban alkal-mazott ág vagy virágszerű fehér színű díszítmény is mintegy alpha betű-szerű alakot mutatva, az angyal vagy arkangyal első betűjét jelezhetné.

VIII. A másfelől mellette alkalmazott zománczkép sz. Gabriel ark-

angyalt állítja elő. (II. tábla 5. sz.), az előbbihez egészen hasonló alakzat. Az arany hátlap felirata: O Λ+P ΓΑΒΡΙΕΛ, azaz Arkangyal Gabriel.

IX. Míg a hátulsó oldalon egyfelül Konstantin mellképe mellett szent Demjén, másfelől Gejza király mellett szent Kozma zománczképei vannak alkalmazva. Az első (II. tábla 7. sz.) vörössel szegélyezett zöld alapú nimbusban, fekete hajú szakállas és bajszos alakot mutat, alsó sötét és felső világoskék öltönyben, mely csak felül vállain s meztelen nyaka körül van kevésbé díszítve aranyos sujtásokkal és fehérös vörös pettyekkel, míg mellén kezét ökölben tartva, mutató ujját emeli fel. A háttér alapján a fő mellett két felől következő felirat olvasható: ·Θ· ΔΑΜΙΑΝΟ·C, azaz szent Damianos.

X. Másik alak sz. Kozma zománczképe, az előbb leirthez mindenben hasonló, csak hogy jobb kezében kis botot, vagy talán papirtekerccset tart. Arany hátlapja felirata: ·Θ· ΚΟCΜΑC, azaz sz. Kosmas.

E leírt zománczlapokon kívül a bizanti koronarész karimájáról kiemelkedő ormozat még kitűnő zománczdísz képez. Ezen ormozat ugyan is (mint a korona képén I. táblán látható) a korona homlokoldalán, Krisztus zománczképének jobbja és balja felül váltakozva csúcsba és félkörbe végződő zöldes zománczlapok sorát mutatja. Ez által ez alsó későbbi bizanti koronarész az egyszerű karimát, vagy abroncsot képező koronaalak helyett, mint előbb figyelmeztettünk, a dúsabb oromzatos nyílt koronák formáját veszi fel. De eltér ezektől mégis annyiban, a mennyiben itt ez ormozat zöldes zománczképzései némileg mintegy a zöld falevélezetre emlékeztethetnek. Az eszme a műtervezetnél nyilván az lehetett, hogy a korona-ormozatban mintegy a korona eredeti, levélkoszorú alakját kívánta némileg utánózva képezni. Ily képzések akkor a bizanti kifejlett ötvös- és zománczműnél más alakzatokban is gyakoriak lehettek, midőn, mint alább halljuk, a császári paloták termeiben egész fák aranyból zománczlevelekkel és madarakkal készítették. Valószínűleg ily leveles zománcz-koszorúk is a főnek és koronának díszét képezték.

Nevezetesebbek azonban ezen ormozatok zománcz alakításai azok ritka technikája tekintetéből, melynek jelenleg sem hasonló alakítását és képzését, sem ránk maradt példányait s emlékeit nem ismerjük.

Ha ugyanis a korona pántjai alatt alkalmazott szövetből készült süveget, mely a főt borítja, és mely legutóbbi koronázás alkalmával arany szövetből újonnan készített ez alkalomra, a koronából kivesszük, azonnal feltűnik, hogy a korona ormozatának ezen zöldes zománczképzései a világoosságnak fordítva oly átlátszók, mint például a színes üvegek vagy az

üvegfestések. Ha a művet tovább vizsgáljuk, észrevehetjük ugyanis, hogy itt a zománcanyag nem mint rendesen aranylapra, vagy valamely más fémlemezre van alkalmazva, hanem csupán szegélyein számos igen vékony lemezbe van foglalva vagy inkább bekeretezve félkör alakzatokba, míg azokat széleiken erősebb szemcsés sodronyból és lemezből tagozva képezett csúcsba vagy felkörrel végződő keret foglalja be. Hátul ellenben a fémlemez egészen hiányozván a zománclapok is a világosságot átbocsátják. Semmi e nemű, ehhez hasonló zománcmű, mint mondók, eddig ismeretes nem volt. Csupán a zománcművészet története említené még ennek vagy hasonlóknak nyomát, midőn Cellini, a legnevezetesebb ötvös- és zománc-művészek egyike, híres munkájában az ötvösműről¹ a filigránról írva, említi az *email à jour*, azaz oly zománcot, melynek nem lévén hátlapja (így nevezetik «à jour» t. i. azon köfoglalási technika is, midőn az élkő, hogy átlátszóbb legyen, nincs hátlappal, hanem csak oldalt befoglalva) a világosságot átbocsátja. De ő is ily zománcműnek úgymond csak egy példányát ismerte, melyet a műkedvelő I. Ferencz francia király a párisi úgynevezett Saint-Chapelle kincsei közt mutatott volna neki. Ez egy csésze volt, melynek filigrán, szemcsés sodronyból készült alakzatai közé volt a mindenféle színű zománc foglalva, mely ha a világosság felé felemelve tartatott, átlátszott. A zománcmű nagymestere Cellini, a ki maga is a legszebb úgynevezett translucid, üvegszerűn ragyogó zománcokat készített fémalapon, melyeken t. i. a fém-hátlap vésete átlátszott, ily zománcalakítást fém-hátlap nélkül lehetetlennek vagy csak a legritkább talán úgymond ez egyetlennek vélte, minő soha máskor többé nem készült. Mégis a király által kérve, hogy lehetett ilyet készíteni, elmondja annak módját és magyarázatát. De a műtan ennek előállítását Cellini magyarázata szerint ez úton eddig lehetetlennek véleményezte, s ily műveket egyszerűn filigránba foglalt üvegmozaik műveknek tartotta, csakhogy a mozaik nem átlátszó; átlátszó üvegnek pedig az *email*, a zománc nem vehető. Cellininek azért a világosságot átbocsátó hátlap nélküli zománcművek felőli elbeszélése nagyobbára egyszerűen valótlannak és mesésnek tartatott.²

Hogy mégis ily zománc-művek léteztek, nemcsak koronánk eddig egyedül ismeretes e nemű zománczai tanúsítanak, hanem a folytatott művizsgálat által fölfedezett egyes adatok is. Erre magyarázzák például a közép-

¹ Lásd Brinkmann újabb kiadásában 55. lap.

² E zománczképzés egészen eltér a sajátlag úgynevezett *email translucide*, átlátszó felületű zománcnemtől, melyet Cellini tökéletesített s leírt (Lásd Labarte *Histoires des Arts industrielles* III. 159.) s ennek ellenében mintegy *emaille à jour*, azaz, a világosságot átbocsátó zománcznak volna azért nevezhető.

kori műkincsek leltáraiban s összeírásában egykétszer előforduló: esmalta clara (világos zománczok) kifejezést, mint ez egy pápai, 1295-diki inventarium jegyzékében előfordul. Még világosabban szólnak felőle épen az előbb nevezett párisi Saint-Chapelle 1480 és 1573-diki inventariumainak francia kifejezései: esmaillo de plicqua per quod videtur dies (alkalmazott, foglalt zománcz, melyen át a világosságot látni, vagy azon értelemben, hogy a plique egyszerűn à jour átlátszó értelmében vétetett) és esmails de plicque, par où l'on voit le jour (szóról-szóra ugyanazon jelentésű). Hasonlón említi a műtörténet, hogy Berry herczegek birtokában létezett volna ily billikom, mely azonosnak látszik lenni a londoni Kensington Muzeumban kiállítva volt hasonló zománczos serleggel, melybe virágalakzatok és ablakok voltak átlátszó zománczból foglalva. Hasonlók volnának ennek egyes keleti és chinai nyomai, melyek az újabb külföldi nagy kiállításokon láthatók voltak.¹ De eddig koronánk ezen műve e nemből mondhatnók még mindig az egyetlen legnagyobb és legdúsabb ismeretes és teljesen konstataált alakítás.

A koronát díszítő ezen sejtés és átlátszó, vagy inkább a világosságot átbocsájtó zománczképein és ábráin kívül, még külön nagyobb és kisebb drága kövek és gyöngyök körítik, a mint alsó pántja is ilyenekkel van díszítve. Valamint ugyanis a felső korona pántjai szegélyzetét váltva gyöngy és granát sorok képezik, úgy az alsó korona karimája pántját is alsó és felső szélén sűrűn egymáshoz alkalmazott gyöngyök füzére szegélyezi és köríti. (Lásd I. táblát és a koronának a szövegbe alkalmazott elő- és hátulso része ábráját 1. és 2. szám alatt.)

E gyöngysorokat ismét alul és fölül szemcsés arany-sodrony köríti és foglalja be. Míg a zománczképek közt s részben azok alatt és fölött az alsó karimán és ormozatain nagyobb és kisebb drága kövek és gyöngyök vannak alkalmazva. És pedig előrészen Krisztus képe alatt s a két arkangyal között termés, azaz csupán simított (és nem köszörült vagy metszett) majdnem háromszög területű s fönt mintegy csúcsba emelkedő keleti nagy zafir van foglalva. Az angyalok másik oldalán jobbra és balra egy-egy sötét vörös nagy granátkő, azontúl a következő szentek zománczképei közt ismét jobbról és balról egy-egy zafir. A hátsó részre esik még a két szent alakja után jobbról és balról egy-egy sötét színű áttetsző nemes ofirkő.² A görög császár képe alatt s Gejza s Kon-

¹ Lásd e műtörténeti adatokat Bucher Geschichte der technischen Künste I. 34.

² Az ékköveket Krenner József tanár és a n. muzeumi ásványosztály öre határozta meg e célra a korona ezen vizsgálata alkalmával felkérve. Lásd Archæol. értesítő XIV. 191.

stantin képe között a közepén csiszolt, köszörült zafír (mely a II. Mátyás király által az eredeti repedéses zafír helyébe újabban alkalmaztatott volna, mint főnebb a történeti részben mondtuk), van foglalva. Mindannyinak foglalását magasabb lemez, és alul erősebb szemcsés sodrony képzi. Ezen felül még a korona zománczos ormozatainak csúcsán is egy-egy ékkő van alkalmazva, és pedig Krisztus képe fölött ametiszt, tovább a mellette emelkedő zománczormokon három rubin és három zafír, végül két gyöngy, valamint hátul is a császár-kép fölött gyöngy áll. Ily kiálló gyöngyök egész sora van azután hátul a korona ezen karimájára feltűzve. E gyöngyök és kövek át vannak fúrva s a zománczlapok keretéből kiálló sodronyszögre vannak rá tűzve, melynek vége csavart képez. Ezek közül az egyiken díszesebb vörös zöld és kékszinű átlátszó zománczvirág is van képezve. Mely, ha nem mutatkoznék újabb XVI-dik századi műnek, azon feltevésre utalhatna, hogy a korona ormozata e részletei hasonló díszszel voltak képezve.

Az alsó korona két oldalán egy és másfelől még négy-négy és hátulról közepén egy, tehát összesen kilencz különböző (10—13 centiméter) hosszasságú kis lánczocska függ le, végén hármass levélkép alakítva foglalt ékkövekkel. Ezek két, részben hasadt gránát, keresztülfúrt lilaszin korund, tizenkét almandin, három zafír; míg a többi már hiányzik. (Lásd I. tábl.) Egészen hasonló lefüggő lánczokat látunk koronánk zománczképein is Dukas Mihály császár és fia Konstantin ábráin (II. tábla 2. és 8. szám); míg ilyenek Gejza ottani ábrája (II. tábl. 9. sz.) fejedelmi koronáján vagy fővegén nem fordulnak elő. Ily lefüggő lánczok láthatók már a keleti Szasszanida és bizanti császárok képei koronáján az érmeiken és más emlékeken. Eredetileg ezen dísz a koszorús koronákat összekötő, összefonó s azután lefüggő szalagoktól származnék, melyek végei így díszkép leeresztettek. Ezek a görög és latinban az úgynevezett *tæniák*, *ctesias*, *pendilia*, *infulæ*, *lemnisci* névvel jeleztettek, melyek a főpapok, fejedelmek koszorúiról, süvegeiről és koronáiról lecsüggtek a vállakra.

Ezenfelül még a felső római korona tetőpontján, lemezeinek keresztetése központján kereszt van alkalmazva, mely jelenleg és régóta már oldalt félredőlve mozog. (Lásd I. tábla.) A korona régibb története e felől csak annyit említ, hogy a korona viszontagságos eseményei valamelyike alkalmával, talán midőn a bajor Otto által vitetett, az útra leesve, görbült el a kereszt. A korona újabb vizsgálata szerint görbe helyzetének oka, hogy az alsó csavar, mely a pántban behelyezve tartja, nem a kereszt hosszú szára tengelyének irányulva van befúrva, hanem oldalt. De ezt

másfelől az okozhatta, hogy a korona azon felső gyenge törékeny lemezének átfúrása, melybe a kereszt szára helyzetetett, erősebben kitágult, s a kereszt szára idővel a kitágult nyílásnál nem lévén megerősítve, oldalt dőlt.

Valószínű, hogy a mint a kereszt a pánt felső lapja zománczképét barbár módra áttörve, épen Krisztus öle közepén alkalmaztatott, ez aligha eredetileg volt így alakítva, hanem később tétetett be ily durva erőszakos módon a zománczkép áttörésével. Régibb egykorú bizanti koronákon a kereszt nem is alkalmaztatott rendesen, vagy legalább nem azok felső kúpja s teteje közepére, hanem inkább az alsó karima előrészen; ámbar az ellenkezőre is vannak példák, a mennyire ez az egykorú érmek s más emlékek képein kivehető. Maga e kereszt alakzata ily hengerszárral és végein golyókkal díszítve, hasonlóan előfordul olykor épen úgy a bizanti koronákon;¹ valamint még a renaissance műkornak ily keresztalakításainál is. E szerint a feltevés, hogy az talán nem eredetileg, hanem később alkalmaztatott a zománczkép ily kitörése által teljesen indokolt lehet.

A koronához tartozik még annak bélése, mely süveg, sipka alakjára van bele helyezve. A középkori koronák képein, ezek festményein rendesen még jól kivehető, hogy a korona a főt borító főveg fölé volt helyezve a főre. Ez volt a korona úgynevezett cappája, melynek nemcsak az volt célja, hogy a nyílt koronákban vagy csak koronák pántjai nyílása alatt a főt betakarja s az alkalmatlan s érdes fém-koronát alkalmatosabban viselhetővé tegye, hanem egyszersmind a koronát kibélelése által a királyok nagyobb vagy kisebb fejéhez arányosítva alkalmazza. Koronákon is látható (I. tábla) a felső korona pántjai közt kilátszó azon aranyszövet, mely a korona pántjai s karimája belső bélését képezi. A jelenleg benne alkalmazott süveg a legutóbbi koronázás alkalmával készült.²

Előbb, mint legalább Bocknak színes levétele mutatná, idézett nagy művében, e süveg vörös bársonnyal lehetett behúзва. Míg a legutóbbi koronázás előtt a koronaörök által a korona kijavítása és megbecslése felől szóló jegyzék, (lásd ezt alább közölve) már is aranyszövettel való bevonását említi. Valószínűleg tehát ez már az említett kijavítás alkalmával történt.

¹ Lásd ezt s az előbb felhozottat Ducange Dufresne De imperatorum Constantinopolitanorum seu de inferioris ævi numismatibus képein és Kéri Imperatores Orientis éremábráin.

² Pórfi budapesti kalapos által, ki a korona vizsgálatánál jelen lévén, a bélést kivette és velünk ezt közlé.

A korona arany-anyagának súlya és becse, valamint drága- s ékköveinek száma, neme és értéke többször feljegyeztetett. Erzsébet királyné által zálogba adása óta, egész legújabb időkig, többnyire a korona leltározása alkalmával több ily fölvétel történt, azonban mindannyinak részleteire nézve több eltérés és helytelen meghatározás olvasható, nemcsak az érték változása, hanem a szakértelem, a hozzáférhetőség és szabatoság hiánya miatt is. Nem is említve azt, hogy annak legbecsesebb műrészleteit, zománczképeit eddig nagyobbára egyszerű festményeknek «*picturæ*» jelzik a legújabb időkig még a korona-leírások is; de azok megbecsülhetetlen s minden rendes értéket meghaladó művezete iránt sincsenek tájékozva. Fölösleges volna azért itteni szakszerű leírásunk mellett mindezen, legnagyobbbrészt kiadatlan és az országos levéltárban levő leltárak értékbecslését közölnünk.¹ E helyett csupán a vizsgálat alkalmával fölvett méreteit adjuk. A korona nagyobbik átmérője ezek szerint 0.216 a kisebbik 0.203 mm. súlya 2056 gramm.

¹ Például csupán a legutóbbi koronázás alkalmával történt fölvételt és becslést közöljük, melyet az akkori koronaőrök gróf Károlyi György és báró Nyáry Antal készítettek; mely következőn szól: «A magyar szent korona és annak jelvényei a budai királyi várpalotában 1867. évi márczius havának 26-ik napján gr. Károlyi György és b. Nyáry Antal koronaőröknek őrködése és felvigyázata alatt vétetvén kijavítás alá, jelesül: a szent korona, mely nagyon elhanyagolt állapotban létezett, Müller Lajos pesti aranyműves által hozatott tökéletesen helyre (nem mondatik, mely részein, hol és mikép?); ez tiszta aranyból van készítve és különféle drága kövekkel és gyöngyökkel disztve, (nem említettnek a hiányzók s az újabban befoglaltak sem, épen úgy nem a két korona külön minőségű arany-anyaga, sem annak zománczművei).

Márczius 26-ikán a fent megnevezett koronaőrök jelenlétében Müller aranyműves által megfoltoztatván (hol és mikép?) súlya 3 font és 20 $\frac{1}{4}$ lat; belső aranyszövetű bélése 22 lat, — így az összes korona súlya 4 font 10 $\frac{1}{4}$ latot teszen (de nem mondja, vajjon ebből a drágakövek és gyöngyök súlya levonott-e vagy sem?)

A magyar szt. koronát a következő drágakövek disztik:

a) egy csiszolt négyszögletű zafir, nem épen a legtisztább színű 101 $\frac{1}{8}$ grad, értéke 800 forint ezüst pénzben.

b) egy csiszolatlan háromszögletű zafir 110 $\frac{1}{4}$ grad, értéke 400 forint e. p.

c) egy csiszolatlan ovalis formájú zafir 33 $\frac{9}{16}$ grad, értéke 132 f. e. p.

d) egy csiszolatlan ovalis formájú zafir 45 grad, értéke 180 f. e. p.

e) négy darab kisebbszerű zafir, darabja per 30 forint, össz. értéke 120 f. e. p.

f) két darab csiszolatlan rubin (?), darabja per 40 forint, össz. értéke 80 f. e. p.

g) egy két darabra tört, de Müller által összeforrasztott csiszolatlan ametiszt értéke 2 f. e. p.

h) két darab négyszögletű turmalin, darabja per 20 forint, össz. érték. 40 f. e. p.

i) huszonnégy darab borsónyi nagyságú gyöngy darabja, per 30 forint össz. értéke 630 forint.

k) kisebbszerű 205 darab gyöngy, melyek a koronát körövedzik, darabja per 5 frt. össz. értéke 1025 forint.

Végén jegyzet: A korona ékköveinek és keleti gyöngyeinek valódi összes belértéke 3409 forint e. p. Az aranyérték ez alkalommal számításba nem jött. Egy grad — $\frac{1}{16}$ aranysúly. (Zománczképei műbecse még kevésbbé számított, mely az egésznek műértékét legalább is megkétszerezheti.)

III.

A két korona arany-anyaga, ötvösművezete és zománczképei eltérő jellege. A zománczmű gyakorlata és különféle nemei. A rekeszes zománczmű technikája és gyakorlata, annak külön, átlátszón hátlap nélkül foglalt neme koronánkon. A rekeszes zománcznak Magyarországon gyakorolt kiálló filigrán, szemcsés sodronnyal vagy lemezzel alakított neme. A fennmaradt rekeszes zománczok műtörténeti összehasonlításának tanulsága koronánk rekeszes zománczképeire nézve, koronánk római és bizanti eredetéről szóló eltérő szakvélemények.

ASZENT korona művezetét, annak alakját és részleteit leírva s ábrákban előállítva, megkísérhetjük ezek nyomán műbecsének és műtörténeti jelentőségének meghatározását.

A korona előbbi történetéből s ezen leírásából láttuk, hogy az sajátlag két külön részből, egy régibb s újabb műből áll. A régibb felső rész vékonyabb, horpadozott, meghasadt, de tisztább arany pántok lemezeiből készült. Míg az újabb alsó karimán vagy abroncson, tömörebb és szilárdabb, de erősebben vegyített aranyú ötvösművet találunk.

Hasonlón eltérnek egymástól a két korona zománczképei. Míg a felső régibb korona zománczai, melyek az apostolok képeit latin felirattal jelezve állítják elő, jóval gyarlóbbak és kezdetlegesebbek, a mennyire a rajz és alakítás e képeken nevezetesen gyengébb és fejletlenebb. Alakjaik aránytalanul rövid s ehhez képest szélesebb, formátlan zömök, merev, roszzszul képzett állást és durván idomított főt, természetellenes hajzatot mutatnak. Ehhez képest a zománcz-színek alkalmazása is tökéletlenebb, szegényesebb, csekélyebb számú és gyengébb tűzű. Csak az egy Krisztus-kép mutat némileg jobb alakítást, dúsabb színezést és ékítést; mely összehasonlítva az alsó korona zománczképeivel, annak zománczban ábrázolt Krisztus-képéhez jóval közelebb állván, azon föltevésre vezethetne, hogy az talán az apostolok zománczképei mesterétől eltérő más későbbi fejlődöttebb technikájú, gyakoroltabb művész munkája, s a kettős korona későbbi összeállításakor alkalmaztatott, miután a kereszt a koronára tűzetett. Míg ellenben a korona alsó részének zománczai a zománczművészet legmagasabb kifejlődését, sőt részben páratlan tökélyét jelzik.

Mind ennek kellő műtörténeti méltánylására s a műnek meghatározására szükséges magát a zománcztechnikát, annak gyakorlatát, fejlődését s így tárgyunkra vonatkozó történetét röviden ismertetnünk, hogy ezen műveiről s azok koráról ítélhessünk. A zománczmű már az ó-kor egyik régibb becsesebb díszművezete volt. Első ismeretes nyomai a kelet műveltebb, valamint a nyugat barbár népeinél is előfordúlnak. Lényegét s feladatát sajátlag az képezte, hogy az egyszínűen egyhangú érclemezek unalmas csillamos felületét változatos színekkel diszítse. Épen úgy, mint az egyszínű, dísztelen természetes fának, szövetnek, kőnek stb. nyers fehérres, fakó vagy szürke felülete nemcsak véséssel, simítással, faragással, szövással és hímzéssel, hanem különösen színnel is, befestéssel diszítettetett; hasonló törekvést találunk a fémek felszínének színekkel való diszítésében is. De míg a fa és szövet puhább, sejtesebb anyaga az egyszerű festéssel könnyebben volt tartósan befesthető; addig a fémlamezzel, vagy a vert kovácsolt érczczel a közönséges festékanyag nem egy könnyen volt tartósabban összeköthető; míg oly folyékony beolvasztható féműveg, salak, (Metalloxyd, Schmelzflüsse) festékek fel nem találtattak, melyek a fémekkel állandóbban összeköthetők voltak.

A színeknek ezen a fémekre való alkalmazása szerint azután a zománczműnek többnemű gyakorlata keletkezett. A színek fémre való alkalmazásának első vagy csak legrégibb ismeretes gyakorlata, mint az ily tárgyak számos leletei tanúsítják, hasonlóbb volt még az ékkövek, a pasták, üvegek befoglalásához, a mint az üvegesített színek is egyszerűn kivájt fémekbe betétek és befoglaltattak. Ez volt az úgynevezett foglalt zománcz (Orfèvrerie Cloisonné egy neme), mely épen úgy az egyiptomi, mint a római, görög és barbár népek eszközein s ékszerei diszítésén előfordul.¹ Ebből fejlődik ki egyrészt teljesebben az úgynevezett vájt vagy beeresztett zománczmű, midőn a fém felületén, annak lapjába válu- és gödörszerű kivájások és mélyedések metszetnek be, s ezen gödrökbe, válókba eresztetik be a zománcz, a fémbe metszett rajznak színezésére. Másrészt azonban e vájt zománcz mellett, a zománcznak ama tökéletesebb és mestersegebb neme is keletkezett, midőn a fémlapnak, rendesen aranylemeznek, felületére vékony aranylemezkék vagy lapocskák éléikkel úgy bemélyeztetnek vagy ráforrasztatnak, hogy a fémlapra alkalmazott eme lemezek képezik az alakzatnak rajzvázát az alak vonalzatát, melyet zománczban a fémlapon létesíteni kívánunk. Ezen lemezeknek vonalzatai vagy váluzata közé eresztve

¹ Lásd De Linas Orfèvrerie Cloisonné ezt tárgyaló nagy munkáját.

azután a zománczfesték-anyagot, alkalmaztatnak az alak színei; melyek erre, mind az előbbi bevájt, mind ezen kiálló lemezek közé tűz által beégettetnek. Az utóbbi zománcznemben végre a kiálló lemezek a zománcz színeig lecsiszoltatnak, úgy hogy az egész egy színes képet mutat, melynek ábrája alakzatai vázát, vonalait a fémre alkalmazott, forrasztott lemezek képezik, különböző színeit pedig a lemezek vázlata ezek contourjai közé alkalmazott zománczfesték adja meg. És pedig úgy, hogy a váznak a rajznak a lemezek által képezett minden zárt alakzatába, mintegy rekeszébe, sejtjébe csak egy szín alkalmaztatik. Ezért neveztetik a zománcz e mesterségesebb, díszesebb neme zárt vagy rekeszes zománcznak, a mennyire minden szín az alakrajznak külön elzárt lemezei közé befoglaltatik, melyek e szerint mintegy kisebb rekeszeket, sejteket, hálózatot képeznek. Innét, egyszersmind más neve sejtés zománcz is (email cloisonné a francziában, a németben Zellenschmeltz); míg nyelvünkön e szerint a rekeszes zománcz szó legalkalmasabban fejezhetik ki.

A zománczmű ez utóbbi kiváló ritkább s mesterségesebb technikájával készültek koronánk összes zománczképei (mint a II. színes tábla mutatja) melyeken minden szín külön lemezzel elzárt rekeszbe vagy sejtbe a fémlapra forrasztott lemezek közé van e módon alkalmazva.

Csupán az alsó korona karimájáról felemelkedő ormozatnak részben csúcsba és félkörbe végződő zöld zománczlapjain találjuk ama legritkább, már előbb leírt, külön zománcztechnikát, hogy fém-hátlap nélkül, egyszerűen erősebb lemezek közé vannak alkalmazva a sötétebb és világosabb zöld zománczlapok, mintegy hasonlón a foglalt üveghez; melyeknek tető-cserépzethez hasonló alakzata nyilván idomított levélzetet akar utánózni, s melynek jelenleg mint mondók egyebütt párját s más nyomát alig ismerjük már. A műtörténet ugyan mint régi ritka művet a XII-dik század óta említi Rómában a pápai kincstárban; de már a XVI-dik században technikája épen úgy ismeretlen volt, valaminthogy a rekeszes zománcznak is gyakorlata mintegy a XIII-dik század után megszűnt.

Koronánkon ezeken kívül nem fordulván elő a zománcz más neme, fölösleges volna ezeket, mint úgyis későbbi műgyakorlatokat, felsorolni és ismertetni. Itt azért csupán egyszerűen felemlítem a rekeszes zománcz azon egyik régi nemét, mely különösen, sőt majdnem kizárólag hazai ötvösműgyakorlatunkban volt otthonos, a mennyire emlékei nagyobbára csakis Magyarországon léteznek, vagy legalább magyarországi származásúaknak mutatkoznak. E zománczmű annyiban legközelebb járna a rekeszzománczhoz, a mennyire a fémalapon kiálló filigránnal, szemcsés sodronnyal

vagy lemezzel hasonlóan képezett alakzatok zárt rekeszeibe alkalmaztatik a zománczsín. De ebben a lemez rendesen nem csiszoltatván le a zománcz színeig, hanem még e felett is kiállva, mintegy külön filigrán művezetet, szemcsés sodronyművet képez, melyben tehát a régi filigrán ötvös-művezet a zománczczal mintegy dúsabb képzésekre egyesült. E műben is régibb emlékeinken rendesen egy rekeszbe csak egy zománczsín volt alkalmazva; míg a későbbi gyakorlatban a festett zománczmű módjára ez egy színre is azután több színű alakzatokat festettek rá. Legrégibb ily emléke a zománczműnek, mely ránk maradt, sz. László királyunknak a XV-ik század első éveiben újonnan készült vagy csak helyreállított ereklyetartó fő- és mellszobra (úgynevezett reliquarium, caput, vagy herma, chef). E szerint e zománczmű gyakorlata nálunk tehát már a XIV-dik és XIII-dik, sőt előbbi századokba is felérhet; míg későbbi kisebb művei, mint kelyhek, ereklyetartók, keresztek, billikomok, kard- és késhüvelyek, sőt egyéb öltöny-, gombház-, öv- és csat- stb. díszítések egész a XVIII-ik századig leérnek; s jelenleg ismét e mű újonnan feltámasztva gyakoroltatik. Az újabb művizsgálat is, csak legújabban ismervén fel e művek különlegességét, specialitását, nevezetesen Bock Ferencz aacheni kanonok vizsgálatai által figyelmessé téve, ki akkor Londontól a kristálypalotai kiállítástól s a Kensington féle muzeumtól kezdve Palermóig tanulmányozta az ötvös-zománczműveket, a mint e műnek emlékeit hazánkban feltalálta, azokat magyar sodrony-zománczműnek (Ungarischer filigranirter Email) véleményezte, mivel sehol egyebütt máshol ezek nyomát nem találta. S azóta is több évtizeden át itthon s a külföldön általunk folytatott kutatásának s vizsgálatának eredménye mindenütt csakis hazai ily nyomokra vezetett vissza. Külföldön a zománczmű szakismerői s leírói, mint Labarte és De Linas, Bucher és Grässe például épen úgy nem ismerik,¹ valamint a kiadott nagy egyéb e nemű munkák képei és muzeumok gyűjteményei. Hasonlón alig került eddig elő, s az is csak hazánkban, egy-két oly példánya e sodronyos zománczműnek, mely keleti eredetűnek mutatkoznék (a marosvásárhelyi gr. Teleki nyergek például); míg a keleten eddig nyomait hasonlóan nem ismerjük. Legközelebb járna azonban hozzá egy-két lengyel provenienciájának tartott mű s e nemű kicsinyesebb apró s halaványabb színezetű

¹ De Linas a zománczmű egyik legszorgalmasabb kutatója és leírója például csak általunk ismeri a magyar zománczot, melyet azonban felszólítására vele közlött leírásunk daczára sem képes az állítólagos bolgár zománcztól megkülönböztetni; s e vájt zománczot összetéveszti a magyar sodrony-rekeszes zománczczal, mint legújabb műve 47—51. lapján előadja, ámbár véleményemet hajlandó úgymond elfogadni. Mon opinion, du reste, n'est que provisoire, et je la soumets humblement à l'arbitrage de mon illustre collègue à l'Academie des sciences de Hongrie Mgr. Arnold Ipolyi.

orosz ily nagyobbára újabb zománczmű, melyek a magyar zománcz-
czal való közös származásuk s eredetük föltevésére utalának. Ilyenül föl-
hozható lenne azon történeti adat, hogy a muszka czár I. Mátyás
királyunktól kért és nyert volna Magyarországból bánya- és ötvösmun-
kásokat.¹

***

A korona műleírása minden kétségen felül helyezvén, hogy annak
művezete alsó és felső részén egymástól eltérő tökélyű ötvös- és zománcz-
művet mutat; és jelesen zománczművei külön képköreinek nemcsak eltérő
alakzata, és görög s latin feliratai, hanem azoknak egymástól különböző
kezdetlegesebb és fejlődöttebb technikája is szemlátomást tanusítván e két
műnek külön mesterét és keletkezését, külön eredetét és származását; ezen
eltérő művezetű más ilyenmű emlékekkel való összehasonlítása az, a mi
még leginkább felderítheti keletkezésök korát és helyét. Azért szándékunk
itt külön műtörténeti tekintetben is vizsgálni e zománczművek gyakorla-
tát és fejlődését.

A zománczmű eme legnemesebb s legmesterségesebb gyakorlatának,
a rekeszes zománcznak nyomai mintegy keresztény évszámításunk első
évezrede közepe után kezdenek már feltűnni az egyházi valamint feje-
delmi ékszereken, keresztteken és koronákon, oltárokon és trónokon
alkalmazva. Nagy Konstantin császár győzelmi keresztje s az I. Justinian
által Hormisdas pápának küldött (514—533.) koronálámpáról e tekintet-
ben még semmi bizonyosat sem tudunk ugyan.² De már a monzai
kincs VII—VIII-dik századi ily koronáin nyomát látjuk, és a Hagia Sophia
hires arany oltára is ily bizanti műre mutathatna, melyen az antik clas-
sicus izlésre következő keleti fény, kincs és mesterkéltség keresett techni-
kája és színpompája mutatkozik. Mint e művek leírása tanusítja, rajtok
az arany, a drágakő, a niello és zománczmű dúsan voltak alkalmazva.
Azóta e diszítési technika különösen Bizantban századról-századra növekvőben van, míg a X—XI-dik században fejlődésének legmagasabb fokát
érte el. Innét küldetnek a császárok által ajándékban és vándorolnak e

¹ Lásd részletesebben tárgyalva Ipolyi Magyar ereklyék, és kisebb munkái I. köt. Magyar mű-
ipartörténeti tanulmányok. Magyar és erdélyi zománcz, a Budapesti szemlében, és Műtörténeti tanul-
mány különös tekintettel a magyar ötvös- és zománczműre; a Századokban és külön kiadásban. Lásd
Ballagi Aladár Kecskeméti Péter ötvöskönyvét is külön s az Archæologiai értesítőben kiadva.

² A spanyol gót guarazzari kincs korona - alakú lámpáin és keresztjein, melyek a VII-dik
századból valók, mint felirataik mutatják, épen úgy nem találunk még zománczozást, mint a
francia merovingi korszakban; midőn még e helyett egyszerű színes pasta, gyurma-foglalást látunk
csupán az ékszereken. Lásd leírásukat Somerard a Cluny gyűjteményjegyzékében, Musée Cluny
Catalogue 1867. Tresor de Guarrazar Couronnes, 360. Valamint Labart, és Bock idézett műveiben.

keresett ritka műkincsek nyugatra; nevezetesen Rómában a pápák régóta tiszteltetnek meg velők, kiknek évkönyveik időről-időre följegyezve leírják e műveket, melyekkel rendesen az egyházakat díszítik.¹ A legcsodásabb dolgokat beszélük még ezen arany zománczművekről a bizanti történeti följegyzések, melyek valódi keleti pazar túlhalmozás képét mutatják, midőn a fejedelmi palotáknak nemcsak falai és trónjai arany és zománcz lapjairól szólnak, hanem e mellett egész fák s állatok alakzatairól is,

¹ Liber Pontificalis seu de gestis Romanorum Pontificum (891. évig folytatva) és Labartenál *Histoír d. Arts.* I. 227.

Az előbbi mű a Liber pontificalis seu vitæ Romanorum Pontificum, mely Anastasius Bibliothecarius neve alatt ismeretes, mintegy az V-dik század óta összeszerkesztett irat, mely a pápák élete följegyzése közt nevezetesen felhossa mindazt, mit a pápák az egyházak emelésére és művészettel földíszítésére kitűnőbbet tettek s alkottak, s e közt felemlíti a bizanti császároktól egyházaik számára ajándékban nyert dísztárgyakat, edényeket, szöveteket sat., minél fogva az egyházi műrégiségek egyik főkütforrását képezi. A munkában felsorolt ily műtárgyak közt gyakran előfordulnak már a koronák is, a melyek Bizantból küldettek s az oltárok fölé függesztettek, minők az előbb említett guarazzari és monzai koronák is voltak, lánczra akasztva és róluk lefüggo keresztekkel díszítve. Midőn azért már a régibb vizsgálatok koronánkon először vették észre a görög fölirotokat, s ezekből Konstantin nevét olvasták ki, melyet előbb I. Konstantin császár nevének vélték, felmerült már Révaynál a XVIII-ik században bizonyosan valamely tudós jezsuita által fölvetett vélemény, hogy a magyar korona sajátlag I. Konstantinnak azon koronája lehet, melyet a császár I. Szilveszter pápának küldött ajándékban, mint ezt a Liber pontificalis ezen adata nyomán Platina a pápák életében felhossa, — és hogy II Szilveszter talán Konstantin ezen koronáját küldötte volna meg a pápai kincstárból Sz. Istvánnak. A tüzetesebb vizsgálat azután felderítette, hogy koronánkon nem első vagy Nagy Konstantinra vonatkozik e név, hanem Porphirogeneta Konstantinról van szó, és ez sem azon Porphirogenitáról, mint akkor vélték, a ki a magyarok bejövételéről írt, és zománczos koronákat készített, hanem Dukas Mihály császár fiáról, a trónörökösről, s így a föltevés a Konstantini és I. Szilveszteri ajándék-koronáról teljesen tarthatatlanná vált. Valamint Koller is a korona leírása alkalmával hasztalanul keresgért Rómában más ily koronák nyoma után. De másképp is aligha lehetne ily római oltár- stb. koronáktól származtatni koronánkat. Mert, mint mondók, e bizanti ajándék-koronák az oltárok fölé függesztett oly díszkoronák voltak, mint a monzai vagy guarazzari példányok. Ezek szemléléséből és leírásából látható (a monzainak alakjai példáulul egykorú VII—XI-dik századbeli domborművön is láthatók a monzai egyházban), hogy azok majd kisebb, majd nagyobb korongjuk méreténél fogva jóval kisebbek vagy nagyobbak a koronák emberfőre illő korongja rendes méreténél, eltekintve attól, hogy, mint mondók, lánczokra voltak függesztve, s rólók ismét kerestek egész sora függött le.

Még kevésbbé lehet a koronák azon másik nemére itt vonatkozni, melyek valószínűleg az előbbi oltárfeletti díszkoronákból keletkezve, lámpa és gyertyatartó koronákként voltak az egyházakban az oltárok mellett és fölött alkalmazva, és melyeket korona-korong alakjuk szerint, a mint erre lámpák vagy gyertyák voltak helyezve, hasonlóan csillár-koronáknak neveztek a középkorban. (Az úgynevezett phara canthara, phara coronata, coronæ luminariæ. L. Mallet *Cours d'Archéologie Religieuse* 56. Anastasius Bibliothecarius *Vit. Pontif.* No 320. 415. stb. helyeit magyarázva.) Később ezek mind nagybbszerű és fényesebb alakításokban fejlettek ki. Ilyen legnevezetesebb példányok egyike az aacheni, Barbarossa Frigyesnek tulajdonított koronacsillár (rota vagy corona luminaria), mintegy a mennyei Jeruzsalem városa falait és tornyait képezve a korongjain alkalmazott bástyákkal és tornyokkal. (Képe és leírása Bock *Der Kronleuchter Kais. Friedr. Barb. und die formverwandten Lichtkronen zu Hildesheim und Comburg.*) Jelenleg e formát ismét fölvetve és utánozza az egyházi művészet a templomok és termek csillárain. Mindezt itt csak azért véltém megemlítenednek, hogy a föltevés, mintha ily koronákból alakítottatott volna át a mi koronánk római része, bár mennyire valószínűnek mutatkoznék, mégis csak épen oly fölösleges föltevés lehet, mint az, hogy koronánk pántjai talán valami ereklyetartó tábláról vétettek le s alkalmaztattak Rómában koronánk pántjaiul; mivel római koronánk egész alakítása, a mint azon Krisztus az apostolok képeivel, mellette nevezetesen Péter és Pál alakjaival tervszerűn alakítottak mutatkozik. Bár másrészt ismeretes az is, hogy II. Henrik császár, midőn Rómában 1014-ben, tehát koronánkkal majdnem egyidőben, a római császári koronával megkoronáztatott, saját német addigi koronáját levéve fejéről Sz. Péter oltára fölé függesztette, mint egykorú történetírója Merseburgi Thietmar följegyezte; priorem autem coronam super altare principis apostolorum suspendit. (Pertz *Monum.* kiadásában.)

melyek a termekben és trónok mellett elhelyezve voltak, említve például oroszlánok és fák alakjait, zománczczal színezett levelekkel és madarakkal stb. Nem igen állhatott elő tehát a szükség, hogy az oltárok dísze ily mellékesen alkalmaztassék királyok koronájául. Az ötvösség valamint a zománczműtechnika oly magasan állott már az első évezred végén, hogy annak tárgyai a bizanti császároknak nemcsak egyik legnagyobb ambícióját képezték, és műveit mint drága ajándékokat küldözgették; hanem azok alkotásával magok a császárok is mint kitűnő művészettel személyesen foglalkoztak palotáikban. Nevezetesen épen nemzetünk első történetírója is, Porphirogeneta Konstantin császár sokat foglalkozott hasonló művek készítésével, mint ez saját történeti munkájában leírja, említve különösen három koronát, melyeket ő készített.¹ S épen így foglalkozott udvari tudósával és művészeivel még Dukas Mihály császár is, mint előbb említők, ki I. Gejza királynak koronánk alsó részét ajándékban küldötte.

De azért csak lassan és később terjed a rekeszes zománczműnek e neme nyugaton, Olaszországban előbb, Rómában, Siciliában és Velenczében, majd Francia- és Németországban is; de itt mindenütt csak kevés, kezdetleges durvább műveket alkot, s kevésbbé van gyakorlatban. Ezen műveknek mesterei is többnyire nyilván Bizantból származtak, vagy csak nagyobbára ott tanulhattak.

Bármennyire tájékozhat még a műtörténet az enemű ötvös- és zománczmű gyakorlata és virágzása iránt, mégis alig maradt fenn néhány emléke e rekeszes zománczműnek, melyeknek összehasonlítása azonban teljes biztosságot nyújthat koronánk hasonló zománczművei meghatározására nézve. E fenmaradtak számát úgyszólván ujjaikon elsorolhatjuk.

I. Az első ily emlék e nemben volna a monzai koronaművek egyike, melynek bizonytalan kronológiai adatait, már előbb koronánkkal összehasonlítva, felhoztuk. Ezek szerint a VI—IX. század közé állítatik keletkezésök, a mennyire a monzai koronák első adományozója Theodolinde a VI. század végén s a VII-dik elején élt, s ő és családja a monzai sz. János egyháznak három ily koronát külön keresztekkel, kelyhekkkel mint egyházi kincset, tehát nem koronázási használatra ajándékozott. Ha már ezek közt létezett volna, mint állítatik, a mai longobard vaskorona, úgy összehasonlításul csak annyi említhető, hogy a fenmaradt vaskoronán található rekeszes zománczmű csekélyebb részletben fordul elő; a mennyire

¹ Labarte i. h. I. 283, 300, 310. Bucher i. h. I. 13.

a nyílt korona karimáján domborműve, vagy inkább kivert művezetei mellett, csak kisebb és jelentéktlenebb virágalakzatok képzésére alkalmaztatott; de melyeknek kezdetleges alakítása és egyszerűbb színezése, állati s emberi alakok képzése nélkül még a mű fejletlenebb állapotát tanúsítja; és lehet ugyan, hogy bizanti eredetű mester, vagy ennek más nemzetbeli tanítványa műve, mely azért Olaszországban készülhetett. De a mennyire ennek a koronának keletkezése nem biztos, mint azt már főnebb, koronánk keletkezése kora hasonlításánál kimutattuk, úgy művezete akár a VIII—IX. századba is tehető.

II. Biztosabb azért a milanói sz. Ambrus-oltár zománczműve, mely felirata szerint 885 körül Volvinus által készült. Ez tehát mint mestere latin nevének felirata is tanúsítaná, nyilván Olaszországban készült volna a IX. században, több mint egy egész századdal előbb, hogysen a római szilveszteri vagy sz. istváni koronánk készülhetett. Hasonlón bizanti rekesz zománczmű technikája mellett is, kevésbbé fejlett műalakítást mutat.

III. Lothár keresztje az aacheni basilika kincstárában kisebb és jelentéktlenebb ily alakítás nyomaival.

IV. Nagy Alfred keresztjének, az oxfordi muzeumban, ó-angolszász felirata jelezné, hogy Alfred király készítette; hasonlóan jelentéktlenebb mű.

V. Jelentékenyebb s kitünőbb művek immár a velencei sz. Márk egyház koronája (nem királyi, hanem szintén oltárdíszül felfüggesztett korona), bölcs Leo császár képével (886—911). A császár képe hasonlóan arany-lemezen rekesz-zománczművel készült, mint alsó koronánk képei. Ez tehát eredetére is nyilván a császár neve által jelzett bizanti mű.

VI. Ugyanott ily zománczműves kehely, mely felirata szerint Román görög császár által (919—944) készíttetett Bizantban.

VII. A limburgi ereklyetartó, mely II. Vazul császár (Románnak fia) által készíttetett 976 körül, hasonlóan rekeszes zománczképekkel díszítve, szintén egyszerűn bizanti mű volna.

VIII. Erre következnek már korrend szerint a magyar szent korona régibb római része, melynek rekeszes zománczképei fejletlenebb alakítása, valamint latin feliratai, mint láttuk, tanúsítanak, hogy a nyugaton Rómában készülhetett, a mint hogy azt a történeti adatok Rómából, 1000 évből származtatják.

IX. Koronánk felső része korához legközelebb állana még Gizella királynénak sz. István király nejének keresztje. Jelenleg a müncheni udvari kápolna kincstárában. A kereszt feszülete alatt sz. István és Gizella alakja térdelve, domborműben van alkalmazva erre vonatkozó felirattal: Hanc Regina

crucem fabricari Gisila jussit. De a zománczmű ezen is csak csekély mérvben a eszéleken van alkalmazva.¹ Felőle még alább tüzetesebben szólunk.

X. IX. Konstantin Monomachos bizanti császár koronája (uralkodott 1042—1056), melynek töredékei Magyarországon Nyitra–Ivánka helység területén 1860 és 61-ben szántattak ki, és jelenleg a nemzeti muzeumban őriztetnek.²

A legnevezetesebb e nemű bizanti rekeszes zománczművek egyike; melyet fölfedezése után előbb a magyar, majd később a német s a francia műirodalom tüzetesen tárgyalt.³ E szerint jelenleg ismeretes, hogy e koronát hasonló feliratai, mint a minők a magyar korona alsó későbbi bizanti zománczképein találhatók, IX. Konstantin Monomachos, Theodora császárnő és testvére Zoe, mint társuralkodónők képeivel, neveivel és címekkel határozottan ezen Konstantin koronája részleteinek tanusítják.⁴ Ezen képein kívül még kisebb-nagyobb zománczlapjain a felirat szerint, az igazság s alázatosság nemtőit, valamint térdelve (és nem tánczolva) lebegő két nemtőt (és nem tánczosnőket koronán!), írásszalaggal és fénykörrel de felirat nélkül látunk, és pedig mindannyit egész alakban előállítva. Később ugyanazon lelhelyen még két ily arany lap zománczképe találtott, mely hasonlón a koronához tartozott. Mind a kettő kisebb köralak, s mellképben sz. Péter és András apostolt mutatja, őket nevők feliratával is jelezve.⁵ Nyilván mind ezen arany zománczlap egy koronára volt alkalmazva. Mikép és hol foglaltak ama koronán helyet e képek, az itt 7. sz. alatt közlött ábra, a Bock által megkísértett összeállítás szerint mutatná.

¹ Az úgynevezett Reiche Kapelle műkincsei kiadásában színezett képe látható.

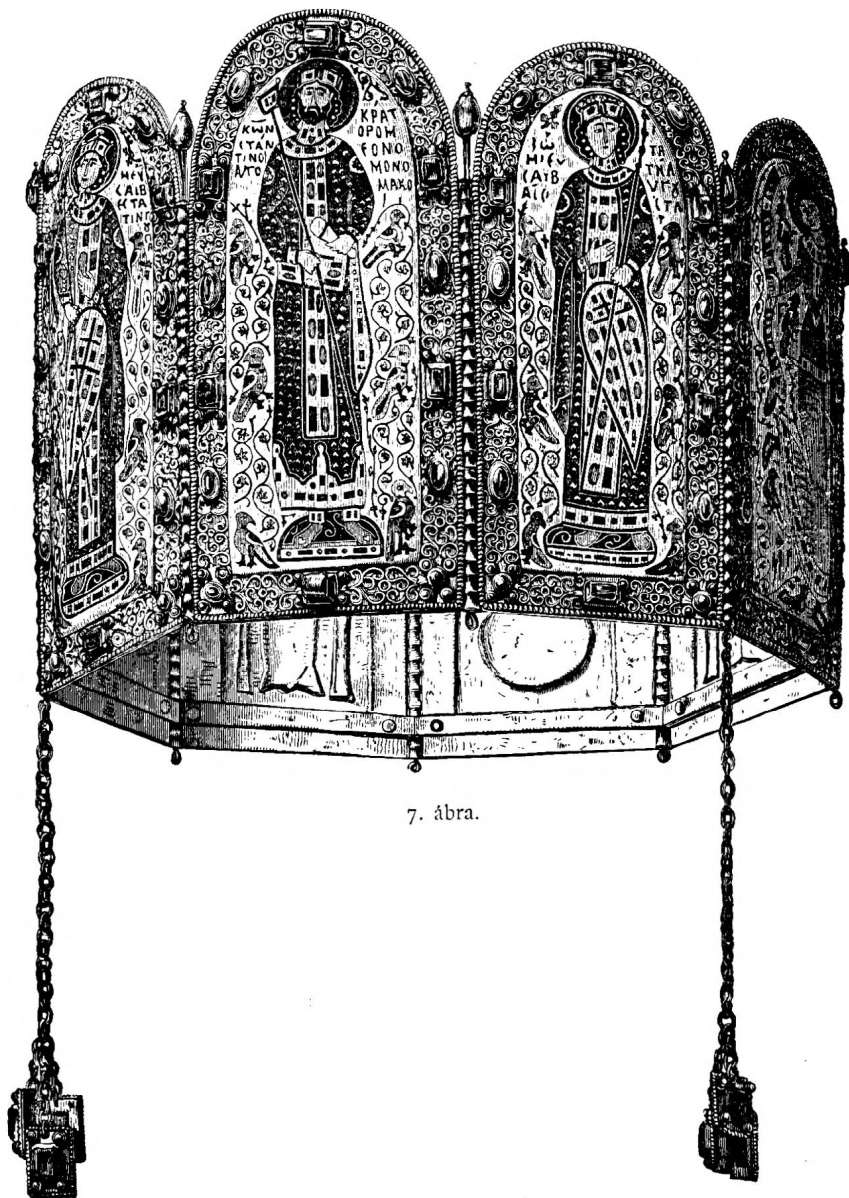
² Hova Huszár János, odavaló közbirtokos által beküldve kerülték.

³ Először Erdy János ismertette az 1861-diki Archaeologiai közlemények II. kötetében, hol e zománczképek színes és rajz ábrái is először adattak ki. Ipolyi Érdynek hibás olvasását és azon véleményét, hogy e zománczok tánczosnők palástja díszét képezték, u. ott Arch. közl. II. 286. magyar régészeti krónikájában kijavította (lásd a sajtóhibák ottani javítását is), úgy a görög feliratok olvasására, mint arra nézve, hogy e zománczlemezek nem tánczosnők palástdíszét, hanem Monomachos görög császár koronája részleteit képezték. Később Bock 1864-ben kiadott nagy művében: Die Kleinodien d. h. röm. Reiches 180. l. adott leírásában, hasonlóan egy ily korona részleteinek tartja, s azoknak ily koronává összeállított ábráját közli. Ipolyi és Bock véleményét fogadta el De Linas Revue de l'art chrétien, és Histoire du travail című írásaiban az 1868. párisi első világtárlat alkalmával, vizsgálva és leírva a kiállított részleteket; valamint Labart is Histoire des Arts 1872-ki kiadásában; s ezek után Hirschmann Magyarország rég. emlékei II. a bécsi 1873-ki világtárlat leírásában 1875/76 ismertetik.

⁴ Érdekes, hogy azon híres tudós, Psellos Mihály, már Monomachos Konstantin császár alatt lépett a császári udvarba, a ki később egyaránt a művészetekben s tudományokban nemcsak tanította Dukas Mihályt, I. Gejza koronájának adományozóját, hanem, mint ott mondtuk, e művészetet vele gyakorolta is. L. Hirsch Byzantinische Studien 357. s az előbb idézett helyen.

⁵ De Linas, ki még előbb idézett műleírásaiban ezek közül csak sz. András képét ismerte, e miatt azon ráfogással él, hogy a koronát I. András magyar király, ki Konstantin Monomachos korában élt, épen úgy tőle nyerte volna, mint néhány évtizeddel később I. Gejza az övét Dukas Mihály császártól vette, és valamint, hogy már a turk pogány magyar vezérek is így nyertek Bizantból koronákat. Valószínűbb azonban, hogy az akkoron Bizantban gyakori udvari forradalmaknál és vál-

De ezen a köralakú apostolkép-lemezek alkalmazása nem lévén még kitüntetve, sem pedig az alkalmazott képekkel a korona hátulsó része nem lévén teljesen fedezhető, szükségkép azt kell vélnünk, hogy nem a korona

7. ábra.

hátulsó részén, hanem a korona felett még a fej fölé emelkedő pántokon lehettek ezek, és a talán még hiányzó hasonló zománczok alkalmazva; s

ságoknál fogva a főbbek ily császári kincscsel Magyarországon kereshettek menekvést. Vagy hogy e kincset valamely itteni görög monostor nyerte onnét ajándékkul. Ivánka neve talán ilyes görög zárdára utalhatna e lelhelyütt; de miről épen úgy, mint annyi másról, ránk határozott adat nem jutott.

lehet, hogy épen az apostolok képei között Krisztus képét környezhették.

E korona zománczképei nem csak görög felirataik, hanem fényes műtechnikájuk által is világosan tanúsítják bizanti eredetüket. S e tekintetben kétségtelenül legközelebb állnak már nemcsak korra, de technikájukra nézve is koronánk alsó bizanti részének zománczképeihez. Mert ezen ép oly fényesek és dúsak a császári s egyéb képek rekeszes zománczalakjai és színei, mint koronánk hasonló díszai. A mennyire azonban e Monomachos Konstantinosi korona zománczlapjai levéve egykori lemezeikről, melyekre forrasztva lehettek, így tüzetesebben tanulmányozhatók voltak, ezen rekeszes zománcz-technikának, mint legelőször De Linas jól vette észre, egy, eddig még nem ismertetett módozatát tüntették elő. Az arany lapokon ugyanis zománczban alkalmazott alakzatok előbb az aranylemezekbe fa- vagy ércz-dúczzal voltak benyomva, bepréselve vagy verve. Csak az így elkészült mélyedésbe alkalmaztattak azután a lemezek által képezett rekeszes zománcz-ábrák. Ezen alakítás czélszerűbbnek mutatkozott az alakoknak azon későbbi vágás és vésés általi képzésénél, mely a gödrös, vajt zománcznál alkalmaztatott; mert ily dúczzal való kidomborítás alkalmazható volt a vékony arany lemezen a nélkül, hogy a kivágás és vésés által a drága anyagot betörve vagy kimetszve elvesztegették volna. De Linas e szerint azt véli, hogy ha a magyar korona zománczlapjai az alsó aranylemezről, melyre alkalmazva vannak, levehetőek és szétszedhetőek volnának, ugyanezen technikai eljárást tüntetnék elő zománczlapjain.¹

XI. Az eddig ismeretes további ily rekeszes zománcz-műemlékek közül erre már koronánk bizanti alsó része következne, mely I. Gejza királynak Dukas Mihály császár által küldetett, és mely legközelebb áll a néhány évtizeddel előbb Bizantban készült Konstantin Monomachos-féle előbb leírt korona zománczlapjai műveihez.

XII. Ezután következne a velencei úgynevezett pala d'oro, arany oltártábla-lemezek zománczképeinek legrégibb ily részletei (míg többi részletei jóval későbbi újításokon s átalakításokon mentek keresztül).

XIII—XVII. Hasonlók, sőt még talán közelebb állanak koronánk bizanti későbbi részei képeinek kifejtettebb zománcz-technikájához a sienai és két velencei, valamint az esztergomi evangeliariumok és ereklyetáblák

¹ A Nyitra-Ivánkán eddig fölalt ezen kincshez tartoznék még egy kis arany és kristálytáblás szekrénykén, talán ereklyetartón, kívül egy arany gyűrű is, mely hasonlóan rekeszes zománczképben koronás főt ábrázol.

rekeszes zománczképei. Mindannyi, de nevezetesen az esztergomi, mely tűzetes vizsgálatban részesült,¹ egészen hasonló a nyitra-ivánkai monomachosi korona, és koronánk alsó bizanti része zománczképeihez. Ez és görög feliratai, valamint az előbb leírt zománcztechnika, mely szerint a rekeszes zománcz hasonlóan a dúcczal bemélyesztett alakokra alkalmaztatott, tanusítják bizanti e nemű eredetét.²

A műtörténet által kimutatva lévén a fenmaradt műemlékek sorában³ koronánk zománczainak helye, csak az iránt támadhat még kérdés, hogy miután ezen fenmaradt és ismeretes, közel vagy egykorú rekeszes zománczok közül nem mindannyi származtatható biztonsággal Bizantból, vajjon koronánk összes rekeszes zománczai is bizanti műnek lennének-e ennek daczára is tulajdonítandók? Vagyis, vajjon a korona régibb római részének fejletlenebb zománczképei is hasonlóan Bizantból származtak-e, s ott készültek-e előbb, hogysem a koronára alkalmaztattak? Valamint, hogy a későbbi bizanti alsó korona zománczképei minden kétséget kizárólag ott készültek.

Az eddigi legalaposabb és legtekintélyesebb két szakíró nézete erre nézve egymással ellentétben áll. Míg Labarte, ki koronánkat személyesen nem látta és nem vizsgálta, de csupán Bocknak a zománczképek kellő megítélésére elégtelen ábrái után ítélhetett felőlők, hajlandó azokat csupán rekeszes zománcz-ötvösművük miatt bizanti műnek állítani;⁴ addig Bock, ki a koronát alaposan megvizsgálta, egyenesen felismeri nemcsak a két korona különböző ötvösművezetét, hanem a rekeszes zománczműveket is különböző eredetűeknek tartja; mert míg az alsó koronán levőket ő is

¹ Bock Jahrb. d. Centralcommission a III. 140. és Henszlmann Magy. rég. emlékek a bécsi világtárlaton II. 89: mind kettő hű rajzát adja.

² Az itt sorban közölt bizanti rekeszes zománczok számának ismerete azóta legújabbán jóval szaporodott. Schulz Die byzantinischen Zellenemails der Sammlung Swenigorodskoi könyve által, mely e munka írása közben 1884-ben jelent meg Aachenban, értesülünk először Oroszország gyűjteményeiben előforduló hasonló bizanti rekeszes zománczokról. Ezek nagyobbára 800–1000 közti korszakból valók. Mindannyin a bizanti jelleg félreismerhetlen. Ezek egyik sora Krisztus, szűz Mária, néhány apostol s evangélista mellképét állítja elő, mintegy 8 centiméter nagyságú kerekalakú képekben. Ábrázatjuk merev kifejezéssel, a szemszögbe helyezett szemgolyóval, kuszált hajjal és szakállal: a bizanti képek típusát mutatja. Ezenkívül egy más sorozat: kereszt feszülettel, szűz Máriával és sz. Jánossal, a zsidó zsinagóga s az egyház ismeretes nőalakjaival, s egyéb kisebb szent képekkel fordul még elő; valamint számos kisebb nevezetesebb ékszer, nyakékek, kőönttyűk és násfák, fülbevalók, melyek mesés és jelvényes madár-alakzatokkal, sireni képletekkel a Hom-féle életfa ábráival vannak díszítve. E műveknek, melyek kievi fejedelmi sírokban találtattak, technikája hasonlóan, mint jellege, bizanti eredetre mutat. A rekesz-zománcz ezeken is bélyeggel van a lapba mélyesztve. E mélyedésekbe alkalmaztattak a zománczot befoglaló lemezek, mint a Monomachos-féle koronán, míg végvonásaik kihajlásában a lemezeket is nélkülözik.

³ Lásd Labarte Histoire des Arts i. h. III. 10 és I. 321, 341. Bucher i. h. I. 14, ismertetik, s részint ábrákban és színes képekben adják e zománczművek sorát.

⁴ Labarte Le bijou est entièrement byzantin, mondja Histoire des Arts industrielles 1865-ki kiadásában II. 32. és 1872-iki kiad. I. 327.

szembetűnőleg bizantiaknak, addig a felsőn alkalmazottakat római műnek állítja, mint már előbb említettük.

Labarte állítása, hogy a korona egészben, azaz mindkét, felső és alsó részében bizanti mű, még azért ugyan magában véve természetesen nem ellenkeznék szükségkép azon állítással, hogy a korona Rómából küldetett II. Szilveszter által sz. István királynak. Mert azért még Szilveszter is Bizantban készíttethette vagy szerezhette volna meg nemcsak annak zománczképeit, sőt magát a koronát is, hol kétségtelenül ügyesebb és gyakorlottabb nemcsak zománcz- de korona-készítő ötvösök is voltak az időtájt, mintsem Rómában, s a koronát azért még mindig Rómából küldhette volna meg. De épen e miatt, hogy a két korona két külön, egymástól eltérő kezelésű ötvös- és zománczművet mutat, és meg aranyanyagára s művezetére nézve is eltér, melyek közül a felső gyarlóbb és fejletlenebb, míg az alsó későbbi tökéletesebb, ez tanúsítja épen, hogy a felső azért Rómában, az alsó pedig Bizantban készült. Így láttuk az előbb felsorolt emlékeken is, hogy míg közülök mindannyi gyarlóbb és jelentéktlenebb műnek nyugati származása felirataikkal is biztosan kimutatható; addig a kifejlettebbek rendesen még bizanti eredetüket képeiken s felirataikon is, a bizantiak neveivel s alakjával tanúsítják. És épen ez az eset koronánkon is, hogy míg felső régibb részének kevésbé kifejlett zománczművei alakzatai az apostolok képeit mutatják latin felirataikkal; addig az alsó bizanti koronán a bizanti uralkodók és I. Gejza képe görög felirataival, valamint a görög egyházban kiválólag tisztelt védszentek képeivel tanúsítják bizanti eredetét. Hozzávéve, hogy zománczképek technikája is egészen hasonló ama bizanti művekéhez, melyeket előbb felsoroltunk, nevezetesen Monomachos koronájához, mely a mint korra, úgy zománczművei kifejlett diszes technikájára nézve legközelebb áll koronánk alsó bizanti részéhez, s eltér a római felső korona zománczműveitől.

Labarte állítása mellett azonban semmi más okot nem hoz fel, mint hogy ez időtájt Bizanton kívül sehol ily zománczmű általában vagy csak nevezetesen rekeszes zománcz nem készítettett; és hogy a nyugati hasonló művek rendesen Bizantban készítettettek, valamint ismeretes, ugymond, hogy ugyanakkor Orseolo velencei doge Konstantinápolyban készítettett ily műveket, és Desiderius cassinói apát monostori egyháza számára Bizantban vétetett még ezután is zománczképeket. A latin feliratra nézve azért azt véli, hogy az a koronába csak később vésetett.¹ Természetesen ezen hibába Labarte

¹ Labarte i. h. I. 329 stb.

azért esett, mert nem látván személyesen a koronát, nem tudta, hogy e feliratok nem vésettek a koronára, hanem zománcz-színekben alakítva a képeken a zománczlapokon olvashatók ; tehát a zománczokkal egyszerre s egyidejűleg, ugyanazon mester által készültek. Labarte mind ezen ellenvetései azért, bármily könnyen megczáfolhatók, mégis kötelességünk ké teszük a nyugaton akkor dívó zománczmű gyakorlatának műtörténeti adatai és emlékei további vizsgálatát, mely kimutatja e részben is Labarte hibás véleményét.

IV.

A zománczmű fejlődésének története nyugaton, Német-, Franciaországban és Rómában. Koronánk zománczainak római műjellege, a római Kozmata-művészet képzései. Sz. István neje, Gizela királynénak az ő s a király képével alakított, s hasonló zománczczal díszített keresztje. Teofania bizanti műirányának befolyása Gizela által Magyarországra, a magyar ötvösművészet keletkezése. A rekeszes zománcz-művészet hanyatlása s elenyészte helyébe a vájt zománcz keletkezése. A magyar királyok egyéb házi és halotti koronáinak emlékei.

RÉTSÉGTELEN, hogy a zománczművészetnek általában, s nevezetesen a rekeszes zománcznak nyomait nyugaton, mint mondók, csak későn és csekély számban találjuk. A régibb és népvándorlási vagy merovingi korszakból még legfőlebb csak a színes paszták és gyurmák bevájását és foglalását ismerjük. Még amaz újabb ötvösműkorszakból, melyet sz. Eligiusnak e nemben nagybbszerű udvari és monostori tevékenysége műiskoláival Franciaországban kifejtett, sem tudunk semmi bizonyosabbat felhozni az ottani zománcz-műgyakorlatról ama gyurma-foglalásokon kívül, melyek az első merovingi korszaknak, mint például a Childerik-féle kardoknak és ékszereknek fődíszét képezték,¹ és későbbi korban is előfordulnak. De már a nyolczadik század óta egyre biztosabb és sűrűbb nyomok mutatnak arra, hogy nemcsak a francia ötvösmű, mint maga Labarte írja, vett oly magas lendületet, hogy versengett a bizantival, hol már akkor a rekeszes zománcz dívott, hanem egy időben ezzel nyomára találunk Velenczében, Grado és Ravenna egyházaiban is, — hol nevezetesen a zománczczal rokon mozaik-művészet is régen fénykorát élte. Nevezetesen a benzések monostorai egyházművészeti iskoláiban több felé gyakoroltatott. Gausmar Savigni apát által ekkor készített ily kereszték, aranykoronák, kelyhek és ereklyetartók már mint nevezetes művek említetnek. Hasonlón ismeretesek a Josbert és Abbon, azután Hausbert stb. apátok műiskoláiban készült egyházi ötvösművek.² Mire

¹ Lásd ezek ábráit s leírását Labarte i. h. I. 253, és De Linas Orfèvrerie cloisonné stb.

² Labarte i. h. 368, 377, Texier Dict. de l'orfèvrerie. Gesta pontificum Cameracensium. Pertz

rövid hanyatlás után újra éledőben találjuk e művészetet Adelbero érseknek s épen Gerbertnek is (a későbbi Szilveszter pápának) reimsi egyházművészeti iskolájában, melynek zománczműveit, a mint azokkal a reimsi egyház diszítve volt, korának történetéből, Gerbert életében és leveleiből, bennök ily művek készítését említve s leírva, előbb láttuk.

Sőt hasonló lendületet vesz ugyanekkor Németország egyházi és monostori műhelyeiben is az ötvösművészet. Így említetik Tuto emerani apát s utóbb regensburgi püspök, ki arany-oltárát ezer drágakő-foglalásával diszítette: Tiethand hildesheimi, Konrád konstanci, s utódja Tutillo. A sz. galleni monostorban, az egyházi művészet ezen akkor legvirágzóbb iskolájában, ismét Immon apát volt a mester, és Witego Reichenauban.¹

A X-dik század felé pedig még élénkebbé lesz az ötvösmű e nemű gyakorlata és kereslete. Legnagyobb mester e nemben sz. Bernward, későbbi hildesheimi püspök, a X. század vége felé, ki az ötvösség minden nemét gyakorolja az öntéstől és véséstől kezdve a filigranig és zománczig, és kitől maig nevével jelzett művek maradtak ránk. Ilyen ismeretes jelzett zománczműve a bambergi egyház evangeliariumi tábláján található (most a müncheni királyi könyvtárban), melynek négy kerekalakú zománczozata felismerhetőleg eltér e könyvtáblán látható többi finomabb bizanti zománczozattól, durvább foglalása és rikítóbb színei által. A II. Henrik császárra vonatkozó felirat tanúsítja, hogy 1002—1024 közt kellett készülnie (Bernward meghalt 1022-ben).²

Ez élénkebb ötvös zománczmű-gyakorlatot, mint ez ekkor Németországban másutt is, nevezetesen Mainzban és Trierben Villegis és Eybert főpásztorok alatt (970—993) lendületet vőn, nyilván amaz e műnemben beállott korszakias fordulat kezdeményezte, midőn ez időtájt II. Otto császár Teofania vagy Theophanu bizanti császárléánynyal nászát tartotta; a mint e fejedelemnő a bizanti császári udvar egész fényét, s annak öltönyeit, ékszereit, szertartásait magával hozza Németországba, és ott divatossá teszi, midőn férje kora elhúnytával árván maradt gyermekét, ki helyett a kiskorúság alatt uralkodik, görög mesterekkel görög szokásokban, nyelvben, viseletben és öltönyben neveli. Ezen felül még Németországban görög monostorokat, görög szerzetesnőkkel, apáczárdákat alapít a bizanti modorú magasabb udvari nevelés, szertartások és viselet, a fejedelmi és egyházi öltönyök arany- s czüsttel szövése és hímzése, valamint női s egyházi ékszerek

¹ Lásd az erre összeállított krónikai adatokat épen Labartenál is idézve Pertz Monumentáinak illető krónikai szövegei után.

² Bucher Geschichte d. Techn. Email I. 18.

készítésére.¹ Ekkor lépnek már az ötvös-művész Bernward püspök, s a műalkotó mainzi Villegis is, mint a császárné kormány-társai, valamint épen Gerbert is, a későbbi II. Szilveszter pápa, Teofania udvarába, mint később az ifjú császárnak nevelője s a császárné híve; s előmozdítják nemcsak politikáját, hanem kiválón e magasabb műirányát. És mint Bernward ötvös- és zománcz-műiskolát alkot Németországban, úgy Gerbert is, mint láttuk, Reimsban. Míg később az utóbbi mint pápa Rómában is a császár udvarát a bizanti formák szerint rendezi, kétségtelen, hogy a császárné ezen művelődési és magasabb műirányának és igyekezeteinek ott Rómában is egyik terjesztője lön.

S Gerbertre, a ki akkor az európai, előbb francia, majd a német és végre az olasz műmozgalomnak is élén állott, Reimsban, Ravennában és Rómában, a bizanti művészet e magasabb fejlődése, fényes ötvösműgyakorlata, arany- és zománczműveivel, kétségkívül épen oly hatással volt, mint egész Európa akkori műiskoláira, melyek ezentúl századokon át versenyeznek e művészetek, az ötvös-, zománcz- és mozaikművek gyakorlatában. S ezek az által annyira elterjednek, hogy már nálunk is a magyar királyság első éveiben velők mint e mozgalom nyomaival s emlékeivel találkozunk.

Bizonyosra vehető azért, hogy ekkor koronánk keletkezését megelőző ezen egy-két évtizedben, a bizanti ötvösmű legkeresettebb neme a zománcz, és épen a rekeszes zománcz, a nyugaton ismeretlen nem volt többé, sőt hogy az (mint egyes névvel és évvel jelzett emlékeket előbb már felhoztuk); ha másképp nem, legalább is a bizanti ötvösművesek, s azok nyugati műhelyei, iskolái és tanítványai által gyakoroltatott. Bizonyára Teofania császárné ilyen és más bizanti műveseket meghívott akkor. És hogy ily művészek azután a császári, valamint a püspöki és pápai udvarokban foglalkozást nyertek, hogy mesterségöket az ottani és más egyházművészeti műhelyekben maguk és tanítványaik által gyakorolták, tanúsítják maig a fenmaradt, bár csekélyebb számú emlékek.

Ezen emlékeknek egyes fenmaradt nyomait már előbb felsoroltuk,

¹ Az egykorú krónikások bőven szólnak a kincsekről, ereklyékről, öltönyökről, melyeket az ifjú császárné magával hozott Konstantinápolyból, s az általa ezzel terjesztett divatról stb. Jellemző erre az Othlonis Visio XVII. (Pertz Mon. SS. XI. 385.): multa superflua et luxuriosa mulierum ornamenta, quibus Græcia uti solet, sed in Germaniæ Franciæque provinciis erant incognita, hac primo destuli, — — eisdem memque plus quam humanæ naturæ conveniret circumdare et in huius modi habitu nocivo incedens alias mulieres similia appetentes peccare feci. Lásd a magával hozott kincsről s ereklyékről stb. szóló adatokat összeállítva Dümmler, Kaiser Otto der Grosse 480.

kimutatva, hogy több közülök, minthogy készítőik vagy donatoraik neveivel (melyek nem görögök) és latin felirattal vannak ellátva, hasonlóan nyugaton, vagy csak nyugat számára készült. Épen úgy rámutattunk azon egyházművészeti iskolákra is, hol ilyenek készültek. Ezen emlékek során azok között azonban mindenesetre a legnevezetesebbek a magyar korona régibb római részének latin feliratú fejletlenebb, kezdetlegesebb rekeszes zománczai; melyek nyilván nem Bizant számára, s azért nem is Bizantban készültek; máskép ezt görög felirataikkal épen úgy, mint képeik vonatkozásaival tanúsítanak, valamint hogy ezt szent koronánk alsó, későbbi bizanti részének görög feliratai és képei tanúsíthatják. Lehet azonban, hogy annak művészei azért még bizanti másodrendű ötvösök voltak (mert első rendűek az akkori kizárólagosságnál fogva, s a bizanti fényűző udvar által annak szolgálatában foglalkoztatva, nem igen voltak kaphatók). Ily másodrendűek azután nyugaton a császári s pápai udvarban és másfelé keresetet találtak; valamint még ezeknek tanítványaik is kapósak lehettek.

Hogy régibb római koronánk ezen zománczai valóban Rómában készültek, leginkább tanúsíthatná azonban még a rajtok észlelhető római akkori műgyakorlatnak egyik felismerhető jellege. Ismeretes, hogy Rómában az időtájt a IX—X-dik században az úgynevezett Kosmata decoratív műirány uralkodott. E műirány neve a Kozmata építész-testvérek vagy család ama gyakorlatát jelezi, mely szerint a templomokat, palotákat, oltárokat stb., a régibb templomok és paloták romjaiból fenmaradt és vett finomabb különféle színezetű kő- és márványanyagok lefűrészelt lapjai berakatával szokták volt díszíteni. Erre rendszeren hasonló decoratív motívumokat alkalmaztak, a minők koronánk egyes apostolai zománczképein a dülény és csürlődéd, a keresztes, körzött vagy meanderféle és lombos keretezések alakítása. (Lásd II. tábla 11. és 13—17. sz. ábrái keretezését.) E decoratív motívumok a római művészet akkori sajátosságai voltak. E tekintetben koronánknak római zománczművei nyilván műtörténeti jelentőséggel bírnak, a mennyire ezek az egyedül ismeretes emlékművei volnának az akkori római zománczmű-gyakorlatnak. Elég felső koronánk zománczműveit összehasonlítanunk máskép is annak alsó bizanti része későbbi zománczképeivel, vagy a nemzeti muzeumunkban látható hasonló Monomachos Konstantinféle bizanti császári korona e részleteivel, hogy azonnal felismerjük a bizanti e nemű akkori zománczművészet tökélyét, szemben koronánk római kevésbé tökélyes zománczos műalkotásaival.

Hasonló, sőt még kezdetlegesebb fejletlenségeket mutatnak koronánk római zománczainál a Teofania császárné által importált művészektől, vagy csak azok tanítványaitól és iskoláiból származó zománczművek is. Elég lehet ezek közül itt például idézni a hozzánk legközelebb álló azon példányt, mely felirata szerint Gizela királynénk, sz. István neje keresztjének tartatik, és melyet már előbb az ekkori zománczemlékek során felhoztunk.¹ E kereszt a feszület alatt sz. István és Gizela alakja domborműben látható, míg a rekeszes zománcz csekélyebb mérvben és gyengébben, hasonlóan a korona római zománczképei keretezéséhez, van alkalmazva a kereszt széléin.

Hogy e mű Teofania németországi bizanti művészetének iskolájából származhatott, tanúsítja a bizanti technika kezdetleges csekélyebb mérvű utánzása. Ezenfelül tudjuk, mint előbb említők, hogy Gizela testvére, a bajor Henrik császár is az időtájt hasonló zománczos műveket készíttetett, mint a rája vonatkozó felirattal jelzett evangeliariumának könyvtáblái (a müncheni könyvtárban) tanúsítják. Sőt biztosan tovább indokolható, vagy legalább feltehető volna e nyomon, hogy Gizela e műve már ekkor sz. István korában ily bizanti mesterek által talán Magyarországon is készülhetett. Ismeretes, hogy Gizela által épen úgy gyakoroltatott más téren is Magyarországon a Teofania által Németországban terjesztett bizanti művészet. A veszprémi görög apáca-kolostor alapítása, melynek alapító eredeti okmánya görög nyelven van kiadva, nyilván azt tanúsítja, hogy az a Teofania által alapított németországi görög apáca-monostorokhoz hasonló intézet volt, melyben az udvari hölgyek s a főbbek leányai épen úgy neveltettek az udvari viseletben és szertartásokban, melyek akkor a bizanti dús udvari ceremoialet, szertartásokat, viseletet, öltözetet és ezekkel a műírányt is követték s utánózták. Sz. Istvánnak úgynevezett palástja, eredetileg sajátlag a fehérvári királyi udvari főegyház számára Gizela királyné által készített casulának, misemondó ruhának szövete, annak hímzése és műizlése, kivarrott felirata legvilágosabb emléke még ennek, valamint sz. László királynak részben fenmaradt hasonló casulája, — mint e kettőt itt mindjárt alább részletesebben ismertetjük, — hogy e bizanti műizlés Magyarországon is már ekkor gyakoroltatott.

Ha ehhez még felhozzuk azt, hogy a sz. István alatt kifejtett nagyszerű egyházépítészeti és művészeti tevékenység mily nagy lendületet vőn,

¹ Színes képe ki van adva a »Reiche Kapelle« müncheni kir. udvari kápolna kincseivel hová Passauból a királyné sírhelye apáca-monostorából jutott; míg eredetét felirata jelzi: Hanc Regina cruceum fabricari Gisila iussit.

alig lehet kételkednünk a felől, hogy az ötvösművészet ekkor immár nálunk is gyakoroltatott. A fehérvári királyi fényes egyház alkotása leírásában olvassuk Hartviknál, hogy az többi dísze, faragványai mellett szentélyében, oltárain vésetekkel is «Celaturæ» volt kirakva, mely szó nemcsak egyszerűn az ércz, arany s ezüst táblák vésetére, de a zománczczal való diszítésére is vehető. Épen a székesfehérvári egyház romjainak egy-két évtized előtt történt felásása alkalmával, majd marokkal, majd kosarakkal felszedett mozaik töredékek is arra utalnak, hogy az egyház a mozaikhoz közel álló, alább felhozandó, vájt zománcznak alkalmazásánál véséssel vagy zománczművekkel is lehetett diszítve. A királyi egyházon kívül azonban nemcsak számos püspöki székesegyház és monostor épülvén, hanem sz. István törvényének határozata szerint még minden tíz falúnak is egy-egy templom építése meghagyatván, melyeket a püspök volt ugyan köteles az akkor oly nagy árú liturgikus könyvekkel ellátni; de a többi szükségleteiről, öltönyeiről a törvény szavai szerint is a király tartozván gondoskodni:¹ kétségtelen, hogy nagy kereslet állott be az ötvösművesség ily egyházi czikkeiben is. Hogy ezeket már kezdet óta a hazai ötvösiparnak is kellett fődöznie, tanúsítja az, hogy egyházaink, monostoraink fenmaradt alapítási okmányaiban, fentartásukra és szolgálatukra legszükségesebb mestereink adományozása közt az ötvösmesterek (aurifaber) adományzásával is találkozunk, mint a kik ekkor különösen az egyházak felszerelésére elkerülhetlenül szükségesek voltak; nem is említve a casinói krónikáknak (Muratorinál) tudósítását, mint küld oda sz. István tömörarany egyházi ékszereket ajándékban, mintegy kárpótlásul talán, hogy egykor Taksony fejedelem korában őseink hadkalandjaik közt Hidruntumig, Otrantóig leszárgulva a monte-casinói monostor dús arany-ékszereit elrabolták.²

Mindamellett hogy az ötvösmű és ezzel a zománczmű, sőt a rekeszes zománcz is ekkor tehát a Teofania által behozott bizanti műizléssel és műgyakorlattal behatott nyugatra; mégis annak gyakorlása csakhamar eltérőleg a bizantitól más irányt és gyakorlatot vett. És nyilván ez az oka, hogy nyugaton csak kevés s alárendelt gyengébb alakítású ily rekeszes zománcz maradt ránk e korból, és hogy annak sajátlagi tökéletesebb mesterei és művesei csakis a bizanti ötvösök voltak, hol e században a rekeszes zománcz legmagasabb tökélyre emelkedett, mint Konstantin Monomachosnak muzeumunkban lévő koronája, valamint magyar

¹ S. Stephani r. decret. II. 1. vestimenta vero et coopertoria rex provideat. Endlicher, Gesetze d. h. Stefan 47.

² Ipolyi Magyar műtört. emlékek 25.

szent koronánk alsó bizanti részének e nemben felülmulhatlan tökélyű részletei tanúsítják. Míg nyugaton Rómában, Német- és Franciaországban a rekeszes zománcz e gyengébb kezdeményezés, kísérlet és gyakorlat után csakhamar újabb fordulatot vett, és más irányt és gyakorlatot kezdett követni.

A bizanti rekeszes zománcz-művészet, a mint arany-lapon és lemezekkel a dús színezés legváltozatosabb és ragyogó fényével, a legapróbb vonásig menő kicsinyes gonddal és simítással, túlzó ékítéssel készült, és csupa mesterkéltséggel és keresettséggel igyekszik alakítani ily műveit és képeit, valóban azt a nagyfokú fényűzést tükrözé vissza, melyet az elpuhult Bizant hanyatló állapotában mutat, midőn már nem a nagy alkotásokban tünteti ki erejét és tehetségét, hanem ily fényűzési kisebb czikkek tökélyében keres és talál tért annak gyakorlására; míg ellenben ekkor nyugaton az ifju erővel föllépő új népek, államok és társadalmak, nagyobb alkotásokkal vannak elfoglalva, és csak mellékesen foglalkozhatnak az ily apróbb műluxusnak kifejtésével; különben sem engedvén meg ezt szegénységük, sem erősebb izlésük, folytonos nagy küzdelmük, és életigényeik.

Azért a zománczművészet emez elemeiből is nyugaton erőteljesebb, nagyobb méretű alakítások keletkeznek. A rekeszes zománcz költséges nehéz gyakorlata kísérleteit is csakhamar így váltja fel a zománcznak egyik erőteljesebb, kevésbbé mesterkéltneme. A drága s azért vékony és törékeny arany-lapok s a rá nagy gonddal, sok apró munkával és pepecseléssel az előbbihez forrasztott hajszálnyi vékonyságú aranylemezeknek a vázlatot képező sejtjei és rekeszei felragasztását, melyeket ezer apró szindarabokkal kellett befuttatni, hogy a csodás mesterkéltnépeket előállítsák, és melyek mégis kevésbbé feleltek meg a nyugati népek erősebb igényeinek és képességének, más, kevésbbé modoros s nagyobb, erőteljesebb művészi képzéseknek kellett felváltani. Az arany apró és törékeny lemez helyett erős ércz-, rézlapot vesznek azért elő, s erre az alakot nem többé aranylemezek oda forrasztásával vázolják, hanem bevésik, bevájják, bemetszik a rézlapba, úgy hogy az alakzatokat a rézlapnak kiálló vonalai képezik. Ezen vonalak közé mintegy kivájt csatornába és gödrökbe öntik azután be a zománcz színfolyamot a szerint, a mint a bevésett kép részleteit zománczczal színezni kívánják. Ezen erőteljesebb modor nagyobb alakzataival nem kívánja többé az apró mozaikszerű színsejteket, hanem szélesebb tereket fest be; s azért a hol a színek így alkalmazhatók, a keskeny vésott csatornák helyett, nagyobb gödröket s ürt

vájnak ki az érczlapon. Ezen a régibb kezdetleges zománcz-technika és gyurma-foglaláshoz hasonlóbb modor vájt, vagy kimélyített terű zománcz-nak (email champ levé, Grubenschmelz) neveztetett. E nemben maradt ránk a XI—XIV-dik századból a legtöbb zománcz-alkotás, a mint e mű nevezetesen Kölnben és Limogesben gyakoroltatott, és nagy keletnek örvendett. Számos tárgyai találhatók még szerte az egyházi edényeken, kelyheken, kereszteken, ereklyetartókon, oltár- és könyvtáblákon stb., melyek még a templomok kincstáraiban, a műgyűjteményekben és muzeumokban láthatók; míg ezek mellett a rekesz-zománcz csekélyebb számú és gyarlóbb alkotásai lassankint egészen elmaradnak, vagy csak mellékesen gyakoroltatnak. Így találjuk ezt épen már Gizela királynénk fent leírt keresztjének is csak a szegélyén alkalmazva, míg az alakok domborműben vannak előállítva. De hogy a rekeszes zománcznak ez időtájt technikája és gyakorlata is azért még nyugaton ismeretes volt, azt épen úgy tanúsítják az előbb idézett kereszt- s egyéb emlékek, valamint Theophilaktus szerzetesnek az ötvösműről szóló fenmaradt írata a XII-dik századból; melyben kora ötvösmű gyakorlata, nevezetesen a zománcznak is mind e két nemét, készítését leírásával tanítja.¹

Mindezen műtörténeti adatok összehasonlítása tehát alig hagy fenn többé kétséget a fölött, hogy miután ily zománczművek nyugaton is készültek, a mint azt latin felirataik, fenmaradt emlékeik s más műadatok tanúsítják, koronánk régibb római részének is ily latin feliratú kevésbé tökéletes rekesz-zománcz lapjai is e szerint legvalószínűbben Rómában készülhettek, akár II. Szilveszter pápa ottani egyház-műiskoláinak műhelyeiben, akár az oda behívott görög ötvösök vagy más ily olasz művészek által.

A koronánknál jóval később, mintegy azon század vége felé keletkezett római császári korona is, mint leírója Bock véli, hasonlóan olaszországi ily mű volna, melynek pedig zománcz-kélapjai művezete már is kifejlődöttebb gyakorlatra mutatnak. Bock azért úgy vélekedik, hogy az alsó Görögországban, Sziciliában, mely részben már is a római német császárok uralma alatt állott, készülhetett, hol az akkor úgynevezett Græcia Majornak keleti és görög népsége az arabok, saracenek, hellenek, finomabb ötvös, szövet s egyéb műveket gyakoroltak.² Hogy onnét valóban már sz. István korában Magyarországra is jöttek mesterek, kró-

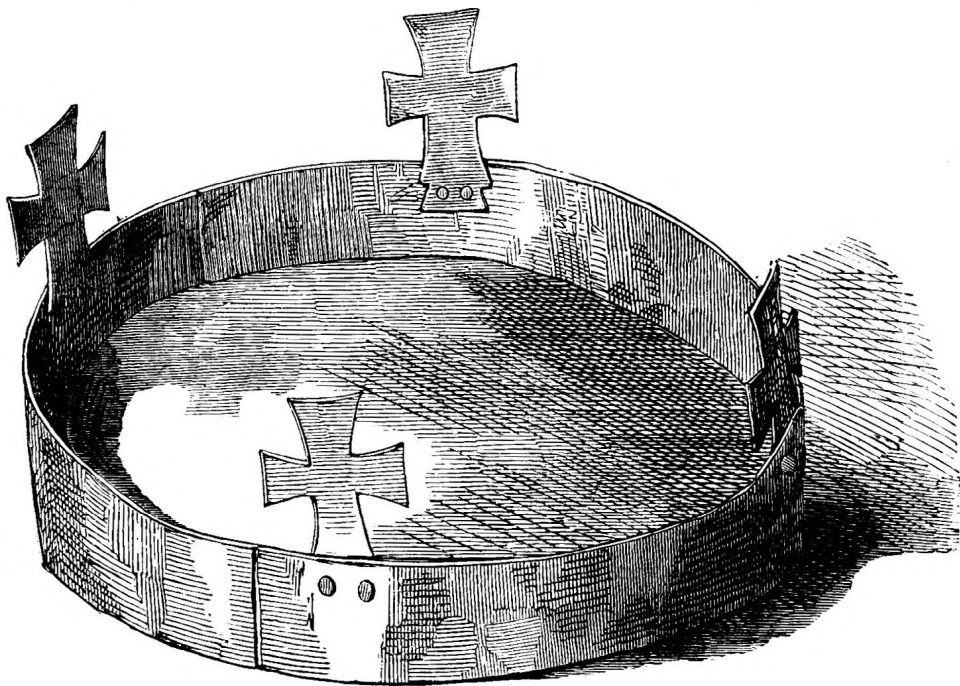
¹ Theophilactus *Schedula artium* című műve, legújabbban is több kiadásban jelent meg lásd például: Migne és Eitelberger stb. gyűjteményeiben.

² Kleinodien i. h. a német császári koronának XII-dik században készültét nevezetesen ezeknek tulajdonítja.

nikáink beszélnek az ó-budai prepostság templomának sz. István által emelése alkalmával.¹ De még később, Kálmán király idejében is, sűrű viszonyban találjuk Sziciliát hazánkkal, midőn a király onnét nősül; s az ott ez időtájban kifejtett egyházi művészeti alkotások fényes mozaik díszje is legközelebb járna még székesfehérvári basilikánk akkori mozaik műve maradványaihoz.²

***

Valamint más országokban a koronázásra használt koronán kívül más közönségesebb ünnepélyes fellépésnél a fejedelmek külön házi koronákat viseltek,³ úgy nálunk is a szent korona mellett használatban voltak más

8. ábra.

házi koronák is. A magyar szent korona nagy becse, nemzetközi és közjogi jelentősége egyaránt megkívánta annak kiméletét és csupán törvényes alkalommal való használatát; korán találunk azért már ily egészen eltérő koronák alakjaira első királyaink pecsétein,⁴ később érmeiken.⁵

¹ Magistri lapidaria de Græcia ducti erant. Chronicon Budense. S e név máris helyesen magyarizált az akkor népsége miatt úgynevezett Magna Græciára, azaz Sziciliára. L. Ipolyi Magyar műtörténelmi tanulmányok. Magyarorsz. középk. építésze 24.

² Ipolyi Műtörténelmi emlékek 25.

³ A felszentelt főjedelmi koronák feltevése oly nagy szertartással és ájtatossággal járt, hogy, mint Otto császárról írják, valahányszor fejére tétetett, előtte való nap böjtölnie kellett. Quoties corona portanda, jejunium semper præcedere. Corvei Widukind.

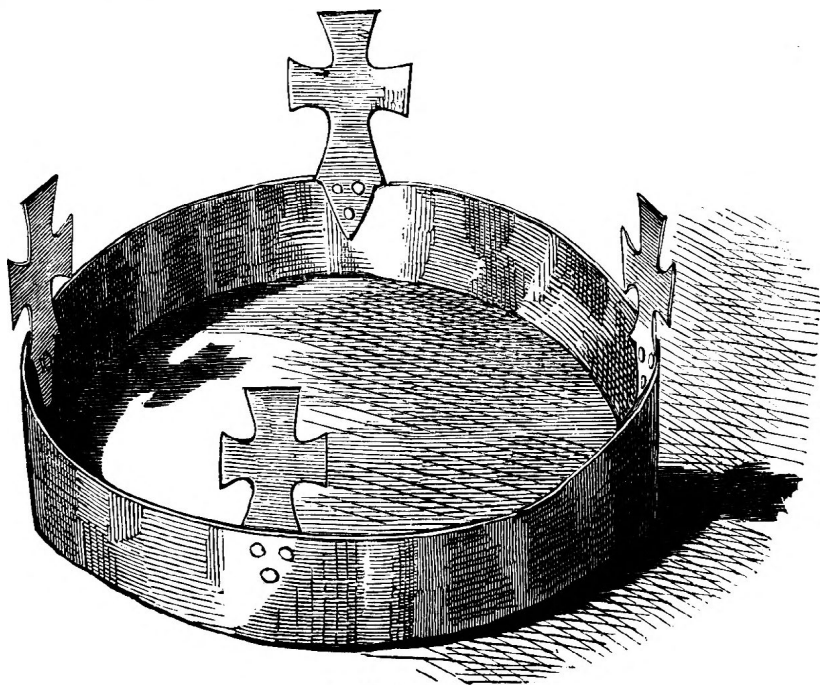
⁴ Például III. Béla 1195. és Imre 1203. pecsétein. Pray Synt. de Sigillis VII. és VIII. tábla.

⁵ Rupp Magyaror. pénzei II. táb 22—30. stb.

Sőt ily régibb házi vagy síri halottas koronáink, melyek a székesfehérvári, sz. margitszigeti monostori és nagyváradi székesegyházi királysírokban találtattak, maig fenmaradtak és nemzeti muzeumunk régiségei közt láthatók. Adjuk itt mintegy kiegészítésül még ezen koronáink ábráit.

I. A 8-dik szám alatti mutatja a székesfehérvári egyház alapjai kiásatása alkalmával egy királysírban fölfedezett egyszerű halotti sírkoronát, mely állítólag III. Béla tetemével találtatott,¹ s e szerint a XII-dik századból való volna, mely időre mutat egész jellege is, bizanti román alakzatú keresztjei formáival.

9. ábra.

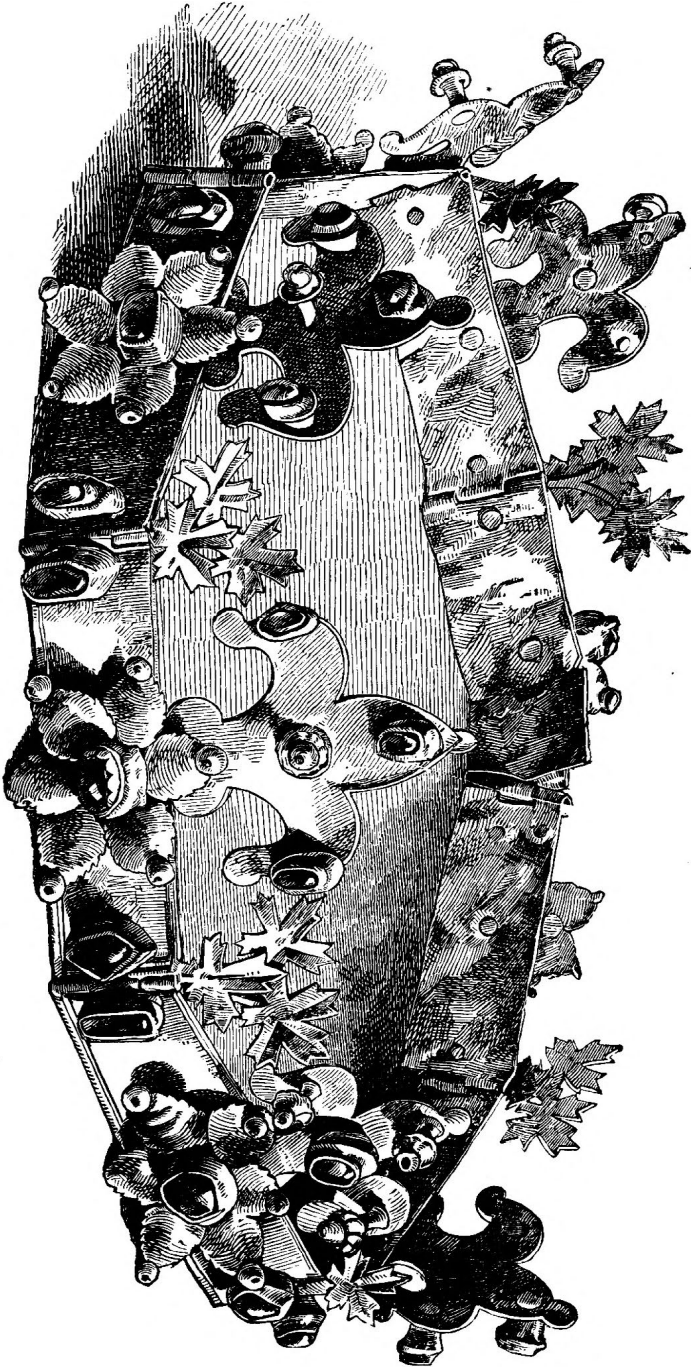
II. A 9. sz. a. ugyanott az előbbi mellett levő sírban talált és III. Béla nejének Anna királynénak tulajdonított hasonló korona is, mint látni, ily egyszerű sír-koronadísz volna. Mind a kettő vékony ezüstlemez-ből áll az aranyozás némi nyomával. Sima abroncsul a homlok és fő köré hajlítva képezetett. A korona e pántján felül négy kereszt emelkedik, annak elül és hátul s két oldalt közepére szegekkel egyszerűn hozzá erősítve. E keresztetek is ezüstlemez-ből készültek.²

¹ Henszlmann A székesfehérvári ásatások 206. Bock i. h. 27.

² Nyilván ezekhez hasonló koronát akar ábrázolni Béla pecsétjének előbb idézett rosszúl rajzolt képe, és hasonló V. István és mások érmein is a koronák, Rupp i. h. VIII. tab. 200. stb. a mi tehát arra mutat, hogy nemcsak halotti, hanem házi közönségesebben használt koronák az Árpádok korszakában hasonlóak voltak ezekhez. Ily koronákat 3. vagy 4. felső kereszttel viselnek általában a X-dik század körül a külföldi fejedelmek, Ottók stb. egykorú képei.

10. abra.

III. A Sz.-Margit-szigeten talált, a 10. sz. alatti korona jelenleg a nemzeti muzeumban: ezüst aranyzott tagokból, melyek átszúrt csuklókkal vannak egymáshoz erősítve, hasonlóan a fej körül tagozatosan, szögletesen képzett pántot mutat. E pánt minden tagja közepén viráglevél-alakú diszítvány van szeggel alkalmazva, melynek közepét ékkő-foglalás képezi. Minden ily virág fölött a lemezhez szeggel erősített keresztliliom alakú virág emelkedik a lemez fölé, levelein hasonlóan ékkő- és gyöngy-foglalással diszítve. Így vannak foglalva a lemez-tagok szélei is. A korona nyilván már a teljesen kifejlett liliomos koronák alakját mutatja, minők a középkorban is elég korán dívnak, míg nálunk is, az Anjou-korban különösen, általánossá lesznek, mint pecsétjeinken és érmeinken általában előfordulnak, azért nyilván e koronánk is már a XIII—XIV-dik századból eredhet. E korból IV. Béla és leánya Sz. Margit ideje óta már fejedelmi személyeknek is a sziget monostoraiban történt temetkezéséről értesülünk.

IV. Hasonló az előbbihez az 1775-ben Nagyváradon talált, s a bécsi csász. ámbrazi gyűjteményben őrzött korona. Ez is ezüsből készült aranyozott mű, hosszúkás négyszögű hat tagozatban körítve a főt. Minden tagozatból ezen is liliomvirág emelkedik a korona ormozatául, sodronnyal szégelyezett smaragd és rubin ékkövekkel és gyöngyökkel foglalva. Kétségtelen, hogy ez is a Nagyváradon temetkezett királyok közül valamelyiknek házi vagy temetkezési koronája volt.

V.

A koronázási palást, mint Sz. István király és Gizela királyné műve és ajándéka. Használatának adatai a királyok koronázása alkalmával. Alakja és átalakítása. Műtörténeti becsére és nevezetességre nézve e nemben első helyütt áll. Eredetileg misemondó ruha, átalakítása. Anyaga, kelméje, himzése; képköre: a mennyország és a földi egyház dicsősége, győzelme és küzdelme. Krisztus isteni fönségében, szűz Mária, angyali karok, próféták és apostolok, első vértanu szentek képei és Sz. István király, Gizela királyné valamint fiok Imre herczeg arczképei. A gallér külön himzése, annak keleti szövete bélésén. Sz. István bursája. A palást mintalapja. A palást készülését helye. A Sz. István által alapított veszprémi gőrgy apácák kolostora. Az akkori egyházmű-lendület Német- s Magyarországon. Sz. László király palástja.

A MAGYAR koronához tartoznék még méltán Sz. Istvánnak úgynevezett koronázási palástja; nemcsak mint korona-ékszer és műemlék, de egykorú régi művezeténél fogva is. Műleírása és története azért a korona műtörténetére még teljesebb világot deríthet.

Hogy e palást 1031-ben Sz. István által a székesfehérvári egyháznak ajándékozott, és Gizela királyné által annak számára készült vagy készített, azt eredeti felirata, szöveteire aranynyal kihímezve, maig tanúsítja: *Casula haec data et operata est ecclesiae S. Mariae sitae in civitate Alba anno incarnationis Christi MXXXI. indictione XIV. a Stephano rege et Gisela regina.* Azaz:

E kasula (misemondó ruha) adatott és készített Sz. Mária Fehér városában levő egyházának Krisztus születése MXXXI-dik esztendejében, a XIV. indictióban István király és Gizela királyné által.

E felirat tehát azt tanúsítja, hogy a koronázási palást eredetileg és sajátlag egyházi misemondó ruhául készült. E szerint csak később használtatott s alakítottatott volna át koronázási palásttá. Míg másutt rendesen a fejedelmek koronázási öltönyeiket az egyháznak ajánlották fel istentiszleti használatra, mint például a sz. Istvánnal egykorú II. Henrik császár a bambergi egyháznak; itt megfordítva az egyház ajánlotta volna fel legbecsesebb öltönyét a koronázásra. Ha csak fel nem tesszük, hogy Sz. István is eredetileg koronázása alkalmával használt öltönyét, később a fehérvári egyháznak adományozta. A középkorban ugyanis rendesen a koronázási viselet azonos volt az egyházi viselettel. Ismeretes, hogy a római császárok koronázásánál

ezek teljes főpapi ornatusba öltöztettek az egyházban véghez menő fölkenetésre és megkoronázásra, mely a főpásztorok által a székesegyházban az oltár előtt sz. mise közben történt, az egyházi szerkönyv szerint, a liturgiához s az istenitisztelethez mintegy alkalmazva. Az öltönyök is azért a főpapi hasonló mise-öltönyök szerint voltak: a vállkendő (humeralé), a hosszú fehér ing (alba), az öv (cingulus), a stola, tunica és dalmatica, a kesztyű (chiroteca), harisnya és saru, végre casula vagy pluviale.¹ Hogy nálunk is koronázáskor ily öltönyök használtattak, a XV-dik századból fenmaradt egykorú adatok tanúsítják, melyek megnevezik a vállkendőt, az albát, stolát, manipulumot, kesztyűt és sarukat.² Ezek közül azonban jelenleg csak a sz. istváni casulából átalakított palást maradt fenn. A többi rég elveszhetett, míg a harisnyák és saru csak a korona-ékszerek 1849. elásatása által a behatott nedvességtől szenvedve és részben elmállva használhatlanokká lettek.

Mikor kezdték a székesfehérvári sz. istváni kasulát koronázási öltönyül használni, az adatok teljes hiányában biztosan meg nem határozható. Lehet, hogy sz. István koronázásánál még nem használtathatott, mint elkészülte éve 1031. tanusítaná, ha ezen év nem vonatkoznék csupán ajándékozása idejére. De hogy e palást már is a székesfehérvári koronázások alkalmával jöhetett használatba, mutatja az, hogy az egyház egyik legnevezetesebb kincsét adta benne erre használatul. A vegyesházi királyok alatt azonban már rég használatban volt. Így Kis Károlyról említi a krónika, mikép felvette a szent öltönyt; és Albertről hasonlóan mondja, hogy öltöztetik őt koronázásra a királyi öltönybe.³ Fia a csecsemő László koronázásakor sz. István palástja a többi koronázási jelvényekkel visszamaradván, külön koronázási palástot kellett készíteni, a Zsigmond király öltönyéből készült miseruhából.⁴ I. Ulászló koronázása alkalmával, azután mivel Sz. István elorzott koronájával nem lehetett őt megkoronázni, külön kiemelve említetik, hogy Sz. István palástjában koronáztatott meg. Hasonlóan tudósít erről a János király koronázásánál jelen volt Szerémi.⁵

Ezentúl folytonosan használtatik s említetik már Sz. István palástja

¹ Lásd a császárok koronázási öltönyét Bocknál *Die Kleinodien etc.* az eredetiek szerint képeken is előállítva.

² L. *Denkwürdigkeiten d. H. Kottanerin* 34. a visegrádi korona-orzás és László koronázása alkalmából így sorolja fel: die alm, umeral, stol, hantfán, hantschuch, schuech.

³ *Carolus sacrata circumdatur veste.* Túróczi chron. *Albertus regalibus vestimentis indutus.*

⁴ *Denkwürdigkeiten d. Helene Kottanerin* 34. l. egykorú iratában, melyben beszéli, hogy készítette László koronázására a palástot.

⁵ *Coronatus in pallio divi Stephani.* Lásd előbb, hol az I. Ulászló és János koronázásáról tudósító írók e mű első részében idéztetnek. Bock azért tévedt, midőn azt vélte, hogy a régi koronázási palást Soliman idejében vesztetett el.

a koronázásoknál,¹ valaminthogy a koronázási leltárakban is előfordul. Az így történelmileg Sz. István óta adatolható kasulának vagy misemondó ruhának és később koronázási palástnak műleírása épen oly érdekes műtörténeti tekintetben is. Bock az e részt legszakavatottabb tekintély, azt a liturgikai öltönyök történeti leírásában nemcsak a késő bizanti vagy helyesebben a kora román műkorszak valódi gyöngyének és díszművének nevezi, hanem mint e nemben korszakot alkotó művet valamennyi közt első helyre teszi.²

Alakja a régi misemondó ruhák, kasulák formájára eredetileg, hasonlóan czekekhez, harang-alakú volt, s fölül volt csupán kis nyílása a fő számára, s legfőlebb talán elől a kezek kinyújtására, míg mindenfelől másutt az egész testet fődve és borítva függött le. Innét eredetileg a casula név is, mely mintegy házikót, gúnyhót jelentene azért, hogy ehhez hasonlóan mintegy befődte az egész testet. Később valamint a misemondó ruhák ezen formája megváltozott, s mind a fönél a nyak körül és mellen erősebben kivágatott, úgy két oldalt is szétvágva, szűkebbre és rövidebbre szabva, könnyebben használhatóvá tétetett; úgy ezen sz. istváni misemondó ruha is elől szétnyirva a koronázásra alkalmasabb egyházi palást- (úgynevezett pluviale, paludamentum, pallium) alakot nyert. Hogy ezen átalakítás mikor történt, alig határozható meg többé. Mióta már koronázási használata említetik, mindig palástnak (pallium, paludamentum) nevezetik, mint előbb az idézetekből láttuk.³

Érdekesebb még a tárgy anyagára, kelméjére nézve. Ez régi keleti drága selyem mintázott szövet, arany fonállal hímzett dús ábrák rávarrásával. A legavatottabb szaktekintélynek, Bock kanonoknak személyes és részletes beható vizsgálata szerint,⁴ a mennyire az 1849-iki elástatás által

¹ Révay (Schwadtnerál II. 469. és 812.) II. Ferdinand indutus habitu et paludamento div Stephani regis. U. ott. 496. Schmeizel de coronis, Balassa Casulae S. Stephani vera imago et expositio 1754. 33. lap.

² Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder de Mittelalters I. 157. Als die älteste und zugleich grossartigste kirchliche Stickerei, die uns auf längern Forschungsreisen zu Gesicht gekommen ist, nennen wir in erster Reihe den altherwürdigen Krönungsmantel der Könige von Ungarn. Dieses Prachtwerk kann als Beweis dienen, wie schon mit dem XI-ten Jahrhundert sich grossartiger und selbstständiger im Occidente zu entfalten begann; — wie es diese Perle frühromanischer Stickung darbietet.

³ Téves azért Bock, Balassa vagy Frölich, ki a felőle szóló előbb idézett mű sajátági szerzőjének tartatik, véleménye (az utóbbinál 54. lap), mintha e casula Maria Theresia koronázásakor vágatott volna fel palásttá, midőn «nagyobb kényelem végett», úgymond az egykorú feljegyzés, elől a varrásban felnyitották (eredetiben: zu mehrerer bequemlichkeit voran in der Nad eröffnet, — — desselben zu beiden Seiten an denen Achsel-Bändern angeheftet, mithin voran völlig offen standen.) Valószínű, hogy ekkor valami változás, talán a nyak körül erősebb kivágás történt, s a nyakkapocsra hosszabb szalag alkalmaztatott, mint most ezen arany újabb bojtok is láthatók. Lásd Henszelmant is Magy. rég. emlékek. II. 95.

⁴ Lásd ezeket műveiben Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters I. 157. Klein-

a nedvességtől színét vesztt kelmének szövete és színei felismerhetők voltak, alapját úgynevezett biborszövet (Purpur Cendel) képezi, mely sodrott selyemfonallal átszőve, csikosan egymáshoz alkalmazott világosabb ibolya-szín és sötétebb színű csillag- és négy levelű virág- vagy rózsza-mintázatot vagy mustrát képez. De a régiségtől szín-hagyott s hozzá a nedvességtől elázott, kopott, fakó szöveten most e mustra és az eredeti színezet is alig vehető ki többé jól egy-két helyütt. A mennyire azonban a szövet jellege még itt-ott jobban felismerhető volt, az teljesen hasonló volna azon biborkelmékhez, melyek a keleti császárok díszöltönyei (az úgynevezett *purpura imperialis*) számára készültek a bizanti udvari nőműhelyekben és intézetekben, a gineceumokban és nőzárdákban.

Az egésznek teljes díszét azonban az e kelmére rávarrt dús arany-hímzés képezte, mint ezt III. táblánk festménye mutatja.¹ E hímzés eltérően a jelenleg rendesen alkalmazott kivarrott hímzéstől, nem törte át az aranyfonálnak a kelmébe varrásával a szövetet, hanem a gyöngé kelmének szakadás és töréstől megkíméléseül csupán rá volt a hímzés itt-ott felvarrás által erősítve. A hímzés ugyanis, nem mint jelenleg rendesen, sodrott arany fonalozott szálból készült, hanem az akkori úgynevezett cziprusi aranyfonal technika szerint nagyon vékonyra vont vagy vert aranylemezzék bibor selyem fonálra tekerve képezték az arany fonalat, melylyel az ábrák kihimmeztek, s így a kelmére varrás által erősítették.

Ez színeknek az alap ibolya és zöld vagy kék s a bibor fonál felett alkalmazott aranyak elvegyülő összjátéka adta meg azután az egésznek ama látszatos színjátékot, hogy majd zöld, majd kék, ibolya- és biborszínt mutatott. Míg Szerémi például János király koronázása alkalmával zöldesnek látta s írja le, addig mások, mint Bonfin² és Révay II. Ferdinánd koronázása alkalmával leírva égszínűnek (*uranæi coloris*), kékesnek mondják; jelenleg azonban a nedvesség által elázva kopott, szín-vesztett állapotában inkább elfakult piszkos világos ibolya-színt mutat.

De a drága kelme keleti bizanti császári bibor szöveténél és cziprusi aranyhímzésénél is becsesebb és nevezetesebb hímzett ábrának ritka, sőt páratlan és hasonlíthatlanul dús s érdekes képköre. Mert míg ily szövet s

odien d. h. r. Reiches 84. Der ungarische Krönungsmantel. Mittheil. d. l. Com. II. 146. ismételve s egymást kiegészítőleg leírva.

¹ A palást fényképi fölvétele nem sikerülvén, mint a nálam lévő fénykép mutatja, vizsgálatunk alkalmával Bock fölvételét kellett e célra használnunk; ki a kiterített palástot átlátszó papirosra rajzoltatta (pausatatta) át, s azután ezen hű rajzát fényképezte le kisebb alakban. E fényképet nekem adta, s ez után készült e leírás és másolat. Csakhogy képünkön a színezés a palást mai elfakult és színvesztett kékes ibolyaszínezetét jobban igyekezett megközelíteni.

² Dec. X. lib. X.

hímzés, sőt ennél dúsabb és szebb több maradt ránk; addig képkörénél, ilynemű számos dúsabb és fantastikusabb alakítások mellett sem magasabbat, sem szebbet a középkorból eddig nem ismerünk. Mintázó kitűnő művészenek, ki a képkört tervezte, vagy csak azt, mely talán ennek részben előképül szolgálhatott, eszméje, melyet itt kivitt, az volt, hogy rajta Krisztus megváltásának s egyházának diadalát, dicsőségét ábrázolja mennyben és földön főbb alakzataiban. Ennek egységes eszméjét mintegy a győzelmes és diadalmas mennyei dicsőség s a küzdő-egyház, a triumphans és militans ecclesia szent alakjaival kívánta előállítani. A himzés ennek ábráit és képeit azért e szerint több vonalokkal, mintegy elválasztott rétegei jelzésével osztja fel.

A kazula kellő közepét szokásosan aranynyal himzett vonallal (az úgynevezett aurifrisia) jelöli meg, mint fő kiinduló pontot, melyre az istenség képeit helyezi. Ebből ágaznak ki s emelkednek fel a váll felé a mintegy villát, Sz. András-keresztet, képező himzett vonalak, fent egy szűkebb éles szögöt, majd lejjebb egymás alatt három félkört képezve, a közepén felhasított s az által félkörre képzett paláston.

E középső himzett vonal kellő közepén felül Krisztus képe van mint főalak aranyban kihímézve, a mint az ovalis tojásdad isteni dicsfényben (úgynevezett mandorla vagy vesica piscis, melyben az ó-keresztény korban az istenség rendesen képezve jeleztetett) áll, lábai alatt oroszlánt és sárkányt, vagy madárfejű és sárkányfarkú basiliskust vagy aspist legyőzve és tiporva a 90. zsoltár 13. verse értelmében «Aspison és basiliskuson fogsz járni, és az oroszlánt és sárkányt tapodod». Ezt, mint megváltása győzelmét, jelzi a mandorlába körülr aranynyal himzett felirat is:

HOSTIBVS EN XRISTVS

(a Krisztus név első betűi a régi görög szerint XP betűkkel vannak többnyire jelezve)

PROSTRATIS EMICAT ALT (us.)

(Az elleneket Krisztus legyőzve magasan ragyog.) A megváltó alakját a fő körül keresztes fénykör övezi, jobbában keresztet, baljában könyvtáblát tart. Fölötte a középső díszvonal lomb- s virágszerű ékítmény himzéseinek közt hasonlóan mandorlával körítve madár, valószínűleg a Szentlélek ábrája, míg azontul, Bock szerint, az oda varrt gallér alatt a kinyúló áldó kéznek (Atyaisten jelzése) töredéke volna még kivehető. E szerint tehát a teljes Szentháromság volna a himzésben ábrázolva. Oldalt kétfelől Krisztus mellett, kissé följebb emelve, Krisztusnak hasonló alakja látható a szivárványon ülve, és sugaras vonalakkal, mintegy mennyei dicsősége jelölésére,

ábrázolva, áldásra emelt kézzel, a mint dicsőségében az utolsó napon eljövendő. A mandorla keretbe himzett felirat a mennyire kivehető :

(d) Α (t) vagyis DAT SVMMO REGI FAMVLATUM CONCIO CELI.

Azaz a nagy vagy legmagasabb királynak szolgálatot ad (vagyis őt kíséri) a mennyei gyülekezet. És így látjuk azután mellette a mandorlát emelve kétfelől egy-egy angyal képét ; alul hasonlóan ily angyalok térdelve imádják kétfelől. Míg ismét fölebb s alább a mandorla alsó és felső végén kétfelől a négy evangelista jelvénye : az angyal, sas, oroszlán és tulok látható.

Ez utóbbi ábrák helyzetének megfelel mindenben hasonlóan másfelől szűz Mária alakja képzése, csakhogy széttárt karjait fölemeli. Mandorlája vonalában pedig arany himzéssel a következő felirat jelzi :

EMICAT IN CELO SANCTE GENITRICIS IMAGO.

(Ragyog az égben a szent szülő képc.)

Ezen ábra tehát itt hasonlóan Krisztus mennyei dicsősége kíséretére vonatkoznék, melyben utána mintegy első helyütt a Boldogságos Szűz következik.

Ezek alatt a szögletes vonalt képező szalagban mindkét felől 10, tehát összesen 20 szárnyas angyal mellképe körbe foglalva van hímzeve, és közben mindenütt egy-egy virágéktmény áll. Nyilván ez is a mennyei dicsőségben megjelenő Megváltó angyali kíséretét képezné, az angyali karoknak, a hatalmaknak és erőknek (virtutes et potestates) a seraphok és cherubok karainak képzésével.

Alább a középső himzett vonalból kinyuló félkör szalagtól körözve, mindkét felől a próféták sora áll. Egyfelől mint a feliratok jelzik : MALACHIAS P. (azaz, próféta, mely betű ezt mindegyiknél ismétlődve jelzi) ZACHARIAS P. AGGEVS P. DANIHEL P. HIEZECHIEL P. NATAN P. (valószínűleg Nahum helyett) HABACVC P., mindegyik oldalon tehát nyolcz próféta ; e szerint egyiknek neve hiányzik ; mindegyik fénykörrel s kezében lefüggő pergamenírás lapot mint jövendölésének jelvényét tartva áll, Krisztusról általok előre mondottakra vonatkozólag. Köztük a közepén Krisztus keresztes fénykörű alakja áldva van hímzeve, s a mellé himzett felirattal jelezve :

PRINCIPIVM FINIS.

(A kezdet és vég.)

Másfelől a többi próféta alakja neveikkel jelezve :

MICHEAS P. ABDIAS P. HIEREMIAS P. ESAIAS P. IOHEL P. AMOS P., s ismét egy név nélkül. Elmaradtak tehát Ilyés és Eliseus nevei.

Közepén ismét a Megváltónak az előbbihez hasonló alakja, csak hogy míg az könyvet tart, ez a világtekét emeli kezében, és a felirat A. Ω. által (Alfa, Omega az első és utolsó betű) jelezte kétfelől, mint mindennek kezdete és vége.

Nyilván e próféták képe is tehát a mennyei dicsőségében uralkodó s az általok előre hirdetett eljövendő Megváltó kíséretét képezné; lehet azon mellék eszmével is, hogy a próféták az ősatyákkal voltak az elsők, kiket a pokol tornáczába leszállott Üdvözítő megváltása által bevezetett mennyei országába. A próféták e körét elválasztó alsó keretbe van azután arannyal hímezve a nevezetes felirat, mely e maga nemében egyetlen remekmű eredetét jelzi, mint annak értelmét már előbb említettük:

CASVLA HEC OPERAA — ET DAA ECCLESIAE SANCTAE MARIAE SITAE IN CIVITATE ALBA ANNO INCARNACIONIS XPI MXXXI INDICTIONE XIII A STEPHANO REGE ET GISELA REGINA. (Lásd már előbb a fejezet kezdetén magyar fordításban.) E szerint tehát jelentése akár úgy magyarázható, hogy István ajándékozta és Gizella készítette, vagy hogy mind a ketten ajándékozták és készítették.

Ezen feliratos elválasztó vonal alatt van ismét az apostolok képeinek sora kihímezetten alkalmazva, mint hasonlóan a mennyei dicsőségében trónoló Krisztusnak kísérete. A közép elválasztó vonalon ismét a Megváltó képe van a mandorlában hímezve, trónon ülve, jobbával áldva és baljában könyvet tartva. A felirat: *SESSIO REGNANTEM NOTAT ET XRM DOMINANTEM*. Azaz: a trónon ülés által a kormányzó és uralkodó Krisztus jelezte. A mint kétfelől az apostolok ülnek fényes trónszerű karszékeken tornyos és ívezetes oszlop-árkádok mintegy ívcarnokok alatt, nyilván a szentírás azon további szavaival volna magyarázható: Midőn az emberfia az ő fölségének székén fog ülni, ti is tizenkét széken fogtok ülni, ítélendők Izrael tizenkét nemzetségét (Máté 19, 20.). — Az apostolok sora így kezdődik minden alakhoz hasonlóan mellékelt arany hímezett felirattal jelelve, *PETRVS APL.* (az utóbbi apostolus jelző minden név után külön olvasható, mint a prófétáknál a P.) *PAVLVS, IOHANNES, THOMAS, IACOBVS, PHILIPVS, BARTHOLOMEVS, MATHEVS, IVDAS, SIMON, TADEVS, ANDREAS*. A fő körül nimbussal diszített apostolok egyik kezüket áldásra emelve, a másikon nyitott vagy zárt könyvet vagy lapot tartanak. Négy közülök írotámlával van képezve, mely felett tintatartóba mártandó tollat vagy stílust tart. Ezek Pál, János, Máté és Judas apostolok s illetőleg evangelisták, kiknek azért ezzel evangéliumi irataik vagy leveleik jelezte.

Még érdekesebb az apostolok képein, mint említők, a változatos tornyos kartámlájú trónok alakítása, s az oszlopos ívcarnokok, arkádok, melyek alá vannak alakjaik és karszékeik trónjai elhelyezve. Ezen dús architektonikai alakítás, a mint azt itt a tágabb, szélesebb és hosszabb tér kellő kitöltése megkívánhatta, a bizanti építészeti stíl tekintetéből is igen érdekes jelenség. Első tekintetre ugyanis azt vélnők, hogy ez a román stylból a gót stylbe átmenő úgynevezett transennál, átmeneti késő román és kora gót építészeti ízlés alkotásait és képzéseit tünteti elő. De a mélyebb vizsgálat, és nevezetesen a bizanti építészet részletesebb megfigyelése után annak ismerete kitünteti, hogy itt sajátlag a kifejlődött, későbbi bizanti építészet alakításai állnak előttünk. A mint ugyanis a szögletes ívezetek itt tornyos oszlopokra támaszkodnak, nyilván a külső faltám- és támív-rendszert (strebe-pfeiler és strebebogen) észlelhetjük, mikép az már a bizanti építészet kúprendszeréből kifejlődött, midőn a kupolák támívezete, azok pendentifjei egymásra fektetve ellensúlyoztattak, egymást támogatva, míg végtagjaik hasonlóan külső falpillérekbe lefolyva, ezekben ellentámokat (contrefort, strebe) nyernek. Hasonló szerkezet és alkotások Konstantinápoly egyes régi bazilikái épületein maig észrevehetők. És miután erről a kasula-képeit leírva, mások hallgatnak, azért véltem ezt itt, mint a maga nemében figyelemreméltó műalakítást, kiemelendőnek. Nyilván a konstrukcióból fejlődött ki a késő román átmeneti, de nevezetesen a kora gót idomban a támív-rendszer. Egymaga ezen alakítás, minő csak kevés maradt fenn e korból, a legérdekesebb korszakias műidomi adatot képezvén, még inkább neveli a páratlan műemlékünk becsét.

Nem kevésbé érdekes, habár homályosabb jelentésűek az apostolok ezen arkádai fölé hímzett alakok. Minden ily arkád fölött egy alak diadalmasan áll, vagy keresztbe tett lábbal ül fent a két torony között; míg a tornyok mellett kétfelől ismét lépdelő, lándzsával és pajzsral felfegyverzett alakok láthatók. Ezen alakok jelentése már arra magyaráztatott, hogy az apostolokkal kezdődven a küzdő, a militans egyház, ezek a trónon ülő vagy álló alakok az egyházat, az apostolokat s alattuk levő vértanú szentek sorát üldöző, halálra, vértanúságra ítélő pogány fejedelmek, zsarnokok, bírák, s a fegyveres emberek, kinzó poroszloúk volnának. De véleményem szerint az oszlopokkal, tornyokkal, arkádokkal, mintegy bástyafalakkal oly dúsán alakított kép egyszersmind a mennyei Jeruzsálem képét és dicsőségét is ábrázolná itt keretkép, melyben Krisztus és az apostolok immár uralkodnak. Hasonló képzések gyakoriak a középkori egyházi más műveken is, mint előbb koronánknál erre nézve a korona-csillárok és lámpák

ily alakításait idéztük; s ez értelmezés közelebb állhat a hímzés előképe kompozíciójának sajátági alapeszméjéhez.

Végre e teljes kép kiegészítéseül veendő a palást legalsó körének képsora, mely az anyaszentegyház első nevezetes vértanúi és szentjei sorát állítaná elő. Összesen 12 ily egymáshoz nagybbrára hasonló alak van körvonalban hímmezve, palástban és koronával vagy süveggel, többnyire lándzsát vagy jogart és földtekét tartva kezökben. Mindegyikét ismét itt is arany hímzett felirat jelzi sorban, mely csak az elsőnél, a palást kimetszése alkalmával lenyirva, hiányzik. Ezek: COSMAS (ennélfogva társa Demjén, ki rendesen Kosmassal jár, mint koronánk zománczképein is, volna az első, ki mellett a név leszelve hiányzik.) PANTALEON, GEORGIUS, VINCENCIUS, STEPHANVS, CLEMENS, CORNELIVS, SIXTVS, LAVRENTIVS. Ez utóbbi képe sajátlag két képet mutat: egy püspököféle alakot, mely mellén keretben másnak, Sz. Lőrincznek? mellképét viseli. Nyilván ezen szent alakok is a képkört egészíték ki, a mennyire azok a küzdő egyház első szentjeit, vértanúit és hőseit ábrázolnák. Talán ennek jelzésére viselnek koronákat és lándzsákat. E képeket elválasztva lombékitmények és madár-páva alakok láthatók körbe hímmezve, mint az e sort elválasztó körvonalban is lombhímzések közt madarak, oroszlánok állatsora van hímzésben alkalmazva, hasonlóan az ily bestiariusi és phiziologusi középkori ábrák képleteihez, melyek az egyházi művészetben épen úgy mint a Sírú Efremnek tulajdonított phiziologusi mű óta az egyházi irodalomban, a szent beszédekben stb. jelvényes vallásos értelemmel, mint typusok és symbolumok használtattak; míg másrészt ugyan ezen képes ábrák egyszerű ékitményekbe mennek át.

Ez utolsó képkörnek legnevezetesebb részletét képezi a három középső alak. Az egyik koronás nő, vállán kiálló ház vagy egyház-épület alakjával, oldalt kétfelől hímzett betűkkel jelezve: GISLA REGINA, azaz Gizela királyné. Ezután másfelől koronás alak lándzsával és földtekével kezében, kétfelől alkalmazott hímzett betűkkel jelezve STEPHANVS REX, azaz István király. Míg e két alak között a középső elválasztó szalagon körvonalban egy kisebb alak mellképe van alkalmazva. Nyilván ez alakok tehát István király és Gizela királynő a fényes mű adományozói és készítettői; míg a közöttük alkalmazott kis mellkép alak csakis fiók Imre képe lehet.

Ismeretes, hogy már ezen korban ily fényes hímzett műveken a donatorok arczképei hasonlóan hímzésben s feliratokkal jelezve alkíttattak, a keleten Bizantban épen úgy mint később ekkor nyugaton

is.¹ Épen így láttuk zománczképeikkel diszítve koronánk alsó bizanti részén Dukas Mihály császár, fia Konstantin és Gejza királyunk, valamint Monomachos Konstantin koronáján saját, neje és testvére arczképeit. Kétségtelen, hogy ilyesmi csakis fejedelmi ékszereken, diszműveken s ajándékokon gyakoroltatott, melyek az akkori fény és műalkotás magaslatán állottak.

A palást ez alsó köre képeinek egész sora azért részint királyi öltönyüknél fogva, részint pedig azért, mivel István király és Gizella királyné képei a többiek közt hasonlóan helyet foglalnak e körben, már arra is magyaráztatott, hogy a többi nevezettek is királyok, ismeretlen uralkodók, vagy épen Sz. Istvánnak elődei, ősei a magyar fejedelmek ábrái volnának, eddig ismeretlen keresztneveikkel jelezve. Nevezetesen pedig az István mellett hasonlóan Stephanus felirattal jelzett alakot István atyjának Gejza fejedelemnek véleményezték, ki egyik krónikás, Ademár által, fia nevével talán összetévesztve, hasonlóan szintén István nevet vett volna fel a keresztségben.² De ez erőszakos, és semmivel sem bizonyítható magyarázat egészen fölösleges lehet, ha a neveket olvasva tudjuk, hogy azok nagyobbára az egyház első vértanúit és szentjeit jelezik, a mint azok a sz. mise kánonjában is nagyobbára maig neveztetnek, s a régibb kánon-táblák variánsaiban azon nevek is előjöhetnek, melyek a mai későbbiekben már hiányzanak.³

Ezeket kívül láthatók még a paláston egyes hímzések töredékei, a mint azok közepén felmetszve és részben leszelve fenmaradhattak, s ez egyes lenyírott részletek másfelé alkalmaztattak. Így látható közepén, hol a casula szétnyirva lőn, mandorlában két alakzat részlete; az egyik mintegy térdelő nőalaknak, a másik álló angyalnak részlete lehetne. Bock ezeket a mandorla részletén kivehető felirat RRET OB VMBRA (képünkön helyesebben olvasva talán: RET OPVM SR) töredékét *offeret* = felajánl szóra magyarázva, Gizella s a mellette álló angyal alakjának tartja, a mint az általa készült casulát az angyal szolgálatával felajánlja. Erre ő, valamint már Balassa is, felhossa bizonyítékul a gössi egykorú casula hasonló hímzett alakjait, melyen Vilbergis és Gertrud testvéreknek és Kunegunda apátnőnek mint a casula készítői- és donatorainak alakjai vannak kihímezve. E feltevés ugyan helyes lehet, de biztosan azért nem állítható. Hasonló

¹ Ausonius ad Gratianum gratiar. actio 396. Krause Die Byzantiner des Mittelalters in ihrem Staats-, Hof-, und Privatleben. Gewebe 58. A nyugatra hasonlóan több példa Bock, Kleinodien I. Henrik s Kunegunda képeivel.

² Balassa Casulæ S. Stephani vera imago 15.

³ Durandus Rationale Divini officii Tertia pars Canonis így mondja, hogy primitivi Sancti az ős szentek nevei confessorok nélkül vétettek fel s pótolattak azután a kánon más részeiben stb.

11. abra.

töredék a palást felső szegélyeül alkalmazott, vagy csak odavarrott szalag a következő felirattal:

O SPES CERTA SALV (tis). «Az üdv biztos reménye», mely alakzatánál fogva arra mutat, hogy vagy szegélyszalagon állott, vagy talán a keresztnek már hiányzó hímzése körül, s erre vonatkozhatott ezen feliratnál fogva, a mely rendszeren feszületekre alkalmaztatott. Még egy ily töredék volna a nyakszalag kapcsakép alkalmazott hímzés, mely sorban körvonalba zárt négy mellképet mutat, közben vonalos virág- vagy lombszerű ékítménnyel. Most azonban kötésül itt aranybojtos újabb zsinórok vannak rá alkalmazva.

Ezekhez tartoznék még a palástra alkalmazott kivágott gallér, mely a III. színes táblán a palást felett, s itt külön a szövegben 11. sz. alatt látható. Csakhogy ennek egykorú régi szövete és hímzése e palástétól különbözik. Alakzatai ugyan hasonló lombékítményeket, talán az úgynevezett élet fáját, s az ez alatt álló bestiariusi, phiziologusi vagy csak ékítményi állat-alakzatokat, pávafarkú madarakat és szárnyas oroszlánokat vagy griffeket mutatnak; míg a fák fölött, hasonlóan mint alúl, madarak s azonkívül még evetkék láthatók. Kétfelől az egészet vonalos, felül szikszakba, alúl félkörbe körülfutó, mintegy egymást átmetsző szívalakzatot képező hímzett szegély-ékítmény veszi körül. A formásan képzett, kihímzett díszlapot mutató gallér nyilván az úgynevezett «parura-k»-ra emlékeztet, melyek a középkorban a casulákhoz hasonló szövetből és hímezve készültek, hogy a fehér váll- vagy nyakkendőkre (humerales, amictus), s az albák, a misemondó ingek kiálló végére, mintegy a későbbi, mai csipkék helyett felvarrattassanak, s az által a kirívó alsó fehér ruhát is a felső casulának szövetéhez hasonló kelmével és hímzéssel fődözve, mintegy az egész ornatust hasonlóvá s egyöntetűvé tegyék.¹

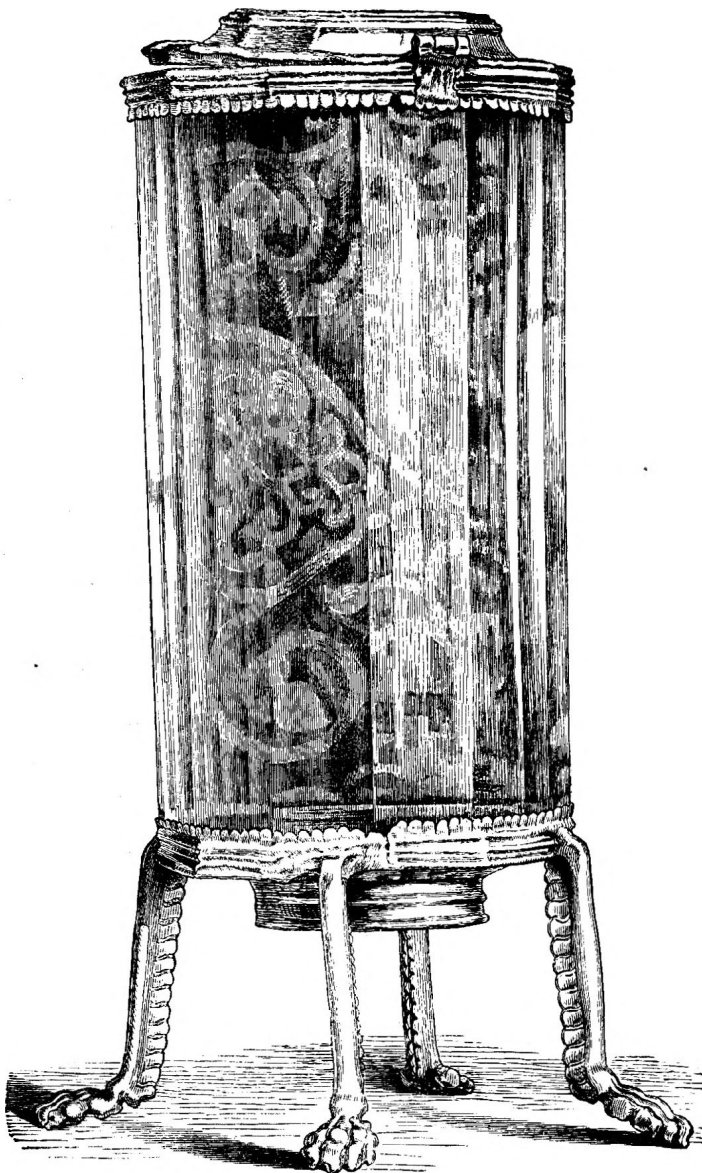
***

Ezzel és szent István palástjával összehasonlíttatott már Sz. Istvánnak tulajdonított más ily hímzett szövet ereklje darabja is; mely a sz.-ferenczi kapuczinus atyák bécsi kolostorában kristályüveg s ezüst foglalatú erekljetartóban őriztetik. Itt közöljük az erekljetartónak s a benne levő hímzett szövetnek képét. E régi erekljetartó (12. sz. ábra) ugyan Sz. István koránál jóval későbbi, mintegy XIV-dik századi mű lehet. A kristály hengerszerű edényt felül aranyozott ezüst fedél s foglalat pántokkal összeköti alsó

¹ Bock, Geschichte der liturgischen Gewänder II. 19.

talapzatával, mely állatlábakra van helyezve, és záránál zománczos czímet mutat.¹

Ellenben az edényben őrzött hímzett szövet, melyről a hagyomány

12. ábra.

azt tartja, hogy az az alamizsnát oly bőkezűn osztó Sz. Istvánnak erszé-nyéből vagy mások szerint fővegéből való ereklje, és melynek rajzát a 13. szám alatt itt közöljük, hasonlóan biborszöveten ugyanazon hímzési

¹ Bock, Kleinodien 92. Anhang 29. És Mittheilungen der Centralcommission 1883 IX. Jhg. 110—114, hol e helyett az anyagi üdvözlét medaillonja képét közli.

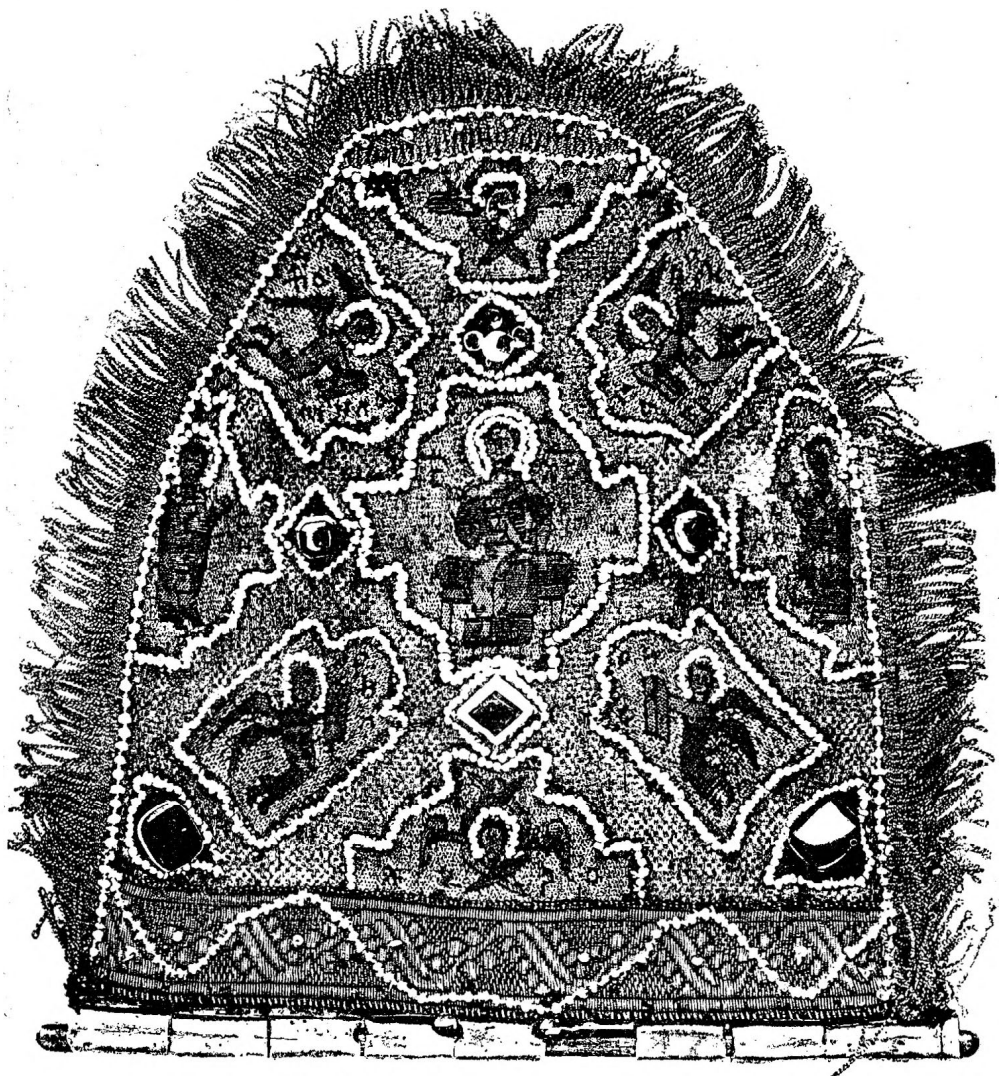
technikára mutat madár-, lomb- és szívalakú képzéseivel, minőt Sz. István palástján s az arra alkalmazott galléron találunk. Érdekes még e mellett az ugyanott fentartott, de újabban már egészen átalakított hasonló erszénynek vagy táskának szövete és hímzése, melynek ábráját itt a 14. és 15. sz. alatt közöljük. Ez is a bécsi udvari kincstárból mint II. Mátyás neje

13. ábra.

Anna királyné ereklje-adománya jutott az illető kolostorba. Az utóbbi régibb alakjából már is kivetköztetett, el- és kinyirva átalakított és hozzá nem tartozó részletekkel újabban feldisízített táská ránk nézve itt csupán annyiban érdekes, hogy kelméje és hímzése részben hasonló régi keleti selyemkelme szövetre és cziprusi aranylemez hímvarrásra mutat, minőt Sz. István palástján találunk; sőt részben képei alakja és dispositiója is

némi hasonlatra figyelmeztet. Egyik oldalán a kelme sűrűn van borítva rávarrott himmel, melynek vékony vert vagy vont aranylemezei a selyem szál körül vannak tekerve, mint a paláston; annyira, hogy az alájában vörösös kelme alig látszik át. A hímzés képe közepén Krisztus alakját

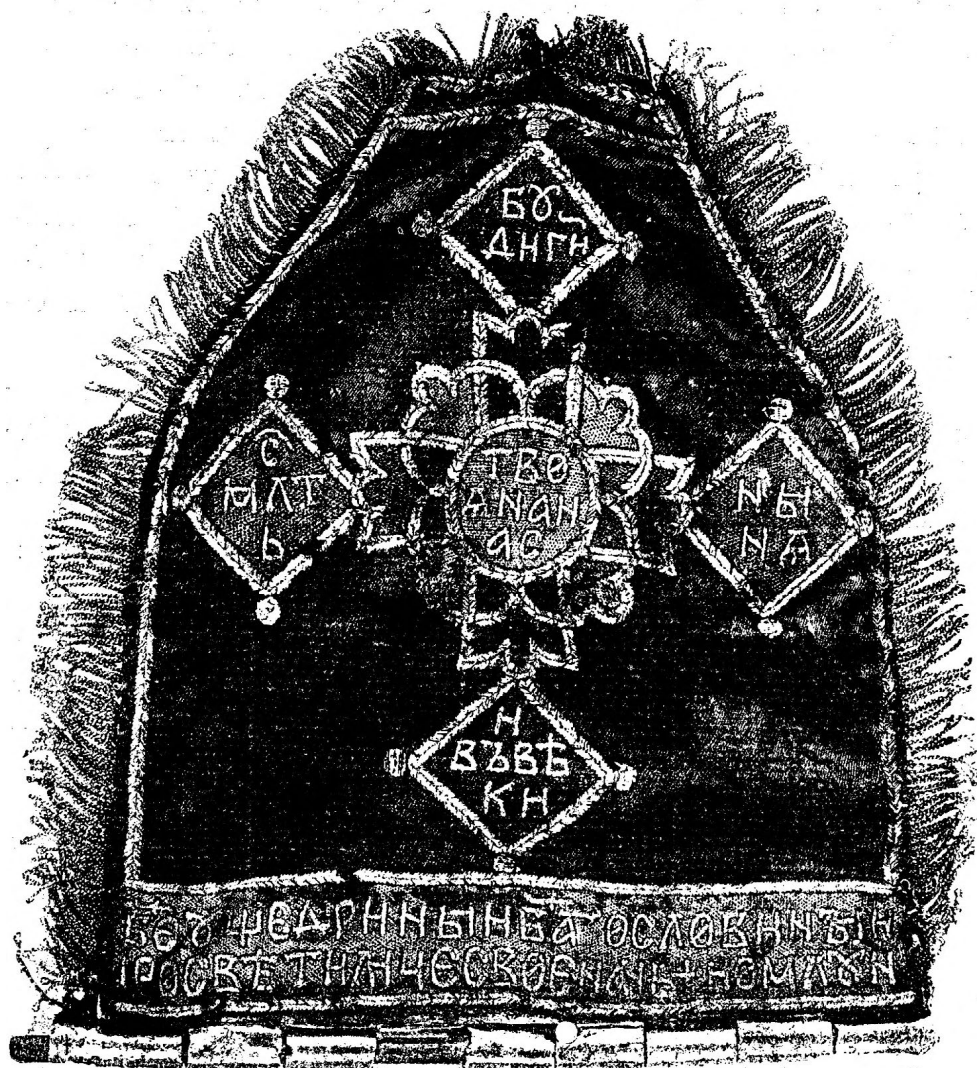

14. ábra.

állítja elő, a mint alacsony bizanti vagy román modorú párnás trónon ül. Feje fénykörrel, mellette egyfelől a görög IC, másfelől XC (Jesus Christos) initialék jelölik. Oldalt imádkozó szent alakok állnak, a betűk szerint talán Jesaiás és Miklós, részben már lenyirva. Főlebb és lejjebb Krisztus alakja körül négy angyal, mint az egyes névjegyek jeleznek: Mihály, Gábiel és

Rafael arkangyalok, közepén alúl s legfölül két hat szárnyu kherub és szeraf. Közben az alakzatok körítve, ügylátszik újabb gyöngysor alkalmazásával és díszítve topáz, stb. ékkövekkel. — A szövet valamint a hímzés és viselet jellege a XI. századról tanuskodik.

15. ábra.

Eltérőbb ettől a táskának újabb, s itt 15. sz. a. közölt hátsó lapja, mely sokszögű szegélyzetben és végszegélyén is hímzett görögös jellegű glagolit vagy cirilli hieraticus feliratot mutat. A mennyire részben lenyírott, részben rövidített betűi miatt a felirat értelmét kivenni lehet; jelentése volna: «Könyörüljön rajtunk az Isten, és áldjon meg minket; derítse

fel ránk az ő országát és könyörüljön rajtunk» (66. zsolt. v.) és «Áldásod legyen velünk most és mindörökké.»¹

E résznek az előbbtől különböző szövete és hímzése, míg amaz a XI. századba volna tehető, ennél jóval későbbi; valamint a táskának, mint látni, későbbi átalakítása, lenyirásai és megcsonkítása, úgy ez újabb toldásai s későbbi diszítési részletei, nevezetesen, a hogy az egész értelmetlenül felfordítva állítottatott össze, tanusítják, miszerint Sz. István ezen állítólagos erszényereklyéjének maradványa így más újabb s régibb részletekkel összefoldva és toldva maradt volna fenn. E hagyományos erszények mellett szólhat, hogy a középkorban az ily erszényeket, táskákat, zacskókat (bursák) mint díszöltönyök ékítményeit a ruhára, övre kívülről kifüggesztve viselték, és rendesen dús szövetekből, bőrből stb. hímzéssel nagy műgonddal készítették. Ismeretes, hogy készítésökkel a mester-ségek közt külön czéh foglalkozott.²

Nem kevésbé érdekes egykorú szövet látható még Sz. István palástjának előbb leírt gallérján, mint annak bélése. Míg ugyanis maga a palástnak, talán a használat által elkopott bélése újjal pótoltatott; mert ilyen a mostani ibolyaszínű nehéz selyemszövet; addig a galléron az itt 16. sz. alatti ábrában közölt szövet található. Nyilván azon keleti, a XI—XIII. századból ismeretes drága szövetek egyike, melyek kerek alakokba foglalt mesés állatalakzatokat mutatnak; és hogy ezek a kört arányosan kitöltsék, úgy vannak képezve, hogy mind a négy állatnak teste a közepén levő egy főből nő ki. Mind a négy test tehát közös fővel végződik a kör közepén, melynek a testek mintegy sugárait, küllőit képezik. Míg ezek közt ismét stilizált viráglevél és faíomb ékítmény, a kereteken pedig vonalas diszítés egyre ismételve fordul elő: az E köröket összekötő sokszögű alakzatban a félhold látható. A szövet alapszíne sárga, melyen az alakzatok sötét ibolyaszínű biborszállal vannak beszöve. Maga a szövet anyaga, a mennyire Bock tárgyismeretével meghatározhatni vélte, és ábrája is, világosan tanusítja, keleti Cendal kelme volna, hasonlóan Sz. István palástjához. Ábráik szerint neveztek azután e szövetek kerek vagy körös (pallia rotata) kelméknek, és származásuknál fogva rendesen keleti

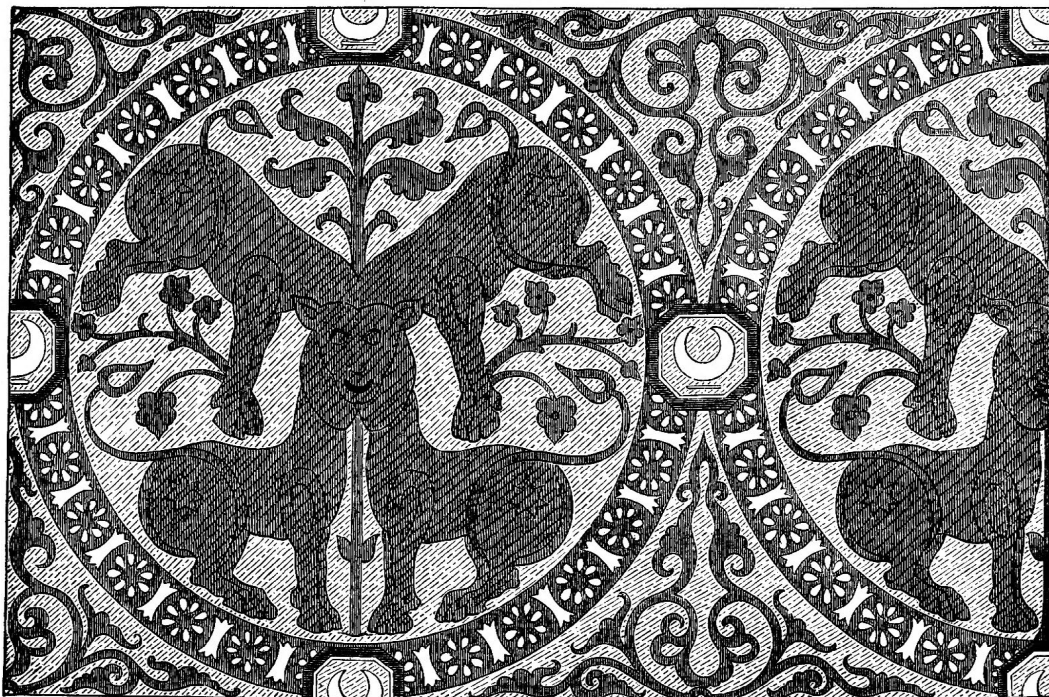
¹ A részben régi, XI. századi kelme és hímzés, valamint felírat szakértő vizsgálói, Karabacsek a legnevezetesebb keleti szövetismerő és palaeografus, és Sembsch a bécsi pénzverde avatott hivatalnoka véleménye kezkesednek a tárgy eredeti részleteinek régi provenienciáiról. Lásd Mittheilung. Neue Folge 1883. IX. köt. 111.

² Müntz, La tapisserie 106. Boileau Le Livre des Metiers XIII. századi feljegyzése szerint ezek neve faiseuses d'aumoniers. Ezen táskák rendes alakja is, felül szűkebb lévén, tanusítja, hogy az itt közölt s felfordítva alakított táska későbbi átalakítások által szenvedett. Lásd De Linas Amiens vêtements Sacerdotaux et Amiens tissus Paris 1860.

szaraczn és tengerentúli szöveteknek és szőnyegeknek; mivel részben a trónkarszékek s háttámok (dorsalia) az egyházak és palotafalak befüggesztésére mint szőnyegek díszítésül használtattak.¹

***

Koronázási palástunk e himző-művészetére nézve érdekes még azon nevezetes emlék összehasonlítása, mely a pannonhalmi főmonostorban e palástnak mintegy mintázatát, mintázott ábráit a himzés helyett kifestve mutatja finom gaze-félc szöveten.

16. ábra.

E műről, mely többszörös leírásban tárgyalatott és vizsgálatban részesült,² biztosan csak annyit tudunk, hogy a múlt század közepe körül a

¹ Már Anastasius Bibliothecarius névvel jelzett Vitæ Romanorum Pontificum gyakran említi e pallia rotata, pallia cum animalibus jelzett kelméket, mint az egyház szentélyei, karszékei, falai és oszlopai díszítésére alkalmazott falfüggönyöket és szőnyeget. Míg később keleti kelméknek tengerentúliaknak: ultra marina, és szaraceni (sarraçinois) a francziában mint ritka és drága szőnyegek nevezetnek. Lásd Müntz La Tapisserie 106. Guiffrei Histoire Générale de la Tapisserie 15—9. Érdekes, hogy midőn Franciaországban 1328-ban először említetnek ezen szaraczn s tengerentúli szőnyegek, azok épen a magyarországi királyleány Klementina Lajos özvegye leltárában fordulnak elő s lehet azért, hogy azokat mint kelengyét hozhatta hazulról magával. L. Nouveau recueil des comptes de l'argenterie par Douet d'Arcque. 1874. 37—112. Karabacek, Persische Nadelmalerei. 96.

² Balassa Frölich rajza után: Casula S. Stephani vera imago. Bock Kleinodien és Henszlmann Magy. rég. emlékek II. 94. e tárgynak a bécsi világtárlaton kiállítása alkalmából.

bécsi udvari kincstárban találtatott, s a Sz. Benedek rendje visszaállítása alkalmával a pannonthalmi monostornak ajándékozott, s úgy lehet, talán innen került a bécsi udvari kincstárba is.

Bock azt véli, hogy ezen vászon-bissusra (gazra vagy crepre) gyöngéd növényfestékekkel kifestett ábrák a Sz. István és Gizela kazulájának előképe, eredeti mustrája lehetett, vagyis hogy annak mintázata lapját (Mustervorlage) képezte; melynek szerkezete, kompozíciója, előképe után hímezte vagy hímeztette Gizella a casulát. Erre nézve felhozzák, hogy e mintakép minden ábrája és minden felirata, valamint annak formája hasonló ahhoz, s megegyez az utána készült casula vagyis koronázási palástnak ábráival és felirataival. A tüzetesebb vizsgálat azonban kimutatta, hogy mind az ábrák, mind pedig a feliratok betűi egy-két helyütt több, bár csekélyebb eltérést mutatnak.¹ Ez ugyan nagy nehézséget még nem képezhetne, mert a minta kivitelében, a hímzés előképének kihímzésénél igen természetes történhetett, s történik gyakran változtatás. Sokkal fontosabb amaz ellenvetés, hogy e minta minden szükséges ok nélkül hasonlóan felmetszetett és kivágatott, mint a Gizella casulájából átalakított koronázási palást. Ez s a tárgynak élénkebb színezete azon véleményt kelthették, hogy a szóban levő tárgy a koronázási palástnak csupán egyszerű, többé-kevésbbé hű későbbi másolata. Ily másolatáról tudósít már Révay, hogy II. Mátyás a pápa óhajására azt lemásolás végett tőle, mint koronaőrtől magának kiadni kívánta. Révay a kívánságot megtagadta, mit a király bár kedvetlenül vett, de mire a koronaőr meggyőzte, hogy esküje a kiadást tiltja, s azt csak az ország rendei beleegyezésével lehet kiadni, a király megnyugodott, és megnyerve a beleegyezést Révay személyesen vitte a fejedelem után Bécsbe, s addig nem is távozott, míg az le nem másoltatott.² Lehet tehát, hogy ez alkalommal két másolat is készült, egyik a pápa, másik a bécsi udvari kincstár számára; vagy hogy csak a pápa a neki megtekintésül küldött másolatot visszaküldötte a bécsi udvarnak, s akkor helyeztetett ez el az udvari kincstárban; hol azt a kincstárnak Mária Terézia alatti új rendezése alkalmával a múlt század közepe körül hivatalnoka France József megtalálva, helyéről kivette s becsesebb kincsek közé helyezte, mire Frölich Jézus-társasági tag lerajzolta, és Balassa idézett könyvében leírásával kiadta.

Mindezzel azonban, ha ezt koronázási palástunk egyszerű másolatának vesszük, távolról sincs még megfejtve az a nehézség, hogy miért tér-

¹ Lásd ezeket Henszlmann előbb i. h. 94. képben.

² Révay. De monarchia et Sacra Corona regni 140. el.

nek el az eredetitől e másolat egyes képei és a felirat egyes betűi? Mert a másolónak semmi oka sem volt, hogy egy vagy más helyütt más alakot és betűt fessen. Míg ellenben, ha e másolat az eredeti mintának vétetik, ez indokolható volna azzal, hogy a kivitelben egyes kevés helyen egy vagy más oknál eltérés történt, és hogy az egyes, helyesebb betűk himzésénél hiba eshetett a latin szavak helyesírásában, melyeket a himző nők nem értettek.¹

Mind ez azonban csak föltevés lévén, állhatna azért Bocknak ezekkel is indokolható véleménye, hogy e mű a Gizela kazulájának mustája, mintája volt, mely után annak ábrái hímeztek. Fontos emlékek s tanúságnak tartja azért az egyházi himzés történetére nézve, a mint az ily festett minták után készült, mely ez esetben, véleménye szerint, valamely bizanti udvari festész ügyes keze által terveztetett. Felvilágosíthat továbbá a felől, hogy mikép üzték akkor a nyugati udvaroknál is a himzést, s mennyire kifejlődött volt már e mű, hogy ily nagyobbyszerű alkotásokat tervszerű mintázattal létesíttettek, mint azt e kazulán és például a hasonló bambergi ugyan ezen korból származó császári paláston, valamint egyéb más ekkori egyházi öltönyökön találjuk. Föl nem tehető ugyan azért, hogy egyszerűn a himzéssel foglalkozó nők lettek volna képesek ily nagyobbyszerű compositiókat és mintatervezeteket készíteni, mint a minők a nevezettek, melyek nemcsak rajz és festészeti, műalakítási és szerkezeti tehetséget, hanem magasabb theologiai jártasságot is igényeltek, minőt e korban legfőlebb csak egyes oly tudós író nőknél s apáczáknál, mint például Hrosvita volt, találunk. Kitünőbb mestereknek kellett tehát szerinte az ily képhimzési mintákat készíteni.

Ennek daczára azonban az ily himzési műemlékkel szemben, minő koronázási palástunk s eredetileg a Gizela királyné által készített kazula, bizvást feltehető, hogy mily nagy műlendület vehette már ekkor kezdetét Magyarországon is, midőn ily mesteri, sőt műbecsű drága himzés nálunk keletkezhett és valószínűleg készített is. Vajjon azonban e mű egyenesen nálunk Magyarországból készített-e? még azért kérdés lehet, melyre csak az lenne a felelet, a mit koronánk művezetét tárgyalva felhoztunk: hogy ekkor épültek s alakultak épen az első egyházak és mo-

¹ L. Henszlmann előbb i. helyen 94. lap, így a 86. sz. rajza szerint szaladó nyul, szarvas és kutya van ábrázolva, míg a koronázási paláston e helyett oroszlánok és madarak hímezvők. Hasonlóan a 87. 88. és 89. ábrán a palástéi helyett eltérő proféta és apostol ábrák, s az árkádok felett is az ülő alak helyett egy helyt a légben lebegő, repülő alakot találunk. Míg a felirat is a paláston hibásabb egyes betűiben. Azon kívül tekintetbe vehető az is, hogy a közelebbi mult századokban a rajzban a stíljelleget nem voltak képesek ennyire hiven utánozni, mint az itt látható.

nostorok, és hogy ezekkel együtt kellett az egyházművészet felvirágzásával már keletkezni az egyházi ékítményeknek is, az edényeknek, öltönyöknek stb. Láttuk, mily lendületet vőn éppen ekkor Németországban, nevezetesen II. Otto császár neje Teofania által, kiskorú gyermeke III. Otto helyett hosszabb uralkodása alatt, a bizanti művészet; kezdve az ötvös-, zománczműtől egész azon egyházi szövetek és hímzések készítéseig, melyek ezen és a közel korból Németország egyházaiban maig fenmaradtak Otto és közvetlen utódai, Henrik császár s a többiek korából. Ismerjük a szoros viszonyt is, mely e német dynastiák s Magyarország közt akkor létre jött, nevezetesen éppen a kereszténységre térés alkalmából. Már Gejza fejedelem második neje, a kereszténységet sz. Adalbert újabb meghívásával s társainak, valamint saját rokonnainak letelepítésével, annyira előmozdító Adelheid fejedelemné szorosabb viszonyban állhatott I. Otto császárnak nejével, Adelheid császárnéval, kinek nevét vehette fel a kereszttségben. Majd sz. István nőül véve II. Henrik császár testvérét, Gizelát, azonnal az európai keresztény egyházi s állami mozgalmak és törekvések közt találta magát, nemcsak, hanem azokat nagy buzgalmával, lángelméjével s páratlan alkotó tehetségével fölfogva, jeles keresztény térítői segélyével országában is igyekezett előmozdítani. A mint a székesegyházak és monostorok, káptalanok és falusi egyházak, minden 10-re a törvény szerint legalább egyet számítva, kezdenek épülni, önként követik ezt nemcsak az európai egyházi s állami, jogi s rendőri intézmények, hanem a káptalani s monostori tanítás s iskolák, valamint az ipar és mesterségek. Ez utóbbiak műhelyeibe a legtöbb mester és műves Németországból, a Teofania által a bizanti művészet segélyével is felvirágoztatott műhelyekből jöhetett Gizela és testvére Henrik császár közvetítése által is. Mindakettő ritka műalkotó és műpártoló lévén, mint maig fenmaradt műveiken ezek feliratai s a felölök szóló adatok tanúsítják. Mert míg Henriket például a híres bambergi egyház alapításán és felszerelésén kívül, melyben Magyarország érseke is tényleg részt vesz és segédkezik, már 1012-ben,¹ annyi más műemlék és műcreklye hirdeti; s míg testvérét Gizela királynénkat legalábbbb is három ismeretes ily tény, a veszprémi egyház, a székesfehérvári kazula és a passauai zománczos aranykereszt, nemcsak neve feliratával, de még alakja ábrázolásával is megnevezi, és mint ily műalkotót mutatja fel; addig azután több mint egész századon át alig találunk ily adatra más királynéink felől.

¹ Lásd itt e mű I. része VI. fejezetét.

Ez nyilván azt tanúsítja, mily sokat alkothatott még ezen felül is első királynénk Gizela, hogy még tőle ennyi is véletlenül fenmaradhatott.

Mind ez megmagyarázhatja tehát a nevezetes műlendületet különösen az egyházi művészet terén, melyet akkor Magyarország vett, midőn nemcsak új királyi udvara, hanem annyi keletkező egyháza és monostora, oly sok ily művet, öltönyt, ékszer, szent edényeket igényelhetett. Nem csoda, hogy valamint adatok vannak az egyházaknak adományban adott szükséges mesterekről, iparúzókról és köztök ötvösökről is; úgy más adatok ismét nemcsak a számosabb ezüst s arany egyházi művekről s öltönyökről szólanak, melyekkel István a fehérvári bazilikát és más egyházakat, monostorokat díszítette, azokat fölszerelte és felruházta, hanem dús aranykereszt, kehely stb. ajándékairól is, melyeket például még a Monte Casinoi zárdának is küldött. A krónikák egyenesen tudósítanak, hogy a német iparúzók és műveseken kívül ilyenek Görögországból is hozattak be az országba, mint például a budai templom alkotásánál (*lapicidæ ex græcia ducti*). Lettek légyen ezek azután akár Bizantból, akár nagy Görögországból (*magna Græcia*), mint akkor alsó Olaszországot még e néven is nevezték, — és ma e nevet így is magyarázzák; — mindez, valamint a székesfehérvári királyi egyház akkori művei alkotásának egykorú leírása tanúsítja, valóban rendkívüli hazai műlendületre mutat.¹

Ha már most még mindehhez hozzáveszszük, hogy a Gizela által alapított veszprémi székesegyház mellett a közel Veszprém völgyében, ugyanakkor sz. István által neje s családja üdvére egy nagyobb szerű görög apáczárdá alapított (*perennis multitudo monialium*), mint maig fenmaradt eredeti görög nyelvű okmányának másolata tanúsítja, alig lehet kételkednünk, hogy ezen monostor hasonló volt a bizanti királyleány, Teofania német császárné által Németországba behozott ily zárdá-intézetekhez; melyekben a bizanti udvar gineceumai helyett a magasabb udvari nők, a fejedelmek leányai neveltettek és képeztettek, hol az udvari etiquette és ceremoniale taníttatott, s a császárné által behozott bizanti — mint a többi európainál jóval díszesebb és művészibb — viselet és öltönyök készíttettek, s azok hímzése gyakoroltatott és oktattatott.

¹ Lásd ezt Hartvick Sz. István életében; míg a többi e nemű adatokat okmányainkban, a mint például István az általa egymásután alapított pécsváradi monostornak a többi közt tíz kovácsot, öt ötvöst (*aurifices*), 29 misemondó öltönyt, s majdnem ugyanannyi egyéb egyházi készletruhát, 9 keresztet, füstölőt, 6 gyertyatartót, 11 kelyhet s más edényt, 3 ezüst szekrényt (nyilván szentségtartót), hasonlóan a zalai monostornak száz rőf finom szövetet öltönyül saját kamrájából; úgy a veszprémi völgyi görög apáczárdának a többi közt két ércművest vagyis ötvöst. A következő okmányokban is ily kézművesekkel, ötvösökkel stb. ajándékoztatnak meg monostoraink. Lásd Fejér Cod. Dipl. I. 280—312.

Kétségtelen, hogy csak ily intézet s műhely lehetett a Gizela által alapított veszprémi székesegyházhoz közel, a veszprémi völgyben emelt görög apáczakolostor is; mert más görög egyházi akkori alapításnak semmi értelme sem lett volna, midőn István a nyugati egyháznak és polgárosodásnak híve lett. Az egy azonban, a miben a nyugat udvarai még ekkor Bizantot követték, az udvari etiquette és viselet, s a kisebb művészetben is még a bizanti műízlés volt, holott már az építészetben a nyugati latin román stílus felé fordult. És valóban Veszprém városa alatt a szűk sziklavölgy mélyedése mindkét felől mintegy elzárva az élesen, majdnem függőlegesen emelkedő szürke sziklák és erősen meredek domb közt elzárva valóságos görög koenobium és asketerium helyének zord képét mutatja. Még mai neve apácza-völgy és mellette Jerusalemt-hegy, Aranyoskút egykor a vezeklő poklosok, leprában szenvedők, tisztító kútja (fons leprosorium, s ugyanitt egy Vitézkút is) helynevek is arra mutathatnak, hogy itt ily zárda s vezeklőhely volt. A völgy mélyedésében csak némi falromok, ezek is talán már későbbi korból maradtak fenn. Alattuk a völgy fenekén a Séd forrás folyama, mai Veszprém folyó s víztartó kis tavak, vagy haltartó cisternák nyomai az egész, a mit még itt látunk, egy újabb mult századi templomka mellett, melyet az előbbi szent hely iránti kegyelet emelt. A csakhamar megváltozott művelődési áramlatnál, egyházi eltérő műirányoknál fogva a görög apácza ez intézete is már korábban elenyészhetett. A XIII. században már is magyar, domonkos-rendi apáczaikat találunk a görögök helyett. De még így is sokáig mindig híres királyi udvari nevelő monostor maradt, melyben a királyleányok is neveltettek, mint még IV. Béla leányának sz. Margitnak közel egykorú legendájában olvassuk, hogy a XIII. század másik felében ide hozta őt anyja a királyné egészen ifjan, s itt nevelkedett, míg számára kiépült Nyulszigeti, később nevére Margitszigetinek nevezett zárdába átmehetett. Ott hallgatta még ama híres domonkos-rendi szónok egyházi beszédeit, melyek annyira elragadták a zsege szűzet, hogy a szónok elmenetelekor szekere kerkeinek széttörését kieszközölte, csak hogy szent beszédei hallgatásában még tovább gyönyörködhessek.¹ De később zárdát változtatva, a veszprémi kolostor is sok viszontagságot ért, míg egészen elenyészett.

Itt lehetett tehát Gizela királyné ezen monostorában, görög apácza zárdájában, nyilván egyik műhelye az egyházi s udvari öltönyök hímzésének és szövésének, melyeknek akkor oly tömegesen kellett készül-

¹ Lásd a Margit-legendák szövegeit, különösen a nápolyit Knauztól kiadva.

niök, hogy sz. István előbb idézett törvénye szövege szerint az ország számos akkor épülő egyházait miseruhákkal elláthassa. Ki tudná ezentúl még mondani nálunk, hol még annyi más becsesebb emlék is elveszett, vajjon a zárda lakói Németországból, Teofania császárné hasonló görög zárdái gyarmataiból telepítették-e ide át; vagy hogy egyenesen Bizantból jöttek-e műjártas lakói? Épen sz. Istvánnak Bizanttal való még akkori szorosabb összeköttetéseinél fogva is, hol hasonlóan voltak alapítványai, az oda és keletre kalandozó, kereskedő és zarándokoló magyarok számára, ez hasonlóan feltehető volna. A görög okirat mindenesetre azt mutatja, hogy az görög nők számára állapítottatott, s a keleti szövetek is Bizantig visznek, honnét azok szállítottak. De e mellett kétségtelennek látszik mégis, hogy a kazula itt készült, mit sz. István, Gizela és sz. Imre képei is tanúsítanak; valamint hogy hímző műtermében kitűnő mesternők lehettek alkalmazva, kik német vagy bizanti anyaházaikkal szoros összeköttetésben voltak, hogy ily nagyszerű képalakzatok mintáját megszerezhették vagy készíthették, minők e kazulán láthatók; mint azt leírásában s jelentésében vázoltuk. A latin választékos egyházi epigraphiai feliratok rajta kihímezve mégis arra látszanak mutatni, hogy inkább nálunk, nyugaton készült mintsem Bizantban, a honnét ily latin feliratú művek nem maradtak ránk. Lehet tehát, hogy Németországba volna képeinek eredete teendő, hol Henrik császár korából már több ily latin feliratos paramentumot ismerünk, de ezek egyike sem éri fel kazulánknak sem művészetét, sem tervezete tökélyét és nagyszerűségét. Alig volna tehát föltehető, hogy ott kivételesen épen csak Magyarország számára készült volna ily mű, mint legszebb és legbecsesebb műremek-alkotás. Gizela királyné neve rajta és a felirat, hogy nemcsak ajándékozta, de valóban készítette vagy csak készítette, arra mutathatna tovább, hogy a fényes mű létesítésében neki személyes része lehetett, s hogy ő maga nemcsak e hasonlíthatlan fényes és jelentőségteljes mintát alkottatta, hanem annak kivitelében és hímzésében is része lehetett, s ezt mint nevezetes tény azzal is megörökíteni kívánta, hogy saját neve mellett férje a király, valamint fia sz. Imre képével, s a mű készülte évének feliratával s a helynek is talán a veszprémi egyháznak vagy épen a monostornak képével is, a mint azt kezében tartja, hímzettetni kívánta. Az, hogy István király uralkodásának már későbbi évét, 1031 nevezi, hasonlóan arra mutatna, hogy ekkor már a veszprémi monostor e nemű intézete annyira fejlődhetett, mikép ily műalkotásra képes volt. A kegyelet is, mely nemcsak a királyi főegyháznak ajánlotta fel, hanem koronázási palásttá is szentelte,

Gizela királyné műve iránt oly hagyományos volt, hogy a sok századot és viszontagságot ért foszladozó palástot szokásosan a koronázási használat alkalmával a királynék saját kezeikkel foldozták és varrogatták össze.¹

Talán még ide állítható volna azért egy más ily XI. századi emlékünks is, mely magyarországi ily egyházi hímzés gyakorlatára mutathatna. A zágrábi székesegyház birtokában található ugyan is ily régi kazula vagy királyi palást foszlánya. Az elsötétült és színehagyott selyemszövet eredetileg hasonlóan kék vagy ibolya színű volt, s érdekesen hasonlítható össze koronázási palástunk kelméjével. Rajta a kerekalakú keleti szövetminta (*pallia rotata*) egyik érdekes variánsa még jól kiismerhető. Nem kevésbé érdekes a rajta fenmaradt hímzés is. Két királyi alak bizanti modorban, de itt domborúan, erősen kiemelkedően van hímezve. Lehet, hogy szentek alakjai, de a mennyire szent fénykör nélkül egy koronás férfit és nőt ábrázolnak, s a hagyomány e foszlányt sz. László királyunk palástja maradványának tartja, lehet, hogy e két alak sz. László király és neje képe. S ez esetben sz. István palástjához méltán volna tartható, mint a mely hasonlóan a veszprémi görög apáczaárda hímző műhelyében készülhetett még, valamint talán az előbb látott Szt. Istváni erszények és táskák is. A fölirat, mely sz. Lászlónak tulajdonítja, nyilván későbbi, mint az írásjegyek tanúsítják. De e kegyeleti tény is, mely még a foszlánynak is ily emlékét megőrizni igyekezett, erre nézve becses adatot képezhet. Kegyelet nélkül bánt el vele már a későbbi kor, mely rongyban, nyomorult be- s alá-varrással tartotta fel, úgy látszik már csak inkább az inventariumi kényszerből, mintsem kegyeletből. Méltó volna, hogy stilszerű hű rajza kiadassék, melyet eddig csak leírása és elégtelen fényképmása pótol.² De hogy e hazai, talán veszprémi hímző iskolánkból ennél az egy-két darabnál több emlék nem maradt fenn, az épen nem csodálható. Hol annyi jóval nagyobb emlékszerű művek s alkotások teljesen elenyésztek, még inkább az volna csodálható, hogy a sok rom közt csak ennyi foszlány is maradt ránk.

¹ E hagyománnyal ellenkezőleg tudósít a legutóbbi koronázás alkalmával a koronaőrök által felvett s már a koronánál is idézett leltár következő helye szó szerint: «A sz. István köpönyege — melynek eredeti színe már ki nem vehető — ez valódi remekmű, a melyet Gizela királyné sz. István neje, a rajta szemléltető évszám szerint 1031. évben készített. Formája félgömbölyű kereket képez a 16 proféta — és 12 apostol — a Megváltónak és Boldogságos Szűz Máriának képe aranyfonallal mesterileg kivarrva szemléltető rajta. Ezen palást oly rossz állapotban létezett, hogy Klein divatárusnő, illetőleg hímzőnő, annak kijavításával ötödmagával 14 napig működött.» Az eredeti kézirat másolata b. Nyáry Gyula szíveségéből.

² Leirva általam: Magyar mű- és történeti emlékek kiállítása 1876. 5. lap.

VI.

A királyi jogar s ország-alma. A jogarnak eltérő alakja, kristálygömbje s állatalakzatai, filigrán műve alakjai hasonlóak a sz. istváni korona filigrán alakjaihoz. Keleti kuffitírás, vagy kabalistikus talizmán írásjegye, lánczról lefüggő kis golyói. Hasonlata a régi celta és magyar buzogány alakjával. Az ország-alma újabb eredetű, Anjouházi czimere. A sz. Istvánnak tulajdonított kard későbbi mű. A prágai egyház sz. István kardja régibb művezete. Az elveszett s használhatatlanná vált koronázási öltönyök és jelvények. Az apostoli kereszt, az eskükereszt. A koronaszekrény.

KORONÁZÁSI ékszereink egyik további legérdekesebb tárgya a királyi jogar, kormánypálcza, (sceptum) és az országalma vagy világteke (pomum).

A jogar a fenmaradt királyi ékszerek közt, épen úgy, mint sz. koronánk és a palást, nemcsak általában legrégibb ily tárgyak egyike,¹ hanem alakja is annyira eredeti, hogy minden más ismert ily királyi jogaroktól egészen eltér, mint a mellékelt IV. tábla színes képén látható. Sőt az ekkori változatos számos egyéb jogarak képeitől is egészen különböző, mint azokat a fejedelmi egykorú műemlékek ábráin találjuk.

Az egykorú sőt régibb ily jogarok ugyanis nagyobbára keresztes vagy liliumleves (úgynevezett liliumvirág alakú, fleur de lis) lándzsacsúccsal végződnek. Vagy labarumos táblás és lobogós lándzsákat és keresztes majd egy, majd két vagy három ággal, sőt olykor sassal is, nyilván a római császári sasnak jelentésével képezett jogarokat mutatnak. Ilyeneket találunk a bizanti, valamint a nyugati trónoló császárok kezében érmeiken, pecséteiken, képeiken előállítva.² Hasonló lándzsaalakú jogart találunk sz. István királyunk egykorú képén is a koronázási paláston, valamint az esztergomi főkaptalan legrégibb pecsétén és más régibb királyaink

¹ Jenes Scepter, das sich heute noch in der eisernen Truhe des Kronschatzes im Schlosse zu Ofen vorfindet, ist unstreitig von den Hoheits-Insignien dieser Art, so viele sich unter den mittelalterlichen Krönungsornaten des Abendlandes erhalten, als eine der ältesten zu betrachten. Bock: Keinodien 71., hol közölve vannak az ily legnevezetesebb jogarok képei. Az összehasonlításból valóban kitűnik, hogy a magyar koronázási jogar mindannyinál archaikusabb alakjánál fogva e tárgyak egyik kétségtelenül épen úgy legrégibb, valamint legsajátosabb kivételes formáját tanúsítja.

² Lásd Ducange Tabellæ Grec. Imperat. Num. Nagy Károly képe a római laterani, tricliniumban. III. Otto képe az eszternachi evangeliarium tábláján. Henrik császár képe a müncheni codex miniaturjein. Konrád császár pecsétje a berlini levéltárban stb.

pecsétein is. Itt is tehát ismétlődik az eset, hogy régibb királyaink alakjai, sem pecséteiken, sem érmeiken nem állítottak elő a sajátlagi királyi koronával, sem pedig a jogarral, s nálunk épen úgy nem, mint a külföldön.

A fönt gömbösen domborítva alakított jogarok is azonban már régi keletűek, s előfordulnak már a keleten, mint a bizanti császárok érmein is láthatók; valaminthogy maig ily jogarok előfordulnak mindenfelé a koronázási ékszerek közt. A magyar királyi jogar azonban mindezekről eltér alakjára s illetőleg anyagára, a mint hogy mindannyit megelőzi korára nézve is.

Itt a IV. tábla mutatja a mintegy rövid lábnyi nyélre alkalmazott buzogányt. Nyele egyszerű vékony aranyozott ezüst pléhből készült, alul a markolatnál kidomborodó kisebb gömbbel, míg felül a buzogány kis ököl nagyságú gömbjét a nyélhez foglalt (mintegy 7 centiméter átmérőjű) ásványkristály gömb képezi. A kristályba három oldalán mesés állatalak van kivésve, mely hasonlón az ily kora középkori bestiariusi és phiziologusi phantastikus és jelvényes állatalakokhoz, itt leginkább az orosz-lán, vagy eb képéhez hasonlítana. Jelentése tehát e tekintetben világos, a mennyire akár az orosz-lán erejét, vitézségét a küzdelemben, és mint az állatok királyának hatalmát a többi állatok feletti uralkodásában, akár pedig az ebnek éberségét, örködését és hűségét jelenthetné. E kristálygolyó, minőt szintén hasonló más jogarokon alkalmazva sehol sem találunk, diszes szemcsés aransodronynyal ékített 10 leveles rózsakép van körbe alakított lemezzel befoglalva (ennek képét 16. sz. ábránk mutatja); míg a kristálygömb négy oldalán és nyelén is hasonló ily aranylemezek szemcsés sodronynyal ékítve futnak le. Ha már a nyél és kristálygömb ezen filigran díszítése alakzatainak motivumait vizsgáljuk, első tekintetre feltűnhetik, hogy azokon hasonló perecz alakzatú, félkörre behajtott képzéseket találunk, minők koronánk régibb, szilveszteri római részei pántjain a drága kövek körül, mintegy szegélyzésül és díszítésül ehhez teljesen hasonlóan vannak filigranból alkalmazva; míg másfelől ismét hasonló szívalakú képzéseket is mutatnak a jogar e filigrán ékítései, mint a minőket sz. István palástja gallérján leírtunk. Ez nyilván arra mutat, hogy ugyanazon kori technika műve,¹ és a jogar épen úgy mint a szilveszteri korona és Gizela kazulája egykorúak lehetnek. A kristályfoglatat felső

¹ Épen azért nem érthető jól Bock okoskodása, hogy midőn a jogart a legrégibb létező példánynak tartja, miért véli annak eredetét egy századdal későbbre, a XII. századba teendőnek épen ezen műalakzatainál fogva, melyeket a koronán s paláston már előbbi korból kimutatni lehet, s ő is kimutatott.

részén látható keleti kuffitikus (lásd 17. sz. ábrát) egybefűzött betűcsomója vagy írásjele, monogrammalakja, mely hasonló a pentalfához, vagy úgynevezett Salamon gyűrűjéhez, épen úgy használtatott mint titkos, kabalistikus jegy vagy talizmán a középkori művészetben is. Ez azért a kristálygömbnek valamint a filigrán műnek keleti eredetét sem zárná ki.¹ Hasonlóan mint a koronáról, úgy a jogar felső részéről is, filigran rózsája felső leveleinek közeiből arany lánczocskák függenek le, végökön kapocsba akasztott kis golyókkal. Eredetileg a levelek száma szerint tíz lehetett,

17. ábra.

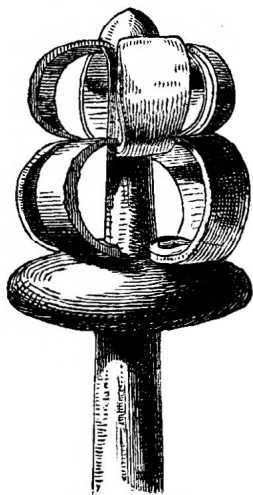
míg jelenleg még hat megmaradt. Ily keleti és bizanti díszítést képeztek ezek a jogaron is, mint koronánk későbbi bizanti alsó részén; s ugyanaz lehetett céljuk, hogy a hangzatos ércz csörgése által az érkező fenségnek közeledtét jelentsék s emeljék. Érdekes még a buzogány alakú jogarra nézve, hogy az a régi magyar buzogánynyal, sőt épen az őskori celta bronz buzogányokkal is összehasonlíttatott, mintha eredetileg ezektől vette volna így, a többi jogaroktól eltérő formáját.²

¹ Bock így említi hasonló velencei egyházi és más műrégiségek ily kristálmetszeteit is. Kleinodien 72.

² Így találom már Pratobevera 1856. megjelent „Die keltischen und römischen Antike” 33. művében, a kelta csillagbuzogányt (Morgenstern) — mint az hazai régiségeink közt a gyűjteményekben s az ásatásoknál gyakran előfordul, — a magyar buzogánynyal összehasonlítva: Die bei den

Hogy királyaink azonban más alakú királyi jogarokat is használhattak, tanusítja a székesfehérvári árpádkori királyszerűkben az előbb közlött koronákkal együtt talált királyi jogar, melynek ábráját itt a 18. sz. a. közöljük. Ezen egyszerű ezüst lemezből készült jogar formája hasonlóbb már a rendes jogarok alakzatához; egyszerű képzése azonban mutatja, hogy az is, úgy, mint a vele talált korona, csak temetkezésre mint halotti vagyis a sírba teendő jogar készülhetett.¹

18. ábra.

Az országalma, világ- vagy földteke, mely hasonlóan a királyi hatalom jelvénye volt, és koronázási ékszereink közt is előfordul, az előbbieknél már jóval egyszerűbb mű. Mint itt a IV. táblán látható képe mutatja, aranyozott fémlamezből képezett egyszerű teke, melybe felül kettős kereszt van illesztve. A kereszt ágai egyenes vonalú képzése egyaránt, valamint az oldalán látható címér mutatja, hogy már jóval későbbi korból való. Az Árpádházi királyok korában a keresztetek lapos lemezei ágai végén még erősen kihajló alakzatúak, a késő bizanti és kora román styl korszaka idomában. Hasonlóan a címér is Magyarország címérének az Anjou királyház korában használt, az Anjouk címérével összekötött alakjára mutat. E szerint a teke valószínűleg ekkor készülhetett, vagy hogy csak a címerek ekkor alkalmaztattak rá, (mert sajátlag mind a két oldalán hasonló címér volt a tekén, de egyik oldaláról már leest), I. Károly vagy Nagy Lajos királyok korában. Egészen hasonlóan alakított és zománczott címereket, egy felől az ország négy fehér szelemenét vörös mezőben, más felől kék mezőben az Anjou ház arany liliomait négyezve a szívalakú pajzsban, találunk Nagy Lajos dús monumentalis alkotásain mindenütt, mint például a Máriacelli szent képkeretén, s az aacheni Nagy Károly-féle bazilika magyar kápolnája isteni-

Magyaren und Türken vielbeliebten Busogan, welche bald als Commandostab, bald als Waffe dienten, entstanden gewiss aus diesem Morgenstern. Mit Bock ezek mellett a nemzeti Muzeumban látható diszbuzogányokat is, mint magyar és lengyel viseletet hasonlítva felhozza. Csak hogy ezek ismét már mind újabbkorú művek.

¹ A legutóbbi koronázás alkalmával a koronázási ékszerekről felvett koronaári jegyzőkönyvben az előbbi leírása: «A királyi vagyis uralkodó pálcza, — úgy mond — a mely egy kis buzogányt képez, a nyele egy láb hosszúságú, üres bearanyozott ezüst cső filigrán módra arany dróttal kiczifrázva, s belől az üregje mogyorófával kibélelve. A felső gombja mintegy kisebb alma nagyságú gömbölyűre kicsiszolt csinos metszetekkel ékesített leggyönyörűbb ásvány kristályból (Bergkristall) van készítve, a mely nyeléhez tiszta aranyból művészileg készített filigrán kapsokkal van megerősítve. Köröskörül az oldalairól vékony arany lánczocskákról egy kis borsónyi nagyságú arany golyócskák csüngnek.» F. i. h.

tiszteleti eszközein. E kápolnát I. Lajos királyunk a magyar bucsujárók számára alapította és sok kincscsel ellátta volt; mint ezt az egyház káptalanában fenmaradt okmányai máig tanusítják. A kápolna ugyan már rocokókúppal egészen átalakítva látható jelenleg, a kincs egy része is a francia háborúban elenyészett. De még több ereklyetartó edény és képtábla, egy nagyszerű címeres lap, könyvlemez vagy csat, és két gyertyatartó maradt fen belőle; valamint a bécsi udvari kápolna kincstárában is ily művű és címerű remekkereszt látható még ez épen oly fényes, mint remeken készített és zománczczal díszített műkincsből. Mindannyi (a magyar ötvösműkiállításon az udvar s az illető káptalan kitűnő liberalitásával kiállítva lévén) pedig nem csak párját ritkító választékos szabatos mesteri műkezelése és kivitele által, hanem az említett Anjou címernek, nevezetesen a sisakdísznek Anjou-daruja és a lengyel fehér sasnak ábrázolásával is — mert Nagy Lajost Lengyelország is fejedelmének ismerte — félreismeretlenül jelezte, hogy e művek nagy királyunk által készítettetek.¹

Koronázási ékszereink e világtekéje tehát jóval későbbi volna a sz. Istváni többi koronázási jelvényeknél, s az ő országalmája már is előbb elenyészhetett. Mert hogy ilyen már sz. István koronázási viseletét is díszíté, mutatja egykorú képe Gizela kazuláján, a koronázási paláston; melyen ily királyi országalmát tart ő is kezében. E királyi díszjel is már régibb idő óta használtatott a fejedelmek által, habár a bizanti császároknál ritkábban is, de már a római német, a francia Kapetek, mint Hugo és Robert, a magyar Árpád királyoknál rendszeren előfordul pecséteik képein; és pedig majd mint a világ s ország feletti hatalomnak jelvénye, majd a keresztény vallásos kegyelet értelmében is, a mennyire a tekébe marok föld volt betéve, mely olykor Jeruzsaleből, Golgota hegyéről vétetett, s azon vallásos jelentéssel birt, hogy a fejedelem nemcsak a föld hatalmas ura; hanem a föld, vagy a megváltás helyének földje a tekében emlékeztesse őt arra, hogy ő is porrá lesz, s csak a megváltás által lehet részese a más világ, a mennyország örök dicsőségének.²

* * *

¹ Lásd ezek képeit kiadva és leírva Ipolyi Magyar ereklyék; Kisebb művei; s a magyar ötvösműkiállítás lajstromában.

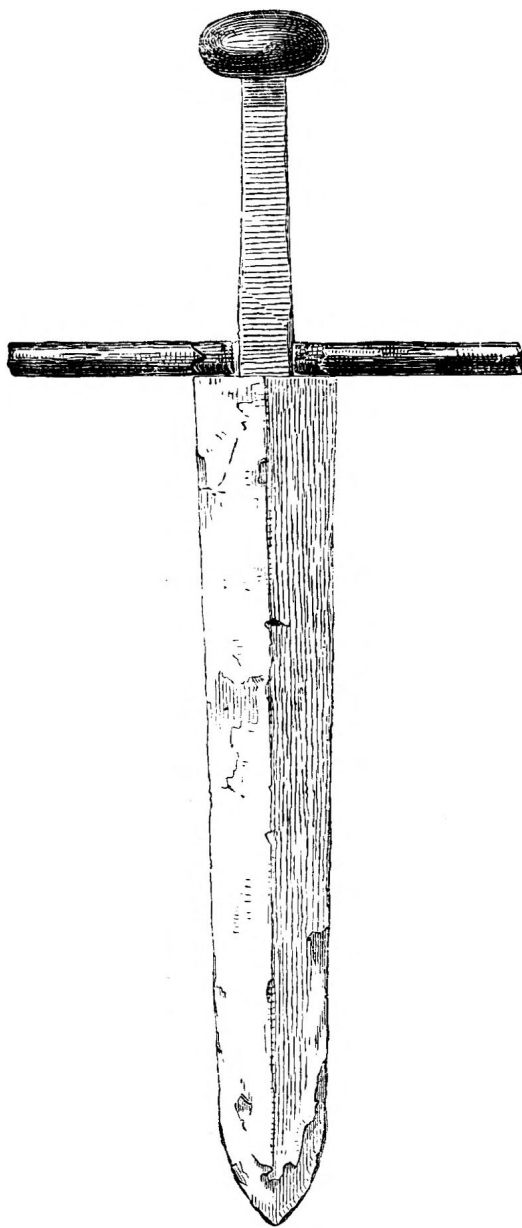
² A legutóbbi koronázás alkalmával a koronaörök által felvett jegyzőkönyv leírása szerint: «Az úgynevezett aranyalma tetején duplakereszt létezik, közönséges sárgarézről készítve üres golyóbist képez, a melyről a régi aranyzás már tökéletesen le lévén kopva, ujólag valánk kénytelenek Müller aranyműves által galván módjára bearanyoztatni (!!) Ezen arany, vagyis birodalmi alma még sz. István idejében nem létezett és csakis később az Anjouházból való fejedelmek egyike készítethette, miután annak egyik oldalán egy háromszögletű pajzson lilomokkal díszített anjouféle címer látható. L. f. i. h.

Még újabb tárgy a koronázási jelvények közt a kard. Mert bár a leltárakban s leírásokban ez is sz. István kardjának neveztetik, alakja, mint itt a 19. számú ábra mutatja, tör módjára két élűen, felső szélességével végén vékony hegyes csúcsba fut; hossza mintegy két és fél láb; fölül a kardmarkolat alatti lapján kétfelől bevéssett oly emberi alakokat mutat, minők a renaissance korban ily kardokon gyakran előfordúlnak, s mint ilyenek ötvösjelek is lehetnének. Másképp jelentéktelenebb mű mintegy a XVI. századból. Nyilván alkalmilag az eredeti sz. istváni vagy más, ennél talán szintén későbbi kard elenyésztevel jöhetett pótlólag használatba. Vörös bársonnyal többször s legújabbban is bevont hüvelye hasonlóan közönséges mű.

Valószínű ugyan, hogy sz. István koronázási kardja is egyenes pallos lehetett, a minő akkor a nyugati kardok formája volt, s minőt a bizanti s római fejedelmi viselet is ekkor megkívánt. Azért ha a magyar fegyver már ekkor a görbe kisebb keleti szablya volt is, mit teljes biztossággal sem nem állíthatunk, sem nem tagadhatunk, valószínű, sz. István fölvéve az idegen fejedelmi szertartásos öltönyt, ehhez hosszabb pallosszerű kardot használt a szablya helyett. Mert, hogy már a többi Árpád-házi későbbi királyok korában ily egyenes kard használtatott, mutatja székesfehérvári sírjaikban koronáik mellett kiásott ily kard képe, melyet itt a szövegben 20. sz. alatt közlünk. Habár bizonyos, hogy a keleti népek rövidebb szablyákat viseltek, és hogy Nagy Károlynak is keleti perzsa görbe szablyája volt, melyet Al Raschun uralkodótól ajándékban nyert, maig a német korona kincstárában őriztetik; mégis közelebb viszonyban mutatkoznék koronázási sz. istváni jelvényeinkkel ama nevezetesebb kard, mely a prágai sz. Vid székesegyház kincstárában, mint sz. István kardja, régóta őriztetik, s melynek képét itt a szövegben 21. sz. alatt közöljük. A prágai kincstár régi jegyzéke óta, melyet 1386-ban Smilo Bohuslav kanonok készített, már folyvást említetik: *Gladius S. Stephani regis Ungariæ, cum manubrio eburneo*, sz. Istvánnak, Magyarország királyának kardja ivor-, elefantcsont markolattal.

S valóban így látható elefantcsontgombú markolattal és markolata kosara alatt régi művezettel maig a kincstárban e név alatt egy régibb mívű kard, melynek ezen ornamentális részletei a legrégebbi ir codexek festett initíálisai díszítésére emlékeztethetnek, a mint szalagok vagy szíjak egymásba fűződő ábráival állati s egyéb alakzatokat körülveve állítanak elő; a mint ily műalakítás még III. Otto és II. Henrik császárok, tehát sz. István kortársai idejében divott. A lombozati ékítmények is

20. ábra.

kincstárának adta át, mint egy szent királynak ereklyéjét. Erre mutatna az is, hogy az egyház kincstárának 1354-diki első leltári jegyzékében még nem említik, tehát még akkor nem volt a kincstárban, és csak később juthatott oda Károly császár alatt a királyi kincstárból. Valószínű lehet tehát, hogy e kard sz. István kardja volt;¹ bár annak csúfos és szégyenteljes elidegenítését emlékeink soha sem jegyezték fel. Annál óhajtabb volna annak koronázási kincsünk számára, ha valahogy lehetséges lenne, visszaszerzése.²

***

A koronázásnál kétségtelenül viselt királyi jelvényeknek azonban egyik legnevezetesebb tárgya, a Szilveszter pápa által a koronával együtt küldött apostoli kereszt is már régóta hiányozhatott a leírt klenodiumok közül, a mennyire annak említését sem találjuk.³ Valjon talán a szintén későbbi aranyalmán látható kettős kereszt lemeznek kellene-e ezen apostoli keresztet kifejeznie, vagy pótol-

¹ Lásd Bocknak véleményét is Kleinodien Anhang. 25.

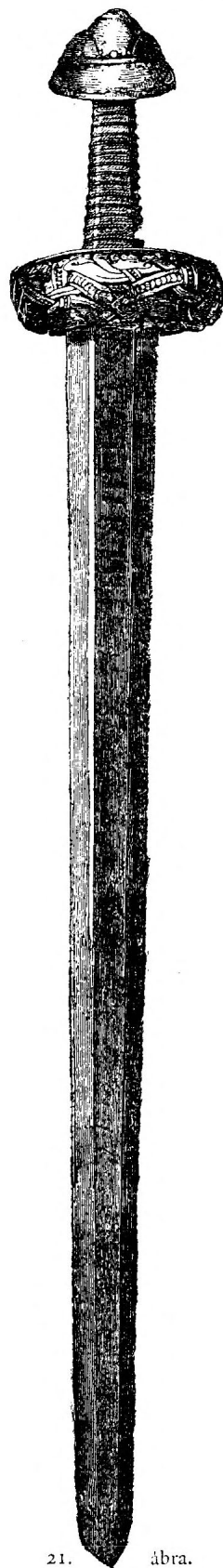
² A legutóbbi koronázás alkalmával a koronaőrök által telvett jegyzőkönyv szerint: «a sz. István kardja hossza két és fél láb, törformája kétélű, a markolatjánál széles s egész a végig mindig hegyesebbre vonul. Régi időkben egészen bearanyozva lehetett, most azonban csak itt-ott látszik az aranyozás. A hüvely, a mely már a későbbi idők műve, granátpiros bársonnyal levén bevonva, az idők viszontagságai által hasznavehetetlenné válván, egy más új hüvelyt ugyancsak granátszín bársonnyal bevonva Szikrai Adolf pesti kardműves által készítettünk». Innét s az előbbi leírásból kitűnik, hogy Szemere naplójában rosszul emlékezett a körülményre, midőn Aradra menekedve a koronázási jelvényekkel, a ládát kinyitva azokat kivette, megvizsgálta s visszatéve, mondja «a pailos különösen nem akart beférni, úgy emlékezem, hogy hegye talán le is tört».

³ Már Revay sem említi: De monarchia et corona regni Schwandtner Scriptorum II. 834. a koronázási klenodiumokat felsorolva; hasonlóan Schmeizel sem u. ott. II. 497. De Kottanerné még említi l. Denkwürdigk. f. i. h.

nia ily patriarchai dupla kereszt formájával, kérdés lehet? A koronázás alkalmával jelenleg, mint ily apostoli kereszt használt és annak nevezett régibb s művészibb feszület az esztergomi főegyház kincstárában őriztetik; melyet a koronázás alkalmával rendszeren az esztergomi főkáptalan egyik méltósága, most a legifjabb választott püspöke visz közvetlen az apostoli király előtt. A diszes kereszt képét itt a szövegben 22. sz. a. közöljük.

Mint ábrája mutatja, ezen egy ágú kereszt is már későbbi XV-dik századi mű volna, az akkori olasz műalakítások modorában. A részben aranyozott ezüst kereszt tövén renaissance kori lombozat van vésve, mely fölött átlátszó kék zománczréteg fedí. A közepén függő feszület domborművét a kereszt ágainak szélén hasonló térdkép alakok veszik körül. Felül a fiait vérevel tápláló pelikán. Két oldalt szűz Mária és János apostol, lent Magdolna. Míg hátsó részén közepén ismét szűz Mária, végein az evangelista alakzatok nielloban vannak képezve. Rajta a tartásra újabban alkalmazott közönséges nyél, valamint több részlet is újabb alakításra mutat. Bock véleménye szerint¹ valamely olasz mester vagy annak Olaszországban tanult magyar tanítványának műve lehetne; különben lehet hasonló műnek itthoni másolata is.

Jóval régibbnek s érdekesebbnek mutatkoznék még a koronázás alkalmával használt azon ereklyetartó kereszt, melyre az ország primása kezébe a király a koronázási esküt teszi, de melyről a koronázási jelvények közt épen nem történt említés. Ez is jelenleg és régóta már hasonlóan az esztergomi főegyház kincstárában őriztetik. Ezen oltár- vagy kézi-keresztnek, úgynevezett pacificalénak, eredeti felső részét hasonlóan kisebbített alakban itt a 23. sz. és részleteit valódi nagyságban a 24. és

¹ I. h. Kleinodien.

25. sz. ábrák mutatják. Rajta az arany lemez és szemcsés sodronyos filigrán mű, valamint a kereszt végén félkörű három leveles dús képzései még a román styl lombozati formáit tanúsítják. Bock ezeket a jogar filigrán mű

22. ábra.

lombozataihoz hasonlóknak tartva, XII-dik századi kifejlettebb műnek véli. Kétségtelen, hogy e kereszt ily kifejlettebb lombkészítményei ezt tanúsítanák. De azok épen ellenkezőleg azért lenyegesen eltérnek a jogar és a

korona előbb általunk összehasonlított filigrán alakzataitól (melyek itteni ábráikon is jól összehasonlíthatók), a mint ezek korábbi XI-dik századi fejletlenebb vagy csak egyszerűbb alakítást mutatnak. Egyébiránt is ily csekélyebb műmotívumok eltérései és különbségei nem jogosíthatnak még oly éles műítéletre, hogy azokat biztossággal egy századdal előbbieknél vagy későbbieknek állíthassuk. Itt véleményemben csak a korona keletkezésének ismeretes kora a döntő érv. Ha a rajta észlelhető ily műalakzatok a más vele fentartott koronázási ékszereinken is előfordúlnak, azok méltán mondhatók egykorúaknak; mint ez az eset a jogarnál.

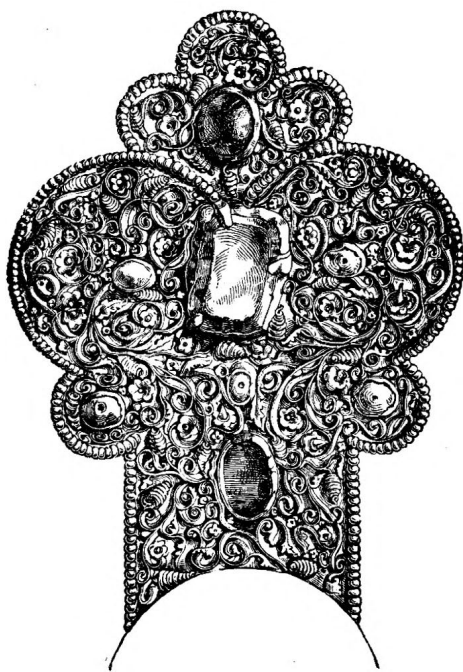
23. ábra.

Ellenben a fejlődöttebb lombékítmények, a minők már e kereszten láthatók, nyilván későbbiek lehetnek. A mennyire a kereszt még ehhez a filigrán dísz közé foglalt drága kövekkel, zafirokkal és gyöngyökkel van ékítve, s a középén kristály kereszt foglalatot a Boldogságos Szűz képvésetét, a Regina coeli, Patrona Hungariae felirattal zománczozást mutat, azon e közt többször újabb ily alakítások vehetők észre, mindezek nyilván újabb átalakítások, míg a talapzata egészen újabb XVI-dik századi alakú zománczos mű.

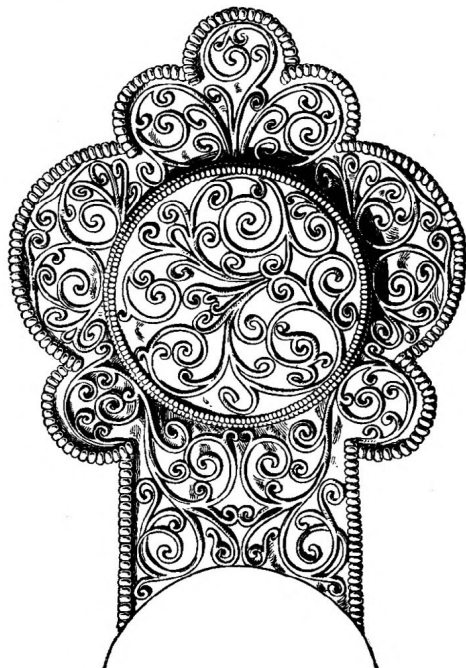
***

A többi koronázási ékszer s öltöny azonban már teljesen elenyészett vagy használhatatlanná vált. Így emlékeznek még a régibb leltárak és

leírások¹ az albáról, stoláról, vállkendőről, övről, keztyüről, mell dísz vagy kapocsról, mely aranyba foglalt ametiszt, hiacint s más drága kövekkel és gyöngyökkel volt díszítve. Ez utóbbi valószínűleg vagy mellcsat, vagy inkább a békecsókra nyújtott úgynevezett pax tábla lehetett, mint hasonló még az esztergomi egyházi kincstárban látható, a fölkenésre használt sz. olajnak tartójával együtt. Az ország királyi zászlóját azonban már mint elvesztettet említik a fentebbiek is, melynek a nyele a krónikák szövege szerint már Kis Károly koronázásakor széttörtött, és a mohácsi vészkor a zászló is egészen elveszett. Az eddig fennmaradt saruk és harisnyák pedig az 1849-diki elcsás alkalmával a behatott nedvesség által annyira

24. ábra.

25. ábra.

szenvedtek, hogy használhatatlannokká váltak. Mind a kettő vörös selyemből készült volt. Bock véleménye szerint a sarunak elől széles formája a XV. századi ily viseletre, I. Mátyás korára vallana. Az előbb sz. István palástjánál idézett feljegyzés szerint Mária Teréziának e saruk már oly bővekk voltak, hogy bennök nem járhatván, azokat a koronázásnál nem is használhatta.²

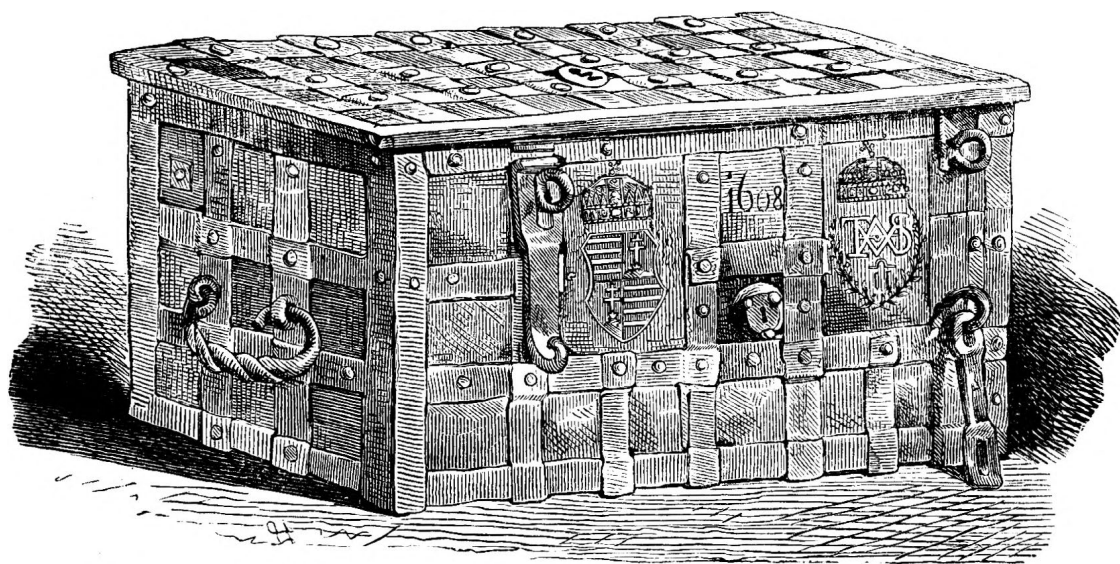
***

¹ Mint a főlebb ismételve erre idézett Denkwürdigkeiten d. Helene Kottanerin a visegrádi koronaorzs alkalmából. Révay a koronaör II. Mátyás és Ferdinand korából a XVII-dik század elejéről, előbb idézett Monarchia et Corona regni Hungariae. Schwandtner Scriptorum II. 834. s u. ott 497. Schmeizel de clenodiis regni Hung. commentarius.

² A legutóbbi koronázás alkalmával felvett koronaöri jegyzőkönyvek szerint: «Az úgyneve-

A láda végre, melyben ezen koronázási jelvények még jelenleg őriztetnek, mint felirata és címerei mutatják, 1608-ban készült II. Mátyás király alatt, kinek a láda elő részén koronázott pajzsban neve monogrammjá (Mathias) olvasható, míg ugyanezen oldalán más felől Magyarország címere négyezve, felül a koronával látható. Mint a ládának itt a szövegben 26. sz. alatt közölt ábrája mutatja, az egyszerűn kereszt-pántokkal sűrűn vasalt mű.

A koronának külön régi tokjáról (futrum) Kottaner Helena László anyjának Erzsébetnek visegrádi koronázása alkalmával emlékezik: míg Bock a régibb ily királyi korona-szekrények használatánál fogva a nemzeti

26. ábra.

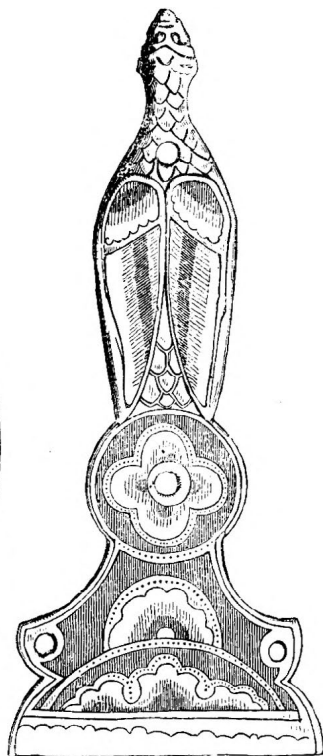
Muzeum régiségtárának itt 27., 28., 29., 30., 31. sz. a. ábrákban közölt zománczos áttörött lemezeit véli egy ily koronaszekrény vasalása érdekes maradványainak. A valóban érdekes tárgyak, melyek ércbe vájtt zománcz-czal díszített s részben áttört körlemezeket s egy, talán zárfogantyú hosszabb alakítását képezik, hasonló limogei zománczművekre mutatnak,

zett sz. István harisnyái valamint cipellői is tökéletesen haszonvehetetlenek. Sz. István zászlója a mohácsi csatában elveszvé, ez többé nem létezik. A koronával ugyan egy időben t. i. 1000. évben Asztrik esztergomi püspök (sic) által második Szilvesztertől Sz. Istvánnak küldetett apostoli eredeti kereszt is elveszvé, többé ezen kereszt sem existál. Az esztergomi főkáptalan kincstárában mindez ideig conservált s a koronázásoknál használni szokott apostoli kereszt csak utánkészítés. Pest april 7. 1867. Báró Nyáry Antal koronaőr». A többi előbb felsoroltakról a leltár épen semmi említést sem tesz.

mint ezek a díszszekrényeken, különösen pedig az ereklyetartó nagyobb szekrényeken is alkalmaztattak, s a XII-dik század keresett ily művészi díszének képzései voltak. Azért az ily drága és szent koronának királyi díszszekrényét is méltán megillettek. A lapok zománczképei is ennek nem mondanak ellent, különösen ha azokra nézve nem fogadjuk el Bock magyarázatát,¹ hogy a 29. számú valami trubadourkori eroticus jelenetet mutat, a nő előtt térdelő férfiuval, míg a többen véleménye szerint egy-

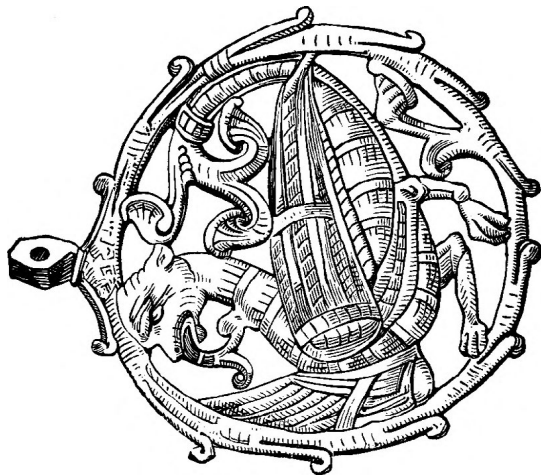
27. ábra.

28. ábra.

szerűen a vad szörnyekkel való küzdelmek képei volnának, holott a 30. sz. a. ábra, véleményem szerint, egyszerűn Samson küzdelme az oroszlánnal, mint ez gyakran, egészen hasonló alakban így képeztetett a középkorban, nevezetesen a román izlés korában egyházakon és egyházi kisebb műveken, s azért a 29. számú ábrán való jelenet is rája és az álnok Dalilára vonatkozik, míg a sárkány, griff alakok küzdelme s képzése a 27. és 31. számú ábrán hasonlóan a griffek által őrzött rejtett kincs és

¹ Kleinodien, Anhang. 25—30.

31. ábra.

30. ábra.

29. ábra.

kincses ládának és tárnaknak ismeretes jelvénye. De vajjon azért lehet-e még mindezt koronánk régi szekrénye maradványának tartanunk?

De immár hálát adhatunk az isteni Gondviselésnek, hogy régi dicsőségünk elenyészett emlékeiből csak ennyi, s ily szent, örökség is maradt ránk, hogy még ily valóban páratlan nemzeti műkincset is felmutathatunk.

Hely-, név- és tárgymutató.

- Aachen** 167.
Aacheni basilika 163.
Aacheni basilika magyar kápolnája 210.
Aacheni koronacsillár 161.
Aba Sámuel 62.
Aba koronája 62.
Abbon apát 170.
Abdias P. 187.
Achilles 75.
Adalbero, reimsi érsek 12, 14, 47, 49.
Sz. Adalbert 19, 20, 30, 31, 39, 43, 202.
Adelbold 11.
Adelhaid lengyel hercegnő 29.
Adelhaid Géza fejed. neje 32, 202.
Adelhaid német császárnő 7, 13, 17, 29, 41, 202.
Ademár 191.
VI. Adorján pápa 44.
Aeneas 2.
Aeneas Sylvius 91, 99, 135.
Aggeus P. 187.
Ahmed szultán 111.
Ajaz pasa 105.
M. T. Akadémia III. V. VI. 129.
Al Raschun 212.
Alba-Regalia 105.
Alberik 51.
Albert király 70, 76, 90, 91, 183.
Albert osztrák főherceg 94.
Aldobrandini bibornok 37.
Alexandriai iskola 8.
Alfa 188.
Allander 51.
Allion hegy 127.
Almássy Pál koronaőr 122, 123.
Álmos 72.
Sz. Ambrus 23.
Ammonius 51.
Ammonita királyok 1, 2.
Amos P. 187.
Anastasius bibliothecarius 47, 66, 161, 199.
Anasztáz császár 3.
Anasztáz szerzetes 30.
Anasztáziusz főpap 59.
Sz. András apostol 142, 164.
Sz. András-kereszt 186.
I. András m. király 62, 164.
II. András 62, 72, 75, 77.
Andreas Apl. 188.
Andromache 1.
Andronicus 4.
Anjouk 44, 210, 211.
Anjou czimer 97, 211.
Anjou-kor 181.
Anna királyné 111, 179, 195.
Ányos 121.
Apáczavölgy 204.
Apollinare in Classe 20, 43, 141.
Apostolok 188, 189.
Appeninek 7.
Apponyi Pál 107, 114.
Apor László 87, 88, 89.
Áquinói Sz. Tamás 135.
Arabok 177.
Arab József 10.
Arab számjegyek 9.
Arad 125, 214.
Aranybulla 38.
Aranyoskút 204.
Arcarius 26.
Archilogethák 26.
Ariobarzanes 4.
Aristoteles 7, 8, 20.
Ariovist 3.
Arnulf érsek 14, 25, 40, 41.
Árokszállás 122.
Árpád-ház 44, 62.
Árpád-házi királyok 71, 73, 74, 75, 82, 85, 179, 210.
Árpád királyok pecsétképei 211.
Artavasdas 3.
Aselinus püspök 41.
Asztricus főpap 59.
Asztrik szerzetes 30, 31, 43.
Asztrik érsek 55.
Asztrik esztergomi püspök 219.
Asztrik kalocsai püspök 34, 38.
Asszanok 4.
Atrebata Commius 3.
Attila 69, 213.
Attilák és Totilák támadásai 17.
Augusta 4.

- Augustus császár 3, 18.
 Aurillac 7, 9, 54.
 Aurillaci Gerbert 6.
 Ausonius 191.
 Ausztria 96.
 Aventin-hegyi kolostor 20, 30, 43.

Bag 123.
 Bajor dinasztia 44.
 Bakocs Tamás 101.
 Balassa Ferencz gr. koronaőr 117, 184, 191, 199, 200.
 Ballagi Aladár 160.
 Bambergi császári palást 201.
 Bambergi főegyház 55, 56, 171, 182.
 Bánffy Béla gr. IV.
 Bánffy János 105.
 Barbarossa Frigyes 161.
 Sz. Barnabás apostol 88.
 Baronius 51, 52, 53.
 Bartal 62, 78, 82.
 Bartholomeus Apl. 188.
 Basel 90.
 Bátor Endre 105.
 Báthory István koronaőr 101.
 Báthori nádor 103, 104.
 Batthyány 37.
 Batthyány Kázmér gróf 125, 126.
 Baziás 128.
 II. Bazil bizanti császár 67.
 Bazini György gróf 91.
 Bazini Miklós gróf 91.
 Beauvais 51.
 Babek 76.
 Bécs 97, 98, 99, 104, 106, 113, 115, 117, 118, 121, 128, 200.
 Bécsújhely 100.
 Bél Mátyás 106, 110, 114.
 Béla trónkövetelő 63.
   I. Béla király 74.
   II. Béla király 72.
 III. Béla király 69, 72, 178, 179, 181.
 IV. Béla király 38, 72, 75, 84, 204.
 Béldi-féle codex 58.
 Belizárok 17.
 Belgium 10.
 Belgrád 145.
 Bellarmin 51.
 Bém 125.
 Benczur 37.
 Benedek erdélyi püspök 89.
 Sz. Benedek rendje 200.
 Benno bibornok 53.
 Benzo albi püspök 51.
 Berchtold Rikárd gr. IV.
 Berényi Ferencz gr. IV.
 Bernerius 11.
 Sz. Bernward püspök 47, 171, 172.
 Berry hercegek 152.
 Bertalan gróf 95.
 Bessenyők 19, 28, 31, 66.
 Besszarába 82.
 Besztercebánya 113.
 Bethlen Gábor 112, 113, 114.
 Bielowsky 60.
 Biharmegye 125.
 Birk 98.
 Bizant 3, 17, 28, 70, 145, 148, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 168, 173, 176, 190, 203, 204, 205.
 Bizanti császárok 153.
 Bobbioi monostor 7.
 Bocatius 110.
 Bochkay fejedelem 109, 110.
 Bochkay-féle korona 106, 110, 111.
 Bock Ferencz Frigyes aacheni kanonok V., VI., 133, 135, 147, 154, 159, 160, 161, 164, 167, 177, 179, 183, 184, 186, 191, 193, 198, 199, 200, 201, 209, 210, 214, 215, 216, 218, 219, 220.
 Boetius 8, 10.
 Bogát 30.
 Bogomér 75.
 Boileau 198.
 Boldogságos Szűz Mária alakja 187, 206.
 Boleszlo lengyel fejedelem 32.
 Bolgárok 28, 68, 82.
 Bonfilus, geronai püspök 7, 10.
 Bonfin 72, 91, 100, 185.
 Sz. Bonifác 19, 21, 31, 40, 43.
 Bonifác pápa 85.
 Bonipert pécsi püspök 11, 54.
 Bónis Sámuel 123, 124.
 Bónis Sámuelné 124.
 Borbála 92.
 Borel őrgróf 7.
 Borsodmegye 122.
 Bosnyák Tamás 107.
 Boson 41.
 Bosznia 81, 82.
 Brassó 75, 110.
 Braunaui kolostor 30.
 Breuner 107.
 Brinkman 151.
 Britt királyságok 27.
 Bruno verduni püspök 29, 43.
 Buchholtz 103.
 Bucher 152, 159, 162.
 Buda 66, 86, 90, 93, 94, 100, 101, 104, 105, 118, 120, 122, 123, 128, 129.
 Buda visszavétele 44.
 Budapest, 128, 129.
 Budai 37.
 Budin szerb fejedelem 4.
 Burja Balthazár 110.
 Bzovius 51, 54.

- Caesar 3, 18.
 Calculus 9.
 Castaldo Ferdinand 105.
 Caviranus 3.
 Cellini 151.
 Cendal kelme 198.
 Celsus Cornelius 9.
 Childerik 170.
 Chronicon Budense 72.
 Chronicon incerti auctoris 69.
 Cicero 8, 10.
 Ciaconius 53.
 Cilley Ulrik 93, 94, 95.
 Clemens 190.
 St. Clement 141.
 Clermontferrandi Akadémia 54.
 Clovis gall fejedeleme 3.
 Cluni monostor 21.
 Cluni iskola 43.
 Comburg 161.
 Constantinus scholasticus 41.
 Cornelius 190.
 Corvei Widukind 178.
 Corvin János 81, 100, 101.
 Cosmas 190.
 Cosmata-művészet 142.

Csáky János gr. országbíró 117.
 Csehek 27, 31.
 Csehország 28, 39, 85, 86, 213.
 Cseh dinasztíák 44.
 Cseh János várnagy 104.
 Cserna 127.
 Csernapatak 127.

Czech 77.
 Cziráky 62.
 Cziráky János gr. IV.

Dávid király 1, 38.
 Sz. Dávid hárfája 20.
 Dalila 220.
 Dalmatia 37, 38, 76, 81, 82.
 Damiani Péter 21.
 Dániel próféta 35.
 Danihel P. 187.
 Dante 45.
 Debreczen 124, 127.
 Décsy Sámuel 37, 120, 121.
 De Linas 157, 159, 164, 166, 170, 198.
 Sz. Demeter 66, 149.
 Sz. Demjén 66, 150, 190.
 Demosthenes Ophtalmicus 9.
 St. Denisi egyház 48.
 Desiderius apát 168.
 Dido 2.
 Didot VI.

 Dietmar szerzetes 10.
 Dietrichstein bibornok 107.
 Divald Adolf IV.
 Dlugoss 99.
 Dobner 83.
 Dobó Domonkos 105.
 Dóczy András 110.
 Dóczy Orbán 101.
 Dogiel 95, 99.
 Domald 75.
 Domenichino 20.
 Domonkos mester 89.
 Domonkosrendi apácák 204.
 Dózsa György 2.
 Döllinger 51.
 Drakul vajda 110.
 Ducange 154, 207.
 Dugonics András 117, 118, 119, 120, 121.
 Dukas Mihály 65, 66, 67, 68, 145, 146, 147, 148, 153, 161, 162, 164, 165, 191.
 Duna 94, 86, 124, 125, 127.
 Durand liegi püspök 49.
 Durandus 191.
 Durant (Liegi) 11.
 Durazzó 76.
 Duschek 124.
 Dümmler 172.

Egbert műiskolája 50.
 Eger 123.
 Eggs 51.
 Egressi Gábor 126.
 Einzinger István 97.
 Eleonora királyné 114.
 Sz. Eligius noyoni püspök 47, 170.
 Eliseus p. 187.
 Esaias P. 187.
 Emma francia királyné 13.
 I. Endre király 43, 63.
 III. Endre király 73, 74, 75, 77, 84.
 Endlicher 64, 91, 175.
 Engel 37.
 Eperjes 113.
 Erdély 103, 105, 110.
 Erdődy Kristóf, koronaőr 115, 116.
 Érdy János 58, 164.
 Erzsébet hercegnő 92.
 Erzsébet királyné 77, 90, 92, 97, 98, 99, 129, 155, 219.
 Sz. Erzsébet kápolnája 90.
 Sz. Erzsébet ereklyéi 94.
 Esztergom 90, 91, 104, 119.
 Esztergomi metropolitáság 36.
 Esztergomi érsekség 59.
 Esztergomi főkáptalan 215, 219.
 Esztergomi főkáptalan pecsétje 207.
 Eszterházy Kálmán gr. IV.

- Eszterházy Miklós 115.
 Eszterházy herczeg 119.
 Etele 213.
 Európa 3, 23.
 Európa műiskolái 172.
 Eybert 41, 171.

Faust 53.
 Fejér Gy. 38, 62, 72, 73, 82, 84, 89, 92, 203.
 Fekete Miklós 104.
 Felső-Magyarország 110.
 Ferculum Salamonis 48.
 I. Ferdinand 76, 103, 104, 105, 106, 108, 112.
 II. Ferdinand 113, 114, 184, 185.
 III. Ferdinand 115.
 IV. Ferdinand 115.
 V. Ferdinand 123, 125.
 Ferdinand 218.
 I. Ferencz József ő Felsége IV., V. 129.
 I. Ferencz király 122.
 I. Ferencz francia király 151.
 Ferra-grottai monostor 20.
 Fessler 37.
 Fischamend 86.
 Firnhaber 106.
 Flavigni Hugo 51.
 Florenczi köztársaság 76.
 M. Florianus 60.
 Floriai szerzetesek 41.
 Forgách Ferencz bibornok 108, 109.
 Forgách Mária 114.
 Forgách Miklós 118, 119.
 Forgách Péter 115.
 Forgách Zsigmond 110.
 Földváry Lajos br. id. IV.
 Fraknoi Vilmos IV.
 France József 200.
 Franciaország 7, 10, 12, 16, 27, 54, 162, 170, 176, 199.
 Francia királyok 104.
 Frankfurti codex 58.
 Frankfurti zsinat 55.
 Fridvalsky 89.
 II. Frigyes császár 4.
 III. Frigyes császár 70.
 Frigyes császár 72.
 IV. Frigyes császár 97, 98, 99, 100.
 Fronacherné 92.
 Frölich 184, 199, 200.
 Fulbert (chartresi) 11, 54.
 Fuldai monostor 27.
 Fülepp kormánybiztos 125, 126.
 Sz. Fülöp zománczképe 143.

Gabali monostor 27.
 Sz. Gábrriel arkangyal 66, 149, 150, 196.
 Gaeta 20.
 Galiczia 82.

 Galfridus Monachus 51.
 Sz. Galleni monostor 171.
 Gallia 8, 15, 18, 38.
 Garay László 92, 93, 94, 98, 99.
 Garay Miklós 90.
 Gaudentius 30, 43.
 Gausmar Savigni apát 170.
 Gejza fejedelem 29, 35, 40, 43, 64, 68, 71, 191, 202.
 Gejza vezér 61, 67.
 I. Gejza király 62, 65, 66, 71, 74, 145, 162, 164, 165, 168, 191.
 Gejza király mellképe 147, 148, 150, 152, 153.
 II. Gejza 72, 81.
 Gellérthegy 128.
 Gellért püspök 54.
 Gelusch Péter 91.
 Gemblouri Sigbert 51, 53.
 Gentilis bibornok 45, 85, 87, 88.
 III. Geobitz, a turkok királya 66.
 Geobitz despota 149.
 Georgier Atanáz 37.
 Georgius 190.
 Georgius Chanadiensis episcopus 101.
 Geovíz 149.
 Gerbert 11, 14, 21, 38, 171, 172.
 Gerbert egyházművészeti alkotásai Reimsban 47.
 Gerbert műiskolája 49, 50.
 Gerbert újabb életiratai 54.
 VII. Gergely pápa 4, 18, 32, 40, 43, 53, 62.
 Germania 18.
 Germánok 31.
 Germán-szász dinasztia 25.
 Gertrud 191.
 Gévay 105.
 Gförrer 54.
 Ghibellinek 45, 53.
 Giletinczi Osztrostith Miklós 115.
 Gizela királyné 30, 163, 174, 177, 182, 188, 189, 191, 202, 203, 204, 205, 206.
 Gizela casulája 200, 201, 208, 211.
 Glagolit felirat 197.
 Gneseni érsek 32.
 Golgota hegye 211.
 Gordonius 51.
 Gödöllő 123.
 Görgei Arthur 125.
 Görögország 69, 177, 203.
 Görög számjegyek 9.
 Gössi casula 191.
 Grado 170.
 Græcia majór 177.
 Grasse 159.
 Grimm 125, 126.
 Guarini, cusani apát 7.
 Guarrazar 160.
 Guelf párt 45.
 Guifrei 199.

Gyöngyös 123.

György moeziai despota 110.

Sz. György 66.

Sz. György zománcz-mellképe 149.

Győr, 96, 115, 119.

Gyula erdélyi fejedelem 29.

Habacuc P. 187.

Habsburgi Rudolf 213.

Hagia Sophia 160.

Hainburg 98.

Hajek-féle krónika 83.

Hajnik 77, 78, 80, 81.

Halle 37.

Hartvik püspök 57, 203.

Hartvik legendája 60.

Hatvani 107.

Hatvani debreczeni tanár 53.

Hatto püspök 7.

Hausbert apát 170.

Havas-alföld 66.

Haynald Lajos V.

Házmán Ferencz 125, 126, 127.

Helgand 50.

Hellenek 177.

Henszlmann Imre IV. 164, 167, 179, 199, 200, 201.

Henrik bajor fejedelem 30.

Henrik császár 63, 174, 202, 205.

Henrik császár képe 207.

II. Henrik császár 56, 171, 182, 212.

III. Henrik császár 43, 161, 200.

IV. Henrik császár 2.

Heriger (lobbesi) 11.

Hevesmegye 122.

Hidrunum 175.

Hieremias P. 187.

Hiezechiel P. 187.

Hildebrandt szerzetes 43.

Hildesheim 161.

Hilduin 11, 54.

Himmelreich Tiborcz 107.

Hirsch 164.

Hock 51.

Hódító Vilmos 39.

Hoffmann 125.

Hohenstaufok 45.

Homér 1.

Homonnay Drugeth Bálint 110, 111.

Honorius pápa 5, 32, 77.

Honvédelmi bizottság 123.

Horatius 8.

Horányi 66, 121.

Hormayr 213.

Hormisdas pápa 160.

Hornecki Ottokár 86.

Horvátország 5, 81, 82, 120.

Horváth Mihály 37, 38, 42, 54, 87, 91, 99, 118, 120, 123.

Hrosvita 201.

Hunnok és gótok 17.

Hunyady János 76, 101.

Hussziták 44.

Huszár János 164.

Hyparkok 26.

Ibrahim pasa 105.

Ikonológia 137.

Ilyés p. 187.

Illyésházy István nádor 109, 110, 114.

Imre herczeg 72, 189.

Imre király 75, 81, 178.

Sz. Imre 205.

Immon apát 171.

Inchoffer Menyhért 37.

III. Incze pápa 4, 83.

Ipolyi Arnold IV., VI., 69, 87, 99, 159, 160, 164, 175, 178, 211, 213.

Ipolykéri Kéry János 115.

Irene 4.

István herczeg 30.

István fejedelem 30.

István vezér 90.

Sz. István király (34—214. lapig majd minden lapon.)

Sz. István apostoli keresztje 219.

Sz. István családja 200.

Sz. István életirata 60, 61.

Sz. István ereklyéje 99, 194, 195, 196, 197, 198, 206, 219.

Sz. István ereklyetartója 194.

Sz. István jobbja 38, 123.

Sz. István kardja 104, 212, 213, 214.

Sz. István képe 207.

Sz. István koronája (majd minden lapon.)

Sz. István legendái 57.

Sz. István mellszobra 97.

Sz. István oltára 95.

Sz. István palástja 86, 103, 111, 127, 174, 182, 183, 193, 195, 198, 206, 218.

Sz. István társulat 58.

Sz. István törvényei 61.

Sz. István törvénykönyve 74.

Sz. István zászlója 219.

II. István király 44, 72.

III. István 72.

IV. István 72.

V. István 77, 179.

IV. István pápa 4.

István kalocsai érsek 99.

István nádor 123.

Istvánffy 104, 105, 110.

Italia 18.

Izabella királynő 103, 105.

Ivanka 165.

Izrael tizenkét nemzetsége 188.

- Jacobus Apl. 188.
 Sz. Jakab apostol 142.
 Jankovich Miklós 37, 110.
 János király 103, 104, 183, 185.
 Sz. János apostol 142, 215.
 János nagyváradi püspök 99.
 X. János pápa 4, 5.
 XII. János pápa 7, 29, 41.
 Jászay 105.
 Jeruzsálem 121, 161, 189, 211.
 Jeruzsálem hegy 204.
 Jéseiás 196.
 JC. (Jesus) 146.
 Jézus Krisztus képe 137.
 Jézus társasága 8.
 Joannes archiepiscopus 26.
 Joannettus 51.
 Johannes Apl. 188.
 Johel P. 187.
 Josbert apát 170.
 II. József 114, 115, 117, 119, 120.
 József főherceg V.
 József nádor 122.
 Judás Apl. 188.
 Julius Caesar 8, 10.
 Julius Firmius 51.
 I. Justinian 160.
 Justinus császár 3.
 Juvenalis 8.

Kabarok 28.
 Kalo Iván 4.
 Kalo Péter 4.
 Kálmán király 38, 57, 71, 81, 178.
 Kamalduliák 21.
 Kapet Hugo 13, 201.
 Kapet Róbert 201.
 Kapetingek 12, 13.
 Kapuvár 96.
 Kara Musztafa 115.
 Karabacsek 198, 199.
 Karánsebes 125.
 Karger őrnagy 126, 127.
 Karolingi dinasztia 12, 25.
 Károly császár 213, 214.
 Károly király 85, 89, 90.
 I. Károly 78, 90, 210.
 III. Károly király 116.
 Károlyi György gr. koronaőr 155.
 Kassa 113, 114.
 Katona 37, 66, 89, 120, 121.
 Kazarok 28.
 Kecskeméti Péter 160.
 Keglevich József gr. koronaőr 117, 118.
 X. Kelemen pápa 44.
 Kelemen győri püspök 90.
 Kensington múzeumi 152, 159.
 Kerchelich 37, 38.
 Keresztesi 118, 120.
 Kéri 154.
 Kéry János 115.
 Kézai krónikája 58.
 Khalel turk vezér 4.
 Kis Károly 183, 218.
 Klein divatárusnő 206.
 Klementina királyleány 199.
 Knausz 75, 83, 89.
 Koburg Fülöp k. herceg V.
 Kohler 51.
 Kollár 37.
 Koller 37, 54, 66, 69, 70, 161.
 Kolonich Ádám 116.
 Kolos László (némai) 101.
 Komárom 94, 119.
 II. Konrád császár 43, 171, 207.
 Konstantin 49.
 Konstantin császár 191.
 I. Konstantin császár 161.
 Nagy Konstantin császár 23, 160.
 IX. Konstantin Monomachos 164, 166, 168, 173, 174, 175, 191.
 Konstantin Porphyrogeneta 3, 65, 147, 148, 150, 152, 153, 161, 162.
 Konstantinápoly 126, 168, 172, 189.
 Kosár Miklós 104.
 Kossuth Lajos 124, 125, 126, 127.
 Kottaner Ilona 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 183, 214, 218, 219.
 Kottaner János 91.
 Kovachich 37, 80, 101, 104, 106, 108.
 Sz. Kozma 66, 75.
 Sz. Kozma zománczképe 150.
 Kozmata építész-testvérek 173.
 Köln 177.
 Köpcsény 119.
 Krancius 51.
 Krause 191.
 Krenner József V, 152.
 Krisztus 60, 189, 196.
 Krisztus képe 143, 146, 152, 153, 154, 156, 161, 166, 186, 187, 189, 196.
 Sz. Krizosztom 23.
 Kruesz Krizosztom IV.
 Kukuljevics 5.
 Kumania 82.
 Kunegunda apátnő 191.
 Kunok 19, 31, 44.
 Kun Gotthard 103.
 Kun László 58, 69.
 Kussevich Szvetožár IV.

 Labarte 67, 151, 159, 160, 161, 162, 164, 167, 168, 169, 170.
 Ladonyi család 96.

- Lajos király 90, 103.
 I. Lajos király 76, 211.
 II. Lajos király 44, 76.
 Landorfehérvár 66.
 László király 40, 44, 62, 63, 64, 68, 71, 183, 213.
 Sz. László 67, 99, 107, 159.
 I. László király 70, 74.
 IV. László 73, 74, 75, 76, 77, 82.
 László királyfi 72, 94, 97, 99.
 László vezér 67.
 László vajda 88.
 Sz. László casulája 174.
 Sz. László ereklyéje 119.
 Sz. László legendája 67, 68.
 Sz. László palástja 206.
 Laterán 39, 52.
 Laurentius 190.
 Lebin 30.
 Lehel 4.
 Lemel János 98.
 Lemovici zsinat 50.
 Lengyelek 27, 31.
 Lengyelország 28, 30, 31, 39, 40.
 Leo apát 14, 20.
 Leo császár (bölcs) 163.
 Leo episcopus 26.
 Leo pápa 43.
 III. Leo pápa 4.
 IX. Leo pápa 44.
 X. Leo pápa 44.
 Lépes Bálint püspök-cancellár 107, 109.
 Levakovich Rafael 37, 38.
 Lichtenstein Károly herceg 109.
 Limburgi ereklyetartó 163.
 Limoges 177.
 Lincz 115.
 Lindenschmiedt 1.
 Lipót főherceg 113, 114.
 I. Lipót király 115.
 II. Lipót király 122.
 Listhi 106.
 Lodán 30.
 Lodomeria 82.
 London 159.
 Londoni kristálypalota 159.
 Lónyay 115.
 Lónyay Menyhért gr. V.
 Lórodi 125, 126, 127.
 Lothár keresztje 163.
 Lőrincz kir. főtárnokmester 75.
 Lucanus 8.
 Lucius 37, 38.
 Lugos 125.
 Luitprand 29.
 Madsen 1.
 Mainz 10, 171.
 Majestas Domini 137, 146.
 Majolus 21, 43.
 Majthényi László prépost 114.
 Magdeburgi centuriatorok 51.
 Magdolna 215.
 Magister Vincensius 60.
 Magyarország 5, 24, 27, 28, 30, 38, 43, 86, 87, 95, 99, 104, 106, 107, 115, 118, 158, 160, 164, 165, 174, 177, 201, 202, 203, 205.
 Magyarország czimere 210, 219.
 Magyarország érsekei s főpapjai 88.
 Magyar sz. korona tartományai 82.
 Magyar Kurir 66.
 Malachias P. 187.
 Mallet 161.
 Malmesburi Vilmos 51.
 Malmundari monostor 27.
 Marc-Aurél 18.
 Marczali H. 57, 60.
 Sz. Margit 181.
 Sz. Margit legendája 204.
 Margitsziget 69, 181.
 Margitszigeti királyszerzők 179.
 Margitszigeti zárda 204.
 Mária királyné 90.
 Mária Terézia 116, 117, 120, 184, 200, 218.
 Máriacelli szent kép 210.
 Sz. Márkegyház koronája 163.
 Márk-féle képes krónika 63, 67, 71, 86, 89.
 Markulf 41.
 Marosvásárhely 159.
 Martinus Polonus 51.
 Matheus Apl. 188.
 Mátyás Florianus 61.
 Mátyás főherceg 106, 107, 108.
 Mátyás király 44, 76, 99, 100, 101, 111.
 I. Mátyás király 97, 108, 160, 218.
 II. Mátyás k. 106, 108, 153, 200, 218, 219.
 Mednyánszky báró 114.
 Megau Lénárt kamarás 109.
 Megváltó alakja 188.
 Megváltó képe 206.
 Mehmed 105.
 Melkom 1.
 Mensa pithagorica 9.
 Merovingi korszak 170.
 Merseburgi Ditmár 51.
 Merseburgi Thietmár 161.
 Mescio lengyel vezér 61.
 Micheas P. 187.
 Miesko lengyel fejedelem 29, 32, 55.
 Migne 177.
 Sz. Mihály főangyal 66, 149, 196.
 Mihály szerb fejedelem 4.
 Mihályi kastély 96.
 Sz. Miklós 104, 196.
 Mikó Imre gr. 110.

- I. Miksa császár 76.
 I. Miksa király 106, 108.
 Milano 163.
 Miller 66.
 Miska lengyelek vezére 59.
 Mohács 44, 103, 105, 218, 219.
 Molart 110.
 Moldva 82.
 Molnár Aladár IV.
 Monte Casinói zárda 203.
 Monzai egyház 162.
 Monzai kincs 160.
 Mosony vármegye 118.
 Muratori 175.
 M. N. Múzeum V. 69, 122, 219.
 Müller Lajos 155.
 Müller aranyműves 211.
 München 163.
 Müncheneri k. könyvtár 171.
 Müntz 198, 199.

Nádasdy 105.
 Nádasdy Mihály gr. koronaőr 118.
 Nádasdy Tamás gr. 116.
 Nádler Mihály 97.
 Nagy Alfred keresztje 163.
 Nagy Károly császár 4, 17, 23, 28, 39, 207, 212.
 Nagy Konstantin 23, 160.
 Nagy Lajos 75, 81, 210, 211.
 Nagyszombat 114.
 Nagyvárád 69, 125, 127, 181.
 Nagyváradi királysírok 179.
 Naudeus 51.
 Nap- és vizórak 9.
 Napragyi püspök 109.
 Narzesek 17.
 Natan P. 187.
 Nehemiás esztergomi érsek 40, 44.
 Némái Kolos László 101.
 Németország 10, 162, 171, 174, 176, 202, 203, 205.
 Niketas görög vezér 67.
 Nickolsburgi békekötés 113.
 Sz. Nilus remete 19, 20.
 Normannok 13, 19.
 Nováky egri kanonok 123.
 Nyáry Antal b. koronaőr 155, 219.
 Nyáry Gyula b. 206.
 Nyáry Lőrincz 105.
 Nyitra 113.
 Nyitra-Ivanka 166.
 Nyúlzigeti zárda 204.

Ocskovszky 114.
 Odericus Vitalis 51.
 Odilo szerzetes 21, 43.
 Odoakerek 17.
 Oláhország 81, 82, 126, 127.

 Olasz fejedelemségek 17.
 Olaszország 10, 17, 25, 45, 90, 162, 163, 203, 215.
 Olleris 8.
 Omega 188.
 Omode nádor 89.
 Ophtalmia 9.
 Oravicza 127.
 Orbán Balázs b. IV.
 II. Orbán pápa 71.
 VIII. Orbán pápa 42.
 Orgona gőznyomásu szerkezete 9.
 Oroszország 167.
 Orseolo doge 168.
 Orsova 125, 126, 127.
 Orthrik 12.
 Ostrosics István 107.
 Oszlár földje 75.
 Otranto 175.
 Ottó, bajor fejedelem 86.
 Ottó, bajor király 153, 213.
 Ottó császár 11, 21, 178.
 Ottók képei 179.
 Ottó protospatarius 26.
   I. Ottó császár 7, 16, 17, 29.
   II. Ottó császár 7, 12, 17, 25, 171, 202.
 III. Ottó császár 5, 12, 16, 17, 25, 28, 30, 32, 56, 202, 212.
 III. Ottó császár képe 207.
 Ottokár cseh király 69, 213.
 Oxfordi múzeum 163.

Pál apostol 36, 142, 143.
 Palermo 159.
 Pálffy cancellár gr. 118.
 Pálffy István koronaőr 107, 108, 112, 113.
 Pálffy János 115.
 Pálffy Miklós id. 116.
 Pálffy Miklós ifj. 116.
 Pallavicini Sforzia 105.
 Palma 37.
 Palóczy 108.
 Palóczy György esztergomi érsek 90, 100.
 Palóczy László országbíró 99, 100.
 Palóczy Mátyás országbíró 90.
 Pannonhalmi főmonostor 37, 199, 200.
 Pannonia 4, 57 59.
 Pantaleon 190.
 Panvinus 51.
 Pápai bulla 39.
 Papirius Masson 53.
 Páris 126.
 II. Paskál pápa 44.
 Passau 115, 174.
 Passaui aranykereszt 202.
 Pateronok 44.
 Patrona Hungariae 217.
 Paulus Apl. 188.

Péchy Jenő IV.
 Pécs 11.
 Pécsévi 110, 111.
 Péczely 37, 66.
 Pelbart 58.
 Pellerinus 147.
 Perényi Imre 76.
 Perényi koronaőr 104.
 Perényi Lázár b. kamarás 122.
 Perényi Péter 103.
 Perényi prépost 114.
 Pereumi monostor 20, 43.
 Persea 3.
 Persius 8.
 Pertz 72, 170, 172.
 Pest, 89, 123, 124.
 Pestmegye 120, 122.
 Pesty Frigyes 76, 77, 82.
 Sz. Péter apostol 35, 36, 39, 50, 164.
 Sz. Péter apostol zománczképe 140, 142.
 Sz. Péter oltára 161.
 Sz. Péter temploma 95.
 Sz. Péter sírja 62.
 Péter király 62.
 Petrus Apl. 188.
 Scs Petrus 141.
 Pétzeli 116, 120, 121.
 Philipus Apl. 188.
 Pilgrim passzaui püspök 29.
 II. Pius pápa 135.
 Placentiai János 17.
 Platina 51, 66, 161.
 Plato 8, 14.
 Platus 51.
 Plinius 8.
 Plintenburg 91, 92, 93.
 Podmaniczky nyitrai püspök 103.
 Pogány lengyel s szláv népek 20.
 Pogány magyarok 19.
 Pogány néptörzsek 21.
 Polemon 3.
 Pompejus 2.
 Pórfi 154.
 Porphyrius isagoea 8.
 Pozsony 98, 105, 106, 108, 112, 113, 114, 115, 116,
 117, 119, 122, 123.
 Pozsony vár 109, 112, 116, 117.
 Pozsony vármegye 108, 118.
 Pötl Simon 98.
 Prága 106, 107, 213.
 Prágai sz. Vid székesegyház 212.
 Pratobevera 209.
 Pray 37, 178.
 Primicerius 26.
 Priscillianus 54.
 Proféták képei 187.
 Promontor 128.

A magyar szent korona.

Protoscrinarius 26.
 Protospatariusok 26.
 Protovestiarusok 26.
 Pselles 68.
 Psellos Mihály 164.
 Ptolomæus 51.
 Pulszky Ferencz IV.
 Pulszky Károly IV.

Quarnero 76.

Rábaköz 96.
 Rácország 81.
 Radim 30.
 Radin Gaudentius 32.
 Radla 30.
 Radván 30.
 Rafael arkangyal 196.
 Rákos 89.
 Rákóczy 115.
 Ráma 82.
 Ravenna 7, 12, 17, 140, 170, 172.
 Rauscher Lajos IV.
 Recesvinthus 47.
 Regina coeli 217.
 Reichenau 171.
 Reims 7, 9, 16, 38, 49, 172.
 Reimsi Akadémia 54.
 Reimsi székesegyház 51.
 Remigius 10.
 Révay Péter koronaőr 66, 83, 96, 101, 107, 108,
 109, 110, 111, 112, 113, 114, 184, 185, 200,
 214, 218.
 Révay Miklós 121.
 Richer 8, 11, 38, 47.
 Rimay János 110.
 Róbert franczia király 50.
 Róbert Károly 45, 85, 87.
 Róma 6, 7, 10, 18, 25, 29, 30, 31, 37, 50, 62,
 70, 85, 141, 158, 161, 162, 163, 168, 172, 173,
 176, 177.
 Római birodalom 3, 19, 96.
 Római consulok 3.
 Római patriciusok 23.
 Római számjegyek 9.
 Római szentszék 14, 24, 44.
 Római zsinatok 19.
 Romuald 19, 21, 31, 40, 43.
 Rosenmann 82.
 I. Rudolf császár 44, 69, 106.
 II. Rudolf 106.
 Rudolf koronaörökös ő Fensége V.
 Rupp 178, 179.
 Sacellarius 26.
 Saint-Chapelle 151, 152.
 Sajtólád 105.

- Salamon Ferencz 45.
 Salamon király 1, 43, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 71.
 Salamon kertjének faragványa 48.
 Salamon koronája 1.
 Salamon gyűrűje 209.
 Salamon trónszéke 28.
 Sallustius 8.
 Salzburgi érsek 56.
 Samson 220.
 Saracenc 19, 31, 51, 177, 199.
 Sarolta királyné 29.
 Sárospatak 104, 110.
 Saul király 1.
 Schliemann 1.
 Schulz 167.
 Schmeizel 66, 116, 184, 214, 218.
 Schwartzner 37.
 Schwandtner 96, 101, 110, 214, 218.
 Schwartz Godofréd 37, 66.
 Scythia 18.
 Sebenico 76.
 Secundicerius 26.
 Séd forrás 204.
 Sembsch 198.
 Serédy Gáspár 105.
 IV. Sergius pápa 18, 52.
 Sicilia 162, 177, 178.
 Siklós 104.
 Simmachus 8.
 Simon Apl. 188.
 Simon bolgár fejedelem 4.
 Sirius Efrem 190.
 Sixtus 190.
 Slavonia 81.
 Smilo Bohuslav 212.
 Somerard 160.
 Sommereschburgi grófok 47.
 Soprony 96, 99, 100.
 Sopronyi országgyűlés 114.
 Spalato 76.
 Spalatói Tamás 61.
 Spanyolország 10, 27, 51.
 Spanyol-gót királyok koronái 47.
 Spes Certa Salv. (tis.) 193.
 Splényi József b. koronaőr 122, 123.
 Spondanus 100.
 Stabuleusi monostor 27.
 Statius 8, 10.
 STEPHANUS REX 190.
 Stilling 37, 66.
 Suger apát 48.
 Svetonius 10.
Szabolcs megye 124.
 Szalay László 37, 42, 45.
 Szálek 29.
 Szalóky Péter 76.
 Szapolyai István 101, 103.
 Szapolyai János 103.
 Szarka 37.
 Szászka 127.
 Szasszanida császárok 153.
 Széchy Dénes érsek 95.
 Széchy Tamás 95.
 Szeben 110.
 Szeged 124, 125.
 Székesfehérvár 63, 66, 69, 84, 85, 86, 88, 89, 94,
 95, 96, 103, 104, 106, 175, 203.
 Székesfehérvári basilika 203.
 Székesfehérvári casula 202.
 Székesfehérvári királysírok 179.
 Szepsii Laczkó Máté 110.
 Szemere Bertalan 124, 125, 126, 127, 214.
 Szentek képei 190.
 Szentháromság ábrája 186.
 Szentgyörgyi és Bazini grófok 92.
 Szent-Lélek 142.
 Szentmartoni apátság 58.
 Szerbek 28, 68.
 Szerbia 82.
 Szerelmey 105.
 Szerémi György 103, 104, 105, 183, 185.
 Szerencse János 105.
 Szikrai Adolf 214.
 Szilágyi Sándor 113, 114.
 I. Szilveszter pápa 23, 42, 161.
 II. Szilveszter pápa 5, 22, 28, 31, 33, 38, 53, 54,
 61, 135, 161, 168, 172, 177, 214, 219.
 II. Szilveszter koronázási bullája 40, 44, 62, 87.
 II. Szilveszter pápa leveleiből, decretumaiból ri-
 mes szólamok, antithesisek stb. 40, 41.
 Sztányi Bernát IV.
 Szlávok 19, 31.
 Szolimán 103, 104, 105, 183.
 Szolnok 124.
 Szűz Mária 215, 217.
 Szűz Mária szobra 49.
Tadeus Apl. 188.
 Taksony 175.
 Tamás, esztergomi érsek 89.
 Tamás mester, prépost, koronaőr 73.
 Tatai szerződés 81.
 Teleki-féle nyerges 159.
 Teleki: Hunyadiak kora 100.
 Teleki László gr. 126.
 Teofania császárné 7, 13, 17, 26, 50, 172, 174,
 175, 202, 203, 205.
 Terentius 8, 14.
 Texier 170.
 Thallóczy 110.
 Theodor György 127.
 Theodora császárnő 164.
 Theodolinde 162.

Theodorikok támadásai 17.
 Theodozius császár 23.
 Theophanu 171.
 Theophilaktus szerzetes 177.
 Theotard püspök 40.
 Thietmár, merseburgi püspök 55, 56.
 Thomas Apl. 188.
 Thurzó György 107, 109, 110.
 Tiani monostor 27.
 Tiberius 3.
 Tiburi Gerard 51.
 Tiethand 171.
 Tigranes 3.
 Titus 18.
 Tkalcsics 81.
 Tokaj 105, 110.
 Toldy Ferencz 58.
 Tótország 82.
 Traján 18.
 Trathios a lazok királya 3.
 Trau 37, 76.
 Trencsén 113, 114.
 Trier 10, 171.
 Trittheim 50.
 Trithemius 51.
 Trója 1.
 Tura 123.
 Turkok 149.
 Turnicsi egyház falfestményei 68.
 Turóc vármegye 108.
 Turóczy 67, 86, 89, 183.
 Tutilló 171.
 Tuto, emerani apát 171.

Ujlaki Miklós 95, 99.
 I. Ulászló 76, 97, 98, 101, 183.
 II. Ulászló 76, 111.
 Ungmegye 122.
 Urbanus 101.
 Urgelli egyház 41.
 Uros szerb fejedelem 3.
 Ursinus Velius 104.
 Üdvözítő zománcképe 66.
 Ürményi Ferencz koronaőr 123, 124.

Vaik 56.
 Vak Béla 72.
 Valerius Maximus 3.
 Van Eyck 48.
 Váradi Pál egri püspök 103, 105.
 Varing 1.
 Várjobbágyság 79.
 Varna 99.
 Vatikáni magyar okmánytár 88, 89.
 II. Vazul császár 163.

Vegyesházi királyok 75, 78, 79, 183.
 Velence 76, 81, 162, 170.
 Venczel cseh királyfi 85, 213.
 Sz. Venczel kápolnája 107.
 Venus 97.
 Veráncz püspök 37, 38.
 Verbőczy 41, 61, 80, 82, 103.
 Vértanúk képei 190.
 Veszprém folyó 204.
 Veszprém városa 204.
 Veszprémi 37, 66.
 Veszprémi g. apáca-kolostor 174, 203, 205, 206.
 Veszprémi székes-egyház 202, 204.
 Victorinus 8.
 Sz. Vid egyház 213.
 Videlin 126.
 Vignerius 51.
 Vilbergis 191.
 Villegis 171, 172.
 Vincentius 190.
 Virgilius 2, 8, 14.
 Vischer 107.
 Visegrád 90, 91, 93, 94, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 106.
 Viselici monostor 27.
 Vitézkút 204.
 Volfgang szerzetes 29.
 Volvinus 163.
 Francsics Antal 37.
 Vukin szerb fejedelem 4.

Wagner 77.
 Walbecki grófok 55.
 Wallenstein Adám 107.
 Walter 54.
 Warmiski 60.
 Witego 171.

XC (Christos) 146.

Zachæus püspök 29.
 Zágráb 120.
 Zágrábi székesegyház 206.
 Zápolya Imre tárnok 99.
 Zemplén megye 122.
 Zichy Károly gr. országbíró 118.
 Zierotin 107.
 Zily graw 95.
 Zoe 164.
 Zoerard András 30.
 Zólyom 113.
 Zrinyi Miklós 107.

Zsigmond király 76, 81, 90, 94, 99, 100, 183.
 Sz. Zsigmond kápolnája 128.
 Zsuzsanna francia királyné 13.

